

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE.

SZERKESZTI

DR BLAU LAJOS.

HUSZADIK ÉVFOLYAM.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

B

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM R.-TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.
1903.

A M.-Zsidó Szemle huszadik évfolyamának munkatársai,

a mennyiben dolgozataikat és közleményeiket aláírták.

	Lap
BATÓ J. LIPÓT, Ó-Buda	270
DR. BLAU LAJOS, Budapest ... 45, 71, 137, 332, 352, 354, 358	
DR. BERNSTEIN BÉLA, Szombathely	99
DR. FRISCH ARMIN, Budapest	296
GERŐ ATTILA, Budapest	86, 187, 290, 387
DR. GRÜNHUT LÁZÁR, Jeruzsálem	65, 151, 274
DR. GUTTMANN MIHÁLY, Budapest	14, 121
DR. KISS ARNOLD, Buda	75, 184, 186, 248, 338
DR. KOLBACH BERTALAN, Kaposvár	37
DR. KRAUSZ SÁMUEL, Budapest	49
DR. LÖWY FERENCZ, Nagy-Atád	146, 331
DR. LÖWY MÓR, Temesvár	140
MANDL BERNÁT, Budapest	265
PATAI JÓZSEF, Zs.-Ujfalu	188, 293, 361
SINGER CHARLES, London	45
DR. SCHWARZ GÁBOR, Zágráb	172, 388
URBACH HENRIK, Budapest,	57, 157
DR. VAJDA BÉLA, Losoncz	276
DR. VENETIANER LAJOS, Ujpest	263
DR. WEISZ MIKSA, Budapest	347
DR. WELLESZ GYULA, Nagy-Bittse	148, 368, 401

TÁRSADALOM.

FAJ ÉS NEMZET A TÖRTÉNELEM VILÁGÍTÁSÁBAN.

Semmi sem találékonyabb a gyüleletnél, alkalmazkodó képessége pedig páratlanul áll. A fajelmélet alapja az állattenyésztés tanulmányozásából származik, innen átvitték az emberekre és több emberfajt statuáltak. Ez régebbi keletű »tudomány.« De a fajelmélet mai alakjaiban, mint politikai fogalom, a gyülelet szüleménye, természetesen a zsidógyüleleté. A XVIII. század »felvilágosodása« a vallást kiküszöbölte az elnyomásra feljogosító motívumok közül, a zsidógyülelet markából kivették a fitykóst. Keresett tehát más okot, még pedig multjához híven, népszerűt és közérthetőt. Körülnézett és nyomban megtalálta. Darwin tanai a fajok kiválasztásáról és a létérti küzdelemről elég népszerűek voltak a természettudományokban; úgyszintén a »nemzeti állam« a politikában. Heureka! A zsidó külön faj, a létért küzd — természetesen erősen, mert erről mindenkor gondoskodtak —, a »nemzeti« állam pedig a fajelmélet alapján nem veheti be.

A régi gyülelet új bőrbe bújt, de azért a régi farkas maradt. Maga gondoskodik róla, hogy félre ne ismerjék: a zsidógyülelet az egész világon kigombolta új köntösét és megmutatta régi fegyverzetét — a vallást. Ez a nemzetközi párt, miután kissé megerősödött, az összes államokban kiadta már a jelszót az egy akol és egy pásztorról. A 30 éves háború nem tudta eldönteni, hogy melyik vallás az igazi, 354 év mulva újra meg kellene próbálni — gondolja a fekete sereg. Előlről kell kezdeni és meg kell mutatni, ki a legény a csárdában? A ki a placzon marad, az majd egyedül mulat. Tolerancia, humanizmus, igazságosság elavult jelszavak az ősi gyülelet

zászlótartóinál. Egy faj, egy nemzet, egy vallás stb. Hogy ez hová vezet? arról egyelőre hallgatnak. És mi is hallgatunk ez alkalommal a végső következményekről, csupán a legnépszerűbb argumentumról, igazában ürügyről, a nemzet fogalmáról kívánunk megszólaltatni egy elfogulatlan tudóst, ki a jelen politikájától távol áll és a múlt eseményeit a történetíró éles és az igaz tényeken kívül más ok által nem befolyásolt szemmel nézi.

Meyer Eduárd, Halléből az imént a berlini egyetemre meghívott tanár, a jelenkor legnagyobb történetírói közé tartozik. Munkái világhírré tettek szert. Legújabbán kis fizetett közzé e címen: »Zur Theorie und Methodik der Geschichte.« (Halle, 1902.) Ebben a tömött és eszmegazdag előadásában a nemzetekről és nemzetiségekről is szól és a 31—34. lapokon szóról-szóra a következőket mondja:

»Das Gleiche gilt von dem Versuch, als die massgebende Einheit des geschichtlichen Lebens die Nation und ihre Entwicklung hinzustellen, auch das ist nichts als eine Rückwirkung der von der Nationalitätsidee beherrschten Geschichte des XIX. Jahrhunderts auf die Theorie . . .

Auf die Frage der Nationalität will ich wenigstens in Kürze noch eingehen. Die Nationen sind in der Geschichte nichts weniger, als etwas Gegebenes und Ursprüngliches, sondern ein Product, und zwar ein sehr fortgeschrittenes und complicirtes Product der historischen Entwicklung. Das lehrt schon ein Blick auf das gegenwärtige Europa: alle Nationen, die es in Europa giebt, sind sehr späte historische Erzeugnisse, entstanden unter der Einwirkung der mannigfachsten und darunter nicht selten sehr äusserlicher Ereignisse, wie Erbtheilungen u. ä., so z. B. Spanier und Portugiesen. Für die Entstehung der französischen und der deutschen Nation ist in erster Linie grundlegend die zufällige Thatsache, dass die Familie Lothars ausgestorben und damit das Zwischenreich weggefallen ist. An die unendlich complicirten und nichts weniger als »nothwendigen« oder »gesetzmässigen« Vorgänge, welche dazu geführt haben, dass im Verlaufe von Jahrhunderten eine Anzahl ostgermanischer Stämme zu der Nation der Deutschen verschmolzen sind, und dass umgekehrt die Niederländer sich als besondere Nation von ihnen abgetrennt haben, braucht hier nur erinnert zu werden. Alle diese Ereignisse sind zufälliger Art; und doch sind aus ihnen erst die modernen Nationen erwachsen. Die Nationalität beruht auch keineswegs nothwendig auf der Einheit des Volksthum, der

ursprünglichen Homogenität oder nahen Verwandtschaft einer oder mehrerer Menschengruppen in Sprache Sitte, Religion u. s. w., sie ist durchaus nicht, wie man in der Regel glaubt, einfach ein gesteigerter Ausdruck derselben, wobei die ursprünglich unbewusste Einheit durch den Fortschritt der Entwicklung bewusst geworden wäre, im Gegentheil, die meisten Nationalitäten umfassen die verschiedensten Volksthümer in sich. In der Regel allerdings ist die Nationalität, weil sie von einer bestimmten Menschengruppe ausgegangen ist und diese auch volksthumlich mehr oder weniger einheitlich war, auf der Basis eines bestimmten Volksthum erwachsen, dem sie, wenn sie erstarkt ist, die Alleinherrschaft namentlich auf sprachlichem Gebiet zu verschaffen strebt. Aber auch dieses Volksthum ist keineswegs nothwendig dasjenige, welches eine der wichtigsten Wurzeln der entstehenden Nationalität, den staatlichen Verband, geschaffen hat: in England sind die romanischen Normannen, in den romanischen Ländern die herrschenden Germanen von dem unterworfenen Volksthum absorbirt worden. Aber auch der Staat ist keine nothwendige Grundlage der Nationalität: die Italiener und die Deutschen waren längst eine Nationalität, als sie noch ganz verschiedenen Staaten angehörten und das Gleiche gilt von den jetzt nach politischer Unabhängigkeit strebenden Nationalitäten, die in Oesterreich-Ungarn, der Türkei, England einem nicht nationalen Staate angehören. Das typische Beispiel für die ausserordentliche Complicirtheit des Problems bietet England. Im vereinigten Königreich bestehen noch jetzt nicht weniger als sechs oder sieben verschiedene Volksthümer. Engländer, sächsische Schotten, Waliser, Gaelen, Juden, englisch redende und keltisch redende Iren. . . Aehnliche Verhältnisse finden wir übrigens bei allen modernen Nationen, auch wenn wir von den halb oder ganz in sie aufgehenden Juden völlig absehen; so in Frankreich (Nordfranzosen, Provençalen, bretonische Kelten, Basken), in Spanien (Castilier, Aragonesen und Katalanen, Basken), in Deutschland (Hochdeutsche, Plattdeutsche, Friesen.) Umgekehrt sind Angehörige desselben Volksthum, die dieselbe Sprache sprechen, darum durchaus noch keine Nation; so Schweizer und Deutsche, Engländer und Nordamerikaner. Die letzteren sind trotz der sprachlichen Einheit eine von den Engländern gesonderte Nation, weil sie eine sein wollen. Damit ist das entscheidende Moment ausgesprochen. Die Nationalität beruht auf dem Willen, d. h. auf der Idee. Eine Nationalität bilden diejenigen Menschengruppen, welche nach irgend einer Richtung hin eine Einheit sein und sich an solche bethätigen wollen: die Activität gehört dazu, durch sie unterscheidet sich eben die

Nationalität vom Volksthum... Unter den Völkern des Alterthums sind nur drei zu voller Ausbildung der Nationalität gelangt: die Juden (kaum die Israeliten), die Iranier und die Griechen. Aber nur bei den Iraniern hat das Nationalgefühl neben dem religiösen zugleich einen politischen Ausdruck gewonnen, *das jüdische ist ausschliesslich religiös, das griechische — denn etwa vom VII. Jahrhundert an darf man ohne Zweifel von einer hellenischen Nationalität reden — ist rein culturell.* Daneben erwächst aus der politischen Einigung all der verschiedenen, nach Sprache und Abstammung grundverschiedenen Völker Italiens eine vierte Nationalität, die der Italiker. Aber durch die Entwicklung der römischen Weltherrschaft ist diese nicht mehr zur Perfection gelangt. Und trotzdem ist sie als Idee so stark gewesen, dass die ganze Entwicklung des modernen Italiens von der Renaissance an bis in die Gegenwart auf ihr beruht.

Es ist daher falsch, wenn man in den Nationen die Einheit der Geschichte sucht und aus ihren Schicksalen die Normen der geschichtlichen Entwicklung abstrahiren will. *Eine selbstständige nationale Geschichte giebt es überhaupt nicht, vielmehr bilden alle die Völker, welche politisch und culturell in dauernde Verbindung getreten sind, für die Geschichte so lange eine unauf löbliche Einheit, bis etwa diese Verbindung durch den Verlauf der historischen Entwicklung wieder gelöst wird.* Und von dieser einen allgemeinen Geschichte sind die Geschichten der einzelnen Völker, Staaten, Nationen nur Theile, die man wohl zum Objecte eine Sonderdarstellung machen, aber niemals isolirt für sich ohne ununterbrochene Berücksichtigung des universellen Zusammenhangs betrachten kann. Grundlage und Ziel aller Geschichtsforschung und aller historischen Arbeit auch im begrenztsten Detail kann immer nur die Universalgeschichte sein.

A történetíró a történelmi tények alapján tagadja, hogy az európai nemzetek a közös származás, vér, faj, vallás, szokás stb. alapján váltak volna nemzetekké és a nemzet kriteriumát a közös törekvésben, célban és akaratban látja. Mindenki olyan nemzetiségű, a milyennek vallja magát. Hazánkban ez régóta elismert elv, hisz a leghangosabb hazafiak közül azok, kik a zsidókat nem tudják eléggé ócsárolni, magyar voltakát csupán az előbbi elvre alapíthatják. Akárhány van, kinek már neve árulja el idegen vérét, de még inkább gyűlölködése. Ha tehát magyarnak idegen vérből is születni lehet — a milleneum alkalmával tett hivatalos kijelentés szerint — minő alapon vonják kétségbe a zsidó magyar vol-

tát? Egyébiránt mindaz, a mit Meyer az európai nemzetek keletkezéséről megállapít, fokozott mértékben áll a magyar nemzetről, a mi nem szorul külön bizonyításra.

Az ókor nagy ismerője, kinek ókori történetéből eddig 5 kötet látott napvilágot és a ki nevét ezeken kívül a két kötetes »Forschungen zur alten Geschichte« és a »Die Entstehung des Judenthums« cz. könyve által tette híressé, kompetensebb megítélője a zsidóságnak, mint a mi kedves felebarátaink, kik ismereteiket a kis kátékból és a saját vezércikkeiből merítik. És mit mond az ókori zsidókról? Azt, hogy nemzeti öntudatuk már az ókorban kizárólag valóságos tartalmú volt. Más helyen régebben a sokat ócsárolt talmudból bizonyítottuk ugyanezt, a nélkül hogy sejtettük volna, hogy valaha történetíró a zsidóságra vonatkozó pogány és egyéb forrásokból eredő történelmi tények alapján ugyanerre a meggyőződésre fog jutni. És erős meggyőződésünk, hogy az igazság győzni fog a hazugság és a szeretet a gyűlölet fölött. El fog jönni az a kor, melyben az embereket nem fogják a szeretet nevében — agyonütni.

AZ ORSZÁGOS RABBIKÉPZŐ INTÉZET JUBILEUMA.

Az országos rabbiképző-intézet szükkörű, úgyszólván családias jellegű jubileumot ünnepelt 1902. november 1-én, az intézet 25 éves alapításának évfordulóján. Hivatalosak csak a vezérő-bizottság tagjai, a pesti izraelita hitközség és a pesti Chevra Kadisa elnöksége és az intézeten képesített rabbik voltak. Az ünnepet megelőző napon a vezérő-bizottság tagjai közül az intézetben megjelentek *Schweiger* Márton elnök, Dr. *Simon* József titkár, Dr. *Kohn* Sámuel, Dr. *Kayserling* M., *Pollák* Lajos pesti rabbi, *Kohner* Zsigmond, *Boschán* Jakab, hatvani *Hatvany* József, *Schreiber* Ignác (Bécs), gelsei *Guttmann* Vilmos és *Leopold* Sándor (Szegszárd). Dr. *Kohn* Sámuel melegen üdvözölte a tanári kart és a vezérő-bizottság nevében a két legrégebbi tanárnak, *Bloch* Mózes és Dr. *Bacher* Vilmosnak értékes ajándékot adott át. Közvetlenül ezután az intézet növendékei üdvözölték tanítóikat.

Szombaton (november 1-én) ünnepi Istentisztelet volt az intézet templomában, melyen a vezérlő-bizottság említett tagjai, az intézetből kikerült számos rabbi és óriási közönség vett részt. Bloch Mózes megható héber imája után Dr. Bacher Vilmos, ki az intézet megnyitásakor is az ünnepi szónok volt, nagyhatású beszédet mondott. Az Istentisztelet után az intézet nagytermében a volt növendékek nevében Dr. Neumann Ede nagykanizsai, és a dunántúli rabbiegyesület nevében Dr. Steinherrz Jakab, székesfehérvári főrabbi üdvözölte az intézetet, kiknek Bloch M. és Dr. Bacher V. feleltek.

Bár az intézet a házi ünnep jellegére való tekintetből sem hitközségeket, sem magánosokat nem hívott meg, sőt volt növendékeinek, a rabbiknak is puszta értesítést küldött, melyben mint egyetlen programpont az ünnepi Istentisztelet volt felemlítve, számos rabbi, igazi lelkesedéstől vezéreltetve, fáradságot és költséget nem kímélve, személyesen jelent meg. Kik akadályozva voltak, sürgönyileg vagy írásban fejezték ki jókívánásaikat. Az intézet egykori növendékei közül, kik világi pályákon működnek vagy más tanulmányok felé fordultak, számosan jelentek meg az intézetben és kifejezték jókívánásaikat. Az orsz. tanítóképző-intézet üdvözlő feliratot nyújtott át, a bécsi szeminarium nevében Dr. Schwarz rektor sürgönyözött, ugyszintén a boroszlói és a berlini rabbiképzők. Az alkalmat megragadta sok rabbi és hitközség, hogy az intézet iránt érzett szeretetüknek kifejezést adjanak. A tanári kart a ragaszkodás eme spontán megnyilatkozásai nagyon meghatották és az üdvözlőkhöz hálás köszönő levelet intézett.

Az ünnep jellegéből folyt, hogy az Istentisztelettel befejezett nyert. A felrándult rabbiak azonban felhasználták az alkalmat, hogy közös ügyeiket megbeszéljék és elhatározták, hogy az orsz. rabbi-egyesület rég vajudó ügyét dülőre viszik. Az összejövetel eredménye az, hogy Dr. Neumann Ede megbízást kapott a szükséges előkészületek megtételére. A jelen volt rabbi valamennyien csatlakoztak a megalkotandó egyesülethez. Schweiger Márton a vezérlő-bizottság lelkes elnöke megragadta az alkalmat és az ünneplők számára fényes estélyt adott.

TÁRSADALMI SZEMLE.

Az izraelita magyar irodalmi társulat decz. 10-én Dr. Weinmann Fülöp elnöklete alatt tartott választmányi ülésén Dr. Bánóczy József titkár felolvasta jelentését a társulat működéséről, különösen hangsúlyozva azt, hogy a szellemi fellendüléssel az anyagi pangás áll szemben. Kevés a tag és sok a hátralék. Székely Ferencz pénztáros előterjeszti a zárszámadást és a költségvetést és számszerűen illusztrálta a deficitet. A megindult eszmecsere folyamán Dr. Weinmann és Dr. Bacher felvilágosításaiban a felszólalók megnyugodtak. Lényegileg a kiadások redukálásában állapodtak meg, mit azzal fognak elérni, hogy egyelőre csupán az Évkönyvet adják tag illetményül. A közgyűlés 1903 január hó 21-én délután 5 órakor lesz az izraelita hitközség dísztermében. Főtárgyát a választások fogják képezni. A Társulat az idén az Évkönyv mellett tagilletményül a biblia 3-ik részét fogja adni. A bibliafordítás ügye ismét jelentékeny lépéssel haladt előre és a 4. résszel be lesz fejezve. Az 1903-ik év folyamán a Társulat Dr. Acsády szerkesztésében köze bocsátja az okmánytár első kötetét, melyben csupa latin nyelvű okmányok foglaltatnak, köztük vagy 70 uj. A társulat irodalmi pályázatára egy mű érkezett be, mely még bírálattal áll. A zsidók történetére kiirt pályázat meddő maradt. Az igazgatóság javaslatára a választmány elhatározza, hogy újra kítűzi és a mutatvány és tervezet benyújtására 1903 okt. 15-ét tűzi ki határidőül.

*

A »Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft des Judenthums«, melyről utolsó számunkban hírt adtunk, 1902 nov. 2-án Berlinben megalakult. Elnökké Dr. Philippson tanár, titkárrá Dr. Lucas választott meg. A felhívás aláírói alkotják az ideiglenes bizottságot, a mely magát belátása szerint ki fogja egészíteni. Az alakuláskor 100 tag jelentkezett, Philippson brüsseli bankház 4000 márkát ajándékozott és egy frankfurti alap jövedelméből állandó évi 800 márkát ajánlott fel. A bizottság természetesen első sorban az anyagi eszközöket akarja előteremteni. E célból német praktikus gondolkozással a hitközségekhez, rabbikhoz és magánosokhoz felhívást küldött

szét. Hogy milyen lesz az eredmény? az a jövő titka. Minthogy a németeknek mindenre van pénzük, — pl. az egy év előtt alakult »Hilfsverein der deutschen Juden« már 100,000 márkára és 3000 tagra tett szert, — kedvező eredmény várható. A program változatlanul az, melyet az első felhívás kifejtett. Ennek csak egy pontja van, a mely se nem érthető, se ki nem vihető. Hogy akarják a zsidóságról szóló tudományt az egyetemekre vinni? Azt a néhány nagycímű intézetet, melyekben a zsidó tudomány menedéket talált, is alig képes a zsidó lelkesedés fenntartani, honnan kerüljön tehát elő akár csak egy egyetemi tanszék dotációja, melynek magasságától a leglelkesebb hitrokon háta is borsódnék? Kár ilyen nagyozással az ügy komoly-ságát veszélyeztetni. Egyébiránt már más alkalommal kifejtettük, hogy minő veszély fenyegetné a zsidóságot, ha a biblia után a többi zsidó irodalom is gazdát cserélne. Erre még gondolni sem szeretünk. Dr. Maybaum, berlini rabbi, józan magyar gondolkozással azt javasolta, hogy első sorban a meglevő rabbiszemináriumok méltó ellátására teremtsék elő a szükséges pénzt. De a többség az ismert zsidó közmondás szerint úgy gondolkozott, minthogy kenyérre nem telik, zsemlyét kell venni. Reméljük, hogy reményeiben nem fog csalatkonni.

*

Báró Bánffy Dezső, volt miniszterelnök, 1902 nov. 8-án Kolozsvárott a felekezetek jogegyenlőségéről nagy beszédet mondott, melyből kiemelünk néhány részletet, melyek benünket is közelről érdekelnek. A feléledt reakzióból, a mely unostalan a »zsidót« emlegeti, a protestánsok-történelmi tapasztalatok által élesztett ösztöne kéri azt, hogy a zsidó után a protestáns következik. Az igazságtalanság nem szokott megállani; ha lehet egyet elkövetni, lehet kettőt is, sőt százat is. Ha a leggyengébbet szabad elnyomni, akkor a gyengébbet általában nemcsak szabad, hanem el is fogják nyomni. Semmi sem szaporább, mint a jogtalanság, az egyik szüli a másikat és meddő sosem marad. Az általános érdekű részek a következők:

»Általában jogosult az aggodalom és feltétlenül jogosult azon megindult mozgalom, mely azt kívánja, hogy az 1848-ik évi XX. t. c. 2-ik §-a értelmében a vallásfelekezetek között a tökéletes jogegyenlőség és viszonyosság elvei az egész vonalon őszintén és igazságosan végrehajtsanak«.

»hajtassék végre őszintén és igazságosan az 1848. XX. törvényzcikk 2-ik §-a és mentessék fel a nem katolikus polgárság — mely autonómiával járó költségekkel úgy is tulságosan meg van terhelve — minden jogtalan adóztatás alól: jogtalan pedig minden adóztatás, mely régi elavult kiváltságokon és előjogokon alapszik és így ellenkezik az ország újabb jogrendjével és törvényeivel.«

»De ma is ott vagyunk, a hol harmincz év előtt; az egyenlőség és viszonyosság rendezve nincs, a törvényben biztosított jogok csak részben vannak végrehajtva; a Deák által gyászosnak jelzett felekezeti ellentét, hogy ne mondjam vallás-háború, már vívja toll- és szóharczát.«

»Rendezni kell tehát mind e kérdéseket; hiszem is, tudom is, hogy illetékes tényezők most már eljöttek látják az utolsó órát; a rendezés remélem el sem marad, de arra szükséges hogy mi, kik magunkat — és méltán — a mellözötteknek tartjuk, ne nézzük tétlenül a helyzetet, hanem jogaink, törvények által is biztosított igényeink kielégítésére fölemeljük szavunkat. Szükséges, hogy míg egyfelől még eme kérdésekben sem viszzük be az országos nagy pártpolitikát egyházi életünkbe, addig mindnyájan, de vezérferfiaink is belássák, hogy országos, vagy pártpolitikai tekinteteből felekezeti érdekeinket áldozatul hozni vagy második helyre helyezni nem szabad«.

»Ebből a szempontból kell állást foglalnunk az 1848-iki XX. t. c. 3-ik §. végrehajtása kérdésében is. Ezen 54 év előtt alkotott törvény 3-ik §. sem nyert még teljes végrehajtást; az állam által a felekezetek részére, különböző címek és utlag alkotott törvények alapján nyújtott segélyek nem tekinthetők, az 1848-ik évi XX. törvényzcikk 3. §-a tökéletes végrehajtásának«.

»az érvényben levő törvényeknek akarunk, az ők [katolikusok] törvényt tisztelő segítségükkel, Deák Ferencz szellemében, érvényt szerezni, minek következtében elérnök azt, hogy a tökéletes egyenlőségnek és viszonyosságának megfelelő méltányos és törvénytisztelő elbánásban részesüljünk, hogy az állam az 1848 XX-ik t. c. -ben lefektetett elvek alapján jóvátegye a lezajlott szomorú multnak hibáit és tényleg léptesse életbe a jogegyenlőség és viszonyosság már nagy és sérthetetlen elveit.«

»Ha a mult századokban jónak mutatkozott kath. egy-

házi és iskolai czélokra országos vagyomból alapítványokat tenni, a 20-ik századnak el kell ismerni az újabbkor jogos követelményét, mely a haza más vallású polgárai részére is arányos mértékben kész egyenlő jogot és igazságot szolgáltatni.«

»Az ujkor nem ismerhet büntetendő eretnekeket, sem vallásos meggyőződésük miatt lefokozott alsóbb rendű teherviselőket, hanem csak egyenjogú honpolgárokat. Sajnosan tapasztaljuk, daczára az 1895 évi, a vallás szabad gyakorlatáról szóló, XLIII-ik t.cz.nek, hogy a kath. vallásra áttért egyének előnyben részesíttetnek, állásokba helyeztetnek el.«

»A jogegyenlőség és viszonsóság elvének, de az 1848-ik XX. t.cz. 3. §-nak megsértése nyilvánul abban is, hogy a vallás-oktatás terén mindenütt kedvezve van a katolikusoknak. Törvény ellenére állami kath. vallástanárok vannak alkalmazva és javadalmuk állami költségvetésből fedezve, míg a nem katolikusok sok kérés és közbenjárás után nyerik csak meg, hogy vallásoktatóik némi csekély jutalomban részesüljenek. Apró elhullatott morzsák ezek: ez nem a törvénnyel biztosított tökéletes jogegyenlőség és viszonsóság.«

»Kivánnunk kell, hogy midőn saját autonomiánkhoz hiven ragaszkodunk, a tökéletes egyenlőség és viszonsóság nagy elvére tekintettel, az önkormányzati jog minden törvényesen bevett vallásfelekezethez megadassék, természetesen az állam magasabb érdekeinek sérelme nélkül és úgy, hogy az állami dotáció és teljes autonomia között látszólag mutatkozó incompatibilitás kikerülhetése érdekében, mindenek előtt az egyházak vagyoni kérdése az egyenlőség és viszonsóság elvei szerint rendeztessék és megszüntessék azon sem a méltányossággal, sem az osztó igazsággal meg nem egyeztethető állapot, hogy egy ugyanazon hazának polgárai, a kik egyenlően viselik az állam terheit, a javak osztásánál megkülönböztetessenek, némelyek gazdagon teljes állami ellátásban részesíttessenek, mások pedig kegyelem kenyérre szorítottassanak, nyílt sérelmére az 1848. XX. t.-cz. 3-ik §-nak.«

»Megnehezült az idők járása felettünk.« Aggódva nézünk körül és kérjük, vajon remélni lehet-e, hogy törvényben biztosított jogaink kivívása érdekében fölemelt szavunk nem hangzik-e el hiában? De bármiként legyen, úgy, miként az idők alakultak, úgy, miként a nem is hazai földön megindult áram-

lat nem kényszerít, résen kell lennünk, ügyelnünk és követelnünk. A törvényben biztosított jog nem veszhet el, e jogért azonban küzdeni kell.«

*

Dr. *Mezey Ferencz* Berlinben súlyos operációnak vetette alá magát és szerencsés felgyógyulása alkalmából hazatérése öröme tisztelői és barátai fényes bankettet rendeztek, melyen *Boschán Jakab*, a Chevra Kadisa elnöke egy felkőszöntőben adott kifejezést azon örömnök, mely felekezeti ügyeink barátait eltölti, hogy ez ügyek ily kipróbált és nagy tevékenységű erőt visszanyertek. Dr. *Mezey Ferencz*, kit a szeretet spontán és hatalmas nyilvánulásai nagyon meghatottak, feleletében megköszönte a szíves ünneplést és azt mondotta, hogy a nap eseményét kiveszi a személyi kapcsolatból és az eszmei magaslatra kívánja emelni. És inter pocula egy nagy igazságot mondott ki, melyet ily világosan még nem formuláltak. Azt mondotta ugyanis, hogy a zsidó felekezet saját munkásait, kik buzgalmukat, tudásukat, jellemüket szolgálatába állították, eddigelé nem méltányolta, hanem a szombati ima álláspontján állt: »Kik a község ügyeivel foglalkoznak, az Isten fizesse meg jutalmukat.« Azt látja, hogy a felfogás ez irányban kezd megváltozni. A nagyszámú társaságban zsidó szokás szerint sokat beszéltek és keveset — ittak.

*

Folyóiratunk zárta után olvastuk a hírt, hogy *Dr. Chorin Ferencz*, volt országgyűlési képviselő, a főrendiház tagjává lett kinevezve. Az új főrend néhai *Chorin Aron* aradi főrabbi unokája és felekezeti ügyeink iránt mindenkor érdeklődött. 1871-ben lett először megválasztva országgyűlési képviselőnek és ezen minőségében nagy tevékenységet fejtett ki, különösen mint az igazságügyi bizottság tagja, mint a mentelmi bizottság előadója és később elnöke. A közgazdaság terén szintén kiváló érdemeket szerzett és az új összeférhetetlenségi törvény folytán a szatmári mandátumról lemondott, választói sajnálatára, kik városuk diszpolgárává választották meg. *Dr. Chorin* a magyar közélet nagy munkásságú tagja.

*

Dr. Schwarz Miksa, az egri status quo hitközség rabbija élté delén rövid szenvedés után meghalt, árván hagyva családját és hitközségét. A korán elhunyt pap kiképzését az o. rabbiképző intézetben nyerte, hova ennek megnyitásakor lépett be és honnan 1888-ban bocsátattott el. Előzőleg több jesivát látogatott és több társával együtt mint a megváltóra várt a rabbiképző megnyitására. Az egri hitközség, melyet a régi rabbi hosszú éveken át zajossá tettek, 1887 végén a rabbiszemináriumhoz fordult és a tanári kar ajánlatára megválasztotta *Dr. Schwarz Miksát*, ki hitközsége bizalmára méltónak mutatkozott, mert közel 15 évi működése alatt egyetértésben élt községével, megszüntette a belső egyenetlenségeket és a békét megszilárdította. Midőn kitartó munkájának gyümölcsét élvezhette volna, ragadta el a halál. Kik ismerték, mély sajnálattal értesültek a jószívi el a halál. Kik ismerték, mély sajnálattal értesültek a jószívi és lelkes férfiú váratlan elhunytáról. Aldás a jámbor emlékére.

*

A román gyászdal még mindig hangzik, fájdalom, egyre erősebben. A kivándorlás szakadatlanul tart és minden jel oda mutat, hogy az amerikai és angol felszólalás egyelőre hatástalan marad. Az évek során át tartott izgatás folytán az izgatók és izgatottak oly foku gyűlöletbe izgatották belé magukat, hogy nemcsak a szívüket, hanem az eszüket is megméltelyezték. Saját népük anyagi és erkölcsi kárára haladnak tovább azon az uton, melyet megszoktak és a mely népük és államuk romlására vezet. Nagyon tévednek a románok és jó szomszédjaik, ha azt hiszik, hogy az »idegenek« üldözése a zsidóknál meg fog állani. Az emberben felköltött bestia éhségét nem fogja a martalékul odavetett zsidó kielégíteni. A gyűlölet telhetetlenebb az éhség-nél és a nép rendszeresen aláásott erkölcsi érzéke a köz- és magánélet minden terén mérges gyümölcsöket fog teremni. Az oláh államművészek, kik szelet vetnek, vihart fognak aratni, a mely őket is el fogja sepreni. Ezt az egyszerű igazságot az összes a zsidófalást tűrő népek saját bőrükön tanulják meg. Az osztrák és a francia példa elég hangosan szól, hogy az antiszemitizmus opiuma minő bomlasztó méreg, a mely az állam-szervezet minden erébe elhat, hova bevezetni könnyű, de honnan kivetni nehéz. Gyengébb szervezetű népek az e fajta krisztist nehezen és csakis erőik megbénulásával állják ki. Az ember-

szeretet nemcsak a sabeket sajnálja, melyeket a vakgyűlölet üt, hanem azt az erkölcsi és anyagi veszteséget, melyet az elnyomó szenved. A gyűlölet mindig rombol és sohasem épít.

*

Sváb Károly főrendiházi tag magyar nemességre emeltett és a gavosdiai előnevet kapta. A kitüntetés a közpályán régi idő óta működő férfiut ért, ki felekezeti ügyeinknek szintén buzgó munkása és pártfogója. Több tisztsége mellett az orsz. izraelita ösztöndíjgyűlés elnöke, melyre a mindinkább rosszabbodó közviszonyok mellett egyre súlyosbodó feladatok teljesítése vár.

TUDOMÁNY.

EUCLIDES ELVESZETT MUNKÁJÁNAK HÉBER
NYELVEN FENMARADT TÖREDÉKEI.

Abrahám bar Chijja Savasorda geometriájának III. fejezete, mint adalék
Euclides *Περί διαμέτρων βιβλίον* című elveszett könyvéhez.

I.

BEVEZETÉS.

1. Ábrahám bar Chijja élete és munkásságának rövid vázlata.

Abrahám bar Chijja hannászi, ki nem zsidó írónál Abrahám Judaeus, még gyakrabban pedig Savasorda¹⁾ név alatt fordul elő, élt a XII-dik század első felében. Születési évét nem tudjuk, irodalmi működése 1136-ig terjed.²⁾ Életére vonatkozólag csak kevés adatunk van. Hazája volt Spanyolország, de megfordult Délfranciaországban is, a hol nagyobbserű irodalmi működést fejtett ki. Hires zsidó matematikus, csillagász és bölcseész volt és fontos helyet foglal el nemcsak a zsidó tuda-

¹⁾ Hibás átírása ez arabs szónak: صاحب الشرطة, a mi annyit jelent, hogy az őrség főnöke. Elvétve előfordul e cím zsidó írónknál is, v. ö. David Qimchi commentárját Jeremiás 9, 23; továbbá Nachmanides *עזרה וישראל* ez. munkájában 12. f. צהרנה וישראל. A címet különféle-kép magyarázzák; a valószínűség a mellett szól, hogy ő tényleg magasabb hivatalt viselt; különösen megerősíti e véleményt az a körülmény is, hogy ő geometriát írt az akkori földméréők számára, kiket kíméletlenül gáncsol a geometriában való hibás tudásuk miatt.

²⁾ V. ö. »The Jewish Encyclopedia s. v. Abraham bar Hiyya«; ³⁾ hibás, mert az említett kéziratban וקיל van. Hogy mi a különbség, v. ö. S. J. L. Rapoport 10. jegyzetét אברהם בר חייא XLVIII. o. — Graetz, Geschichte d. Juden VI, 120 l. az 1065-diki évre teszi A. b. Ch. születési évét, de nem idéz semmi forrást. V. ö. Steinschneider, Hebräische Bibliographie, V.

mányok történetében, de a tudományok fejlődésében általában, egyrészt az által, hogy utmutatásaival és fordításaival hozzáférhetővé tette az európai tudósok számára az araboknál akkor virágzásban lévő exact tudományok legjelesebb munkáit, másrészt saját héberül írt munkái is gyakoroltak befolyást a matematika és csillagászat fejlődésére, a mit munkáinak teljes és kivonatos latin fordításaiból lehet következtetni.

Á. b. Ch.-nak eredeti munkái a következők:

1. יסודי התבונה ומגדל האמונה. (»Az értelem alapjai és a hit tornya«). Ez encyclopedikus munka, mely az aritmetika, geometria, optika, astronomia és muzsika fogalmait, szabályait stb. ismerteti. E munkából eddig csak töredékes részletek ismeretesek. [Mss. De Rossi 1170; Berlini könyvtár 224; Müncheneri könyvtár 36; és hamis cím alatt Ms Bodleiana 1268, 7. szám.]
2. הבור המשחה והתשובה. Geometriai munka. Steinschneider nézete szerint¹⁾ két recensió létezik e munkából; az első a Cod. de Rossi 1170-ben, a hol az említett »Encyclopediához« tartozó bevezetés után következik, és Cod. München 256., e bevezetés nélkül; a második recensió: a vaticáni könyvtár 400. sz., Cod. München 299. és Párizs Orat. 160. Miután én a két müncheni codex alapján, mely e két recensiót tartalmazza, állapítottam meg a helyes eredeti szöveget, oly csekélynek találtam az eltéréseket, hogy nem tarthatom két külön recensiónak, hanem inkább a másolók önkényén és olykor szakértelmük hiányán alapuló eltéréseknek. És az a körülmény, hogy a 299. codexben rendre el vannak hagyva a nagyobb és bonyolódottabb bizonyítékok, az is csak önkényes elhagyása a bizonyítékoknak, a mi abból magyarázható, hogy a praktikus életben csak a tétellel volt szükség, a bizonyítékot pedig fölöslegesnek és a gyakorlati czéloknak meg nem felelőnek tartották, a mihez a másolás nehézsége is hozzájárult; hiszen az Euclides-kiadások közt is vannak olyanok, a melyek csak a tételeket tartalmazzák, de a bizonyításokat nem. Lehet mondani, hogy e két codex kiegészíti egymást, de a közösen meglevő részek teljesen egyenlők, a miből tehát az következik, hogy maga a szerző csak egy ilyen munkát írt.

¹⁾ Zeitschrift für Mathematik u. Physik XII, 1.

Ezzel kapcsolatban el kell döntenünk azt a kérdést is, hogy vajon lehet-e e munkát az említett encyclopedia egyik részének tekinteni. Steinschneider annak a sejtelennek ad kifejezést, hogy egyik recensio része lehet az encyclopediának. De most, midőn ismerjük az egész munkát, egészen határozottan mondhatjuk, hogy ez egy különálló munka, a melyhez az encyclopediának semmi köze sincs. Mert elsősorban e geometriában a szabályok és tételek egy speciális, a földmérő czéljai- és eszközeinek megfelelő szempontból vannak tárgyalva, a mint ezt a 2-dik pontban kifejttem, és így nem lehet része egy encyclopedikus tudománysorozatnak; de azonkívül sem illeszkedik jól az említett bevezetéshez, mely »De Rossi 1170«-ben van, mert az megegyezik, Steinschneider szerint, legalább részben a müncheni 36. számú codexben tartalmazott részlettel, már pedig azon részletet pontosan összehasonlítottam és úgy találtam, hogy e két munka nem tartozhatik össze. A mi e munkára vonatkoztatott dátumot illeti, t. i. 1116., nincs elegendő okunk kételkedni benne, mert maga az a körülmény, hogy nem említi e munkát későbbi műveiben és nem vonatkozik rá, nem bír elegendő bizonyító erővel, mert ez csak szűk körnek irt alkalmi munka, melyben a geometria szándékosan megvitatott, népszerűsített és megcsonkított módon van kifejtve.

A »Jewish Encyclopedia« értesítése szerint e munka már 1895-ben jelent meg a »Mekiczé Nirdámim« kiadványainak XI-dik kötetében. Ez hibás adat, mert az említett XI. kötetben e munkának csak előszava és vége van meg mutatványul. Az előszava különben már ezenkívül is megjelent héber folyóiratban: Hammagid 1858, 186. o., a vége pedig Steinschneider iratban: Hebräische Bibliographie VII.

3. צורת הארץ (a föld alakja), csillagászati földrajz és csillagászat. Münster Sebestyén (1546.) kiadta e munkának kivonatos héber szövegét latin fordítással. A teljes munka csak 1720-ban jelent meg. Egy másik kivonatos latin fordítás van Schreckenfuchs Osvaldtól, melyet Münster jegyzetekkel látott el.

4. השבון מהלכות הכוכבים (a csillagok pályáinak kiszámítása), folytatása az előbbi munkának, mely néhány kéziratban Ábrahám ibn Ezra jegyzeteivel van ellátva. A kéziratokat illetőleg

v. ö. Zeitschrift f. Mathematik u. Physik XII. 1. Steinschneidernek Abraham Judaeus című czikkét 14. o.

5. לוחות השמש, vagy egyszerűen לוחות, táblák, úgy is nevezetnek Albattani táblái, mert a szerző az arabs astronomust, Battanit követi. E műnek több kézírata el van látva Abr. ibn Ezra jegyzeteivel.

6. ספר העבור (mathematikai és technikai chronologia). Ez a legrégebb héber munka, mely a kalendarikus számításokat tárgyalja. Nem foglalkozik kizárólagosan a zsidó naptárral, hanem ismertet más naptárakat is, különösen pedig a muhammedán és juliusi naptárt. Különösen érdekes erre nézve a 9-ik fejezet. Naptári táblázataiban csak a juliusi naptárra van tekintettel. E munkát Filipowski H. adta ki Londonban, 1851-ben.

7. לילך השמש (a lélek szemléldőse, ethikai munka, kiadta Freidmann E. Lipcsében, 1860-ban, a szerző életrajzával és Rapoport S. J. L.-nek e munkára vonatkozó becses levelével.

8. מגלת המגלה astrologiai munka, csak kéziratban van meg (Ms. München 10³.)

Ábrahám b. Chijjának egyik legfőbb érdeme abban áll, hogy közvetítette az európai tudósokkal, az exact tudományok legjelesebb termékeit, melyek akkor kizárólag az arabs műveltség birtokát képezték. E czélnak kétféleképp szolgált, először tolmácsa volt a fordítóknak, különösen Plato Libartinusnak, másrészt pedig maga is fordított. A részletekre vonatkozólag még igen sok kétely és bizonytalanság van; a legtöbb ide vágó kézirat nem képezte még a mélyreható szakszerű tanulmányozásnak tárgyát. Megnehezíti a pontos adatok megállapítását az a körülmény is, hogy a XII. században számos zsidó fordító élt, kit Ábrahámnak hittak. (V. ö. Jewish Encyclopedia s. v. Abraham bar Hiyya).

2. Ábrahám bar Chijja geometriájának rövid ismertetése.

Ábrahám bar Chijja geometriája, melynek szövegét kritikailag megállapítottam és sajtó alá rendeztem, és a melyből itt egy fejezetet közlök, több kéziratban van meg,¹⁾ de több-

¹⁾ Cod. Vatican. 400. (sok kihagyással); Codex Paris. Orat. 160^a (az újabb katalógusban 1048); Cod. de Rossi (Parma) 1170.

$$(a+b)^2 = a^2 + 2ab + b^2; \left(\frac{a}{2} + x\right)\left(\frac{a}{2} - x\right) + x^2 = \left(\frac{a}{2}\right)^2;$$

$$(a+b)b + \left(\frac{a}{2}\right)^2 = \left(\frac{a}{2} + b\right)^2; a^2 + x^2 = 2ax + (a-x)^2;$$

$$\left(\frac{a}{2} + x\right)^2 + \left(\frac{a}{2} - x\right)^2 = 2\left[\left(\frac{a}{2}\right)^2 - x^2\right];$$

$$(a+b)^2 + b^2 = 2\left[\left(\frac{a}{2}\right)^2 + \left(\frac{a}{2} + b\right)^2\right]; 1)$$

ha két húr metszi egymást, a metszetek szorzata egyenlő; párhuzamosak párhuzamosak közt egyenlők; hasonló háromszögek, négyszögek és sokszögek; két háromszög vagy egyenközény ugyanazon vagy egyenlő alapon és két párhuzamos közt; egyenlő magasságu háromszögek és egyenközények aránya egymáshoz.

A II. fejezet tartalma: területmérés és számítás; ez több részre oszlik:

a) az egyenközény kiszámítása: szabályok, feladatok (Pythagoras tantétele); a másodfokú egyenletek körébe tartozó egyenletek és egyenletrendszerek megoldása geometriai alapon, számos példa;

b) a háromszögek kiszámítása, különböző nemei szerint részletezve: szabályok és példák;

c) a ferde négyszögek kiszámítása: a trapéz és nemei és a ferdényded;

d) a kör és részeinek kiszámítása. Az átmérő aránya a kerülethez (a közönséges használatban $\pi = 3\frac{1}{7}$, az astronomiában $\pi = 3\frac{17}{120} = 3.1416$); a kör háromszöggé alakítható át vékony szálakra való osztása által; más átalakítás; területszámítás és vele kapcsolatos feladatok megoldása; a körszelet és körcíkkek; az ellipsis területe (csakis területe, egyéb semmi, és az is csak eredményképen van elmondva); hűrtáblázat, melyben az átmérő 28 részre van osztva;

e) lejtős síkok kiszámítása. (Szerző azon elvből indul ki, hogy a természet nézve mindig csak a vízszintes síkba eső

1) A képletek szavakba vannak foglalva, de a rövidség kedvéért választottam algebrai kifejezéseket; meg kell jegyezni továbbá, hogy a tételek mind Euclidesből vannak véve, csak a bizonyítások, a már említett tendenciánál fogva teljesen eltérnek, és azért a szakember különös figyelmét érdemlik.

terület jöhet tekintetbe, és azért a lejtős síkot redukálni kell vízszintes projectiójára.) A sokszögek mérése.

A III. fejezet osztási feladatokat tartalmaz, melyeknek bővebb elemzését adjuk a 3. pontban.

A IV. fejezet tartalma a szabályos testek mérése és köbtartalmuk kiszámítása.

3. A III. fejezet tartalma és viszonya Euclidesnek az osztásokról szóló könyvéből talált két arabs töredékéhez.

Ábrahám bar Chijja geometriájából, melynek eredeti szövegét kéziratok alapján megállapítottam és sajtó alá rendeztem, közlöm itt a III. fejezetet, mely a sík idomok osztásáról szól. E fejezetet különösen azért választottam, mert azt találtam, hogy Ábrahám bar Chijja ezt Euclidesnek oly munkájából merítette, mely elveszett és csak két arabs fragmentumból ismerik. Euclidesnek egyik magyarzója, Proclus,¹⁾ néyszer tesz említést az I. könyhöz irt commentárjában Euclidesnek egy munkájáról, mely feladatokat tartalmaz. A könyv címe: *Περὶ διαφύσεων βιβλίον*. E munka, mint Proclus leírásából látszik, különféle geometriai ábrák osztásáról szól, és a geometriának gyakorlati alkalmazásához tartozó feladatok gyűjteményként iratott.

E munka ismeretlen maradt az európai tudósok számára egészen a XVI. század második feléig. John Dee talált 1563-ban egy hasonczimű arabs kéziratot, melyet latinra lefordított. Dee e kéziratot Euclides munkájának tartotta, daczára annak, hogy Machometus Bagdadimus szerepelt benne mint szerző. E munka felvételét az 1702-ben megjelent Gregory-féle Euclides-kiadásban.

A múlt század közepe táján talált Woepke, egy matematikus, ki arabs tanulmányokkal is foglalkozott, még egy arabs kéziratot, mely két munkát tartalmaz Euclidestől: egy értekezést az emeltyűről és az idomok osztásáról. Eredményeit

¹⁾ V. ö. Ofterdinger L. F. dr. Beiträge zur Wiederherstellung der Schrift des Euclides über die Theilung der Figuren. Ulm, 1853, és Cantor M. dr. Vorlesungen über Geschichte der Mathematik, I. kötet.

közzétette a Journal Asiatique-ban, Paris, 1851 (szeptember, október). E kézirat 36 tételt tartalmaz, de bizonyítékokat nem hoz.

A két kézirat közt levő különbség lényegesen abban áll, hogy míg Dee kézírata a tételeket csak általánosan tárgyalja, addig Woepke kéziratában csak speciális esetek vannak, de vannak itt a végén olyan tételek is, a melyek Dee-ben hiányoznak. (V. ö. Offerdinger a bevezetésben.)

Abrahám bar Chijja szintén e könyvből merítette geometriájának III. fejezetét, úgy mint egész munkáját Euclidesből vette: ¹⁾ de úgy mint egyebütt, saját céljainak megfelelően formulálja a tételt és bizonyítékát, úgy itt is, saját nyelvén, saját módszere szerint adja elő az osztások eseteit; mindig szem előtt tartja, hogy földmérőknek szól, kik csakis könyvből ismerkednek meg a geometriával, és csakis a földmérés szempontjából. A bizonyítékok itt is úgy vannak választva, hogy nem kell szöveget mérni, mert — mint előre bocsátottam — földmérésnél akkor még nem alkalmaztak szögmérést. Bizonyítékaiban egyszer idézi Euclidest, de nem jelöli meg közelebről a helyet.

Offerdinger fent említett munkájával összevetve utalok a megegyező és eltérő helyekre, melyek Ábr. b. Ch. geometriájának III. fejezete és a két arabs fragmentum közötti összefüggést feltüntetik, és a melyek Euclides eredeti munkájának rekonstruálásához fontossággal bírnak.

Fejezetünk 1. §-a megegyezik Oft.-nek I. tételével. Meg kell itt jegyeznünk, hogy Offerdinger alapul vette Dee kéziratát, melyben a tételek általánosan vannak tárgyalva, míg Woepke speciális tételeket hoz, a melyek, mint Offerdinger sejtí, megelőzték a kérdések általános formulázását. Ábr. b. Ch. szintén csak speciálizál, de nála ez szorosan hozzá tartozik az egész munka céljához és szerkezetéhez; neki pl. nincs szüksége a háromszöget csúcsánál több mint két részre osztani, mert a gyakorlatban ki van zárva, hogy a háromszögalaku mező csúcsánál több mint két tulajdonosnak birtoka foglaljon helyet.

¹⁾ Az egész munka kiadásában, mely remélhetőleg nemsokára meg fog jelenni, kimutatom pontosan Ábr. b. Chijja viszonyát Euclideshez.

2. §. = Oft. III. tételével. A bizonyítás teljesen eltér, mert földmérésnél nem alkalmazható ezen construálás, csak a direct lemérés. Itt Ábr. b. Ch. az Euclidesből idézett tételt, t. i. VI. 19-t nem szószerint hozza, hanem a később és nálunk is szokásos formába foglalja; míg Euclidesnél az van, hogy hasonló háromszögek kétszeres arányban vannak egymáshoz mint az azonnevű oldalak, idézi Ábr. b. Ch., hogy: hasonló háromszögek úgy aránylanak egymáshoz mint a megfelelő oldalak négyzetei, a mi annál is inkább érdemel figyelmet, mint-hogy Ábr. b. Ch. itt Euclides tételét idézi.

3. §. = Oft. II. — Itt már más rendbeli eltérés is van, mert Ábr. b. Ch.-nál a szerkesztés sokkal elegánsabb és rövidebb, és noha csak két részre való osztást tartalmaz, általánosítható akármilyen arányban való osztásra, a mint könnyen lehet kimutatni.

4. §. A háromszögnek három részre való osztása olyképen, hogy mindegyik résznek egyik határa a háromszögnek egyik oldala. Ez a feladat hiányzik mind a két töredékben, de mint-hogy a felsorolt esetek egyikébe sem sorolható, minthogy ez továbbá az osztásnak egyik lényeges esetét tárgyalja, ennél fogva tekinthetjük egyik kiegészítő tételnek. E tétel általánosítására vonatkozólag még visszatérünk.

5. §. hiányzik. De ezen oszthatósági eset nem speciális, mert csak összetétele az 1. és 2. §-nak. Ábr.-nak csak praktikus szempontból van rá szüksége, kérdéses mindenesetre, hogy a feladatok ilyenmű összetételei nem-e voltak az eredeti könyvben is, melyből Ábr. merített.

6. §. más esete a 4. §-nak.

7. §. nem tartalmaz osztási feladatot, csak csoportosítja a négyszögeket az osztás szempontjából, még pedig három osztályba: egyenközények, deltoidok és ferdénydedek.

Az osztást ö elvből nem terjeszti ki a felosztandó terület oldalainak számát meghaladó részekre, mert őt csak gyakorlati szempontok vezérlik.

8. §-nak második része = Woepke 6.

9. §. a deltoidnak osztása egy szögből. A töredékekből hiányzik, de speciális esetnek lehet tekinteni Woepke 14-ből; feltűnő mindenesetre, hogy a töredékekben a deltoid általában nem szerepel. V. ö. Oft. VII. tételét.

10. §. a deltoid másféle osztása; szintén hiányzik, de megoldása összeesik az általános négyszög két részre való osztásával, mely Woepke 14-ben van.

11. §. = Oft. IX., Woepke 16.

12. §. = Oft. IX., Woepke 16.

13. §. = Oft. IX., Woepke 16.

14. §. speciális esete Oft. VIII. tételének.

15. §. speciális esete Oft. VII. tételének.

16. §. szintén Oft. VII-nek speciális esete, mely azonban Woepkenél sem fordul elő.

17. §. szintén Oft. VII-nek speciális esete, mely Woepkenél sem fordul elő.

18. §. összetett feladat, melyben Oft. IX. és VII. tétele (Woepke 15) jön alkalmazásba.

19. §. más speciális esete VII-nek.

20. §. a deltoidnak 4 részre való osztása; hiányzik a fragmentumokban.

21. §. összetett feladat, Oft. VII., IX. és I. tételéből.

22. §. Woepke 28-nak speciális esete.

23. §. Woepke 28. általánosságban.

24. §. = Woepke 29.

Vannak azonkívül Dee-nél olyan tételek, melyek Ábr.-nál nem fordulnak elő, de ezen körülményből nem lehet semmit sem következtetni, mert ezen tételek egytől egyig olyan természetűek, hogy nem érdeklik a földmért, a mint ezt könnyen lehet kimutatni. V. ö. IV—VI. és X—XX. tételeket.

Jegyzet: A héber szövegben [] közt oly részletek vannak melyek a müncheni 256. sz. kódexben, M-ben hiányzanak, [*] közt pedig, a mi a müncheni 299. sz. codexben, Mn-ben nincs meg.

Szeretett mesteremnek, nagyságos dr. Goldziher Ignác tanár úrnak mély köszönetemet fejezem ki e helyen szives utbaigazításaiért, nem kevésbé készséges közbenjárásáért, mely lehetővé tette nekem az említett kódexek használatát.

II.

Ábrahám bar Chijja geometriája III. fejezetének eredeti szövege.

השער השלישי

בפירוש עניני החלוקה.

וכשהשלמנו בשער השני דרך מדידת הקרקעות השטוחות והשבון משיחתם על הלופי צורתם ותמונתם ובראנו « הענינים האלה בראיות δ אותות וטעמים ישאדם יכול להבין בהם דרך המדידה והשבונה. או באים בשער השלישי הזה לפרש דרך חלוקת הקרקעות השדות והבתים בין השותפים ובין הורשים על הראוי לכל אחד מהם על טעמו ורצונו ונתן לכל חלקה טעם וראה שתהיה מבארת את הענין וכללות שיהיו התלמידים סומכים עליהם ולומדים מהם כאשר עשינו במדידה. ונתחיל מן הקרקעות המשלשות יארכיק עליהם דרך חלק המרובעות ושאר התמונות.

דרכי חלק המשלשות.

א.

§ 1. אם יהיה הקרקע במשולש ואתה רוצה לחלק אותו בין שני שותפים או אחים, ויהיה ראש המשולש עומד בין קרקע שני החולקים אותו כדי שירצו שיהיה חלק כל אחד מהם עם קרקעו האחד בצד אחד, אתה חולק את תושבת המשולש בנותם ומוציא קו מנקודת הראש אל נקודת מחצית התושבת ויהיה המשולש נחלק לשני חלקים שווים. כגון משולש אבג אשר ראשו נקדת א ותושבתו בג אתה מחלק קו בג לשני חלקים שווים על נקודת ז ומוציא קו מן א אל ד ויתחלק המשולש לשני משלשים שווים. והם משולש אדב ומשולש אדג מפני ששני המשלשים האלה תושבתן שווה וקומתן שווה וכל שני משלשים שיהיו על הענין הזה הם שווים בשטחם כגון הצורה הזאת (צורה 1)

ב.

§ 2. ואם היה מצד אחד מן החולקים כנגד הראש אשר עליו א ומצד השני כנגד התושבת אשר עליה בג ואתה צריך לתת לכל אחד חלקו כנגד המיצר שלו כדי שיהיה חלק האחד כנגד קו בג וחלק השני כנגד הראש אשר עליו א ואתה צריך מפני זה לחלק כל אחד מצלעי אב ואג לשני חלקים עד שיהיה מרובע הצלע כלו כפלים ממרובע החלק הגדול מהלקו. כגון שתהיה חולק קו אב לשני חלקים על נקודת ד וקו אג לשני חלקים על נקודת ה ויהיה מרובע אד מחצית מרובע אב וכן מרובע אה מחצית מרובע אג, ומוציא קו מן ד עד

ה יהיה המשולש נחלק לשני חלקים שנים החלק האחד משולש אחר והחלק השני קטומת דו-כוכב.

דוד השבון המרובעים האלה הוא שיהיה לוקח מאורך הקו מנקודת א אשר הוא הראש ד' חלקים מן ב' פחות המצי עשרות העשרות ומשהו. והכל המסור לזה שיהיה לוקח מן הקו צ"ט פחות משהו מן ק"מ חלקים ב' כאלו היה צלע אב' י' אמות ויהיו קו אד' חס' ה' אמות פחות חלק אחד מ"ב חלק באמה: וצלע אג' היה ארבע עשרה יהיה קו אה' י' וחלק אחד מ"ן באמה. על השבון הזה הוא חלק את שתי הצלעות האלה והוציא קו מן החלק האחד אל השבון והחלק המשולש לשני חלקים שונים מפני שקו ד' היה אשר יוצאת יהיה נכחו. לתושבת גב' ומפני זה יהיה המשולש אהה רומה למשולש אבג' ב' ויהיו שוות: וכל שני משולשים ששם רומים זה לזה יודע הוא כי חקשת משולש אל משולש הוא חקשת מרובע צלע הראשון אל מרובע הצלע השני המתחבתי, אלו בחקשת כאשר באה אוקלדוס בספרו: ומרובע צלע אב' משולש אבג' כפלים מרובעו אה' משולש אהה ושתי הצלעות האלה מתחבבות בחקשת: וכן הוא חקשת מרובע אג' אל מרובע אהה ומפני זה יהיה למשולש אבג' כפלים ממשולש אהה ויהיה לך קטומת ברהה היא שיהי למשולש אהה החלק המשולש בהם לשני חלקים שונים על הניצן אשר צייננו (צורה 2)

3

4 8. ואם יהיה לאחד מן החלקים מצד מנקדת צלע אתה מצלעי המשולש יבקש לקחת את חלקו מן מצדו כגון משולש אבג': ועל צלע אב' כמנו מצדו על נקודת ד' יבקש בעל המצד הזה להיות המחצית ויצאה מנקדת ד' כדי שיהיה לוקח חלקו ממתלה המצד אשר לו.

ואתה בא ומדוד מתחלת הצלע עד נקודת המצד ואם אתה מוצא זה על המחצית אזי אתה צריך להשבון אתה אבל אתה מוציא את המחצית מנקודת המצד אל ראש המשולש והחלק המשולש לשני חלקים שונים ואם לא היתה נקודת ד' במחצית צלע אב' אתה צריך לחלק בה את המשולש על ענין אחר.

ונשמע על דרך משל צלע אבג' מן המשולש הזה יציע השנית א' וצלע המחצית ש"ו ושנים נקודת ד' אשר הוא המצד הנקודת מנקודת ד' על אב' שתי אמות ושאר קו אד' אמות ויהיה מנקדת צלע אב' על נקודת ד' יהיה קו אד' י' כי מרובע צלע אב' כלו י"ב ובין מדה על אד' אשר הוא המחצית ובין קו אד' ד' וכן שתי המחציות מן אד' ואתה קח מצלע אג' הנדבך אל אד' שתי הששוותי מצדו אשר הוא הראש על נקודת ה' יהיה קו הו' י' כי כל צלע אג' חת ט"ו אמות והוציא את המחצית מנקודת ה' אל נקודת ד' ויהיה המשולש הזה נחלק לשני חלקים שונים החלק האחד משולש ד' אה' והחלק השני

- a) Mn חלק.
- b) מחצית Mn.

מירובעו נפלה: והגב' (צורה 8) ואילו היה המצד אשר הוא נקודת ד' נופל לצד אחר עד שיהיה אד' ב' לא היה מוציא המחצית אל צלע אג' אבל אל צלע אב' והיות לוקח מצלע ב' אשר הוא י' אמות שתי הששוותי על נקודת ה' מנדה נקודת ה' כי המחצית בדומין הזה הוא יוצאה אמות והוציא המחצית מנקודת ה' אל החלק האחר: אם יהיה החלק האחר ב' אמה מוציא המחצית אל צלע אג' ואם יהיה האורך אה' אמה מוציא המחצית אל צלע אב' ואתה מתחיל למדוד את המחציות מנקודת ד' אשר הוא הראש ואל הנקודת האחת היתה המחצית ויצאה אלו היה המצד נופל על המחצית צלע אב' ונכרתו חלק המצד מן המחצית אתה מתחיל מנקודת ד' אשר הוא הראש כאשר צוורת היות ואתה יכול להבין הניצן הזה ואם לא הייתי מדמה אותו א' בשכר אלא שני נכרתו את המספר לחלק על חלומה והתקדוב הענין אל לב' העניין אותו.

והאות [צל הניצן הזה מן החלקה שהיא אמת והכיר לך אם אתה מוציא שני קוים מנקודת ז' ואשר היא מחצית קו אב' על נקודת ה' ונקודת ד' [כאשר הראה בצורה השנית] (צורה 4) ויהיה בצורה האחת קו זה נכחו לקו ג' מפני g שקושת ג'ה אל גא חקשת ד' אל דא כי קו זה שני המצד א' אג' וכן קו ד' שני המצד ד' א'. וכל שני משולשים אשר על הישבת את המצד כי משולש ג'ה [המצד השני] שיהי למשולש ג'רה מפני ששם על הישבת אתה הוצא קו ג'ה ושני קוים נכוחים והם קו זה ורה. ואם אתה מנסה על כל אתה מהמשולשים האלה תוספת אתה יהיה משולש ג'ה יהיה [כל משולש] ג'ה ושני לפתח ג'ה ד'. ומשולש ג'ה הצי משולש אבג' מפני שנקודת ז' כהצי צלע אב': ומפני זה יהיה נפלה ג'הה אשר הוא לו מחצית משולש אבג' כאשר מצינו למעלה.

4 8. ואם יהיה קרקע המשולש לשלשה בעלים ואתה צריך לחלק ביניהם וכל אחד מהבעלים מבקש את חלקו מנדה צלע אתה מצלעי המשולש יהיה המשולש הוזה משולש אבג'. ואתה בא וחלק אחד מצלעי המשולש לשני חלקים שנים [כאלו היתה החלק אבג' על נקודת ד' והוצא קו מ'ד אל א' והחלק

- a) Mn משולש.
- b) Mn מחצית.
- c) Mn אג'.
- d) Mn add. י' והוא.
- e) Mn לא אוקר מ'ד.
- f) Mn מלב.
- g) Mn מכוח.
- h) M המחציות.
- i) M. הם.
- j) Mn לכל.

בנון מ"ש חלקים מס' חלק בגדר כנון] שיהיה a צלע אב ו' אמות וכשאנו
מהלקים אותה לשני חלקים עד שיהיה מרובע הצלע [כלן] אחד והצי מרובע
אחד מהחלקים. אנו משימים החלק הזה ח' פחות עשירית באמה; ויהיה מרובע
הצלע כלו ז"ו [*אמה] ומרובע החלק הזה ב"ד אמות בקרוב מעט.
וכן אם אנו משימים [אורך] הצלע השנית ט' אמות יהיה החלק האחד
ממנו ז' אמות ושלוש עשיריות והצי עשירית באמה ומרובע החלק הזה ג"ד
בקרוב מעט, ומרובע הצלע כלו פ"א אמה אשר הוא אחד והצי מן מרובע החלק
[*הזה]. והכלל אשר זכרתי לך ש יהיה שמור בלבך להשבין הוה.

ד.

§ 6 ו אם לא יהיו הבעלים שוים בחלקם מן הקרקע, אבל יהיה לאחד
מהם מחציתו ולשני שלישיתו, ולשלישי שתות, וכל אחד מהם מבקש לקחת
הלקו כנגד הצלע הסמוכה אליו ויהיה הקרקע הוה כמשלש אבג, ואתה בא
זמור מצלע אב אשר כנגד [בעל] המחצית שלישיתו והוא בדה ותוציא קו מן
נקודת ה אל נקודת ג שהוא הראש; e וחלק קו גה לשני חלקים שוים על
נקודת ד ותוציא קו מן ד אל א ואל ב, ויהיה משלש אבג נחלק ל' חלקים.
החלק האחד הוא מחציתו והוא משלש אבג והחלק השני שלישיתו והוא משלש
אדג; והחלק השלישי שתותו והוא משלש בדג כאשר [נראה] בצורה הזאת
(צורה 7). ואתה יכול להבין האות על החלוקה הזאת, מהאותות אשר פירשנו
למעלה על החלוקות אשר עברו [כי] ידוע הוא, כי משלש גבה בצורה הזאת
היא שלישית משלש אבג; ומחצית משלש גבה הוא משלש דבג והוא שתות
משלש אבג, וכמו כן משלש גאה הוא שני שלישי משלש אבג; ומשלש
אדג הוא מחצית גאה והוא בודאי שלישית משלש אבג וכן משלש
ארה שלישיתו; וכשאתה מוסף על המשלש הזה משלש בדג וכן משלש
שחות משלש אבג יהיה כל משלש אדג ב והוא משלש בדג אשר הוא
ואת הציגה לחלק המשלש על החלקים האלה על ענין אחר d אתה יכול
לחלקו וכן אתה יכול לחלקו לר' חלקים ולר', אלא שהספיק לנו חלק המשלש
אל מספר צלעותיו [לא יותר]. ואנו פוסקים בכאן לחלק המשלשות.

הרבי חלוק המרובע.

§ 7 והמרובעות לענין החלוקה נפרדים ל' מינים: מהם מרובעות שכל
אחד מאלכסוניהם¹⁰ חולק את השני לשני חלקים שוים, ומהם מרובעות שהאלכסון

a) M. על.
b) M. add. חמשה חלקים שמישה נפרדים ל' מינים: מהם מרובעות שכל אחד מאלכסוניהם¹⁰ חולק את השני לשני חלקים שוים, ומהם מרובעות שהאלכסון
לענין הוה כי גדר שני השלישים הוא חמשה חלקים שמישה נפרדים ל' מינים: מהם מרובעות שכל אחד מאלכסוניהם¹⁰ חולק את השני לשני חלקים שוים, ומהם מרובעות שהאלכסון
בגדר המרובע פחות עשירית השתות והוא מ"ט בגדר.
c) M. הראש המשלש.
d) Mn. צורה אחרת.

המשלש לשני חלקים שוים] ואחר כך מדוד מקו גד a שלישיתו מנגד נקודת ד
אשר על התושיבת ויהיה החלק הזה b קו דה ותוציא מנקודת ה שני קוים אל
נקודת [*א] ונקודת ב ויתחלק המשלש ל' חלקים שוים והם משלש גדה
גדה אהב כנון הצורה הזאת (צורה 5).
ותאזר על החלוקה הזאת מפני שקו בד שוה לקו דא, יהיה המשלש
גדא שוה למשלש גרב; ועוד מפני שקו דה הוא שלישית קו דג יהיה משלש
אהד שלישית משלש אגד שהוא מחצית משלש אבג ישאר משלש אהג
שלישית משלש אבג, ועל הענין הוה יתבאר לך כי משלש גבה כמו כן
שלישית משלש אבג, ויהיה המשלש הוה נחלק לשלושה חלקים שוים על צלע
המצלעות השלושה חלק אחד.

ה.

§ 5. ו אם יהיה אחד מהבעלים מבקש את חלקו על צלע אחת ושני
הבעלים רוצים לקחת מנקודת הראש כנון משלש אבג, יבקש האחד חלקו על
צלע בגג ושני הבעלים הנשארים מבקשים להיות המחיצה ביניהם יוצאה
מנקודת א אשר הוא ראש המשלש.

ולענין הוה אתה מחלק כל אחת מצלעי אב ואג לשני חלקים שאינם
שוים עד שיהיה a מרובע הצלע בלי כרובע החלק הגדול מהלקו פעם אחת
והצי כנון חלק אד ורב בצלע אב וחלק אה והג בצלע אג ויהיה מרובע אד
שני שלישי מרובע אג, ותוציא קו מן נקודת ד אל נקודת ה וחלק המשלש
לשני חלקים, האחד רצועה e והוא קטומת e בדה, והוא שלישית המשלש
[והחלק השני משלש אדה והוא שני שלישי המשלש] מפני שמשלש ארה
דומה למשלש אבג כאשר בארתי לך בצורה השנית מן השער הוה. — והקשת
משלש אל המשלש הדומה לו כהקשת מרובע צלעו אל מרובע הצלע הדומה
לו; ומרובע צלע אב מן משלש אבג הוא אחד והצי מרובע צלע אד מן
משלש ארה; ומפני זה יהיה משלש אדה שני שלישי משלש אבג ושאר
קטומת e בדה ששלישיתו.

ואם תחלק קו דה לשני חלקים שוים על נקודת ז ותוציא קו מן ז אל
א' חלק' משלש ארה לשני חלקים שוים והם משלש אדז ומשלש אזה
ויהיה משלש אבג נחלק לשלושה חלקים שוים שהם שני משלשי אזה ואדז
ונקטם g בגדה כאשר בצורה הזאת (צורה 6)
ודרך חילוק הצלעות האלה על הרבוע [הוה] הוא [*על החשבון הוה]
[שתהיה לוקה ח' חלקים משישה בגדר¹⁰ מרובע הקו כלו פחות עשירית השתות.

a) M. add. שהוא קומת המשלש את.
b) M. חלק.
c) M. rep.
d) M. ויהיה.
e) M. נפתל.
f) Mn. חלק.
g) Mn. ונפתל.

האחד משני האלמנטים חלק את השני לשני חלקים שים [ואז השני חלקו ל-2 חלקים שים אבל לחלקים שאינם שים] ומשם מרובעות שכל אחד מאלמנטים החלק את השני לשני חלקים שאינם שים.

ואני מבייש דרך הליקוי [אקווקוקות] המרובעות בשלש מנייה לשני חלקים ל' ולד' ונני a מוסף בחוקוקות d חלקים כמנין הצלעות כאשר עשיתי במשולשית אשר חלקה לשלש חלקים כמספ' צלעיהם: החכבון יכול לחסות על החלקים האלה אם ירצה b .

החלק המרובע השנים.

א.

8. אם היה הקדק החלק בין שני הנבילים מדבק נבב היותו אשר כל אחד מאלמנטיו חלק את השני ביחסם. אלה יכול לחלק לשני חלקים שים מאיזה זווית שרצה מנותני באלמנטו היצא ממנה את הזווית אשר נבב בקו השנית וכן מאיזה נקודה אשר אלה על כל אחד מצלעיו אחר יכול לחלק ממנה לשני חלקים שים: וכן אם היה המרובע מוצב הזווית אחר 10 א. מעייני 10 או רומה למעייני 11 וכל מדבק נבבתי הצלעות 12 נבבתי אלמנטו אחד היא: ואלה יכול לחלק מנותניו a ומקודה אחת שהוא על אחת מצלעותיו נבב מדבק נבבתי אשר עליו אבב 13 ועל צלע אב ממנו נקדתי d וצאת 14 על מצעית הצלעו אבל החקק מן החצי b אמות ואזה היה מציא נקודתו 15 קי שיהיה חלק את [מיוצע אבבנ] לשני חלקים שים היתה מציא על קי נקודה הנקדק מן החצי b אמות והחל למודו מן הזוית אשר נבבתי על האש האלמנטו היותו עד שיהיה 16 כמות היה והוצא קי מן אל 17 היה המרובע חלק [בין החו] לשני חלקים שים שם הפל בזוית הפתל אונתי. והיותו על החלקוק [החמת] אם אמה מציא אלמנטו אד והיה חלק את קי עד נקודתו 18 והיה קי זה חלק בנקודה החו על שני חלקים שים יהיה משלש השני שיה משלש אצמ ומפני זה היה מדבק אונתי שיה למרובע הודו 19 וכן היה האת אלו היה מציא אלמנטו נבב [היה הענין אחד כדרך האות החו] וזאת היא העודת [צורה 8].

ב.

9. ואם לא יהיה המרובע נבבתי אבל האחד מאלמנטיו חלק את השני [ל' חלקים שים] ביחסם והשני חלק אותו לשני חלקים שאינם שים כגון מרובע אבבנ אלמנטו ב' חלק את האלמנטו ג' לשני חלקים שים על נקודה מרובעת.

המספתי a) M. add.
 לחסות ולרצו b) M. add.
 המרובעות מדבק ממ c) M. add.
 ואם אמה היתה חלקי d) M. add.
 שאינה אשר e) M.
 כמנין f) M.

הי ואלמנטו ג' חלק את אלמנטו ב' על שני חלקים שאינם שים ואם אמה חלק את המרובע היה מנות b אל זווית d אל זווית e אתה חלק אותו לשני חלקים שים באלמנטו ב' והיו החקוק משלש אבב ומשלש נבב כי קי ב' חלק את משלש אבב לשני חלקים שים 10 מפני שקן אה שיה לקו ההי וכן היה קי זה חלק את משלש אבב לשני חלקים שים [והיה כל משלש אבב שיה משלש נבב כאשר בצורה החמת] [צורה 9].

10. ואם הדיח חלק המשלש הזה מנות a או מנות b [ל' היה האלמנטו ג' עד 11 חלק אותו לשני חלקים שים מפני שאינו חלק את אלמנטו ב' ל' חלקים שים] [ואמה מפני זה חלק אלמנטו ב' ל' חלקים שים על נקודה 12 בצורה השנית [צורה 10] והיו יודע כמחל הוא שיעור ההי ככל דרך וקו השיעור הזה מקו נבב. ואם אמה מציא המחיצה מנקודה 13 והיה השיעור הזה קי נבב ונמצא קי מנות a אל נקודה 14 והיתה מחלק את המרובע לשני חלקים שים ואני משימים כל אחד מצלעיו 15 אבב 16 אמות וכן המשימה נבבתי והוצא מצלעיו 17 אד אמה היתה אלמנטו ב' 18 אמה יע המשימה נבבתי והוצא מחלק אלמנטו ג' האחד לשני חלקים שאינם שים והם היה היה והיה נבב כמס 19 אמה. ואם אמה מחלק את האלמנטו הזה לשני חלקים שים על נקודה 20 והיה קי 21 אמה פחות המשימה האמה וקי היה היה 22 אמות והוצא אמה אם אמה לוקח 23 מקו נבב חלק משיעור ההי זה היה 24 קי מן 25 [אשר הוא] אצבע אמות; והוצא 26 קי 27 אל 28 היה החלק המרובע לשני חלקים שים שים משלש אמה הפתל אבבנ כאשר בצורה הזאת 9 .

והמבית על החלקוק החו, אם אמה מציא קי אד וקי נבב היה משלש נבב ומשלש אבב שיהים יהי מרובע הפתל אבבנ. ושני המשלשים האלה שים לפתל אבבנ. מפני שקן זה נבבתי לקו אב ומשלש נבב וצאתו כל אחד מהם שיה לרובו מפני שים על חומשת אחת וכן 29 יש קוים נבבתיים: וכל משלש נבבתי ואותו [היה] שים זה היה: ואם אמה מוסף משלש נבבתי על הפתל נמצא 30 או חסוקק עליו משלש אצמ יהיה הענין אחר: ונמצא 31 כי הפתל נמצא 32 [שהו הפתל נמצא 33]: ומפני שפתלו נמצא הני הפתל נמצא 34 מן הוא 35 הפתל נמצא 36 מהיות הפתל ב' 37 אשר היינו הוצים לחלק [כאשר בצורה החמת] [צורה 10].

- a) M. add. ירדה משלש אבב לבי חלקים שים שים שים.
- b) M. חלק 11 .
- c) M. 11 .
- d) M. מציא 11 .
- e) M. add. הי אל אל.
- f) M. משלש 11 .
- g) M. add. 11 אשר אצמיי 11 .
- h) M. כמנין 11 .
- i) M. ירדה 11 .
- j) M. יודע 11 .
- k) M. add. 11 .

§ 11. וכן אתה מחלק כל מרובע שאין אחד מאלכסונותיו חולק את השני לשני חלקים שווים אם אתה מבקש לחלקו מווית אחת מזוויותיו [כאשר עשיתי בזאת הצורה] ואם תהיה החלוקה על דרך אחרת, כאלו היה בנפתל הזה המחיצה *a* יוצאה מנקודת ה' אשר על *b* צלע אב' אשר בצורה אשר אצייר לך] [צורה 11] ואנו בענין הזה מחלקים ראשונה [*את הנפתל] מנגד זווית ב' מן קו אב' כאשר למדת מן הצורה [הנקדמת] ותהיה החלוקה משלש בגוף ונפתל אבד' אשר נחלק בה הנפתל בקו בז' היוצא מווית ב'; ואנו מוציאים בצורה הזאת מן קו ז' אל נקודת ד' ואם הקו הזה יהיה נכוחי לקו גב' אנו מוציאים מן נקודת ה' אל נקודת ג' ויהיה הנפתל נחלק ביתמים בקו הג'; ויהיה נפתל אהד' שזה למשלש הבג' כאשר בצורה [הזאת] הראשונה [מענין הזה].

והמופת על החלוקה הזאת מפני שהם [ישני קוים נכחים], הן נכוחי לקו בג', יהיה כל משלש בג' אשר הוא הצי הנפתל שזה למשלש בג' מפני שהם בין שני קוים נכחים] ויהיה מפני זה משלש בג' מהצית הנפתל.

§ 12. ואם לא יהיה קו הז' נכוחי לקו בז' אנו מוציאים מנקודת ב' אשר בוית הנפתל קו שיהיה נכוחי לקו הז' כנוון קו ב'ה, ויכול יהיה הקו הזה יוצא בתוך הנפתל ויכול יהיה יוצא הוצה מן הנפתל; ואם יהיה יוצא בתוכו כאשר בצורה [הזאת] [צורה 12] אנו מוציאים מן נקודת ה' אל נקודת e' ויהלך הנפתל ביתים על שני נפתלים שווים שהם נפתל אהד' ונפתל הבג'ה. כי יהיו הוא כאשר מסרנו למעלה, כי משלש ז'בג' הוא הצי הנפתל ומשלש בהז' שזה למשלש בהה' אשר הם [על תושבת אחת] ובין שני קוים נכוחים. ואם אתה מוסף על כל אחת מהם משלש בהג' [יהיה] משלש ז'בג' שזה לנפתל הבג'ה [*ויהיה מפני זה נפתל הבג'ה] מהצית הנפתל הגדול ומהצית השנית נפתל אהד'ה כאשר מסרנו לך [בצורה חשנית הזאת] [צורה 12]

§ 13. ואם יהיה הקו יוצא הוצה מן הנפתל כנוון קו ב'ה בצורה השלישית [צורה 13] נוציא קו ג'ד' עד שיגיע אל ה' ונוציא מן ה' קו שיהיה נכוחי לקו הג' והוא קו ה' ונוציא קו מ' ה' אל ז' ויתחלק בו הנפתל לשני חלקים שווים האחד משלש הבג'ה, והשני מהמושב *a* אהמג'ה.

והמופת על החלוקה הזאת מפני ששני קווי הז' נכוחי לקו ב'ה יהיה משלש [*בזה שזה למשלש בהה', וכן יהיה משלש] ההפ' שזה למשלש גחמ' מן משלש בזה ותוציא משלש ההמ' מן משלש בהה' ישאר משלש בהמ' ומהג'ה עם זה ועם זה [הוציא מהם משלש במח'] וישאר לך *f* משלש בג' שזה

a) Mn. המחצה.
 b) Mn. אל.
 c) M. add. ב נוציא מנקודת ב' גב' נוציא מנקודת ה'.
 d) Mn. משלש.
 e) Mn. add. ומשלש במח' ומשלש.
 f) Mn. ישאר.

למשלש בהמ' ומשלש בג' הצי הנפתל [*וכן יהיה משלש בהמ' מהצית הנפתל] [כאשר בצורה השלישית הזה].

ואתה יכול להוציא בצורה הזו השלישית [צורה 14] מן נקודת ה' קו נכוחי לקו ג'ה אם אתה יודע שיעור הג' מן ג' ותקח כשיעור הזה מקו ז' לנכוח ב' ויהיה השיעור הזה למ' והוציא הקו מנקודת ה' עד מ' כנוון קו א' חממ' יהיה הקו הזה נכוחי [לקו ג'ה מפני שמשלש זמה אתה מוציא בו קו] ג'ה, ושיעור ג'ה מן ג' כשיעור למ' מן ל'ה, ונדע לך ששני קווי הז' נכוחי לקו ג'ה כאשר מסרנו לך.

חלוק המרובע ל'ג' חלקים.

א.

§ 14. אם יהיו המרובעות נכוחות *a* הצלעות ואתה רוצה לחלקם ל'ג' חלקים שווים מצלע אחד מצלעותם כנוון מרובע אבגד אשר כל צלעותיו נכוחות ותוציא לחלק אותו מנגד צלע אב' *a* אתה חולק את הצלע הזו לשלשה חלקים שווים על שתי נקודות [*ה' ז' וחולק הצלע הנכוחי לו והוא ג'ד' ל'ג' חלקים שווים על ב' נקודות ה' מ' ומוציא שני קוים מן ה' אל ה' ז' ואל מ' ותחלק *a* המרובע ל'ג' חלקים שווים והם מרובע אה' והמ' וז' [*בצורה הזאת אשר מרובע אה' שזה למרובע המ' ואל מרובע זד'] מפני ששלשתן על תושבת שוות ובין שני קוים נכוחים [*שווים] [צורה 15]

§ 15. ואם תהיה הוצה לחלק מווית א' אתה מוציא בצורה הזאת [אשר אצייר לך] קו מווית א' אל נקודת מ' [אשר הוא] על שני שלישי קו ג'ד', ויהיה המשלש אגמ' שלישית המרובע; ואחד בן אתה חולק אבגד הנפתל הנשאר מן המרובע לשני חלקים שווים מן זווית ב' כאשר למדת למעלה בקו ב'ה ויהיה מרובע אבגד נחלק לשלשה חלקים. [*שוים]. החלק האחד משלש אגמ' [והחלק] השני [משלש] אהב' [והחלק] השלישי נפתל בהמ'ד כאשר בצורה הזאת. [צורה 16] ואתה מבין כל אותותיה *f* ואני צריך לפרשן.

ב.

§ 16. ואם לא יהיה המרובע נכוחי הצלעות כנוון מרובע אבגד אשר אין אחד מאלכסונותיו חולק את השני לשני חלקים שווים אתה מוציא *a* שני אלכסוני אג' ורב' ויהיה האחד חולק את השני על נקודת ה'. ואם יהיה דה' הצי הב' כאשר בצורה הזאת יתברר לך כי משלש דגא' שלישי [המרובע] ומשלש אגב' שני שלישויותיו; ותחלק אחר כך המשלש הזה אשר הוא משלש אגב'

a) M. בקו.
 b) M. ב.
 c) M. נכוחות.
 d) M. אבג.
 e) M. add. זה.
 f) Mn. אותן.
 g) Mn. ונוציא.

לשני הלקים שווים על איזה ענין שתרצה מאשר הראיותך למעלה ויחלק המרובע ל' הלקים שווים.

§ 17. ואם לא יהיה קו דה שלישי קו דב אבל יהיה יותר משלישיתו או פחות משלישיתו נשים שלישית בד קו *a* בז כאשר בצורה אשר אצייר לך *b* ונדע כמה הוא חלק בז מקו ביה ונקח בחלק הזה מן קו בג על נקודת ה ותהיה הקשת ביה אל בג כהקשת בז אל קו הב; ונציא המחיצה *c* מן א עד ה כמו קו אה ונתיה חולקים מן הנפתל שלישיתו במשלש אבה ולשני שלישיתו נפתל אהגד; ואם תחלק את הנפתל הזה בעתים ותחלק זה הנפתל *d* לשלשה חלקים שווים. (צורה 18)

והמופת על זה אם תוציא קו זח וקו זג תראה כי משלש אוב שלישי משלש בדא, ומשלש בגז שלישי משלש בגד; ומפני זה יהיו משלשי אוב ובגז שניהם שליש מרובע אבגד. ושני המשלשים האלו שווים למשלש אבה; מפני שמשלש זחג מן האחד שוה למשלש אהז מן השני. מפני שהם בין שני קוים נכוחים [על חושבת אחת] ויהיה מפני זה משלש אבה אשר הוא שוה לשניהם שליש מרובע אבגד וישאר נפתל אהגד שתי שלישיותיו ואתה יכול לחלק את הנפתל הזה לשני חלקים שווים על איזה ענין שתרצה מן הצורות אשר למדת למעלה ויחלק בו מרובע אבגד לשלשה חלקים [שוים] כאשר מסרנו לך.

§ 18. ואם תרצה לחלק המרובע לשלשה חלקים *f* מנקודה אחת על צלע מצלעותיו כגון נקודת *g* אשר על צלע אב מן מרובע אבגד או ראשונה מוציא שלישיתו מווית א בקו אג אשר בצורה האחת או בקו אה בצורה האחרת *h* וישאר לך משלש אבג או נפתל אבגה שני שלישיותיו כגון הצורה הזו (צורה 19 וצורה 20) ותהיה אחרי זאת מחלק את המשלש הזה או את הנפתל הזה לשני חלקים שווים כאשר למדת למעלה ויחלק לך כל משלש אבגד לשלשה חלקים שווים.

חלוק המרובע ל' חלקים.

א.

§ 19. אם יהיו המרובעות נכוחות בצלעותן אין אתה צריך בחלוקה לארבעה חלקים שווים אל שום מורה *j* מפני שכל אחד מאלכסוניהם חולק את

- a) בקו Mn.
b) ההו השנית M.
c) המחיצה Mn.
d) המשלש כקו לשני Mn.
e) בגלל Mn.
f) מהמרובע Mn. add.
g) אל Mn. add.
h) בג או אה M.
i) נוקק Mn.
j) צורה M.

השני *a* לשני חלקים שווים; ואם אתה מוציא בהם שני אלכסוניהם תחלק אותו *b* לארבעה חלקים שווים שהם משלשים. כגון מרובע אבגד אשר צלעותיו נכוחות אם אתה מוציא שני אלכסוניו שהם קו אד וקו זכו בג ונפגשו שני הקוים יחד על נקודת ה וחולקים המרובע לארבעה חלקים שווים כל אחד מהם משלש; *e* והם אבה בדה גדה. גאה. כאשר בצורה הזאת (צורה 21)

ב.

§ 20. ואם יהיה האלכסון האחד חולק את השני בינתים *d* ואין האלכסון השני חולק אותו בינתים *e* כגון מרובע אבגד אשר אב בו שוה לקו אג הנדבק אליו ואינו שוה לקו גה אבל קו גה שוה לקו דב אשר הוא נדבק אליו *f* ויהיה מפני זה האלכסון הוציא מן א עד ד חולק את המרובע לשני חצאין ואין האלכסון הוציא מן ב עד ג חולק להצאין *g* אבל [חולק אותה] לחלקים שאינם שווים. ואנו בצורת [המרובע] הזה מוציאים אלכסון אד לבדו וחולקים את קו האלכסון הזה בינתים על נקדת ה ומוציאין ממנו שני קוין אל ווית ב ואל ווית ג ויחלק המרובע הזה ל' חלקים שווים כגון *h* הצורה הזאת (צורה 22)

ג.

§ 21. ואם לא יהיה אחד מאלכסונותיו חולק את השני בינתים ככל הצורות הנפתלות אנו חולקים את הנפתל ל' חלקים שווים כאשר הראיתך למעלה אצל משלש ונפתל כגון נפתל אבגד [אשר] יחלק למשלש אחד ולנפתל אבגה; ואנו חוזרין אל משלש אהד וחולקים אותו לשני חלקים *i* שווים משלש אהד [דהה; וכן אנו חוזרין לנפתל אבגה ונחלק אותו ל' חלקים שווים משלש אוב] ונפתל בגזח, ונמצא הנפתל מחולק לארבעה חלקים שווים שהם [ג] משלשי אדה דהה, אוב ולנפתל בגזח כאשר תראה בצורה אשר מסרתו לך *j* (צורה 23)

- ואתה יכול לחלקה על צורות אחרות אם אתה זוכר *k* לכל השעמים אשר עברו בחלוקות המשלשות והמרובעות אשר הראיתך דרך החלוקתן. ונתברר לך
- a) חברו M.
b) תהיה מרובע מחלק המרובע Mn.
c) משלשים M.
d) המרובע לבד כהציים M.
e) להצאין M.
f) Mn. add. במשלש M.
g) עושה כן Mn.
h) כעדות M.
i) במשלש Mn.
j) ההו M.
k) מבין M.
l) בחלק Mn.

הלוקת הצורות אשר כל צלעותן קוים *a* ישירים ומענין הזקתן אתה [*יכול] להלך הקרקעות אשר [יש] להם המש צלעות או שיש כשאתה מחלק אותם אל בקעות *b* משלישים או מרובעים.

§ 22. ואם יהיה לך בקעה אשר יש בה קו אחד עגול ושאר הצלעות ישירות; כגון בקעת אבג אשר אני מצייר לך [אשר שני צלעי אב ובג] בו על קוים ישירים וצלע אג [בו מקצת עגולה וקרוין לבקעה הזו בקעה מקוטעת].¹ ואם אתה רוצה להלך הצורה הזאת לשני חלקים נוציא בה קו אג הישר ונחלק אותה בינתים על נקודת ה' ונוציא ממנה עמוד עומד על קו אג עד שיגיע אל קשת גא על נקודת ז; ונוציא קו מן ב אל ה ויהיה המקוטע הזה נחלק לשני חלקים שווים כקו בדה. אם *c* יהיה הולך על ישר אחד [כגון] הצורה הראשונה (צורה 24)

או כקו בה ה[ז] אם אינו על ישר כאשר בצורה הזאת (צורה 25)
 § 23. ואתה יכול להלך הצורה השנית על דרך אחרת; והוא שתוציא קו מן ב עד ז ויהיה הקו הזה עובר על אהמג על נקודת ט; ותדע הקשת מה אל הא ותקח מקו אב כהקשת הט אל הא^d [ונוציא קו מן אל ה ויהיה המקוטע נחלק. לב' חלקים שווים שהם מקוטע זחא ונפתל בהגז כאשר בצורה הזאת (צורה 26)]

המופת^e על הצורה הזאת מפני שמשלש זהו ומשלש בהה אשר [הם] בין שני קוים נכונים הם שווים זה לזה ויהיה [משלש אהז שווה למשלש אבה עם] מקטע אהה חצי מקוטע אבג [כאשר בצורה הזאת]. (צורה 26)

§ 24. וחלוק הצורות העגולות אין בהם קושי *f* ולא דבר שהוא צריך לפירושו אם אתה מחלק אותן מן הציר הנקרא מרכז *g* כגון עגולה אשר על הקו הסובב לה נקודת אבג ומרכזו ד; ואתה חלקת את הקו הסובב ל' חלקים שווים שהם קשת אב וקשת בג וקשת גא. — ואם אתה מוציא קו מנקודת ד אשר הוא הציר *h* לכל אחד מן נקודות אבג תהיה חלק את העגולה. [*הזאת] ל' חלקים שווים שהם [כגון] מקוטעי דבא, דגא, דבג כגון הצורה הזאת (צורה 27)

a) מו שווים.

b) חלקים מן.

c) מן.

d) M. add. וכאשר בצורה הזו השלישית.

e) והעדות.

f) והומרא.

g) מנקודת המרכז.

h) המרכז.

i) כאשר.

וכן אילו *a* היית מחלק את הקו הסובב ל' חלקים או לה' [חלקים]. והיית נוהג בו המנהג הזה היית מחלק את [*העגולה] לחלקים ההם. ואנו פוסקים [*והותמים] שער החלוקה ומתחילין בפירוש [*דרך] מדידת הנפות וכל דבר שיש לו אורך [ורוחב] ועומק בעזרת האל [*ומתחיל שער הרביעי בזה].

(Vége köv.)

Budapest.

GUTTMANN MIHÁLY.

SUEZKINT VON TRIMBERG.

Adalék a középkori zsidók irodalomtörténetéhez.

»Demuetklich sol sin min gank,
 Unt selten me gesingen hovelichen sank,
 Sít mich dia herren scheident von ir guote.«

»Alázatos legyen ezentul járásom és ritkán hangozzon ezentul énekem, mióta birtokuktól elzavartak az urak.« Mennyi lemondás e három rövid sorban! Mintha ma felhangzana valamelyik zsidó költőnk panasza a mellőzés miatt, mely éri, mert »dar zuo so bin ich geborn, dia schult diün' ist niht min« zsidónak született, önhibáján kívül.

A bevezető verssorok mutatják, hogy középfelnémet költő termékei. A XIII. században Németországban német nyelven dalol keresztényen urak udvarházaiban zsidó Minne-énekes, lantos. Nem új felfedezés ez; nem én kutattam fel e középkori írónkat valamelyik régi kéziratban, tud róla a zsidó történet és irodalom, és mégis új lesz előttünk, szokatlan jelenség, hogy az analomig elcsépelet »sötét« jelzővel megbélyegzett középkorban voltak német udvarok, a melyekben zsidó véreink mint tudósok, orvosok és költők csak úgy megfordultak, mint ama spanyolországi mór udvarokban, melyeknek dicsőségét zengi a zsidó történelem. De míg a spanyol zsidóknak nem héber nyelven irt verseit és irodalmi termékeit hitsorsosaik arra méltatták, hogy fennmaradjanak, addig a német zsidók egyoldalú rabbinikus irodalmi termékenységé kizsoritotta a németül irt művek emlékét is.

A véletlen¹⁾ tartotta fenn számunkra az egyik németül

a) M. מן.

¹⁾ A XIII. század végén Rüdiger von Manesse 140 Minnesänger elszórt verseit gyűjti és gyűjteményébe a zsidó Suezkintot is fölveszi. —

író zsidónak énekgyűjteményéből ama néhány verset, melyre büszkék lehetünk, mert tanubizonytságot tesznek, hogy a német irodalom első virágzási korában, a Minnesang művelői között is vala zsidó.

A költő élete és versei.

I.

A würzburgi püspök uradalmához tartozott Trimberg is, költőnknek születési helye; itt végezhetta elemi tanulmányait a héberben, foglalkozott a szentirással- és a kor szellemében valószínűleg a rabbinikus irodalommal is. Mint férfi egyéni hajlamát követve az orvosi pályára lépett; ez volt az egyetlen hivatás, melyet középkorban is betölthettek a zsidók. Az orvos előtt megnyíltak Trimberg polgári házai is; eljárta bizonyára a körülillakó nemesek curiáira is, és bizonyára itt sajátította el a kor irodalmi nyelvét, a középfelnémetet; barátai körében alkalma nyílt Minne-dalokat hallani, megpróbálkozott ő is, és bizonyára zengett is a nők dicsőségére, az udvari szokásokról, a vallásos érzelem fejlesztéséről.¹⁾

Würzburg, a mely a kerületében fekvő kisebb városokra minő pl. Trimberg irányt adó és irányt jelző volt, a XII. században és a XIII. század elején már irodalmi középpontja volt a dalt kedvelő frank tartományoknak; különösen pártolói a Minnesang-nak a hennebergi várörgrófok és a püspök. Hiszen Würzburgban élt sokáig Walther von der Vogelweide, később Konrad mester is; Trimbergbe való volt Hugó is (mh. 1309). a híres didaktikai mű: »der Renner« szerzője, a ki később Bamberg mellett tanítóskodott. Több mint bizonyos, hogy ily

Tudtommal említik gyakran e költőt, de verseit magam is csak hat évvel ezelőtt láttam először von der Hagen: Minnesänger. Manessische Handschrift. Leipzig, 1838. II. köt.

¹⁾ v. d. Hagen eml. munkájában III. 2. a nő dicsőítése, I. 1. a valódi nemességről, 2. a becsületről zeng; III. isten dicsőítése, I. 3. IV. 1. vallásos tartalma. — Szerelmi dalokat, minők a »Taglieder« családós zsidótól a XIII. században nem várhatunk. — A német irodalomtörténet írói éreztetik, hogy Süsskind zsidó; v. d. Hagen, l. e. IV. k. 536 l. uzsorásnak mondja, Goedecke (Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung I. 254 l.) csak azért idézi S. egyik versét, hogy leszólhassa a költőt.

művelődési áramlat hatás nélkül a frank zsidókra sem lehetett, és legkevésbé vonhatta ki magát ezen befolyás alól az orvos ur, ki itt-ott versben kérte az urak támogatását.

Az urak bőkezűségét megénekelni és azáltal kegyüket kérni a Minnesinger egyik ismertető jele és sehogysem a zsidó költőnek külön hibája; még a nagy Walther von der Vogelweide is II. Frigyes császárhoz fordul:

Könyörüljön rajtam! Nézze, mily szegény vagyok én,
ki oly gazdag vagyok dalban.....

A keresztyén előkelőbb patiensei kegyére pedig rászorult, mert nagy családja volt; mint orvos nem nézhetett valami lealázó mellékgoglalkozás után, minő az üzérkedés, az uzsora; dalért vagy dalban az uraknak pártfogását kérni, nem volt szégyen; keresetforrása a dal a legtöbb Minne-daloknak.

És valóban költő volt Züsskind. Ha a Manesse-féle kéziratban közölt dalok nem is a legkiválóbbak, van még e kevés között is gondolat, eszme, hasonlat, mely fölér von der Vogelweide-ével is, mely trimbergi Hugó versei mögött sehogysem áll. Igazán kár, hogy csak kevés maradt ránk. Még von der Hagen is, a ki nem szívesen látja a zsidót a Minnesinger között, azt vallja róla: »er zeigt überall Sinn und Geschick; weder Sprache, noch Ausdruck würden den Juden verraten... Seine fünf jambischen Weisen sind kunstgerecht gebaut und ihre Teile binden meist die Schlussreime. Messung und Reime sind ziemlich gut. Alles ist umso billiger zu beurteilen, als die Manessische Sammlung allein uns seine Gedichte aufbehalten hat u. z. nur als Nachtrag von der spätern, schlechtern Hand, welche so manches Schweizerisches hineingebracht hat, wie die Lesarten weisen.«

A költő azonban nem soká élvezhette kiváltságos helyzetét; lehet, hogy a korszellem megváltozott és hogy a zsidót látva benne, az urak elfordultak tőle; lehet, hogy egy Begenot¹⁾ nevű befolyásos ember ellenségévé lesz, lemond ábrándjairól,

¹⁾ her Bigenot von Darbian der ist mir vil gevaere. (V. 1); itt a név lehet personificatiója az inségnek, t. i: Bigenot (inség) és synonym Darbian-nal (tője: darbiani szüklödni); de lehetséges, hogy megörökítése egy Begenot nevű ellenesének. A név Begenot előfordul egy Spanheim János gróf oklevelében (1239-ben.)

lemond a keresztyén körökben divatos szokásokról, le a viseletről.

Unt wil mir einen langen bart
lan wahren griser hare,
ih wil in alter Juden [Art] leben,
mich hinnan vür wert ziehen,
Min mantel der sol wesen lank,
tief unter einem huote..... (V. 2.)

*

II.

Valódi nemesség.¹⁾

Ki nemes dolgot cselekszik, azt nemesnek tartom én,
Mert nemessé még az oklevél maga nem tesz;
Hiszen magunk is látjuk, hogy tövisen nő a rózsza.
Megint, hol a nemes származáshoz hiba és vétek vegyül,
Ott a nemesnek ruhája nem több cifra rongynál;
Nem jó a lisztnék, ha a buza közé sok konkoly vegyült.
Hol nemes nemest mível,
Ott a nemesség mindig tündököl;
De hol rosszat végez,
Ott (mintegy) jó épületfát széjjelhasít.
De a ki nem nagy nevü,
De röstelli a bünt,
Ki szenvedélyét megfélekezni tudja,
Azt nemesnek vallom, ha születésére nézve nem is az.

*

A becsület.

Jobb ír nem készült soha,
Mint melyet én megfontolva, ajánlok,
Jó a hibák okozta sebekre és a szégyen ellen:
Különféle fűszerrel kevertessék,
Kellékei hűség és lelki tisztaság, jószág és erény,
Mint por tegye ez orvosságot élvezhetővé a mértékletesség.
Ezen orvosság neve: becsület,
Jobb minden ételnél,
Vele elkerülöd a szégyent, a bajt,
Nem szokott az oktalan birtokában lenni:
A kiben mindig lakozik,
Az ment minden főbűntől.
Boldog, kinek teste ez orvosságnak tartója,
Igaz dicsérete, nagy neve virágzik majd és gyümölcsöt terem.

*

¹⁾ Versben majd hivatottabb fordítja e dalokat; itt prózai, itt-ott szabad fordításban mutatom be a középelnémet verseket.

Emberszeretet.

Ha lisztje van a gazdagnak, a szegény hamuval él;
Ezt tartsd eszedben, ha bölcs vagy, ez tanácsom ím:
Ne engedd, hogy a szegény gyűlöljön, a helyett, hogy barátod.
Eljön tán az idő, mikor reá szorulsz,
Azért ne légy, te gazdag, a szegénnyel szemben kemény,
Ellenkezőleg jót tégy vele, nehogy szívtelenségedről emlékezzen.
Mint nem becsülik meg a szamarat,
Pedig mindig lovaglásra használják;
Szolgálatait, ha kívánják,
Bizony meg nem tagadja tőlük.
A gazdagok vagyona nem létezne,
Ha a szegénnyel szemben kötelezettség nem volna;
Ugyan ki is dolgozna, ha szegény ember nem volna!
Jó bizony olykor a háncs is, hogy vele zsákok bekössenek.

*

A hitves.

Férjének koronája a derék hitves,
Szépséges teste dicsére válik;
Boldog az a férfi, ki szive jószágát élvezheti!
Az kétségkívül boldogan töltheti vele éveit,
Ugy otthon mint a világ előtt minden büntől ment.
Magasztos sorssal van megáldva e nő,
Fénye nem alszik el sötét éjjelen;
Nagy dicsérete mindent fölülmúl.

*

Isten és az emberi sors.

1.

Isten nagysága.

Uram, királyom! dicső istenem! Mily nagy a te hatalmad!
Te világítasz nappal, és ránk küldöd az éjjelt;
Tőle van a világnak sok öröme és vígsága.
Uram királyom, összes tiszteletünk nem oly dicső,
Mint mikor ragyogó napfényvel diszíted a nappalt,
Az éjhez meg holdad fénye illik;
Az eget felékesíted a csillagokkal;
Ezek szépségénél szebbet ki adhat neked?
Van neked sok ajándékod, mi nem mulandó.

*

2.

Az ember.

1. Ha meggondolom, hogy mi voltam, öreg napjaimban mi
S mivé kell válnom, minden örömöm elmulik; [vagyok,
S mily gyorsan tűnnek tova napjaim!

S nem-e siralmas helyzet, nem sohajt fakasztó baj,
 Hogy nap nap után a haláltól rettegнем kell,
 A haláltól, mely nemsokára férgek társaságába elvisz?
 Mikép lehetek jókedvű,
 Ha mind ezt meggondolom?
 Ha az én szívemre kevésbé vigyázok,
 Lelkem amott az égben
 Bánattal telt leszen,
 Mert bűnőmben oly jól éreztem magam:
 Mindenható Uram! Telve vagy kegyességgel,
 Segíts, hogy lelkem előtted kegyelmet leljen!

*

2. Bármily jó sora is van az embernek e világon,
 Ha arra gondol, hogy tőle meg kell válni,
 Hogy vége az enyészet, bizony mélyen szomorkodhat;
 Haláltól nem óvja meg barátság, vagyon, semmi ősi név,
 Nem bölcsesség, erő; a halálba kell menni,
 Nem kereshet ellene, nem tant, nem óvó szert.
 Egy nekromanta sem
 Tud böles tanácsot itt,
 Hogy megmeneküljön a haláltól,
 Még ha oly szent is, minők a próféták.
 A nagy bizonytalanság miatt
 Mélyen szomorkodom,
 S mert senki sem tudja még, hová jut a lélek,
 Ha a halál legyűri a testet, hogy életteleenné lesz.

*

3.

A gondviselés.

Sok embert a (szükség) tanít szerénységre,
 Ha szerénytelen volna, belátása azt parancsolja neki,
 Hogy kerülje a rosszat.
 Szívesen kísérléné meg nem egy a rosszat,
 S nem távozna tőle sem isten, sem ember átkára,
 Ha (szíve) feje nem készítené arra, hogy jót tegyen.
 Ha volna szarva a szárnak,
 Leszurná az embereket,
 Ha haragját követhetné a krokodilus,
 Életben senkit sem hagyna;
 Ha farkason állna a vásár,
 Sok juh pusztulna el;
 Tolvaj azt szeretné, hogy zárt ajtó ne legyen,
 Rossz ember, hogy elvessen a derék.

*

A gondolat hatalma.

Gondolatot senki sem tagadhat meg sem halottól (sic), sem
 Legfőbb ezért a gondolat minden tettünkben. [bölcsétől,
 Az embernek szíve és esze is,
 Arra van rendezve,
 Gondolatok még kövön, acélon és vason keresztülhatnak,
 Nem mély gondolat, de gondolat kell, ha kezed munkába áll;
 Ha nem is látták addig a gondolatot magát,
 Működését megérik;
 A gondolat gyorsabban járja végig a világot,
 Mint szemünknek pillantása;
 A gondolat bősége vagyont szerez, inkább mint a szerelem
 Ugy tanít a történet, [(minne),
 A gondolat minden sasnál magasabban szállhat.

*

A költő sorsa.

1.

Kérelem.

Hogy dolgozom és mégsem keresek,
 Az mély bánatot okoz nekem;
 Darbiani Bigenot ur (szükölködés és inség)
 Sok bajt szerez nekem.
 Sírnak is keservesen gyermekeim,
 Sovány betevő falatjuk;
 Ritkán jóllaktak ők,
 Hogy örömük lett volna.
 Házamban Dünnehabe ur (a szük pénzü)
 Alkalmatlankodik,
 Bizony keserves egy legény ez a világon:
 Ti jótévőim! Szabadítsatok meg e gaz fickótól;
 Erőmet lankasztja, megfoszt kenyértől s ruhától.

*

2.

Mellőzés.

Keservesen szólt a farkas:
 »Miből éljek én,
 Ki táplálékom folytán
 Kitaszított vagyok;
 Pedig erre születtem én, nem önhibám ez.
 Sok embernek jó sorsa van,
 Bár nyiltan álnokoskodik
 S nyiltan vagyont halmoz
 Vétkes módon;

Több rosszat cselekszik az, mint mikor én kis libát rabolok.
Nincs nekem pénzem, aranyom,
Hogy érte ételt vegyek;
Ragadoznom kell, hogy meg ne haljak éhen.
Az álnok a maga nemében
Ártalmasabb, mint magam vagyok, és még ártalmatlanlalt játszik.¹⁾«

*

Lemondás.

Balgák utján jártam,
Igaz, hogy művészetemmel.
De hogy az urak támogatni nem akarnak engem,
Kerülni fogom bizony udvaraikat,
Hosszú szakált növesztek majd,
Oszülnek szálai,
Óreg zsidóként élek én,
Máshová költözöm.
Köpenyegem hosszu lészen,
Mélyen, kalap alatt rejtve (arcom)
Alázatos legyen járásom,
Nemesi udvarnak szóló dalt nem zengek,
Mióta telkeiktől az urak elzavartak.

*

E kevés vers mind, a mi trimbergi Suezkintről ránk
maradt; csekély, de elég értékes adalék ugy a zsidó irodalom-
mint művelődéstörténethez. Vajha megszüntetné már
a zsidó történetírás a memorkönyvek és martyrologiák felku-
tatását, fátyolt borítana a véres politikai multra, és keresne
országos és városi könyv- és kéziratgyűjteményekben bizo-
nyítékokat arra, hogy mily szerepe volt a zsidóságnak a közép-
kori és ujkori (XVIII. századig) nemzeti irodalmak terén.

Kaposvár.

DR. KOHLBACH BERTALAN.

¹⁾ Lehetséges, hogy éreztették vele származását és szemére lobbantották hitsorsosainak foglalkozását, az uzsorát; kötelességének tartja, népét megvédelmezni e mese alakjában, rámutatva, hogy a német zsidót a társadalom ugy kényszerítette az uzsorára, mint a farkast ragadozásra a természetet. — Másrészt azt is mutatja, hogy a zsidó, bármennyire is törekszik keresztyén embertársaihoz simulni, mégis csak zsidó a szemükben, kit erényei daczára is kevésbé tűrnek meg, mint a gonosz hitsorsost; hiába: a farkas is farkas maradt, bár nem kétszínű bár természettől utalva van keresetére.

A DEBRECZENI REF. KOLLÉGIUM ÉS A LONDONI
ZSIDÓK 1767-BEN.

Emanuel Mendes da Costa (1717—1791) kiváló angol természettudós volt, ki sokat írt a természetrajz minden ágáról, de különösen ismerte a fossiliák tudományát és a mineralogiát. Tagja volt a londoni királyi társulatnak (Royal Society of London) és öt éven át (1763—1767) titkára. Ugy látszik, hogy erős zsidóérzésű férfiú volt, és bár nem élt a vallásos törvények szerint, összes tudós barátai tudták, hogy melyik felekezetnek tagja. Nagy levelezést tartott fenn Európa minden részében élő tudósokkal és zsidóérdekű levelek egész halmaza maradt utána, melyet most a British Museum kéziratgyűjteményében őriz.

Tudományos levelei közé vegyült egy Mező János, debreczeni születésű magyar embertől eredő levél, a mely a magyarokat talán érdekelné fogja. 1767. október 17-éről van keletve és tartalma a londoni zsidókhöz intézett felszólítás, hogy a Magyarországon üldözött protestáns tanárokat segíelyezzék. A levél nagyon hibásan van írva, és olyan embertől ered, ki angolul csak beszélni szokott, de nem írni. Ez okból az angol eredetihez egy lehetőleg szó szerinti fordítást csatolunk. A szóban forgó kézirat száma a British Museum katalógusában Ad 28,539 f. 290.

At Mr Almonds facing ye white horse Inn, King Str.
Westm^r Octr 17th 1767.

S^r

I could not took this Liberty if the Rev^d Dr Samuel Chandler when in Life did not promised to me that whenever opportunity offers he w^d speak to you in behalf of the poor persecuted protestants professors of Debreczen in Hungary whose printed Memorial I include here for your Perusal. It was Duty to do this before if Illness & Lamness did not prevented it my Undertakeings; The Letter End of the year 1764 I went to Scotland by His Grace the L^d A^r Bp of Canterbury's Approbation, in order to promote that lawdable Charity for the above mention^d Professors Supports, but I had no Success in Scotland at al; Then I went to

Ireland whoer I had a good Success Receiving near above 300 £ from the Judges, Clargy, & the University of Dublin.

When I arrived at London with this good news also I waited at Lambeth whoer & His Grace ye Lord Ar: Bp of Canterbury generowsly give 10 £ 10 s ann. while, his Grace is a Life toward the Support of that Sinking Seminary. The Bless Dr Chandler Likewise Contributed 10 £ 10 s more to it as well as the Earl of Bute 50 £, which altogather, with that money the Bishop & the two Universities Collected befor it is deposited in the Bank of England for ever accordg the forsaid professors Desiere only ye Interest of which money remitted them yearly. Their Capital is but 1000 £ in ye stocks & its Interest is but 30 £ p^r ann. to support 4 professors of all Common Necessaries of Life; I have the original of their Suplication to shew if call for. As I am authoriz^d as their agent & Collector I beg S^r in their Name that you will Comisserate their Hard Case & Recomend their pityfull Condition to your own poeple & Brethren & good sons of Abraham whom god almighty hes been pleased & Blessed with Influence in order to Contribut Something privatly amongs themself for this poor Seminaries Support. Not fail that god Almigthy will return it to you twofold, which will be the prayers of your petitioners Dc & now beg Leave,

Sr Your most ob^{et} & most Humble
Sav^r to Comand John Mezo
= Native of Debreczen in Hungary =

Magyarul:

Almond urnál, a Fehér Ló szálló átellenében, King Street, Westminster 1767. okt. 17.

Uram! Nem bátorkodtam volna Önt megszólítani, ha az imént elhunyt Reverend Dr. Chandler Sámuel nem ígérte volna meg, hogy a szegény üldözött protestáns tanárok ügyét, kiknek kérés levelét mellékelem, Ön előtt alkalomlag szövé teszi. Ez már elébb megtörtént volna, ha betegség és bénulás nem akadályoztak volna meg. 1764 vége felé a canterburyi érsek beleegyezésével Skóciába mentem, hogy az említett jótekonny czélt előmozdítsam, de itt nem mentem semmire.

Onnan Irlandba utaztam, hol szerencsésebb voltam, mert a bírák, a papság és a dublini egyetem 300 fontnál többet adományoztak. Midőn innen Londonba érkeztem, felkerestem a canterburyi érseket, ki oly nagylelkű, hogy a pusztulófélben levő szeminárium fentartásához 10.10.0 £-al járul hozzá. Bute gróf pedig 50-el. Ez az összeg, ugyszintén a püspökök és a két egyetem gyűjtései, az említett tanárok kívánsága szerint, az angol bankban helyeztettek el. A kamatokat majd évenként utalványozzák ki nekik. A tőke állampapírokban 1000 fontra rúg, és a csupán 30 fontot kitevő évi kamatot négy tanár támogatására kell fordítani. Mint meghatalmazott képviselőjük arra kérem, hogy szerencsétlen helyzetüket vegye szívére és ajánlja ügyüket saját népe és testvérei, Ábrahám kegyes fia jóakarataiba, kiket a Mindenható befolyással áldott meg, hogy magán uton, egymás közt gyűjtsenek e szegény szeminárium támogatására. A Mindenható bizonyára kétszerezzen fogja visszafizetni.

Alázatos szolgálja

Mező János
debreczeni honos.

Dr. Chandler Sámuel (1693—1766), kiről Mező János beszél, presbyterianus theologus volt, kit kortársai jól ismertek a tolerancia és saját kora keresztény rationalismusa védelmére közzétett iratai révén. Széles szemkörrrel bíró férfi volt. Leydenben tanult, és midőn onnét visszatért, London egyik községe pappá választotta (először Peckham és azután a régi zsidó-negyed). Mendes da Costával bizonyára intim viszonyban állott és talán Chandlernek köszönhette részben titkárrá való választását (1763.) a királyi társulat által. A British Museum kézirat-gyűjteményében még létezik egy levél (Ad 28,536 f. 36), mely 1763. jan. 10-én kelt és Chandlerhez a régi zsidónegyedbe van címezve, melyben Mendes da Costa arra kéri, hogy támogassa őt, hogy az üresedésben levő titkári állást a királyi társulatnál elnyerje. Mendes da Costa azt írja Chandlernek, hogy személyesen kereste volna fel, de valóságának szabványai atyjának (Ábrahám, másképp John Mendes da Costa) imént bekövetkezett halála folytán megakadályozták ebben.

A bizonyosság, hogy a fent teljesen közölt levél Emanuel Mendes da Costához van intézve, nem egészen tökéletes, minthogy neve nem fordul benne elő, és nincs semmi cím a levél hátára írva, a mint az ebben az időben szokás volt. A leveleket általában úgy hajtották össze, hogy a levél külső oldalára kerüljön a cím, minthogy borítékokat nem használtak. De azért a következőkkel bizonyíthatjuk, hogy a levél Mendes da Costához van intézve:

1. A levél Mendes da Costa papirjai közt található, ezek pedig majdnem valamennyien vagy tőle valók, vagy hozzá intéztettek.

2. A levél fejére Mező neve iratott, az írás hasonlít Mendes da Costához, de ennek kézírása jelentékeny változásokon ment át.

3. Biztos, hogy Emanuel Mendes da Costa ismerte Dr. Chandlert és lekötöztette volt és természetesen mutatkozik, hogy Mezőt hozzáküldte. Azon zsidók száma, kikkel Chandler barátságban állhatott, ebben az időben (1767.) nem lehetett nagy és a levélből az is világos, hogy a zsidó község egyik kiváló tagjához van intézve.

4. Emanuel Mendes da Costa bizonyára az egyetlen zsidó volt Londonban, kinek európai hire volt. Sok nyelvet tudott, és feltűzött nyelven levelezett és így természetesen egy idegen, mint Mező, nála jó helyen járt.

De azt hiszem, hogy a levél érdekessége magában a tényben rejlik, hogy ily levelet ebben az időben zsidóhoz egyáltalában intéztek. Nagyon örülnék, ha valamelyik olvasó Mezőről és ügyéről felvilágosítást tudna adni.

London.

Singer Charles.

Mező János személyéről és az általa képviselt ügyről a következők adnak felvilágosítást:

Mária Terézia kormánya 1752-ben megtiltotta Debreczen városának, hogy a debreczeni kollégium tanárainak a reformáció óta adott fizetést továbbra is adja. A kollégiumnak tőkéje nem lévén, megszűnés fenyegette, tanárai pedig koldusbotra jutottak volna. Ebben a nyomasztó helyzetben a kollégium nem adta föl a harcot, hanem kötelességének tudatában az angol reform. államegyház fejéhez, a canterburyi ér-

sekhez folyamodott segélyért, hogy a kollégium életét megmentsse.

Igy keletkezett az angol alap, mely ma is megvan az az angol bankban, 61,000 koronát tesz, melynek kamatai ma is folynak a kollégiumnak.

Mező János a debreczeni kollégium akadémiai tanzakának nem volt hallgatója, mert az ezen hallgatókról vezetett névsorban neve nem fordul elő. De nincs kizárva, hogy a gymnasium 6 osztályát a kollégiumban végezte. A gymnasiumi tanulókról abban az időben még nem vezettek névsort. Hogy miképen került Angliába, és mi volt későbbi sorsa, arról a debreczeni kollégium levéltára nem ad felvilágosítást, de az bizonyos, hogy teljhatalmu megbízott volt és hogy kötelességét buzgón teljesítette, a mint a közölt levélből és a velem szivességből közölt levéltári adatokból kitűnik. Ezeket a levéltári közléseket Balogh Ferencz debreczeni hittanár és kollégiumi levéltárnok urnak köszönöm, ki ezeket Nagytiszteletű dr. Erdős József theol. akad. dékán úr közbenjárására hálát érdemlő előzékenységgel kikereste.

A debreczeni levéltárból nem állapítható meg, hogy Mező János levele mily eredménnyel járt a londoni zsidók közt. De abból a tényből, hogy a tőke 1767-ben még csak 1000 fontra rugott, holott később több mint kétszer akkorára emelkedett, az következik, hogy a gyűjtés 1767 után még erősen folyt, és így nincs kizárva a lehetőség, hogy a londoni hitrokokok szintén adakoztak. E feltevés mellett szólana az az általános tapasztalat, hogy a zsidók mindenha és mindenhol az elnyomottakkal éreztek és ily irányu kérelem elől sohasem zárkóztak el.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

AZ ESZTERGOMI SZENTKÉP EGY RÉGI ZSIDÓ KÖNYVBEN.

Egy régi hitvitázó könyvben, mely ép azért, mivel a zsidó álláspontot védi és a kereszténységet támadja, még mindig nem látott nyomtatásban napvilágot és csak kéziratban van meg, szó van többek között a kereszténységben Európa-szerte elterjedt Mária-kultuszról és ez alkalommal a könyv szerzője megemlíti az esztergomi Mária-képet is.

A könyv szerzője Jona Rapa,¹⁾ akiről mindössze csak annyit tudunk biztosan, hogy Olaszországban élt, még pedig valószínűleg Vercelli városban, amit azért tesz fel J. B. De Rossi,²⁾ a jeles bibliographus, mert oly gyakorlatot ír le Rapa, amely csak Vercelliben divott az egyházban. De Rossi különben az egyetlen, a ki Rapáról egyáltalán beszél; a már meg lehetőszen gazdag újabbkori zsidó irodalomban nem találók egyetlen értekezést vagy tárgyalást sem a szerzőről, sem a munkáról.³⁾

De Rossi a munkát הגדה czimen ismeri, e czim onnan ered, mivel a szerző bámulatos elmésséggel és rendkívül nagy ügyességgel a kereszténységgel való polemiáját a Peszchaggada alakjába öltözteti; könnyű ebből elképzelni, hogy a tárgyalás, mely azonkívül még könnyed héberséggel, rimes prózában, a megszokott bibliai és talmudi szólásmódok travesztációjával folyik, nagyon mulatságos. A munkának van azonban más czime is, t. i. ספר פבלול על זמן זמנים ומנינם, az időről, időkről, az ő⁴⁾ időkről való vitatkozás műve,⁵⁾ a mi meglehetősen kacskaringós és homályos czim, ha csak föl nem tesszük, hogy Rapa ezzel Dániel 7, 25 szavait akarta utánözni. A magyar *idő* különben nem felel meg egészen a זמן szónak, mely egyuttal ünnepi időt, ünnepet is jelöl, és amit azért emelünk ki, mivel a munka csakugyan ünnepről, t. i. a keresztény nagyhétről és a husvétéről értekezik.

Az eddigiekből már kitűnik, hogy a munka megvan 3 kéziratban: 1. a De Rossi-féle, jelenleg pármai kéziratban; 2. a Neubauer által leirt Bodleyan kéziratban; 3. abban a kéziratban, melyet én használtam, mely kézirat néhai Kaufmann Dávid tulajdonát képezte és melyet én özv. Kaufmann Dávidné asszony szivességéből használhattam. Egy kézirat Steinschneider birtokában van (Hebr. Bibliogr. VIII. 150.), melynek variánsait ismerem.

¹⁾ Nyilván az a név, melyből aztán Rapaport lett; l. »Oesterr. Wochenschrift« 1890. nov. 21. »Das Centennar Rapoport.«

²⁾ Bibliotheca Judaica Antichristiana, Parma 1800, p. 94 no. 135 a munka szerinte satirica et infamissima.

³⁾ Érdekes, hogy Ben Jacob אוצר הספדים no. 899 helyesen nevezi ugyan a munkát, de az utalás הגדה עיין hibás, mert ott nem találni róla semmit. A kéziratokról l. Steinschneider, Letterbode. XII, 80.

⁴⁾ T. i. a keresztények.

⁵⁾ Ezt a czimet adja Neubauer, Catal. of Hebrew Ms. col. 706 no. 2221, 13; l. a pótlékot is.

A Kaufmann-féle kézirat olasz-zsidó modoru héber cursiv írásban 26 sűrűn beirt quart-oldalt tartalmaz; czime בלפול על זמן זמנים ומנינם, habár a papir le van szelve, világosan elvasható; azonkívül a czim mellett más kézírásban és egészen elhalványult tintával meg van mondva a szerző is: שינוי הד"ר ידל כמר יונה רפא מעיר קולן, mely adatban csak a város nevét nem tudom biztosan olvasni; ha olvasatom helyes, akkor Rapa Casale-ből való, nem Vercelli-ből, de nem lehet tudni, vajjon megbízunk-e az utóbb hozzákerült adatban? Nem lévén járatos kéziratok olvasásában, a kézirat korát nem birom megállapítani, de azt gondolom, lehet vagy 300 éves.

Magának a műnek kora kitűnik a következő passzusból: תם מה הוא אומר מה זאת אשר אהמו פה זה כאלה ישלש מאות ושמונים שנה ומעלים בלבנו טיגא הנחו לו ולו ולהם כי הוא אבילות ישנה. El szorint az exilium már 1380 esztendő óta tart, e számhoz hozzáadva Jeruzsálem pusztulásának évét + 70 = 1450, amely évben tehát a munka iratott. Hazánk az Anjou királyok uralkodása után és a Hunyadi kor kezdetén akkor már elég ismeretes lehetett a nyugati országokban.

A munka vége felé találjuk a Mária-kultusz hibáztatását. E darab így hangzik:

»Ez az asszony és ez a természete. A legtávolabbi országotól a szigetekig nagy a neve a népek között és minden városban, nyelvben és népben tömjént hoznak nevének, a cselekedeteiből és helyről vett név szerint. Arzczal földre borulnak az *atecai* asszony előtt *Spanyolországban*, mondván, hogy az elhárítja az üszköt és sárgaságot és jeget. És hogy szeretet legyen férj és feleség között, azt mondják, hogy czélszerű fogadalmat tenni az *Almeida*-beli asszonnak, mely *Portugálban* van. Térdet hajt a *Tarangon*-beli asszonnak a nép, mely *Burgundiában* van, és leborul azelőtt, mely *Vich* völgyében van, a nép, mely *Cataloniában* van. Leborul azon asszony előtt, mely a *Sandomir*-féle palatinatusban van, az egész lengyel királyság, és imádkoznak mind a *magyarok* ahhoz az asszonyhoz, mely *Esztergom* határaitban van. *Milan* hercegségben uralkodóvá tették azt az asszonyt, mely *Caravaggio*-ban van, miután megesonkitották (?) azt, mely *Voralban* (*Vorarlberg*?) volt; most pedig megszentelték a *Piemont*-belieket, mert őnekik jutott osztályrészül. Van még egy *Piemont*-ban, az a nagra

vitte és hire jár minden országban; azt jobban tisztelték és magasztalták mind a szomszédnőknél és az nagyobb a kicsinyek közt levő nagynál is, ez az *oropapai* asszony, közel *Biella*-hoz, és az a hegyen székel magasan, magasan. És ha e három nem tett szert olyan névre, mint az első, melyek nagyok a népek közt, fejedelemasszonyok az országokban: az asszony *Lagit*-ban, mely a nizzai grófságban van, valamelyik területében, és az asszony *Mondovi*-ben — nem magában Mondoviben, hanem valamelyik külvárosában vagy falvában — és a harmadik, mely *Monferato*-ban van — azaz, mely a *Cerca* (?) hegyen van, az egyre terjedt elől és hátul... Találattot írásban a *lorettoi* asszonyról, hogy egy izben, *Barbarossa* (császár) idejében, mind a népek attól rettegetek és féltek, hogy *Algir* királya, *ismaelita* kalózfejedelem hirtelen találna támadni; és így mindnyájan az erősített városokba futottak és megmenekültek: ekkor megparancsolta a pápa, és kivettek onnan ezüstöt, aranyat és edényeket... Már pedig ha a korábbi években ilyen hatalmasan állt itt ez a nő, mennyivel inkább ebben az időben. Az *atecai* asszonyról pedig és annak kinceiről azt mondják, hogy a spanyolok megszállták, hogy az *indiai* kereskedő-társaságok kezében van neki egy millió aranya és hogy évi jövedelme, amely minden oldalról befoly hozzá, több mint 10.000 (?) arany, ezüst és gabona.

Eddig a szöveg. Látjuk, hogy Rapa jól tájékozódott a Mária-kultuszban és hogy valóságos kis lajstromot nyújt héber nyelven, melyről a nagytudományu keresztény auctoroknak, kik egy tuzat »Atlas Marianus« nevezetű művel igyekeztek halvány fogalmat nyújtani a Mária-kultusz óriási elterjedéséről, még csak sejtelmük sem volt. Azon számos legendából ítélve, melyekben a Mária-kultusz kapcsán a zsidóknak is jut dicstelen szerep, alkalmasint a zsidók nemcsak ismerték és látták a Mária-kultuszt, hanem szenvedtek is általa;¹⁾ így tehát nem csoda, ha egy zsidó szerző oly epés hangon tárgyalja ezt a kultuszt, mely őszerte nagy eltévelyedés.

¹⁾ L. Mussafia, Studien zu den mittelalterlichen Marienlegenden (Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien, phil. hist. Classe, Band CXIX, 1889, 1—66). E Mária-legendákban igen sokszor csuful járnak a zsidók.

Most sorra veszszük a szerző által említett madonnaképeket.

1. אשת אשוקייה בספרד. E nevet csak *Ateca* spanyolországi várossal tudom identifikálni, habár a városnak héber átírása nem felel meg egészen. Azt ugyanis, hogy a szerző egészen exakt legyen a maga értesítéseiben, nem lehet követelni. Könyvek és idő hiányában még nem tudtam megállapítani, vajjon *Ateca*-ban csakugyan volt-e híres madonna-kép.

2. אלמריה אשר בפורטוגאל egész bizonyosan Almeida, híres erősség Spanyolország ellenében, több csatának a színhelye. *Máriaképről* e városban nem találtam semmit.

3. טרונן nyilván Tarancon, habár a héber szó talán *Taragona* is lehetne, de mivel Tarancon mellett van mai napig is Nuestra Señora de los Riansares bucsuhely, arra gondolok.

4. ויך Vich cataloniai város; madonnaképet nem ismerek benne.

5. פאלאטינו דסאנדומיר palatinatus vagyis nádorság volt Lengyelországban ép úgy, mint Magyarországon; lehet különben, hogy az olasz szerző *palatinato* szóval élt a *vajdaság* értelmében, mert *Sandomir* egy hasonló nevű vajdaság fővárosa; jelenleg orosz uralom alatt, kormányzóság a neve. A sandomiri madonnaképről sem birtam megtudni semmit. Lengyelországban híres a *Jasnagórán* (egy hegynek neve) *Czenstochauban* ²⁾ levő *Máriakép*, melyről a legenda azt állítja, hogy Szt-Lukács festette volna.

6. ומתקן האונגרי כלם אל האשה אשר בנבולי סטריוניה. Lengyelország és Magyarország e zsidó szerzőnél is egymás mellé kerültek, mint a világtörténelemben; a nyugati szerző különben a két országot a Jagellók korában joggal egymásmellé állíthatja. Esztergomot a latin névén: *Strigonium*, *Strigonia*, ismeri; az irodalom emberei a középkorban csakis e néven ismerhették.²⁾ A magyart is jobban latinos névvel — *Ungarus* — mint olaszosan — *Ungherese* — nevezi. A kérdéses *Máriaképet* nem magába Esztergomba teszi, hanem Esztergom vidékére, ami a keresést nagyon megnehezíti. Hogy Esztergom vidékén volt egy esztergomi *Máriakép*, abból is lehet sejtetni, hogy az esztergomi

¹⁾ Ott nemrég zsidóavargások voltak.

²⁾ L. Kohn, A zsidók története Magyarországon, I. 7. 8.

fényes bazilika mai napig is Máriának és boldog Adalbertnek van szentelve; 1396 óta különben Esztergomban egy Mária-kápolna, melyet több falu adományából Kanizsai János érsek alapított; ez idő szerint a Bakács-kápolna, mely azonban későbbi eredetű, képez hires bucsójáró¹⁾ helyet. Ezek csak általános tekintetek: pontosan ráutalni arra az esztergomvidéki madonnaképre, melyre Rapa gondol, nem tudok. Hogy a Regnum Marianum-ban több ilyen madonnakép volt és van, az nem lehet kétséges. A *rosa mystika* nevű kegykép, mely ma, 1697 óta a bécsi Szt-István bazilikába van, azelőtt Pötsch²⁾ helységben volt: Pötschid = Pecsényéd, Sopron m. Hires magyarországi madonnaképek ezenkívül még a Fertő melletti, mely 1233 óta ismeretes és melyet 1661-ben újítottak meg; továbbá a Mária-völgyi Pozsony mellett, 1330 óta; a sasvári (Sassin Mária-Schossberg) 1564 óta stb. Hazánkbeli tényeket oly ritkán találunk a zsidóirodalomban, hogy Rapának ez igénytelen adatát is szívesen regisztráljuk.

7. *קריתאגגיו מילאן* Caravaggio, Milán hercegségben (*ברוכסוף מילאן*).³⁾ A caravaggio-i madonnaképet említi az a kis összeállítás is, melyet én e tekintetben használhattam, azonban úgy, hogy e madonnakép kultusza csak a 16. században kezdődött volna, a zsidó szerző most arra tanít bennünket, hogy e képet legalább már az ő korában, a 15. század derekán, használták.⁴⁾

8. A caravaggio-i madonnát akkor kezdték tisztelni, miután megcsonkították azt, mely Voral-ban volt (*אורי אשר חטיו*). El szavak értelmében nem vagyok egészen biztos; lehet, hogy az értelme az: miután nélkülözniök kellett azt, mely Voral-ban volt. Ez utóbbi esetben valami történeti eseményre kell gondolni, melynél fogva a milanoiak nem mehetek bucsura Voralba. E Voral hajlandó vagyok a mai Voralberg osztrák tartományal azonosítani; e tartomány közel fekszik Piemont-hoz és szerzőnk ismerhette; a régi időben különben inkább

olasz jellegű volt mint most. Hogy melyik madonnát érti a szerző, nem tudom; Tirolban igen sok és igen régi madonnaképet ismerünk, de nem Voralban.

9. »Most megszentelték azt (a voralit) a Piemont-beliek *השיימנטים*, mert nekik jutott osztályrészül«. Megint egy specialis helyi esemény, melynek mivoltát nem bírom kimutatni; Talán a *torino*-i madonna della consolata.

10. Aztán még egy Piemontban. Ezt igen nagynak és híresnek állítja a szerző. Közlebbi neve *oropai madonna*; a szerzőnél található *אשה אירופא* nyilván tollhiba *Oropa* helyett; Oropa csakugyan a felsőolaszországi, az alpesek aljában levő *Biella* városhoz van közel, mint a szerző helyesen állítja (*וקרובה לביאלה*). Az oropai madonnát a híresek közt sorolja föl az általam használt katolikus lexicon is.

11. A madonna Lagit-ban, mely a nizzai grófságban fekszik (*האשה דלאגית אשר בקנטו די ניצה*). A Lagit nevű helységet nem ismerem. A *contado di Nizza* 1362-től fogva Savoya-hoz tartozott, tehát a szerzőnek szűkebb olasz hazájához; Nizza tudvalevőleg csak 1859 óta tartozik Franciaországhoz. Ezen francia Nizzán kívül, mely sokszor előfordul a középkori zsidó irodalomban, némelykor említetik az olasz Nizza is: Nizza della Paglia (I. Gross, Gallia Judaica, Paris 1897, p. 394), de szerzőnk nem erre gondol.

12. *והאשה דמנדווי* Mondovi a régi sardiniai királyságban, Felső-Olaszországban, közel Nizzához. Nem magában Mondoviban — így folytatja a szerző¹⁾ — hanem egyik falvában; minthogy ez nagyon kis helység lehet, a külföldinek nehéz a pontos meghatározás. Egy marseille-i zsidó 1434 és 1436-ban egy-egy orvostani művet másolt Mondovi-ban (Gross, i. h. p. 383: *מנדאביא, מנדאביא*), ott tehát szerzőnk idejében laktak zsidók.

13. A harmadik piemonti madonna az, mely Monferrato-ban van (*מונפריאט*); ez a *קריאה* nevű hegyen van. Habár a hegy neve még magánhangzókkal is el van látva, még sem tudom biztosan identifikálni; leginkább tekintetbe jön *Cerano* nevű falu e vidéken, mely talán hasonnevű hegyről kapta a nevét; más helység *Cerea* Verona tartományban.

¹⁾ A második helyen korrektül van írva a városnév.

¹⁾ Mind ezt I. e műben: Memoria Basilicae Strigonensis anno 1856... consecratae, Pest 1856, p. 6. 7.

²⁾ Így van a »Marienwallfahrtsorte« című czikkben, Wetzler u. Welte's Kirchenlexicon, 2. kiadás Freiburg i. Br. 1893, VIII, 853.

³⁾ Miláno a szerző korában hercegség volt: ép 1450-ben jutott ott uradalomra a híres Sforza család, miután az előbbi hercegi család kihalt.

⁴⁾ Wetzler u. Welte's Kirchenlexicon, VIII, 856.

14. לורטו Loreto vagy Loretto, a híres bucsujáróhely Ancona közelében, állítólag a *Casa santa* birtokában. 1295 óta híres e hely, a mi szerzőnk tehát jól tudhatta. A loretoi Madonna gazdagságáról mesés dolgokat beszél a szerző, melyek azonban nagyjában bizonyára egyeznek a valósággal. Ép ily gazdagnak állítja az atecai madonnát is, és talán történeti értékkel bír az az állítása, hogy az *indiai* kereskedelmi társaságok révén nyerte e gazdagságot.

Ez a kis héber Atlas Mariaus nagyon megérdemli a figyelmünket. Most még sok pontot kénytelen voltam felderítetlenül hagyni, de remélem, hogy más alkalommal még visszatérhetek a tárgyra.

Csak a szerző honára nézve nyertünk biztos támasztékot, azt t. i. hogy mindenesetre Felső-Olaszországból való; innen van, hogy a legtöbb hely; melyet említ, e vidéken fekszik. A szerző, Jona Rapa,¹⁾ egykor, midőn a zsidó polemikus iratokat nem fogják zár alatt tartani, még nevezetességre fog szert tenni.

Budapest.

DR. KRAUSZ SÁMUEL.

¹⁾ A Rapaport-családról értekezve, Brann (Oesterr. Wochenschrift i. h. 394. l.) felsorolja a Rapa nevűeket, 1450-ben találván Németországban, néhány évvel később Itáliában, az első férfiakat e néven, a mi szerzőnket azonban nem ismeri, igaz, hogy ez nincs kohenek jelezve.

FOLKLORE.

RABBI AKIBA LEÁNYA ÉS ENNEK MOSTOHA-ANYJA.¹⁾

Reb Akivē vür enädēn fin Kalbē Svīc. Reb Akivē's ērst vajb iz erkrankt, hot zi gēspirt dēn szof, hot zi dēr tochter bēczēvūc gēlozt: »Min hasztam vill zēch dēr fūter nemmen ēnander vajb, zolsz dēch fort fīren in majn dērēch gēmīlēs-zchēsūdēm vēhachnūszēs orchēm«. In zī vūr dē hauszfērvalterēn in hot azoj gēfirt noch dē mitersz villēn. In Reb Akivē hot zīch gēmimmēn a vajb, iz zī najdis gēvorēn, vajl zi hot zīch gēdenkt, zī wet noch ír chaszēn ouch in hausz blajbēn, in hausz a būchēr nemmen, in dusz vajb vet ferstōszēn vern. Hot zi zēch gojmēr gēvén, zī imezibringen. Jédēn zontag iz gēkimmen ajn veser, in frajtig hot er zī haim gēbrācht (in Reb Akivē vūr de ganczē voh abvēzēnd in dí jēsivē). Vī er iz gēkimmen, hot zi im gēzugt, zī vetn zēr beloynen, venn er īre zach aus-trugēn vet. Frīr hot zi'n besvōrēn, er zoll nist eppēs z etpleken (sic!). Frajtig zoll er dí ves nist brengen, in Reb Akivē vet brauchēn di rajne ves, vet zī dí majdēl czi ém sikken, zoll

¹⁾ Jelen elbeszélést szóról-szóra írtam le Glück Sámuel, szerencsi lakos diktátuma után, és így hű képet ad egyuttal az ottani vidék zsargon kiejtéséről.

Az átírásban az I. M. I. T. által elfogadott magyar átírást használtam. Egyes különös hangok jelzésére azonban, melyek a magyarban nincsenek meg, következő jelekkel éltem: a = német a, csak au-ban ou-hoz közeledik; ē = a sva mobile-hez közel álló tompa e-hang, pl. a német »gegeben« utolsó szótagjában; é = hosszú, nyílt, nem éles e-hang, pl. a német »Ehre« első szótagjában; ch = rendszeren alhangú hangzók mellett torokhang = ʁ, éleshangzók mellett inyhang = ʀ, mint pl. a német »Dach«, »dicht«; ha azonban éles vagy magas hang mellett is erős-torokhangképen hangzik, akkor ch által jelöltem; l = a lengyel l-hoz közelálló tompább l-hang.

er zi nemmen, in imbrenge. In er hot zich internimmen, zi imezibrenge. Er hot gevizt, zi vet kimmén, iz er avek gëngangen, in venn émëcz vet kimmén, zoll mën sikkén czi émén in dën vałd: »er iz gangen, holcz hakkén a biszl«, vëkén have. Vi zi kimmt, zugt er ír: »Zollstz wissen, dí gëszst nist mër ahajm, dí miszt dú starbén«. Frégt zí: »Fër vusz?« Zugt er: »Di hoszt nist czi frégén«. Bét zí: »Lo mëch vénigsztënsz vidë zugén!« Zugt er: »Jo!« Nuch dë vidë zugt zí: »Vusz hoszt dë dëfin, venn dí mëch mit dë hakk hargësz, lo mëch vénigsztënsz mit dír auf jenëm barg arauf, veszt dí mëch arinterstojszën, in ích ver nist hubén azoj ë sendlëchën tojt.« Er iz ajnarstannen darauf, in hot zí arinter gestojszën, zenen ír ubgëriszzen gëvoren hend in fësz in iz intën ligén geblibén, in hot smerczlëch gëvajnt in gejamert. Iz foriber gëfürén a jid mit zajn zín, a hauzirer, hobén zí gëhërt fin vajten a jammer in zenen fin dë strúsz nuchén kol gëgangen. Ví zë hobén zí gëzén, hobén zé zí ajngëvikkëlt in a lajlëch, in aufn vügén gënimmén, in mit zich gëfirt. Aufn vëg hobén zë ír nasszë ímslëg aufgëlégt, czi erlajchtern. Esz vúr ober zër vajt fin derhajm, in esz vúr freítig, zi hobén ober gehat këficzasz hadërëch, in zenen noch auf sabësz ahajm gekimmén. Zi hobén zë in bett gëgëbén, in úngëfangen czi flëgén mit hajlmittlën, umslëge, erkvikkungen. Dí andëre voch zenën zë víder veg noch zëer gëseft, Mën hot gëzén, az zí iz a jidis kind, zi hot ober nist entplekkt, vër zí iz, in fin ví zí iz. In dër voch hobén zí zër maczliëch gëvén. Auf sabësz zenen zí víder czirik gëkimmén, in dí andere voch hobén zí noch fil mër maczliëch gëvén, in in einige mónat hoben zí zich zër bërajchert; hobén zí gëzén, az esz iz a bezindërë hasgöché prütisz gëvén, vajl zí hobén mit ír a miczvë gëtún. Langszam hot zí zich erhólt, bisz zí hot kajne smerczën gëhat. Zi vúr a grojszë melimëdesz, a czené, zër klíg, in a zeltënë jëfasz tojër. In der zín hot zich ferlíbt in zí, in hot baj zich entslosszën, zí czi nemmen, in hot dúsz fertraut zajne eltern. Zaj vúrën dagëgen, er hot ober nist úbgëloszt vëgën dí haczlüche in ire midësz tojvesz, kinder kenn zi hubén, er vill zí czi a vajb. Zajn fúter hot ír dën auftrag (sic!) gëmacht, hot zí ajngëvilligt, nor venn er ajnvilligt in draj tenúm: erstënsz miz ëë svërën, er zoll zí ní frégén auf ír stamm in ire majnszë; czvajtënsz, az dusz

erstë júr darf ër nist avek kimmén fin hausz fin ír; drittënsz, nuchén júr zoll ër avek fin hausz, zëch zichén a rebbén czi lernén tojrë, in dort avek blajben czvaj júr in dë jësvë, dernúch zoll er víder kimmén auf ajn júr, in víder auf draj júr rëczüfëm in dë jesive gén, in dernúch zoll ër gëseftën machen, in derhajm zajn ví friër. Er hot ír czigësvóren, in hot zí mëkadës gëvén. Er iz doch ganz proszt gëvén hot zí'n gëlern in ajngëprégt jirësz-sumájim, in hot'n madrëch gëvén auf allerhand jidise zachén. In zí iz meübërësz gevóren, in czin júr hot zí a zín gebúrën, vájikru smoj Mojsë. Dënúch iz er avek, zichén a jësvë. Er hot zoj lang gërajzt, bisz er iz gekimmén auf Czfasz czi Rëb Akivén. In er hot zëch bajnëm gëmelt, az er hot noch nist gëlern, Rëb Akivë zoll'n gén a mëlamëd, er vet bezútlën. Er hot haszmüdë gëhat, in hot maczliëch gëvén in lernén, in iz ojle majlë-majlë gëvén, bisz er hot a haszúgë gehat czim lernén. In Rëb Akivë hot'n úngëhojbën zër mëkarëv czi zajn, ër iz gekimmén czi zajn siër, czi zajn lernén, in un ajnëm Frajtëg hot'n Rëb Akivë gelúdënt czvisën mërërë chësvëm czi zich auf sabbesz, in hot'n zër mëkarëv gëvén. Fin Rëb Akivë dësz vajb hot gëzén a nájën talmëd, hot esz ír aufgëfa//lën, hot zí nëm auszgefërgt, in zëch mit'n in a smíz arajn gëloszt. Moczë-sabësz, núch havdúle hot er — biz Rëb Akivë hot zëch majchën gëvén, avek czi gén in dë jësvë — ferlangt fin Reb Akivësz vajb papír, a bríf czi srajbën fer zajn vajb. Rëb Akivë hot auch esivësz gësribën, hot er dën bríf dort gëloszt, mën zoll'n czizammen auf dë poszt gëbën. In czvaj-draj mónat hot er antvort bëkimmén fin derhajm, iz esz gëkimmén czi dë rebbëczën. Zi hot'n ibergëbën dën bríf, in gëfrëgt, vusz mën srajbt. Zugt er: »Majnë eltern zennen 'gëzind, majn vajb iz gëzind, majn kind iz gëzind«. Frégt zí, fin vannën zí iz. Fin vannen? Er hot nist gëkennt gëvúr vërën fin ír. Zi hajszt Marjëm, a krip, in dí ganzez majnsze. Iz zí epësz zër iberrast gëvóren. Ví der veser iz frajtëg gëkimmén, frëgt zí, ojb er hot zí gëhargët? in auf vusz fer árt? Hot er erzëlt, vusz er hot mit ír gëtún. Frégt zí: Ví vajsztí, ojb zí iz gestorben? Zugt er: Ní, venn ír hend in fësz úngerisszen zenen dort gebliben, iz kajn süm mëglichkajt, zí zoll in lëben geblibën zajn. Hot zí doch sojn ferstannen, az zí iz Reb Akivësz tochter; iz zí zër dersrokken, az ësz kenn

érausz kimmen, in hot úngéfangan czi trachtén tachbülész, zí fin der velt czi saffén. In der czajt iz upgëloffén dí czvaj júr, in er iz vider a júr derhajm gébliben, zí iz vider mëübërész gévörén, in hot vider a jingél géhat, in er hot'n a nümén gëgëbën Joszéf. Dernúch iz ér vider czirikik czi lernen aúf draj júr. Demúlsz iz er sojn a talméd chúchém gévén, in hot alsz mér hiszkarvész géhat baj Rëb Akivé, in hot zich gëfírt bédërëch hajúsër, in Rëb Akivé hot'n fin nun an beauftragt, jéden sabbész baj nëm czi zán. In dë rebëczén hot gëlgënhajt gëzicht, immer mit'n nechnész bidvürém czi zajn, ví zí zét ausz, gévúr czi vëren, er zoll zëch nist merken. Ví er hot zí gëfínnen? Hot er derczélt. Iz doch sojn bajnër búrer gévén, az esz iz dë tochter. Noch fir vohëh hot er vider a bríf ahajm gesribën, er hot'n gëloszt, baj der rebëczén, in hot zí gëbëtén, zí zoll'n beferdern. Dí rebëczén hot ober dën bríf aufgëmacht, in gëlézën. Esz iz ka grojsze nafkë-miné nist gévén, gris, in az er iz gëzind, in az er hot angëordént a mëlaméd fern eltern kind. Hot zí zajn bríf fericht, in hot in zajn númen a bríf gësribën: Ahívi úvi! Ich bin a talméd chúviv bajn rebën, nor majn rebbë iz a bál riëch-hakojdës, er vajsz, az majn vajb iz nist fin szitrë dëkdisë, in venn ich vill mích mëkarév zajn, miz mën zí mit dë kinder majmëszén, vet er mëkürév zajn, in vet hubën a gedillë mit allén aúf der velt. — Der fúter hot aufgëmacht dën bríf, ober er vúr a prozter ments, in hot nist gëkennt lézën, hot er dën mëlaméd gerífën, der iz zër iberrast gévörén; er hot zich gëfasszt, in hot nist bald fúrgëlézën, zondern ví gévënlëch: er iz gëzind, in er vart ách czi hërën, in këdojmë zachen; dann hot er czigënim-mén dën bríf in vëkgëlégt. Dí rebëczén hot gévart dí ant-vort, ojb mën hot sojn mëkájëm pszak gévén, hot ze zich nuchgëfrégt, vúsiz nájesz iz, in ví er gëzúgt hot, az mën iz gëzind, hot zë nist géviszt, vúsiz dúsiz iz. Gajt zí in srajbt an anderén bríf: Ich kenn nist dervajl a tikën húbën — mën zoll zí avadé veksikkën in de midbúrijész mit dë kinder, in mën zoll zaj hargënen, vúrën der rebbë tit bëfélën, zí iz a machséfë. Hot mën vider dën mëlaméd gerífën czim lézën, hot er gëzén, az esz iz nist kán púsët, vúrën der bríf vúr noch strenger, hot er mëgallë gévén. Iz der fúter arajn gëgangen: »Zollszt visszén, dajn mann hot azoj in azoj gësribën, dí miszt

gëhargët vërën. Zí hot nist gëzúgt gúr nist. Hot mën gënimmen czvaj gojëm, zajne mësorszëm, in zekk, in hot zí mit de czvaj kinder aúf a vügén gëlégt, mën zoll zí in tífën vald firën, in imbrengen, in derfar vellën zaj bëlojning hubën. Aúf'n vëg zúgt zë czi dí gójëm: Hércz ún, ích bin in enkere hend, ecz vezc nist spéter derfin chërútë hubën, légez mích nider mit dë kinder in mitën vald, éch ho doch nist czi esszën in czi trinken, vell ích doch imkimmen, in ecz zencz marvíëch, az ecz brengcz mëch nist im mit dë ajgëné hend. Zaj hobën ajngëzén, in hóbën zí arup gëlégt, in zí hot noch zër recht gëbëtén, vénigsztënsz a biszl lift czi machën, kdaj zí zoll nist derstikkën. Der greszere Mojselë vúr sojn fír-fínf júr ált, in hot úngéfangan czi rajszën dën zakk, bisz er iz arausz gëkrochen. Zúgt dë mitter: »Zé dëch im, tomer gëfínsztë epész czi esszen, in a quall czi trinkën. Iz er gëgangen zíchën, in hot gëtrottën a quall, in far grojsz szimché hot er zích snell ariber gëbojgën in fallt in vasszer arajn. Chaptën áner ún, in brengt'n czirikik czi zán mitter, in zúgt: »Venn nist ích, hett dajn zín dertrinkën gévörén«, in hot'n zakk aufgëmacht, in hot zí ahín genimmen, in hot zí arángëvorfën in vasszer, in zúgt: »Mahér amojd al raglëchu, vëkach esz sné bunëchu, veléch el ajnsër ojmar loch.« (ומהר עמוד על רגליך וקה את שני בנך ואל אשר אומר לך.) In er hot gënimmen a bajtl gelt in hot ír dúsiz gëgëbën in dí hand in zúgt czi ír: »Glajch vet kimmen a kozak mit kamellën (min hasztam a kozak, vúsiz er hot bastellt), zollszt dëch bedingen mit émen, er zoll mit dír in der anderer stút arajn, in morgën fír im najn úr zoll er dích ahín stellën. Morgën im czén úr vet dort ferliczitírt vërën a grojsz palaszt mit a gít fin a princzeszszén, vúsiz iz gëstorbën dort, dí zolszt mitliczitírën, in dën hechsztën prajsz czízúgën, in zollszt esz kaufën, in fin dém gelt drangábën, in dich ferpflichtën, in czén tug czi dekkën dusz ibrige.« Élijë-Hanávë hot zëch finer verabsídet, in alcz iz ír azoj ajngëtrottën. Der kozak hot zë in stút gëfírt czi der czajt, in zí hot aúf dë licitacziön dën palaszt gëkauf. Men hot ír alsz ibergëgëbën, in zí hot zich jidës ajngëvertsaft, in grojsz gëfírt, ví zí gévojt vúr findi czëvúé fin ír mitter.

) »Állj hamar lábadra, vedd két fiadat és menj, a hová mondom neked.« A nemre persze nincs tekintettel.

Der gresszërer jing iz arimgeloffën, in hot getroffën in dë vand a gëhajm-tír, iz er gëloffën czi dë mittër, in hot ír dúsz gëzugt; zi hot gëzicht inter dë slisszël in hot dort gëffinnen a grojszen ojezer — hot zí sojn gëhat czi baczulën. — Der fúter fin dëm jingen mann hot gësríbën, az mën hot gëtún, ví er hot gëhajszën, in dí rebëczën iz sojn bërúhigt gëvën, in hot'n brif aveggëtún. Núch dí draj júr iz der jinger mann ahajm gëfúrën czin vajb, er hot ober ka vajb in ka kinder nist gëtroffën. Frégt er, ví zi zennen, er vajsz doch nist fin gúr nist? Vajzt mën ém dë brif, iz'n doch gëvörn zájer bitter, in er hot zëch gojmër gëvën, az er lozt iber in fúter; in er vúr doch sojn a talmëd-chúchëm, in hot sojn gëhat a haszúgë, in er hot mëkabël gëvën a tsívë, gülësz ná-vénad arim cigën nor léchëm czar czi esszën, in ví er ajn nacht *nechtigt*, dë andëre nacht nist czi *nechtigën*. Inn er iz gëgangen mikfar-lëkfar, méir-lëir, mimidbër-lëmidbër mit andëre úrëmë lajt, er hot ka geld nist gënimmen, in iz zër úngëriszen gëvörën, nor aufn vëg hot er alcz ojszëk gëvën bëtojër, auszëvnëig, biz er iz úngëkimmën mit andëre orchëm in ír stút, vürën zí hot doch sojn a sem gëhat, in Orchëm zenen czi ír hingëczojgën fin dë ganzë velt. Dort iz a eksztrë hachnúsész-orchëm-szalón gëvën, in zí hot núchgëzën, ojb alsz gëhërig iz, núchtën hot zí fertajlt czëdúkë. Der mann iz ách gëvën arú gëzecht in a vinkl un der zajt, in er hot a stikl brojt gëgesszën, in a biszl vasszer gëtrinkën, in gëlërënt fin epësz szfúrëm, vúszer er hot mitgëhat. Zët zë'n dort ziczën, gët hin czinën, in hot'n gëvellt gëbën gelt. Er vúr ober czizammgëczojgën, in hot nist emúl aüfgëblickt. Ví zí zët, az er iz azoj ferbittert, frégt zí, fer vúszer er kimmt nist essen? Zúgt er, er hot sojn gëgesszën, in iz vajter gëblibën bëtropëczt. Auf amúl erkennt zë, az esz iz ír mann, in iz araufgëloffën in ír czimmer, in hot a grojszë szimchë gëhat, al-kol-púnëm, er iz doch sojn dú! In zí gët czirik czi ém: zi hot czvaj kinderlëch, in a mëlamëd, in vász nist, ojb zí hobën a tachlësz, oder nist, in er zoll zë ferhëren, ojb zaj kennen; in git ém czvaj dukatën in hand, er zoll zaj kecsektetni. Er folgt, in tit, ví zí gëhajszën hot, in zugt ër (=ihr): »Der eltërer kenët sojn gëbrauchën a beszszëren mëlamëd.« Zugt zí: »Tomer hesz-tí gëblibën far a mëlamëd? Ich vill jenëm bëfridigen in bëczulën far a ganzën zëman,

in ech vell'n mëfájësz zajn mit noch mër««. Er hot zëch iberklërt, in iz ajnferstanen. Iz er gëgängen in zëcht zëch nider czi dë kinder in frégt zë: »Vie hászti?« »Mojsë««. — »In dí?« »Joszëf««. Hot esz'n zër bajn harc z gëriszën, in er hot úngëhøjbën zër czi vajnen. Zenen dë kinder arintër gëloffën czi dë mitter, in hoben ír ferczëlt. Kimmt zí arauf in frégt'n, vúszer dúsz iz? Hot er ír derczëlt, az er hot ách zochë czvaj zín gëhat, in er vász nist, ví zaj zenen ahín gekimmën. Hot zí nëm gëtrajszt, in hot nëm ausz gërett. Núch a púr túg, kimmt zí in zugt: »Hërt nor, majn jíd, ír hot nist kajn váb, ích ho kán mún, lomer zích nemmen, vürën ech brauch ë talmëd-chúchëm, ví ír zajt«. Iz er arausz gëloffën, vürëner hot zëch nist gëvellt mëjáchëd czi zajn mit ír. Hot zí zëch nëm akëgën gëstëlt: »Ich vill doch al-pí-hatojër!« Zugt er: »Ich vajsz doch nist, ojb majn vajb iz gëstorbën?« Zugt zí: »Frég dën rebbën im an éczë, er iz doch a bál riëch hakojdës!« Zugt er: »Esz iz doch ober a mëhalëch ráv!« Zugt zí: »Ich ho a púr ekvipázsën in gelt, dí vellsz dích zëczën in ajne, in ich auch in a andëre mit dí czvaj kinder, in az der rebbë vet maszkëm zajn, vell mër dort gojmër zajn«.

Rëb Akívë hot dúsz alcz margës gëvën, in in mittën lernë zugt er auf ajnmúl:¹⁾ »Talmídaj, boj-i lëkabbël pnë chaszni ü-vitti«. (Alle talmídëm hobën gëvisszt, az zí iz vek-gëkimmen, in er hot zëch nist vüsszën gëmacht.) Iz dë ganzë jësilivë akëgën gëgangen. Dé lajt hoben doj gëzën a grojsze machë czizammënkimmen, in ví zí hot'n fúter derzën, iz zí arausz gëspringën, in arimgëfallën, in gëkist; in der mann hot nist gëvisszt, vúszer esz tit zëch. Zugt Rëb Akívë:²⁾ »Chaszni táchasz isti, hiné bitti, zojsz istëchu!« Hot er doch gëglajbt. (az der rebbë zúgt!) Zugt zajn vajb czi Rëb Akívën: »Tátë ví azoj zoll ích arán gajn czi dë mitter?« Zugt er: »Dí zollst arángajn bëszájvër púnëm jufësz«. In ví dë mitter hot zë derzën, hot zë ausz gërfen: »Marjëm! dí bisztúsz?« Zúgczi: »Jo!« In far sreckën hot dí stífmammë bëkimmën a harc-springen, in iz gëstorbën. Dernúch hot Rëb Akívë gëzúgt far dí talmídëm, vusz kajnër hot nist kan pajrës gëvisszt:

¹⁾ »Tanítványaim, jőjjetek fogadni vőmet és lányomat!«

²⁾ »התני הנה אתה אשתך וזהו אשתך« »Vóm feleségem helyett, ime lányom, ez a te feleséged!«

»Mit dí grojsz czędükē, vús z hot gētún, in der ajēn horē, vús dē mitter hot in ír machnész gevé, hot a grojsz grider gēmacht in der famaljē sel majlē. Zi hot auf ír mēkatrēg gévé, az esz iz nist lismō. Hot Semészburēch gemizt brengen auf zí a niszújēn, ojb zí vet nist mēgalē zajn, bisz esz vet zēch allajncz mēvarēr zajn«.

In Czfasz iz noch jecz ē hausz, vús esz iz mekübēl fer Kalbē-Sviēs z hausz, in dort zenen alte kiszvé jad, in auf ajnem iz dé gancze majnsze úngesriben.

(Finē is mēhémēn, vús dé majnszē gēhērt hot baj Reb Has Méléch fin Breznē (Nagy-Berezna) fin n' ēřecz-jiszrúēl-jidēn.)

Tartalma: Rabbi Akíba második felesége mostoha lánya ellen bérel orgyilkost, ki egy hegyről letaszítja; de bár végtagjai leszakadnak, még sem hal meg. Egy arra menő házaló zsidó fölveszi, ápolja, e miatt minden üzletében áldást lát, fia pedig megszereti és elveszi a csonka lányt, mely feltételül szabja, hogy férje egy egész évig nála maradjon, azután pedig egy évig Jesivában tanuljon, megint jőjjön haza egy évre és újra menjen három évre tanulni. Ugyis teszi. Az első és a harmadik évben két fia születik és ő Rabbi Akíba házába kerül, a ki szorgalma miatt igen megkedveli. A rabbi felesége meggyőződik a férj leírásából, hogy felesége nem más, mint mostoha leánya és újra ellene tör. A tanítvány nevében levelet ír annak apjához, hogy öljék meg feleségét gyermekeivel, mert boszorkány. Maga Éliás próféta megmenti azt, visszadja neki egy forrás vize által teste épségét és nagy vagyonat szerez neki. Férje övéinek elvesztén kétségbeesik, világgá megy és mint koldus jut feleségéhez, a ki fölismeri, gyermekei tanítójává fogadja és kéri, hogy vegye őt el feleségül. Férje előbb meg akarja tudni, nem é-e még felesége, azért együtt mennek R. Akibához, a ki neki feleségét, az ő lányát, bemutatja. A mostoha anyjának pedig ennek láttára szíve meghasad. (Sok itt az anakronizmus és az ellentét. Második felesége R. Akibának nem is volt. Hogy Száfet városa szerepel, ez azt mutatja, hogy e monda a középkorból származik, mert csak Nachmanidesz óta, ki itt gyarmatot alapított, lett fontos.)

Budapest.

URBACH HENRIK.

IRODALOM.

A JERUZSÁLEMI SZANHEDRIN ÉS A NAGY BÉTH DIN.

(Büchler Adolf, Das Synedrium in Jerusalem und das grosse Beth-Din in der Quaderkammer des Jerusalemischen Tempels. Wissenschaftliche Beilage des IX. Jahrbuches der isr. theologischen Lehranstalt in Wien 1902. 240. S. 8°. Verlag: die Anstalt.)

Méhszorgalommal dolgozott értekezés van előttünk, a mely az idevágó teljes, úgy zsidó mint nem zsidó irodalomnak lehető átkutatása alapján egész új és a tudósok által eddig elfoglalt állásponttól eltérő eredményekre jut. Némely pontban igazat kell adnunk a szerzőnek, más ellen kifogást lehet tenni. Mi itt a dolgot meg akarjuk bírálni, a mennyire ez egy megbeszélés keretében megengedhető.

A mi itt legelőször szóba jöhet, az a látszólagos ellentét, a mely a jeruzsálemi főtörvényszéket illetően a források között uralkodik. Mert Josephus szerint (Bell. V. 4. 2.) a βουλή minden esetre a templom körén kívül esett, míg a talmudi tudósítások szerint a koczka-köves kamara a nagy szanhedrin ülésterméül szolgált. Schürer (Geschichte d. jüd. Volkes II. 211.) úgy akarja az ellentétet kiegyenlíteni, hogy a לִישַׁבַּת הַגִּיטָה-t a Xystosba (γῆστος) helyezi, a melynek közelében volt még Josephus szerint is (i. h.) a tanácsterem. Ennek ellenében Büchler bebizonyítja, hogy a kérdéses csarnok minden esetre a templom belső előudvarában volt (5. s. köv. l.). Még a βουλή fekvését illetően sem egyezik Schürerrel (15. l.). De ez az ellentét csak addig forog fenn, míg Josephusnak (és az evangéliumnak) szanhedrinjét azonosítjuk a koczka-kamarában székelő בֵּית דִּין-nel. De ha Josephust úgy értjük, hogy oly hatóságról szól, a mely

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE. 1903. I. FÜZET.

a főtörvényszékkel *egyidejűleg* a לשכת הגזית-ban volt: az ellentétnek még látszata is eltűnik. A szerzőnek feladata volt annak a kimutatása, hogy tényleg létezett egyidejűleg, egymás mellett, különböző helyen két hatóság. (33. s. köv. l.).

Az egész munka a következő fejezetekre oszlik. Bevezetés; I. A koczka-kamara a nagy szanhedrin gyülekező helye. II. A templom koczka-kamarájában lévő hatóság. (1. E hatóság különbözősége a szanhedrintől; 2. a nagy beth din; 3. a koczka kamarában levő beth din joga.) III. A jeruzsálemi nagy beth-din elnökei (1. I. Gamliel. 2. Simon, I. Gamliel fia. 3. Hillel, a beth-din elnöke és a nási czim. 4. Semáje és Abtaljon . . .) IV. A főpap állása a templomban és a népb. (1. a főpap politikai állása, 2. a főpap a szanhedrinben.) Hozzá egy függelék.

Csak néhány megjegyzés. A mi a לשכת הגזית-t illeti, Büchlernek határozottan igaza van, hogy a templom belső előudvarában feküdt és nem azon kívül. De épen oly igazságtalan Schürer ellen a βουλή fekvése ügyében. Ez — mondja Schürer — Josephus szerint (i. h.) az u. n. Xystos közelében feküdt és pedig tőle keletre a templomhegy felé. Mivel Bell. II. 16. 3. szerint a Xystosból közvetlenül egy híd vezetett a templomhegyre, ezért a βουλή valószínűleg a templom hegy keleti határán keresendő. Mindenesetre a felső városban kívül esett . . . Ez ellen Büchler a következő ellenvetéssel él: Mindennek előtt figyelembe veendő, hogy a Xystos a felső városban (?) volt és a templomhegytől egy híd választotta el, hogyan mondhatjuk tehát a kamaráról (helyesebben a tanácsteremről), mely a templomhegyen feküdt, hogy a Xystoson terült el. (16. l.). De ki állította, hogy a Xystos a felső városban feküdt? Schürer egy szóval sem említi, mert nem is tehetette. A Xystos fekvését illetőleg ugyanis Josephus kétséget nem enged. Bell. II. 16. 3. azt mondja: »Agrippa . . . a népet a templommal híd által összekötött Xystosba összehívta . . . és a hasmoneusok palotája előtt, a mely a Xystoson túl a felső város kapuján feküdt, a következő beszédet tartotta. . . « E szerint a Xystos a templomhegy és a hasmoneusi palota között feküdt. Így is van a fekvése feltüntetve Williams-, Krefft-, Tergussen-, Thrupp-, Lewin-, Sepp-, Menke-, Warren-, Furrer- és Schiknél (v. ö. C. Zimmermann, Restaurirte Stadtplätze des alten Jerusalems, IV. tábla). Josephus e helyét idézi Schürer. Hogy is képzel-

hető a Xystos a felső városban? Ha tényleg úgy volna, a »Xystoson túl« kifejezésnek nem volna semmi értelme. Mert ha a nevezett palota a felső város határán állott, akkor a »Xystoson túl« való állás önönmagától értetődik. Azonkívül még meg kell gondolnunk, hogy Josephus a Xystos fekvésével akar bennünket megösmertetni. Azonban Büchler felfogása szerint a fődolgot t. i. hogy a felső városban feküdt, kifejejtette volna és a helyett a legszélsőbb határt jelöli meg.

Ha pedig Bell. V. 4. 2. azt mondja: »A felső város északi részén az u. n. Hippikus-toronynál kezdődve, a Xystosig terült el (hol volt tehát a Xystos?), azután a tanácsteremhez csatlakozott és a szentély nyugati csarnokánál végződött,« akkor a tanácsterem vagy a templomi hegyen és pedig nyugati részén, vagy legalább ennek közvetlen közelében feküdt. (V. ö. Zimmerman i. h.). Ha az, hogy Jeruzsálemben egy 71 tagú szanhedrin és ép annyi tagból álló Beth-Din működött már önmagában véve is valószínűtlen, úgy az a föltevés teljesen tárgytalanná lesz annak a megfontolásával, hogy két egyenrangú felső törvényszék aligha lehetett volna egymás mellett.

E feltevésnek bizonyítására semmit sem találhatunk. Ellenben a misna és R. Jósze, kit maga Büchler is »jól értesült«-nek ösmer el, világosan ellene szól. A misna (Szanh. 11, 2) így tudósít: 3 hatóság volt ott (Jeruzsálemben); az egyik a templomhegy bejáratánál, a második a templom előudvar bejáratánál, a harmadik a koczka-kamara. Az utóbbi tudvalevőleg a nagy szanhedrin volt. Milyen hatóság volt az előbbi kettő, arról nincs szó a misnában, de a barajthában (Szanh. 88 b.) R. Jósze nevében utána van pótolva. Ugyanis az van ושי בתי דינין של עשרים ושלשה אהרן . . . (fej.), a mely a barajthától vétetett, azt olvassuk: ושי בתי דינין של שלשה אהרן ביה ביתא Ugyanezt az olvasatot nyújtja Toszifta Chagiga 2. fej. azzal a toldással: של שלשה שלשה. Tehát a sajtóhiba ki van zárva. A tosziftának a beszédmódja úgyis nehéz és így fel kell tennünk, hogy az eredeti olvasat következőképen hangzott: ושי בתי דינין של שלשה שלשה אהרן ביה ביתא ושי בתי דינין של עשרים ושלשה אהרן היה ביה ביתא. Így tehát a toszifta és a barajtha kiegészítik egymást. Hogy háromtagu Beth-din létezett a városban (úgy a felsőben mint

az alsóban), az több mint valószínű. Mert nem tehető fel, hogy az enyém és tied oly gyakran megisméltődő kérdéseiben az ügyfeleknek minden esetben a templomhegy felé kellett volna menniök. Egy nagy szanhedrinről azonban sem a misnának, sem R. Jósénak nem volt tudomása, Nyilván nem létezett, különben épen helyén lett volna a megemlítése. Ennek az ellentmondásnak, a mely szerző tanulmányának kiinduló pontja volt, a legészserűbb magyarázata Bacher-é (idézve a 18. l. lennt). A *βουλή* Josephus napjaiban más helyen lehetett, mint rendszeren, ha a felső törvényszék legalább egy néhány évvel a szent városban történtek előtt a koczka-kamrából kivándorolt. (Lásd u. o. 42. l.). A mit Büchler ez ellen felhoz, hogy t. i. a הנהי (más olvasat szerint הנהיה) mint a nagy Beth-Din későbbi székhelyének a *βουλή* fekvésével való azonossága nincs bizonyítva, az nem állhat meg, mert e kettő azonossága szükségszerűen felteendő. Mert ha a nagy, élet-halál ügyekben ítélező סנהדרין még közvetlenül a háboru előtt is a szanhedrin kamarában tartotta üléseit (42—47. l.) és e koczka-kamarában levő Beth Din a *βουλή*-val nem volna azonos, akkor Büchlernek három főtvényszéket kellene megkülönböztetni, nem pedig kettőt, még pedig: a *βουλή*-t, nagy szanhedrint a סנהדרין nagyban és a nagy koczka-kamarából kivándorolt Beth-Dint, a mely állítólag csak kultuszkérdésekkel foglalkozott, a melynek későbbi tartózkodási helye azonban ismeretlen! Egy Büchler-nél (17. l.) idézett helyen mondja Josephus (Bell. VI. 6. 2.). »Titus a külső előudvar nyugati oldalán állapodott meg, itt ugyanis a Xystoson innen (tehát nem a várostól; hol feküdt tehát Xystos?) kapuk voltak és egy hid, mely a felső várost a templommal összekötötte...« Nem-e azonosak a kapuk a הנהיה-el? Mire szolgáltak volna különben. A templom nyugati oldalán levő nagy Beth-Dinről a Szifré (Numeri 116. szám) is tud (Büchler 21. l.).

Különben Büchler (18. l.) a 42. lapra utal. Azt hinnők, hogy ott Bacher alaposan meg van czáfolva, a mit azonban nem találunk.

A részletekre vonatkozólag a következő megjegyzéseim vannak: 3. lap. Mert ezek... a Josephussal megegyező... hirieit az evangéliumnak veszik alapul, a mi kétségkívül igaz. Nagyon általánosan van mondva. Véleményem szerint alkalmasszerű

jegyzetek több tárgyilagos igazságot tartalmaznak, mint a szándékos történetírás. A talmud első sorban törvénykönyv, melynek főcélja a szóbeli tant megmagyarázni, nehéz életbevágó kérdéseket megoldani. Történelmi eseményeket csak alkalmadtán említ. Ellenben Josephus hivatásos történetíró, ki olvasói tetszését akarja elnyerni. Nem adott-e elbeszéléseinek subjectiv színezetet? S az evangelisták nem engedtek-e meg maguknak magyarázatokat? A rabbiknál ez a kérdés nem tehető fel, mert a legtöbb esetben az elmondás nem a főcéljuk. Minek adták volna elő a történeteket hamis alakban? Talán az olvasó tetszésére számítottak?

18. l. fent: »E kapuknál lévő épületnek nyomára sem akadunk sehoh — tudomásom szerint.«

De hisz Josephus beszél róla? Avagy e tekintetben nem mérvadó? Különben ha egyszer megengedjük, hogy a nagy Beth-Din a koczka-kamarából kivándorolt, úgy a helyiség is a mellett szól, hogy csak a templomhegy keleti oldalán telepedhetett le, mivel egyedül ott maradt alkalmas szabad tér, a mely elválasztotta a (felső) várost a templomhegytől. Vajjon »épületek«, kapuk, vagy הנהיה — mint a bölcsek hagyományozzák — voltak-e; az már egészen mellékes. Valami csak volt, mert szabad ég alatt aligha tartották üléseiket. A kelet mellett tanuskodik az idézett Szifré is. Minden esetre az אהרי בית לפרכה nem szó szerint vendő.

30. l. »Tényleg elbeszéli R. Jósze b. Halaftah...« Erről már volt szó.

U. i. »Közvetve arra az eredményre jutunk, hogy a templomhegyen három kamarában volt a hatóság; és pedig a keleti kapun... Biráe, a belső előudvar keleti kapuján belül a Parhedrin — vagy Boleutin-kamara és a déli oldalon... a koczka-kamara.« V. ö. Rási, Szanhedrin 86^b (a misnában). De nem szabad elfelejteni, hogy a két előbbi סנהדרין קטנה. Az egyik valószínűleg a בית הדין-on levő, büntetőjogi kérdésekkel foglalkozott, a másik kultusügyekkel, főleg a templomot illetőleg, míg az általános הנהיה a koczka-kamarából indult ki.

36. l. »A nagy Beth-Din a koczka-kamarában... olyan kérdésekkel foglalkozott... a melyek... a tisztítövízre és a mezőszél-re vonatkoztak.« Mintha ezek olyan gyakori kérdések lettek volna és egyszersmind a legfontosabbak is a zsidóságban,

hogy miattok külön hatóságot kellett volna behozni, hogy reggeltől estig, szombati és ünnepnapot sem véve ki, folyton ülésessen! És a סנהדרין קטנה, a mely halálos ítéleteket is hozott, ne lett volna feljogosítva a tisztító vizről dönteni?! Igy nem lehetett a dolog. Én inkább úgy képzelem, hogy a kérdések csak akkor hozattak a koczka-kamara elé, ha a többi tanító nem tudott dönteni.

39. l. Ehez tekintetbe veendő lett volna Friedmann, Szifré Dr. 152. 9. jegyzet. A R. Hillel (12. század) által nyújtott olvasat eléggé bizonyítja, hogy ביד הגדול בירושלם alatt ביד לישבת הגויה értendő. És joggal, mert az a hely, a hol a ביד üléseit tartotta, a חיל volt, a mely nem tartozott a templomba. Ez nem került el a szerző figyelmét sem.

40. l. . . . »Hogy a halálos ítéletet hozó legfelsőbb törvényszék . . .« Ilyeneket a סנהדרין קטנה is hozott, v. ö. Szanh. ס"א ס"א. Vagy az a hatóság csak a vidéken volt erre feljogosítva és nem a fővárosban (l. u. o. a jegyzetet)?

41. l. . . . »Hogy a nagy szanhedrin Jeruzsálemben, mely halálos ítéleteket hozott, . . . különbözött a koczka-kamarában levő nagy Beth-Din-től.« E szerint három felsőbb törvényszék létezett: egy Jeruzsálemben, egy a Parhedrin-kamarában (42. l.) és a nagy ביד a koczka-kamarában! Melyekkel azonos a βουλή?

46—47. l. »Inkább . . . a Parhedrin lehetett . . .« A hozzávaló jegyzetben: »Akkor természetesen nem lehet a βουλή-t . . . a városban minden bizonyíték nélkül Schürer-rel a szanhedrin megnevezésének feltüntetni.« De ha a βουλή is más hatóság és a szanhedrin is más hatóság volt, akkor általában nincs ellentmondás. Mi volt akkor különben? Létezett tehát valóban egy harmadik hatóság is? Nem mondta-e szerző maga fent (36. l.), hogy Josephus szanhedrinje büntető ítéleteket is hozott? Tehát akkor a szanhedrinnel azonos volt.

49. l. »De Numeri 5. . . . mutatja, hogy itt . . . a paphoz utasított eljárásról van szó.« A pap beavatkozása csak a ביד ítélete után kezdődött.

50. l. . . . »hogy Szifré Num. 12. a Beth-Dinről nem tud . . .« Szifré Num. 7 egy analog esetről szól, a melynél Semaja és Abtaljon közreműködtek. Nem tartoztak-e ezek a ביד-hez? Tehát a Szifré igenis tudott a ביד-ről.

50. l. »Ezek . . . kizárólag az áldozati kultuszt érintő pontok . . .« Miért voltak akkor ez ülések a csarnoknak azon részében, a mely a חיל-ben feküdt, a mely nem volt szent? Nyilván azért, hogy a terem mindenki számára hozzáférhető legyen. Tehát a hatóság az egész nép számára volt életbe léptetve.

146 és 178. l. Tekintetbe kellett volna venni Grünhut »Noch einmal der Rüsttag« (Zeitschr. für wissenschaftliche Theologie 1898. II. füzet 293. l.). Bárha véleményem szerint a szerző theoriája a fődologban nem tartható, műve elolvasásra méltó. A részletekben nyújtott új eredmények sokkal szembezőkőbbek lennének, ha szerző leirási módja tömöttebb volna.

Jeruzsálem.

DR. GRÜNHUT LÁZÁR.

A HÉBER BIBLIA ÚJ KIADÁSÁNAK LEHETŐSÉGE ÉS SZÜKSÉGE.

(Prof. Dr. Kittel R., Ueber die Notwendigkeit und Möglichkeit einer neuen Ausgabe der hebräischen Bibel. Studien und Erwägungen. Leipzig 1902).

Jakob ben Chajim óta, ki a rabbinikus bibliát kiadta, egyetlenegy önálló bibliakiadás sem jött többé létre. A későbbi edicziók in ultima analysi Jakob ben Chajimra mennek vissza és Ginsburg egyenesen ezt a bibliát nyomatta le, melyet semmitmondó jegyzetekkel díszített fel. Minthogy az összes klaszszikusok, sőt a LXX és Újtestamentum is »kritikai« kiadásokban kerülnek forgalomba, érthető annak a kivánságnak a keletkezése, hogy a héber biblia hasonlóan könnyen kerüljön az olvasó kezébe. A kérdés csak az, hogy mikép teremessék meg ily kiadás. A héber bibliakéziratok nem szolgáltatnak variánsokat; az ez irányu gyűjtemény teljesen értéktelen, mert az eltérések nyilvánvaló iráshibák. A tény t. i. az, hogy a zsidók példátlan gondnal őrizték meg szent irataik szövegét, úgy hogy 2000 év óta nem szenvedett szót érdemlő változást. Variae lectiones nem lévén, tényleg bizonyításra szorul, hogy új kiadás szükséges és lehetséges-e? Kittel mindkettőnek bebizonyítására vállalkozik.

Az új kiadás szükséges voltát szerinte nem kell ugyan

bizonyítani, de azért mégis összeállítja a maszórából azokat a tényeket, melyek a szöveg változásairól szólnak. Ez alkalomból a genizáról is beszél és azt mondja, hogy csak a zsinagógai kodexek semmissítették meg, azaz rejtettek el, ha hasznavehetetlenné váltak (6. lap). Ide iktatjuk a 10. jegyzetet, a melyben több tévedés van. »Es kann freilich immer noch die Frage erhoben werden, was mit den privaten Codices geschehen sei. Jene Vorschrift gilt nur für die zum synagogalen Gottesdienst bestimmten und erklärt hinreichend, weshalb es von dieser Art keine alte Handschriften giebt. Warum aber besitzen wir auch von der andern Art nur relativ so junge Handschriften? Die Antwort wird lauten: weil man auf ältere, massoretisch nicht vollkommen korrekte Manuskripte wenig Wert legte, sie deshalb untergehen liess, vielleicht auch absichtlich vernichtete. Zum Theil mögen auch die wechselvollen Schicksale der Judenschaft die Schuld hieran tragen«. Nincs e tekintetben különbség zsinagógai és magán példány közt. utóbbiakat is korrektül kellett írni; megsemmisíteni semilyet sem volt szabad.

Helyesen állítja, hogy a maszoréták munkája, már a hangjegyek és hangjelek feltalálása előtt kezdődött, mert a mi olvasásunkat már Jeromos és Origenesnél is találjuk. Origenesről azt állítja (10. lap, 22. jegyzet), hogy jobban tudott héberül mint Jeromos. Jeromos ugyanis némelykor kiemeli, hogy a héber szó konzonzansai szerint többféleképp olvasható, holott Origenes ezt nem teszi. Ebből K. azt következteti, hogy J. nem volt biztos benne, hogy miképp kell olvasni. Különös következtetés. A tény az, hogy Origenes héber nyelvismeretei távolról sem közelítették meg Jeromoséit és hogy a Hexapla második hasábját, mely a héber szöveg görög átírását adta, nem ő készítette, hanem vagy készen találta, vagy pedig zsidóval csináltatta (Lásd Tanulmányok a bibliai bevezetés köréből 69—72). Kittel azt is bizonyítja, hogy »dass zur Zeit des Origenes die jüdische Synagoge bereits eine feststehende Aussprache ihres heiligen Konsonantentextes besass, und dass somit die Massora als die Wächterin über der richtigen Fortpflanzung des heiligen Textes bereits existierte« (10. lap). Hát a III. század előtt nem volt? Talán valamelyik Luther fedezte fel számukra a héber szöveget? K. mint sokan a jelen-

kori viszonyokat átviszi a régi zsidó állapotokra, megfeledekezésén arról, hogy a zsidók a saját bibliájukat mindig olvasták és tanulták. Egyébiránt döntő bizonyíték az egyféle olvasás mellett az a tény, hogy a tannák bizonyosam vitakoznak egyes héber szavak felett (talán Én. Én. 1, 2 ך ך ך felett).

A 2. fejezetben a szöveghibák forrásainak tárgyalásában első helyen az írás változását említi. A régi nézeteket találja fel. Természetes, hogy ך ך ך ך ך (Szanh. 21, b) szerinte is (17. l.) a szamaritánusok, holott *Tanulmányainkban* (63) bizonyítottuk, hogy ך ך ך ך ך a köznépet jelenti (v. ö. Kaufmann-Gedenkbuch 54). Az utóbb említett helyen megzafolt nézetet, mely szerint a zsidók már a Makkabeusok előtti korban a quadrátírást használták, a 15. lapon adja elő. Pedig maga említ egy adatot, a mely e nézet helytelen voltáról tanuskodik. A kairói genizában talált Aquila-töredékekben a tetragrammaton óhéber betűkkel van írva (18. lap). Ebből K. maga azt következteti, hogy az ilyen fordítások oly kéziratból folytak, mely óhéber írással volt írva, vagy legalább a tetragrammaton volt ily betűkkel írva. E szerint K. is feltételezi, hogy óhéber betűs szövegek még Aquila korában léteztek és hogy ilyenből fordított! Kérdés azonban, hogy Aquila miért fordított ily kéziratból? Ha pedig ezt tette is, miért nem írta a tetragrammatont quadrátírással? A mi felfogásunk szerint, melyet a fent idézett helyeken kifejtettünk, hogy t. i. a népírás még a II. században is az óhéber (phöníciai) volt, semmi nehézség nincs. A görög zsidók a quadrátbetűket nem ismerték, sőt a tanulatlan palesztinaiak sem, számukra óhéber betűkkel kellett írni.

Különös okoskodás a következő. K. előadja nézetemet — munkámat csak egyszer említi más helyen, — hogy huza-mosabb ideig óhéber és quadratbetűs példányok vegyesen voltak forgalomban. Időszámításunk elején az utóbbiak az előbbieket ugyan már kiszorították, de Aquila még mint »Nachzügler« ilyenből fordított. Így magyarázza K. az óhéber tetragrammatont a görög fordításokban. De nemcsak Aquila fordításában voltak ily tetragrammok. Még különösebb a következő: »sehr wohl denkbar ist aber auch der Fall, dass Aquila durch seine Art, das Tetragramm zu schreiben, uns nur von der Sitte Kunde giebt, den heiligen Namen allein — nicht

den ganzen Text — in alterthümlicher Schrift zu geben, um ihn vor den profanen Augen eines Nichtjuden zu schützen, der etwa die geläufige jüdische Schrift sich aneignen konnte, die ältere aber nicht mehr verstand. Diese Erwägung würde darauf führen, dass zu Aquilas Zeiten jene ältere Schrift nur noch den Charakter eines Kuriosums besessen hätte, das zwar einzelnen noch zugänglich, der Masse aber, und besonders Fremden verschlossen war« (21. lap). Ferde okoskodás. A nemzsidó szemétől nem kellett az istennevet óvni; a nemzsidó inkább ismerte az óhéber, mint a négyzetes írást, mert a zsidó nép is jobban ismerte és mert nem volt kizárólag zsidók írása. Ha pedig ez az írás Aquila idejében már kuriozum volt, akkor hogy használhatta Bar-Kochba érmein? Igaz, hogy K. maga is említi ezt az ellenvetést (50. jegyzet), de azért csak nem vesztí el a csáfóló erejét.

A szóelválasztásról (29 s. köv.) megjegyzendő, hogy apró írásnál a betűcsoportok (szavak) nehezen ismerhetők fel. A régi példányok pedig ilyenek voltak, a mint »Az óhéber könyv«-ben (71. s. köv.) bizonyítottuk. Más hibák a matres lectionis hiányából keletkeztek, melyekre K. példákat idéz a LXX-ből.

Dolgozata 2. részében K. azt fejti ki, hogy lehetséges azt a szöveget helyreállítani, a mely 300 ante létezett. A fő segédeszköz a LXX lenne. Érdekes fejtegetésekkel találkozunk pl. a párhuzamos helyekről, recenziókról, a vokálisokról, a metrumról. Mindezek hozzájáruljanak az új szöveg létrehozásához. De e fejtegetések végeredményben negatívok; mind oda lyukadnak ki, hogy mit nem szabad a szövegbe felvenni. K. tulajdonképpen a maszoretikus szöveg mellett van és jól bizonyítja, mily nehéz más szöveget az általa ajánlott segédeszközökkel előteremteni. A gyakorlati nehézségek, azokat is, kik K. álláspontján vannak, arra utalják, hogy a maszoretikus szöveget kísérik emendáló javaslatokkal, azaz szélesebb alapokra építsék fel a Graetz »Emendationes«-cit.

K. azt mondja, hogy a héber kéziratokban az Én. Én., SiraImak, sőt Ézsaiás is stichosokba van írva (71). A kéziratokat nem ismeri, csak Kennikott kiadásából látja. A Ginsb. által leírt kéziratok ezt az írásmódot nem ismerik, de az ókorban talán a próféták is versekbe voltak írva (Óhéber Könyv 115. l. 3. j.) K. a versfelosztásról is beszél: idevágó kutatá-

sainat nem ismervén, a régi nézetet vallja, mely szerint a talmud kisebb verseket ismer, mint a maszóra (75). Ez nem helyes.

A részletekben többféléről kellene még beszélni, pl. a sorhosszuságról, melyet »Az óhéber könyv«-ben megállapítani törekedtünk, de bírálatunk amugy is elég hosszúra nyult és befejezzük ama kívánsággal, vajha a kritikusok mind ily tartózkodó megfontoltsággal tárgyalnák a biblia kérdéseit, mint K., ki a Haupt-féle szivárványbibliában a Krónika könyvét dolgozta ugyan fel, de azért több nyilatkozatából kivehető, hogy nem kerülte el figyelmét az a sok és súlyos aggodalom, melyek ezen vállalkozás ellen tudományos szempontból felmerülnek. — 11. lap 26. j. Zunz G. V. 1832 (nem 1833) jelent meg.

Budapest.

B. L.

AZ ISTEN-EGY.

Merengő lelkem lobbanó fény mellett
 Illanó regéket álmodásban kerget, —
 Tündérpillangók száz virágra szállnak,
 Bűbájos rózsák országában járnak;
 Titkos varázslattal hárfá peneg ottan,
 Csábító lejtéstől a föld meg-megdobban,
 Csudaszép lengésben árnyak ölelkeznek —
 Leventék, leányok bűvös tánczot lejtnek —
 Erdők sűrűjében halk kacagás támad
 Holdsugaras éjjel halványabba sápad,
 Csupa zengés, dallam meseföldön minden,
 Boldog, akit álma odaröpít innen —
 Mesék lágy hangjára menekül a bánat,
 Itt hagyunk a földön minden gondot, árnyat.
 Am az álom gyakran riasztóra válik,
 Hol a benső reszket, hol a lélek fázik:
 Haragos csatáknak vérföldjére röpöppen,
 Elragad viharba, mitől a szív döbben,
 Föltárja az éjjel feneketlen mélyét,
 Villámmal zúdítja memyköveknek fényét:
 Fegyverek csatáznak, haldoklók hörögnek,
 Seregek rohannak, koporsók dönögnek —
 Porba roskad sokszor a legtisztább zászló,
 Mig diadalt hirdet a gonosz csatázó.
 Igaz ügy védői: dőlczeg, hős vitézek

Vérrel teli sírba holthalványan térnek —
 Hü anyáknak szíve érettük hasad meg,
 Boldog arák lelke érettük szakad meg;
 Trombiták harsannak, dobok rivalognak,
 Fölpezdül a vére ifjak és aggoknak;
 Hazudik az ősz haj: ninesen ott aléltáság,
 Hol veszélyben, vészben a lelki szabadság,
 Zsarnok erő gyűjti seregeit össze,
 A pokol leküldi kinzóit a földre —
 Támadnak a fényre, az oltárra törnek,
 Az egy Isten nevét káromolni jönnek:
 Máglya s kinzóvasnak van nagy aratása,
 Vérnek, forró könnynek ninesen apadása —
 Küzdenek az Urral bőmbőlő bálványok,
 Isten népét irtja bős, dühödt esatájok;
 Sötét éjszakával ekkép ví a hajnal:
 S győztes lesz az éjjél rémes diadallal,
 Elűzi a napfényt a hegyek ormáról,
 Alkonyi pirt kerget a sötétlő tájról,
 Csillagot elolt már barua, bús felhővel
 Jár az égnek boltján egész temetővel,
 Úr lesz a sötétség — meghalt minden fény már,
 Győzelmesen terjeng a fekete éj már —
 Akkor pirkad lassan messze láthatáron,
 Kél a tűz, a láng a széles nagy világon:
 Kergeti az éjjelt, szakítja palástját,
 Ostrommal veszen be ormot, völgyet, bástyát.
 Áldott tűz a fényláng — Isten a szítója,
 Lankadás, sötétől ő az, aki ójja,
 Ó az, aki gyújtja pernyedő szilánkját,
 Büszke lobogásra készfi hervadt lángját.
 Chanukamécs lángja! rész vagy te is abból,
 Im a te fényed is ama tűzben lángol —
 Te is azt hirdeted fennen sugárással:
 Gonosz és a szentség mint harezolt egymással.
 Bűbájlatos szóval regét mondasz nekünk:
 Hogy az Úr kezében ami javunk, éltünk —
 Bálványképek mikép multak el örökre,
 De a mi oltárunk szent az mindörökre.
 Csatazajlást hallunk — hadi vészkiáltást,
 Leveretést, zsoltárt, tompa, bús sóhajást —
 Hős ifjaknak képe főtündöklik nekünk,
 A sivár jelenben vigaszt töled kérünk, —
 Chanukaláng! regés időidbe szállok,
 Mikép álomrózsák varázslatán járok:
 Fénylő látományid közül csak egy képet
 Bájosban a bájost, szép közül a szépet

Hadd mondjam el mostan regélő ajakkal,
 Szívhevítő, forró, hárfázó szavakkal.
 Chanukaláng! — tudod — élt egykor egy asszony:
 Hét fiuak anyja dalt most hadd fakaszszon —
 Hét fiuak anyja: egykor karesu Mirjam
 Martyrtörténetjét engedd hogy elsírjam.
 Chanukaláng! fényes! add kölcsön a lángod,
 Szívemből szívekbe hadd szálljon az álmod!

*

I.

Oh nem mese, de bánatos való,
 Bár hősregébe, mondába való
 A lant komor, borús melódiája:
 Mirjam, Boötos hősléklü leánya,
 Alakja égi, fellegekbe nő
 A szomoruság márványszobra ő.
 Lelkét vihar, szívét a bú dajkálta,
 És jutalmát az Úr kezéből várta.
 Oltárra tette minden drágaságát,
 Vesztett reményt és boldog ifjuságát.
 És alig esöndült el a nászi ének
 Már pusztá lón a kedves, enyhe fészek.
 Szerelmes hitvestársa: Józsuá,
 A büszke főpap: Gamala fia
 Vad harezban esett el az Úr nevével,
 Az egy Istenért vérező szívével;
 »Az Isten egy« — ez haldokló szava
 »Átkom reá, ki szent nevét tagadja!
 Hős férjéért Mirjam könnyét letörle
 Borús napjait bús gondokban örlé —
 S mi megmaradt vigasz gyanánt szívének,
 Hét lú fia: mind déllezeg, deli, szépek;
 Nevelte őket apjuk szellemében,
 Ringatta bölesön és ringatta térden:
 És beleveste serdülő szívéükbe
 Hogy apjuk lelke: lelkeiknek tükre,
 És átkozott, és kárhözatba megy:
 Ki megtagadná, hogy az Isten egy!
 Ekkép tünének gondba, siralomba
 Sivár napok, sivár esztendőök sorba:
 És Mirjam haja megfakult fehérre,
 Csak a szemé égett még a régi fénybe.
 És újra jött a véres időök árnya,
 S a háborunak viharadmaté szárnya
 Kerengett zordon-félelmetesen,

Es suhogott borzalmas — rémesen —
 És belevájta karmait kajánul
 Szívébe Izraelnek álnokul.
 Szuronyt szegeztek, ijjakat vetének,
 Halált hirdettek zsidók nemzetének.
 Halál reá! ki hű marad az Egyhez,
 Ne jusson soha semmiféle kegyhez,
 Bitófa legyen makaes lelke bére!
 Máglyák tűzében szerzegjen a vére!
 Vért látott a nap, vért az esti csillag,
 A hajnalfény is véresőre pirkad.
 A harcban veszett hajlottestű agg,
 Az ifju hőssel törött, roskatag —
 S az ellenállást vérözönbe fójta,
 A szent tüzet a máglyatüzzel oltá
 Antiochus zsarnok szenvedélye —
 Népiünk bakója, Izrael veszélye.
 Kemény parancsa: bálvány imádása,
 Ki nem hajol: sírját magának ássa —
 S hol szentelt lángban ég az oltármárvány:
 Az Úr házát megfertőzi a bálvány.
 Síkoltó szótól lesz hangos a csarnok,
 Szent hajlékában trónt emelt a zsarnok.
 Száz vértanuja támad az írásnak,
 Sirokat bár poroszlók egyre ásnak.
 Mirjam fölött is behorult az égbolt,
 S hol béke s esittult fájdalom honolt:
 Házára újra gyászfátyol borult,
 Szelid szeméből könnye egyre hull;
 A vérese így csap le az erdők mélyén
 A fékevesztett viharoknak éjjén
 A csalóánynak védtelen fészkére,
 S míg vájja-vájja fiókái testét,
 Búgó sirással így zokogja vesztét.
 Anyamadárnak meghasad a szíve
 Ha néma lesz, ha üres lesz a fészke.
 Így Mirjam is. A zsarnok őt hivatja,
 — Emlékben maradt hős férje és atyja —
 Boötes lányát, s főpap hitvesét,
 Az Úr papjának szent szerelmesét
 Antióchus trónusánál várják:
 Véreseső, vérszomjazó kányák.
 Reárvallt a gőgös király durván —
 És szemeiből villámaít szórván
 Parancsa kemény, éget mint a tűz,
 És fájdalomba, örületbe üz:
 »Három napig vár rátok a bálvány,

Három napig templomom kitárván:
 Fiaidat áldozatra hívom —
 Ha késnének: halálra felírom!
 S hiába csúszik térdein szép Mirjam,
 Hiába zokog szivtépoen, árván —
 Hiába tépi őszhaját szálakra,
 Hiába önti könnyeit patakba —
 A kegyelem, mit Antióchus adhat,
 Kegyetlenebbet hóhérnál sem kaphat:
 »Am úgy legyen« — így osztja rüt kegyelmét,
 Mely összezúzza, megbontja az elmét —
 »Csak egy fiadat várom áldozatra
 Szerezzen egy irgalmat számotokra.
 A hét közül csak egy tagadja Istent,
 S én megbocsátok számotokra mindent.
 Csak egy kiáltsa: nincsen Úr az égen —
 Kegyelmem néktek: hogyha látom térden.
 Am gyorsan mulik három éjjel s nappal,
 S ha szembeszálltok hatalmammal, daczczal:
 Máglya várja hét fiadat — s téged
 Elpusztítom konok nemzetséged!
 S mikéntha járna lázálomba' mélyen
 Tövises úton, sziklás meredélyen —
 S lelkébe hasgatna ezer tövis, tüske,
 Egyre jobban bántva, egyre jobban üzve —
 Száz kínos gondolat marcangolja, tépi,
 Fájdalomtól szívét meghasadni érzi:
 Melyik lesz hitszegő? melyik legyen gyáva?
 Melyik csap majd ostort hős apja sírjára?
 Simon-é? az első? büszke boldogsága?
 Rajongó halálig, — sas a bátorsága?
 Juda-e, vagy József? Jochanan vagy Dávid,
 Mind a hét az Úré, ízig, vérig, szálig?
 Elborult a lelke, — szeme csillagára,
 Süri, sötét köd szállt bársony pillájára —
 Fölsikolt a gyötrött, anyai szív sírva,
 — Mi vagyok az égbe' feléle megírva?! —
 Fölsikolt hű Mirjam: »légy én Úram! vélem!
 S ájulásban rogy le megínogó térded.
 Gyötrelm! kinlódás! nem találsz más helyet,
 Mint a legszentebbet: az anyai szívet?!

II.

Fekete éjjel. Kisértetek járnak —
 Sejtelmes zsongás, halk zsi bongás támad;
 Rohanó csillag — kinck a csillag?

Mohón nyeli el a sötét éjszaka.
 Gyötrelmes gondok messze űznek álmot,
 Borongó emlék — se szeri, se számok —
 Osonnak lopva. Kinozzák a lelket,
 Güládban rájuk balzsam nem teremhet.
 Ébren van Mirjam. Ébren vad fájdalom,
 Imádság, sóhaj vigaszt nem hoznak ma.
 Termete görnyedt. Az a magos termet,
 Amelynél Isten nem teremtett szebbet:
 Remegő nádszál így borúl a földre,
 Villántól sújtva így vagyon megtörve.
 Szemének könnye elapadt már régen,
 A nap tüze így hamvad az éjben.
 Bűbajos arcát — hódító varázs —
 Mit elrabolni nem tudott csapás,
 Sem kor, sem gond, sem dúló fájdalom:
 Karjára hajtja ott az asztalon;
 Hiába lobog körülötte gyertya,
 A hétkarú, a péntek este bája —
 Hiába jönne szombat esti angyal
 Lelketderítő, balzsamos dalokkal,
 Ma enyhet nem hoz semmisen,
 Vigaszt nem nyújthat senkisen.
 Kinozza, bántja Mirjam lelkét emlék,
 — Száz esztendőre belőle kitelnék —
 Mit anyaszíve szenvedett csak két nap:
 Ily szenvedéshez örök gyász tapad.
 Két nap rohant a siető időbe,
 — Ah végigéli kínját bús képzelme —
 Hogy Antióchus kiadta parancsát,
 Hallállal hal, ki nem féli hatalmát.
 S bár majd megszakad szíve, az az árva,
 Zokog, sikong — mint gyászdalokban hárfá —
 Bár össze vagyon gyermekivel forrva
 Mint sarkesillaggal az egeknek orma,
 Mint szíklák róla kibugygyanó árral,
 Mint éjszaka a tőle eredt árnynyal —
 Habozni Mirjam nem tudott sokáig,
 — Istenhez hű a szíve mindhalálig —
 S megátkozá vad, haragos szavakkal
 Ki szembezállni nem mer a halállal,
 Ki elfeledné, hogy az Úr az Isten,
 Hozzá fogható égben, földön ninesen.
 Megátkozá, — de szíve mélyén halkan
 Reménynek fénye szendén ki-kilobban —
 Hátha mégis — akadna egy köztük?
 Hátha mégis — végzet van fölöttük?

Talán az egyik megtagadja apját
 Mert szereti, mert imádja az anyját.
 Talán az egyik — hét közül a gyöngébb
 Bár hősök, mégis mind a hét oly gyöngéd —
 A rút bálvány elé hajlik majd teste,
 Hogy testvérei életét megmentse?
 Óh áldás érje — átok ne foganjon,
 Az anyai szív inkább meghasadjon,
 Minthogy beteljék az a rémes átok,
 Ha átkozott is — legyen mégis áldott.
 Így küzködött az anyai szív benne,
 — Száz vértanunak kínok kínja lenne —
 Viaskodott hitével gyöngé lelke:
 Amitől félt, azt várta és remélte.
 Ragadja emlék. Úgy is lőn, mint várta:
 Lelkét átoknak, vihamak kitérta
 Simon az első.
 A legidősebb hét fiu között, —
 A halált látta testvéri mögött,
 Anyját a máglyán tudni nem akarta,
 Az élő Istent inkább megtagadja.
 Három nap volt kitűzve áldozatra:
 Az elsőn indult Simeon az útra.
 Elindult gyöttrött, fájdalmas kebelrel
 Tagadni Ot, ki egy a földön s égben.
 Nem tartá vissza gúny, szitok és átok,
 — Mit összegyűlni feje fölé látott —
 Aggastyán szidta, — utján nő és gyermek
 Bogáncsot, tüskét mind utána vetnek.
 Ó ment előre. Ám mentén az útnak,
 — Syriai utak merre összefutnak:
 Kicsiny temető. Apja nyugszik ottan
 Szent harezok után; esőndesen, halottan;
 Siralmas imát — hallga! sirja mellől
 Törött sóhajtást hoz a kóbor szellő.
 Egy lányka sír ott. Fuldokló fohászszal
 Az ajkán hangzik szivettépő gyászdal:
 »A fiad meghalt; lásd kis unokádat,
 A hűtlen helyett új gyermeked támad,
 Jiszgadal vejiszkadas semé rabbó
 Érted sírok szent aggastyáni, nagyapó.
 És ölbe kapja Simon kicsiny lányát,
 És átöleli a sír korhadt fáját,
 Meg-megesuklik göresös zokogása:
 »Egy az Isten — ninesen neki mísa!«
 Síró gyászdal visszahozta ujra

Az egyenes, a büntelen útra.
 Így járt hős Juda, Ó is utnak indult,
 Am útja felén ő is visszafordult —
 A menny köve, az égnek villámlása.
 Haragos égbolt, csillagok hullása:
 Száz kinhalál meg nem riasztná gyáván —
 Am elé állott kis fia az útján:
 Daczos, büszke fő — akáresak az apja,
 Villámló nézését az apjától kapta:
 »Százszor átkozott, ki Istent káromolja!«
 Harsányan, bátran apjához kiáltja.
 »Az Isten egy!« felelte Juda törten,
 És úgy tértenek vissza mind a ketten.
 Jochanan, József mindhiába mentek,
 Hatan úton voltak, s hatan visszatértek,
 »Egy az Isten!« ezt a szent sóhajtat
 Nem felejték — s meg nem tagadhatták.
 És Mirjam is sirja: — most hogy az emlék
 Súlyos terhével reánehazednék —
 »Legyen hát áldott örökre Isten,
 Aki halálba, máglyára intsen —
 Örömet megyek, — hozzád betérek,
 Ki nélkül itten annyit sem érek
 Mint ág nélkül, elsodort level:
 Ki haláloddal özvegygyé tevél!«
 Esti fohászat rebegi esőndben,
 — Talán ez estén utolsó estén,
 Lobog a péntek esteli gyertya,
 S hangzik az éjben Mirjam fohása:
 »Én Uram! Isten! megváltóm nincsen,
 Sem fenn az égben, sem földön ittlelem,
 Vértésid jöjjenek őrizetemre,
 Borítsd a halált árva szívemre —
 Te vagy a szirtem! én Uram! Isten!
 Megváltóm nékem Kivüled nincsen!«
 Ekkor nyílt az ajtó. Rajta belépett
 A legutolsó, Mirjam szeme fénye,
 Hét testvér között legbüszkébb reménye.
 Orezája hamvas; karesu pálna teste —
 A csönd nyomasztó. Mirjam vár rettenve,
 Szívébe gyül újra minden vád keserve.
 Ám Dávid szólal: »Anyám utolsóinak,
 Áldozni megyek a pogány bálványoknak.
 Arám még nem enyém, — gyermek sem tart vissza,
 Hítségő én leszek. Megyek az utamra.
 Imádkozz anyám; villám ne érjen —

És ha elérne: kár nem lesz értem.
 Sír zokogva Mirjam. A legszentebb angyal.
 Pirkad künn a reggel. Mosolyog a hajnal.

III.

Szerelmes párom, — piros az ajkam,
 Nárdus a csókom, — és esupa balzsam;
 Hajolj fölébem, — szídd ki a lelkem,
 Ragadj a mennybe magaddal engem.
 Hintem a rózsát hűs nyoszolyámra,
 Mámort lehell majd fűszeres ámbra, —
 Ölelj halálig. Halálba várlak.
 Óh nem eresztlek. Karomba zárlak.
 Óh csak ne menj el. Pogány élébe.
 Meg ne hajoljon kedvesem térde.
 Szerelem hamvad idegen tűzben —
 Óh csak ne menj el. Óh csak ne izzz el!
 Galamb a párját el soh' se hagyja,
 Fecske a fészket meg nem tagadja,
 Látod! az özet meglövik szíven,
 S párja halálba követi híven;
 Légy a galambom, légy az én özem,
 Átokba, szennybe ne menj el tőlem.
 Légy az én fecském. Csókokodat várom,
 Ne hagyj el engem én édes párom!....

*

Arája: Ráchel, tüzszemű hive
 Hiába kéri: jégescap a szíve;
 Hiába átok — hiába gúny is,
 Anya és testvér hiába sír is:
 Keményen Dávid, mint szikla béreze
 Indul az útra, bálvány élébe.

IV.

Zsibong a város; nagy ünnepre készül,
 Pogánynak ritka öröm jut részül:
 Fölvirradt immár harmadik hajnal,
 — Zokog az égben mindegyik angyal —
 Apai hithez hűtlen ma léssen:
 Kit szembeszállni ezernyi vészben
 Hitéért várta hős nemzetsege —
 Ma lép majd Dávid bálvány élébe.
 Szombata virradt. Az Úrnak napja,

Mikor a zsoltárt Istennek papja
Zengi dalával legbensőbb lévvel, —
Hütelén Dávid akkor lesz éppen.
Forrongó méhkas az egész város,
— Öröm örülettel ekkép határos —
Viszik a bálványt ki a tágas térre,
Állítják magasra, — templom elébe;
Tanuja légyen: asszony, gyermek s vének
Juda vesztének — bálvány győzelmének,
Repkény s borostyán fonódik köréje
Bissusruhás papok borulnak eléje.
Sistergő lánghan izzik tátott szája,
Rakják a rózsét pattogva alája.
Telve rogyásig minden pad és állvány,
Körtirajongva áll a pogány bálvány.
Maga Antióchus díszben ül trónján,
Tekint a tömegre kómor — mogorván.
Egy kiesiny csoport: zsidó vértanuk, —
Halkan morajlik szomoru daluk, —
Kezük kötözve. Oda hurezolák,
Hogy népük kinjút, gyalázatát hallják.
Közöttük Mirjam. S egész háza népe.
Ráchel zokogva. S Dávid hat testvére.
Rájuk kegyelem vár. Átkos kegyelem,
Nincs a pokolban kinzőbb győtrelem.
Zordon az égbolt. Mintha éjfélné.
Felhők gyülekeznek, gomolyognak benne.

*

Zsvaj most elül. Jó Dávid közelge.
Szíve háborog. Hullámozik a keble;
Belső tusában viaskodik véle
Gyötrelmes gondja, szörnyű szenvedélye
Sápadt az arca, — lépte ingatag,
Görnyedt a teste, — hajlott, roskatag.
Oltárra lép. Körül tekint vadul,
— Az üzött vad ekképen szilajul —
Üvöltő tömeget pillant meg szeme,
Forog a föld, forog az ég vele;
És mintha szívet ezer tör átjárná:
Szeme reásik Ráchelre, Mirjamra.
Testvérít látja. A vértanuk hadát,
Hallja az őszszolozmák dallamát —
S szívében gyúl csapongó mámor,
És mintha övezné ezernyi tábor;
Mind büszke harezos. Vértések hada,

Kiket harezolni látott erős Syria —
Miképha újra sirokból kelnének,
És védelmére köréje gyülnének —
Miképha döngne körülötte pajzsuk,
És csatatűzben lobogna az arezuk, —
Termete délceleg. Egyenes lesz újra,
És mennydörgéshez lesz hasonló hangja.
Kiált és harsog. Zúg szava a térben,
A kard pengéje csattog ily keményen —
S mivelhogy bűn az áldozót zavarni,
S pogány törvény tiltja szavába vágni —
Szavát meg nem akasztja senki,
És vallomását Dávid igen zengi —
Sikoltva hosszan, búgva, fuldokolva
Belekiált a pogány zsoltárokbá:
»Hódolni jöttem bálvány teelédbe,
Hogy zengjem hired, neved, dicsőséged.
Hogy megtagadjam apám hitvallását.
Hitét, szívet, Izrael szent szokását.
Nos halljad im! te eltínsz mindörökre
Mocsúrba, bünbe, sodorva fertőbe —
De múlhatatlan él az örök Isten,
Kit el nem adok semmiféle kincsén —
A te neved a feledésbe megy,
De mindörökké egy az Isten — egy!
Dicsérjed lelkem Istent mindhalálig,
Akit szívem, akit a lelkem áhit,
Néped meghal — és eltűnik a bálvány,
De öröklétnek, örök szentség szárnyán
Az én nemzetem hervadatlan él —
Halljad: az Isten egy! Smá Jiszroél!
És visszhang gyanánt Mirjam hat fiával
Sikoltja együtt vértanuk hatával:
És szavuk felhat magasságos égig,
Zúgva zsong a tágas téren végig:
»Egy az Isten! neve megszentelve,
Szent a földön, szent a nagy egekbe!«

V.

Szombat éjjelen máglyatűz kigyúllad,
És halálhörgés gúnykacazjába fullad;
De túl siralmon, máglyatűz halálán,
Rémes kinoknak sűrű sötét árnyán
Fennsikolt, s az ég felé kereng:
»Smá Jiszroél! a mi Urunk az egy!

*

Zsidó ifjak! kik ünneplésre gyűltök,
 A méces lángján multaknak örültök —
 Kik szerelmesek vagytok szent hitünkbe,
 És szent tüzet ültettek sziveinkbe:
 Ha hittörés szomoru idejében
 A pemyét nőni Izrael szívében,
 A közönyt és a gyáva hitszegést látjátok,
 Gyulladjon lángra újra szent fáklyátok!
 Vegyétek által apátoknak álmát,
 Szent töránk köré hervadatlan pálmát
 Én ifjúságom! ti fonjatok újra,
 Ti vagytok hisz' népemnek sziklavára —
 S míg szívetekben él az élet lángja,
 S míg rá nem borul a halálnak árnya:
 Hirdessétek fennen: örök, egy a Isten!
 Más Urunk az égben, sem a földön nincsen!
 Hirdessétek: hogy az Isten egy!
 Mindörökké, mindörökre egy!

Budapest.

KISS ARNOLD.

FELESÉGEMNEK.

A lantomon legtöbbször hymnust zengtem
 Zsoltárokon gyűlt fel költészetem
 S hymnusra ihletül ma újra lelkem
 Rólad én drága hű szerelmesem.
 Éltemnek fénye, lelkem jobbik mása
 Rólad kit hitvesemnek szánt az Ég...
 Életezélünknek te vagy a varázsa
 S az életezélünk: az eszményiség!

Oh mennyit szenvedék a múltban érte
 Az ifjúságunk milyen bús vala.
 De aztán hogy egymásra leltünk végre
 Egymásba ömlött lelkeink dala.
 S az élet kietlen bús vadonában
 Elpanaszoltuk egymásnak bajunk
 Hogy mert szentül hiszünk oh Adonájban
 Tüskés mesgyéken azért haladunk.

Mert szent hitünknek eszményi vezetnek
 S lelkünk nem ösmer rút megalkuvást
 Itten csúfoltak, ottan kinevettek
 S mi túrtuk a sok kinos tüszúrást

Zsidó fiu, zsidó leány! magasba
 Kapaszkodvának... mily bohó dolog
 S pályánkon milliószor megakasztva
 Küzdünk, míg szívünk lelkünk zokogott.

S küzdünk tovább! Kezünk egymásba tettük
 Örökre összefűztük életünk
 Sohsem magunk — mindég csak azt féltettük
 Hogy eszményeinktől eltévedhetünk
 S e küzdelmek közt, hogyha ránk köszönte
 A Péntek-est e legszebb ünnepeünk
 S a kimerítő, gyótró gond-özönbe
 Ha büvös enyhén meg-meg pihenünk;

S én serleget ragadok oszt kezembe
 Megtöltöm borral, mit a haza ad
 És ezredéves énekünket zengve
 Dicsérem az egy — örök Adonájt
 S ha olykor titkon hűl a serlegembe
 Egy könny, mit serkent ádáz gyűlölet,
 Vérző szívvel gondolkodom gyermekemre
 Hogy rá is vethetnek ezért követ —

Hogy ártatlan lelkét is éri majd vád
 Mert Istene egy és hite — zsidó,
 S gunyolják őt is, mint az anyját, apját
 S rémit ezer sok ily bús vízió;
 Reád tekintek édes feleségem
 Jó és balsorsom hű osztályosa
 Bús kérdőn: »Mondd hiszel-e még eszményben
 Legyek tovább is mondd a harezosa?»

»Válasszunk édes tán rózsásabban mesgyét,
 Melyen babér és hírvirág terem
 S ne öbresszük fel gyermekünknek lelkét
 Hogy életük könnyebb és szebb legyen?»

Visszasugárzik hű szemednek lángja
 S búzlítva szól sz a költővel: Tovább!
 Mit ér a lét, ha nincsen ideálja
 Inkább töltjük borúsán el sorát.
 S csak öntsük át gyermekeink szívébe
 Mindazt, miért mi küzdünk, szenvedünk
 Csak bízzanak az őseink hitébe
 Mint nagy apáink — mint elhalt szülénk!

A zsidónak — mondám oszt — ez a sorsa
 Hitünknek ez örök rendeltetés.
 Elöl kell állanunk a csatasorba,
 S mégis ritkán érhet kitüntetés.
 Az érdemrendünk mi szívünkbe hordjuk
 Azzal, hogy érzelmünk fenkölt, nemes. —
 És az is édes, hogyha panaszozljuk —
 Mert élni csak eszméért érdemes.

Mit ér a hit, ha csupán pusztá forma —
 Ha nem hatja át szived, lelkedet.
 Hit nélkü lenn vergődünk csak a porba
 S a köznapiság gondja eltemet.
 Mily szörnyű volna gyermekünk, bú, bajba
 Ha érzenék, hogy hittel — hitlenek —
 Elcsüggednének minden kis kudarczra
 S tehernek tudnák a zsidó névet.

Nincs igazam, mondd édes feleségem?
 Biztassuk egymást, hogyha csüggedünk!
 Ha tévelyegtünk olykor a sötétben —
 Izzón gyúladt fel hitiszövétnekünk —
 E szövétneknek te vagy földi fénye —
 Én hitvesem — fűzd kezembe kezed —
 Mult keserveinknek legyen reménye, —
 Hogy ránk egy boldogabb jövő nevét.

Eljő a kor — majd gyermekünk megérik —
 Ábrándos lánykám, virgoncz kis fiam —
 Hogy a zsidónak lelkét is megértik —
 Mely ott lüktet a zsoltáraiban. —
 Ki tudja tán mi gyermekeink lesznek
 Kiknek lelkéből új tavasz derül.
 S biztos lesz fészke minden nép-eresznek.
 S nem lesz madár — mely hontalan repül.

Budapest.

GERŐ ATTILA.

IRODALMI SZEMLE.

Egy előző számban említettük, hogy *Halevy I. Dóróth* *Harisonim* cz. munkáját Bacher, Epstein és Elbogen bírálták. A legsúlyosabb kifogást Bacher tette, kiemelve azt, hogy H. a két talmudon kívül a talmudi korra nem ismer forrást. Hogy H. a részletekben itt-ott tévedt, nem nagy baj, ez oly baleset, a mely minden szerzőt ér, ki önállóan kutat. Nem feltűnő tehát az sem, hogy Rappoport, Frankel, Grätz és Weiss tévedtek, mit H. és előtte mások már kimutattak. Az új csak az, hogy H. ezekből a tévedésekből nagy esetet csinál és nem tudja eleget szidni a »német tudományt«. A pamphletszerűség az, a mi mozgásba hozza a zsidó irodalom lusta véréét. És Elbogen, előbb főrenczi, most berlini szeminárium tanár, fiatalos hévvel rá ment a lépre, mit már utolsó füzetünkben helytelenítettünk. Most *Kottel H.* felel Epstein és Elbogen bírálataira »Fortschritt oder Rückschritt in der jüdischen Wissenschaft« cz. iratban (Frankfurt a M. 1902) és kilátásba helyezi, hogy Bacher kifogásait is meg fogja czáfolni. Minthogy K. rabbi Homburg v. d. H.-ben, hol Halevy tartózkodik, kétségtelen, hogy a szerző hivatott tolmácsa. Egyébiránt mond ilyesmit. Ugy látjuk, hogy E-t jól czáfolja. Epsteint szerző nem igen ismerheti, mert különben nem beszélne vele lóhátról. E. t. i. a legelősebb eszű kutatók közé tartozik és van olyan *charef* mint Halevy és bámulói. Reméljük, hogy lesz még alkalmunk H. munkájával behatóan foglalkozni.

*

Dr. Ginzig J. a »Haeschkol« cz. héber nyelvű gyűjteményes munkából 1902-ben a 4-ik kötetet adta ki (*Krakó*. Ára 1.25 forint, kapható szerzőnél Loschitzban és könyvkereskedésekben). A 295 lapból álló, terjedelmes kötet tartalma igen változatos felekezeti érdekű közleményeken kívül tudományos dolgozatok is helyet foglalnak benne. Ezek a következők: *Dr. Rubin S.* a kabbala tiz szefirájáról ír. Nem resteljük bevallani, hogy ezt a mystikus fejtegetést első olvasásra nem értjük világosan. Szerző e szakról sokat dolgozott és nem lehetetlen, hogy munka anyagából némi homályosság ragadt reá. Becses dolgozat *Buber* Salamoné, a mely a

zolkiewi rabbik életrajzait állítja össze abéczé sorrendben. Terjedelmes dolgozat és a jelen rész csupán folytatás. *Lazar S. M.* a szent föld őslakóit írja le. *Reggio*-nak Luzzatéhoz intézett három levele érdekes tudományos kérdéseket fejteget (pl. a misna traktátusainak sorrendjéről). *Brainin R.* Halevy József, nagyhirű párisi orientalista életrajzát adja és Halevy néhány héber versét közli. *Epstein A.* egy lélvélben Dr. Grünhut L. kitünő munkatársunk a Jelamdénura vonatkozó néhány állítását czáfolja. A kötetet több bírálat zárja be.

*

A Mekize Nirdamim folyó évben (18. évfolyam) a múlt évben megkezdett munkák befejezését fogja adni. Azonkívül R. Jehuda Barcelóni Széfer Haïttimját teljesen fogják a tagok megkapni. Nézetünk szerint helyesebb, ha a társulat minden évben csak befejezett munkákat ad. Az évi jövedelem kereken 4500 korona, a kiadás valamivel több volt.

*

Newton Homer C. a nagy feliratgyűjteményekből összeállította a Vespasianus és Titusra vonatkozó inscriptiókat (The epigraphical evidence for the reigns of Vespasian and Titus. A »Cornell Studies in classical philology» XVI. száma. Ithaca, New-York, 1901.) A 366 felirat közül csak 14 vonatkozik a zsidó háborúra, de ezek igen jelentősek, a többi pedig hiteles adatokat szolgáltat a két császárról, kik a zsidó államot megsemmisítették és a zsidó nép szétszórását nagyban eszközölték. Érdekes, hogy az egyik felirat (9. lap; CIL. VI. 944) azt mondja, hogy Titus előtt Jeruzsálemet soha senki nem foglalta el: quod . . . gentem Judaeorum domuit et urbem Hierosolymam omnibus ante se ducibus, regibus, gentibus aut frustra petitam aut omnino intemptatam, delevit». Persze hízkelés, de azért jellemző. Érdekes, hogy a talmud ismert elbeszélésében Jochanan ben Zakkai azt jósolja Vespasiannak, hogy császár lesz, mert kisebb ember Jeruzsálemet nem veheti be. Azt az Isten nem engedi. A felirat hasonlót mond: soha senki be nem vette. A legfontosabb emléke a Tituszív, a mely részben még fennáll és a mely Titus halála után készítettett. Egy feliraton meg van nevezve Euschemon, a ki az első zsidó-adó egyik behajtója volt. A félsékelt ugyanis a templom elpusztulása után a római

fiscusnak kellett fizetni. Ez az Euschemon a Flavius nevet viseli és kivüle még többen, Josephus tehát csak a közszokást követte, midőn a Flavius nevet felvette. A többi felirat a zsidó háború harczosainak jutalmairól szól. A nemzsidó vonatkozású emlékek igazolják Joch. b. Zakkai jóslását, hogy Jeruzsálemet csak hatalmas uralkodó hódíthatja meg.

*

Wildeboer G. 1889-ben holland nyelven megírta a kánon keletkezésének történetét, a mely 1900-ban 3. kiadásban látott napvilágot. Az irat külső sikere, hogy 1898-ban angol, 1901-ben német és francia nyelvre lett lefordítva. A francia kiadás, a mely először a »Revue de Theologie et de Philosophie«-ban bocsátatott közre, szeméink elé kerülvén, néhány szóval ismeretjük. Futólagos átlapozásból is látjuk, hogy W. az idevágó irodalmat szorgalmasan tanulmányozta, de iratunkat »Zur Einleitung in die H. Sehr.« nem ismeri és az irodalom közt sem említi. Szerző ugyan már 1889-ben adta ki iratát, de az új kiadásoknál és fordításoknál felhasználhatta volna a régi hibák kijavítására. W. 4. lap azt mondja, hogy az Ótest. könyveinek nincs külön összefoglaló neve. Említett iratunk elején kimutattuk, hogy a legrégebbi név a ספרים βιβλια biblia és hogy más összefoglaló nevek is vannak. *Diatheke*-ről (5. lap) »Zur Einleitung« 19 új információk vannak. A szerző és köztem anyyi pontra nézve van nézeteltérés, hogy azoknak felsorolására se terünk, se kedvünk. Így pl. sehol sincs szó maszorétiikus értelemben »nagy és kis, régi és későbbi hagiographiákról« (8. lap) A próféták talmudi sorrendje (10. lap) a külső nagyságot követi (Óhéber könyv 47). Az anyag 117. lapon lényegileg ugyanaz, a mit az olvasó előző számunk tudományos rovatában talál. A héber szavakban sok a sajtóhiba, melyeket technikai okokból nem sorolhatunk fel (4, 5, 7, 8, 34, 42, 44, 64. lapokon egy vagy több). 10. l. lent: Köhelethet Szukóth 3. napján olvassák a zsinagógában. 65. lap Levy, Neutest. Wörterb. (Neuhebr.). A munkára, a mely nagy közönségre tett szert, talán még visszatérünk.

*

A babylóniai zsidóság a 3-ik század óta a diasporában egyre nagyobb jelentőségre emelkedett, míg végre a palesz-

tinai zsidó lakosság üldözése által történt elgyengülése folytán a vezérszerepet vette át. A mai zsidóság a babyl. talmud neveltje. Kulturájukat és irodalmukat Fürst ismertette a múlt század negyvenes éveiben. Talmudjukról sokan és sokat irtak. Történetüket is elbeszélték a történetírók az egész zsidóság történetének keretében. Monographiák sem hiányzanak egyes amórákról és egyéb témákról. De a babylóniai zsidók teljes történetét az amórák korában először *dr. Funk S.* beszéli el »Die Juden in Babylonien 200—500.« művében, melyből az 1. rész az imént került ki a sajtó alól (Boskowitz s. a.). Hat fejezetben csoportosítja az anyagot, melyek közül legérdekesebb az első, a mely a művelődési viszonyokkal foglalkozik. Ez az ismertetés csak vázlat, sok érdekes tény hiányzik. Nem elég szabatos a hagyomány gyűjteményeinek leírása. Pl. 87. lapon a halákha szót így értelmezi »trockene Mittheilung des überlieferten Halachastoffes ohne jede Erklärung«. Ugy lát-szik, hogy F. Hoffmann iratát »Zur Einleitung in die halach. Midraschim« nem tanulmányozta eléggé, mert egyéb pontoknál sem beszél a kellő világossággal és szabatossággal. — 92. lapon sajtóhiba, hogy R. Chisza 209-ben halt meg. — 96. lapon Kalla (כלל) nem »Schlussvorträge«, hanem a *corona*, tehát az összes tudósok és tanulók előtt tartott előadások. Így értendő a »jarché kalló« és »résé kalló« kifejezések. — Különös lapsus a következő: »so dass er (Rab) von seinem Sohn Chanina sagen konnte: Chanina begnüge sich mit einem Mass Johannis-brod« (55. lap.) A 3-szor — Ber. 17 b; Taanith (nem Meg.) 24 b; Chullin 86 a. — előforduló közismert helyen ez áll: R. Jehuda mondá Rab nevében: Minden nap égi hang (bath-kol) indul ki a Choreb hegyéről és azt mondja: az egész világ Chanina fiam érdeméből táplál-tatik, Chanina fiam pedig megeleégszik hétről-hétre egy mérő szentjános kenyérrel«. Szó van Chanina ben Dószáról, kit az Isten fiának nevez.

*

Müller L., Aus fünf Jahrhunderten. Beiträge zur Geschichte der jüdischen Gemeinden im Riess (Augsburg 1899). Ebben az iratban igen sok érdekes adat van felhalmozva és ügyesen csoportosítva a zsidók történetéhez 1400—1900 terjedő időszakból, melyek mind az archivumokból merítvék.

A keresztény szerző a zsidó ügyekben jól van tájékozva és a községek (Nördlingen, Oettingen, Wallerstein stb.) belső életét is szakavatottsággal tárgyalja. Az igazságszerető férfiura vall, hogy a középkori gyilkolásokat és rablásokat a maguk nevében nevezi. Érdekes, hogy a zsidókat bűvészeknek tartották. A degingeni krónikában 484. lapon egy házégersről (1612) azt mondja: »Ein Jud von Wallerstein, mit Namen Itzing, warf etwas in das Feuer, und versicherte Leib und Leben zu verlieren, wenn es weiter kommen sollte. Es bliebe auch dabei« (171). »Löw ben Ascher stammte aus Minsk und fungirte zu Metz 1765—85. Er machte sich durch eine unter dem Titel Schaagath Arjeh (Brüllen des Löwen) herausgegebene Sammlung von Rechtsgutachten über den Ritualcodex bekannt, die so volksthümlich wurde, dass man ihren Verfasser selbst Rabbi Schaaguth-Arjeh nannte« (177. l. 1. j.). Persze nem nevezték Rabbi S. Arjénak és nem következik ebből, hogy a munka nagy népszerűsége tett szert, mert minden szerzőt könyvéről neveztek el. — Érdekes, hogy már a 17. században beszéltek katolikus és lutheránus zsidókról. Persze nem mai értelemben, mert a sacheroló régi zsidók nem üzték a vallás-cserét. Oettingenben két herczeg székelt, az egyik kath., a másik lutheránus volt. Mindkét herczegi ágnek voltak zsidai és az uruk után nevezték őket katolikusoknak és lutheránusoknak. Nem engedték, hogy egy zsinagógában végezzék az Istentiszteletet. »Man nannte kurzweg die eine die katholische, die andere die lutherische Judenschule.« Hivatalos iratokban előfordul: »in der lutherischen Synagoge« (185. Schudt, Jüdische Merkwürdigkeiten II 363). — Wallensteinban a 18. században szokás volt, hogy a rabbi Peszach, Sabuóth és Szukkóth ünnepeken a törával kezében mindenkinek saját helye előtt külön mi sebbéracht csinált. Midőn a Saagath Arje fia Aser Löw 1789-ben pappá választatott, az almemorról az egész községre egy közös mi sebbéracht csinált. E fölött később a község két pártra szakadt és a kormány a régi szokás mellett döntött (177). A zsidók nemcsak most viszik vallásügyi veszedeléseiket a kormány elé. — Tanulságos a Hofjuden és Hoffactoren leírása. — »Seit unvordenklicher Zeit besaßen die Juden für ihre Todten einen eigenen Friedhof, der alten Brauch entsprechend, wohl zunächst ihrem Gotteshaus lag« (203). Ilyen

szokás a keresztényeknél létezett, de nem a zsidóknál. — A zsidó nevekhez is figyelemre méltó adalékokat szolgáltat M. műve végén adott lajstromban.

»Am Anfang des Jahrhunderts« a czíme egy népszerű iratok gyűjteményének, a melyben a XIV. szám az okkultizmusnak van szentelve: *Becker J., Aberglaube und Mystik* im 19. Jahrhundert (Berlin 1902). Bár a zsidókról nincs szó, az irat zsidó szempontból is érdekes. Az astrológiáról és alchymióról, melyek zsidó körökben is szerepeltek (az előbbi még most is szerepel), nem szólunk, hanem a jóslásokról és a meszelátásról. A csodarabbik idevágó remekelése nem egyebek, mint a mit a nemzsidóknál más egyének (»Hellseher«, spirítisták stb.) véghez vittek. Sőt az uchaszidizmus elméleti alapja is összefüggésben lehet a kor általános mystikus hitével. Pl. a szellem és a lélek közti különbséget a zsidó mystikában is találjuk (רוח és נשמה). Behatóbb összehasonlítás érdekes tényeket hozna napfényre. Pl. egész biztos, hogy az elméleti okkultizmusban még mai napig élnek kabbalistikus elemek, melyek a 15. és 16. században hatoltak be Európában nemzsidó körökbe.

Franco M., »Les sciences mystiques chez les juifs d'Orient« cz. irata (Páris 1900) adalék a keleti zsidó folklorehoz. A kabbala, az elméleti és gyakorlati egyaránt, keleti termék. A gyakorlati kabbala népbabona tudós köntösben és a Keletről jött az orosz-lengyel zsidókhöz, kik között a Best (baal sém tób) iskolaalapításra használta fel. Franco főanyagát 3 multszázadbeli kéziratból merítette ugyan, de részben saját tapasztalatait közli, részben pedig a kézirat is népies (nem tudós) babonát nyújt. A spiritizmusról szóló fejezet (12—16) bátran elmaradhatott volna, mert nem spiritizmusról hanem a bibliai angyalokról s egyebekről beszél. Kár, hogy F. a neveknél nem közli a héber eredetét. Érdekes pl. egy idézési formula (Beschwörung), melyben Salamon király Maïmon Ben-Sanját idézi (16. lap). Minthogy Salamon király Maimontól azt kérdi, mivel lehet a beteget gyógyítani és Maimonides orvos volt, valószínű, hogy a Rambam szellemét idézik. Franco leírja a jósló kört, a précantét (spanyol szó=gyógyítás kézfeltevésével). A közölt spanyol formula igen érdekes. »Urianus«

szóából képezett abracadabra nem annyira érdekes, mint az a tény, hogy a zsidó varázslásban Titus, Augustus, Papa (pápa), Roma, Balthazar, Adrianos és Faraó szerepelnek. Titus és Hadrianus nevek valószínűvé teszik, hogy a zsidók nagy üldözői mint gonosz szellemek szerepelnek. A talismánoknak külön alfabétájuk van. Az a benyomásunk, hogy ez az ábécze, melyet pl. a Raziélben is találunk, nem egyéb, mint a régi héber (phöniciái) írás elferdítése. A babona igen konzervatív! A keméa szót F. *חמיהא* (sic) szóból származtatja és ez azonos az alchymióval (!). Szó van még a chiromantiáról, az astrologiáról, a jövődőlésről stb.-ről. F. végül általános következtetéseket von le az előadott tényekből.

A parsismus és a zsidóság viszonyát egymáshoz egész irodalom tárgyalja és a nézetek messze eltérnek egymástól. Némelyek szerint a zsidóság befolyásolta a parsismust, mások szerint a parsismus a zsidóságot, ismét mások semmi függő viszonyt nem tételeznek fel. Nézetünk szerint ezt a kérdést előbbre lehetne vinni, ha vizsgálat tárgyává tennék, hogy mennyivel áll a babyloniai zsidóság közelebb parsistikus nézetekhez, mint a palesztinai? A fő érintkező pontok az angelo- és daemonologia és az eschatologia. Az utóbbiról majdnem egyidejűleg 2 nagyobb munka jelent meg, melyek közül csak az egyik került szemünk elé, a melynek czíme: »Die Verwandtschaft der jüdisch-christlichen mit der parsischen Eschatologie« (Göttinga 1902) és szerzője *Böklen F.* Könyve javarésze nem az eschatológiával, hanem a lélek sorsával foglalkozik. Benyomásunk B. és mások ellenére az, hogy a parsismus a zsidóságot befolyásolta. A halálangyallal való intim közlekedés nem genuin zsidó felfogás (l. az analógiákat Böklen 11 s. köv.) és a *מה בישקקא* sem. Érdekes pl. az, hogy a népek (görögök, perzsák stb.) kárhoztatják a tulságos gyászolást. Ugyanezt találjuk a talmudban Rab nevében, csak a megokolás más. Sok egyéb párhuzammal lehetne még szolgálni.

A Vulgata legnagyobb ismerője, ki hihetetlen nagyszámú kéziratot kutatott át, *Berger Samuel* meghalt és hagyatékából a francia Akadémia iratai között közre bocsátja iratát, a mely a latin bibliakéziratokban található előszavakról szól:

Les préfaces jointes aux livres de la Bible dans les manuscrits de la Vulgate. Mémoire posthume (Páris 1902). A bevezetésben B. elmésen és érdekesen beszél a biblia függelékéről és ezek fontosságáról általában. Áttér ezután tárgyára és ismerteti Jeromos, Cassiodor (röviden) ebbeli tevékenységét. A spanyolok Isidor de Sevilla hatása alatt állanak és az utolsó pap is tisztában van az Ó-Testamentum, Apocryphák és Evangeliumok fogalmával. »Vivant entre les Juifs et, plus tard, les Arabes, obligé de connaître la Bible et d'en savoir faire usage, l'Espagnol vivait certainement dans une intelligence de la Bible supérieure à celle des autres chrétiens de l'Europe, et il le devait, si insuffisants puissent ils être, aux travaux de saint Isidore de Séville« (23. lap). Érdekes az is, hogy a Zsoltár görög szövegét átírták latin betűkkel és két-három fordítást adtak mellé (24). Látjuk, hogy a Hexapla példája még a X. században is hatott. Az irat II. részében B. áttekintést nyújt az előszókról, közölvén bekezdő szavait. A kis irat tulajdonképen a régi bibliabevezetéseket írja le és szép adalék az isagogikához.

*

Oefele T. báró a »Der alte Orient« cz. gyűjtemény 4. évfolyamának 2. füzetében »Keilschriftmedicin in Parallelen« című iratot tesz közzé, melyben nagy általánosságban vázolja az őskori orvostudomány rendszerét. Meglepő az az állítása, hogy ugyanaz az orvostudomány uralkodott az egész világon: Babyloniában, Egyiptomban, Chinában, a görög-római világban és Európában a 15. századig. Winkler szellemében főképp a babyloniakat tartja e tudomány megalapítóinak. A medicát rendkívül maradónak deklarálja, a mely az általános felfogásnál 1000 évvel hátrább van. Ha e két állítás helyes, akkor a talmudi adatokra az orvostudomány történetében elsőrendű szerep vár, mert a talmudisták Bábel területén éltek és az egyedüliek, kik közvetlenül a babyloni kultúrából merítettek, vagyis ők az egyedüli örökösök. A kérdésről csak akkor lehet majd biztosan ítélni, ha az ékirati anyag teljesen meg lesz fejteve. Már most konstatalható, hogy »a talmud kritikus napjai« a babyloniakra mennek vissza. Sőt biztos, hogy a középkori zsidó kalendárium bölcsesége szintén ebből a forrásból ered.

*

Dr. Grünhut L., kitűnő munkatársunk *Likkutim* cz. gyűjteményéből megjelent a 6. füzet (Jeruzsálem—Frankfurt 1902.), a melynek tartalma: 1. Törödékek a Jalkut Ha-Machiriből Misléhez. 2. Jelamdénu-részletek Genesishez. 3. Megjegyzések a Likkutim IV. és V. füzetéhez Buber Salamontól. A Jalkut Hamachiri Mislére vonatkozó ama részét, melyet G. az V. füzetben kiadott, megbeszéltük e helyen. Az újabb törödékről ugyanazt mondhatjuk. A főnyereség a szövegkritikát illetné, ha a variánsok összeségének vizsgálatából megállapíthatnánk ezek értéke és alkalmazhatósága. Feltűnő, hogy ismeretlen midrasok alig kerülnek elő. Ebből talán az következik, hogy az agádának meghatározott állománya volt, melyből az összes gyűjtők merítettek. A régi Jelamdénut G. idézetekből rekonstruálja és a jelen füzetben a Genesis Jelamdénuját adja az első két szakaszhoz. A Jelamdénukérdés tudvalevőleg a bonyolultabbak közé tartozik és a végleges megállapodásig sok tinta fog még folyni. G. serény munkálkodásával a midrasirodalom barátait nagy hálaóra kötelezi.

*

Jahn G., »Beiträge zur Beurtheilung der Septuaginta. Eine Würdigung Wellhausen'scher Textkritik« cz. iratában (1902), főképp azt a bírálatot czáfolja, melyet W. szerző Eszter kommentárjáról a Göttig. Gelehrten Anzeigen 1902. évfolyamában irt. Bevezetőleg azonban azt az elvi kérdést fejtegeti, hogy szabad-e használni és mily mértékben a LXX. a héber szöveg kijavítására? Jahn azon kevesek közé tartozik, kik Thenius hívei és a LXX. szövegét a maszorétikus szöveg fölé helyezik és ebből új héber szöveget rekonstruálnak. Ez az eljárás már azért sem helyeselhető, mert nincs megbízható LXX. szöveg. Van-e a LXX-nek maszorája? Jobban tisztelték-e, helyesebben értették-e a görög bibliát használó közösségek a szent iratokat, mint a palesztinai zsidók a héber bibliát? Van-e még példa arra, hogy 2000 év romlásának kitett fordítást megbízhatóbbnak tartsanak, mint az isteni gondossággal megőrzött eredetit? Száz okot lehet a héber szöveg ősbib és hívebb volta mellett felhozni. Jahn is érzi ezt és azt mondja, hogy a szóferim a héber szövegen irányzatosságot dogmatikai okokból változtattak. Jellemző, hogy Geiger Urschl rift

jéről ebben az összefüggésben sem szól. Nem ismeri? Az igazság azok részén lesz, kik a LXX. olvasást csak imitt-amott helyezik a maszor. szöveg felé. Egyébiránt a bibliakritikusok retroversioi a héberbe rendszerint nagyon szerencsétlenek. Jó bizonyíték erre az ujonan fölfedezett héber Szirach, melyből pontosan megállapítható ezen visszafordítási kísérletek értéke. Még egy dologra kell figyelmeztetni ez alkalommal. A tudósok veszekedéseit nem helyesljük, legkeyésbbé a zsidó tudósokéit. Ha ilyesmi megesik, akkor a keresztény tudósok mindjárt készek az ítéllettel: ilyenek a zsidók. Az Ewald és Lagarde káromkodásairól persze nem vesznek tudomást. Ezekhez csatolkozok most Jahn, kinek Wellhausen és Praetorius elleni kifakadásai örökre diskreditálnák a zsidókat, ha Jahn zsidó lenne.

*

Eusebius egyháztörténete zsidó szempontból is felelő fontos mű, nemcsak azért, mert az őskereszténység zsidókból rekrutálódott, hanem azért is, mert szektákat említ, melyek a Jézus messiás voltában való hiten kívül életmódjukban telivér zsidók voltak és továbbá az egyház elválása a zsidóságtól e műből is megismerhető. Különbö is számos részlet van benne, a mely a zsidó vallás és történet némely pontjaira fényt derít. Érdekes pl. a varázslókról szóló értesítés. A mű eredetije, mint ismeretes, görög, de már korán, talán még a szerző korában, syr nyelvre lett fordítva, a mely szintén ki van adva. Hogy a syr szöveg a görög kiadásnál felhasználható legyen, *Nestle E.* lefordította németre (*Die Kirchengeschichte des Eusebius, aus dem Syrischen übersetzt. Lipsce 1901.*) A szolgálilag hű fordítás, a mely a Harnack és Gebhardt által kiadott »Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Litteratur« című gyűjteményben látott napvilágot, czéljának aligha felel meg teljesen, mert igen homályos. A ki syrül tud, nem szorult rá, a ki syrül nem tud, alig használhatja. Nagyjában azonban megérthető és ugyanezért nem felesleges munka.

TANÜGY.

A TALMUDTORÁK ÉS A TALMUDTANULÁS.

(המדרין, Auswahl talmudischer Stellen, von Abraham Singer, Rabbiner in Várpalota und Wilhelm Singer. Pressburg, 1902. Erster Band, II. Auflage. Ára 2 korona.)

E folyóirat utolsó számában érdekes cikk szolt a talmudtorák tananyagáról. Helyesen fejtegeti, hogy első sorban a torát kell a tanulóknak alaposan megismerni, de azután szükséges volna, hogy a hagyományos irodalomba vezessük be őket; ámde hogy és miként?

»A misna — úgymond a cikkíró — alkalmasnak mutatkozik, de célszerűtlen. A gyermek itt a hagyományos fejlődés első korszakát ismerheti csak meg, tehát azt, ami tőlünk ma legtávolabb esik, arra pedig nincs idő, hogy a fejlődés további fokaival is megismertessük.« Azért, mint szerencsés eszközt, ennek a pótlására, Rási magyarázatának tanítását ajánlja a cikkíró.

Én azt hiszem, ha ismerte volna a czimben kitett munkát, ezt nem mondta volna. Mert valóban nem kívánhatunk megfelelőbb, kitünőbb kézikönyvet ép a mai talmudtorák számára, mint azt a talmudi szemelvények kiadását, melyet az igen t. szerzők részben immár második kiadásban bocsátanak rendelkezésünkre. Ez a könyv teljesen alkalmas arra, hogy rövid idejű tanfolyamokban bevezesse a gyermeket a hagyományos irodalom őserdejébe, a talmudba. És midőn a gyermek felfogásához mérten tiszta fogalmat nyújt neki arról, mi tulajdonképp a talmud, megmutatja neki, ha kell, a hagyomány fejlődését, amit Rási szentírásmagyarázatának előadásával, minden előnye mellett sem érhetünk el.

A Hamadrich valószínűs compendium és nem szemelvények kiadása, a szemelvényes munkák rendes sablonja értelmében, mert a tudós szerzők, ha meg is őrzik hűen az eredeti szöveget teljességében, annak szavaival nyújtják a kivonatokat, mégis nem csekély fáradsággal és körültekintéssel, úgy szólván feldolgozzák az anyagot, melyet könyvükbe felvesznek. A lap alján levő helymutató élénken állítja ezt szemünk elé, midőn látjuk, hogy az egy tárgyra vonatkozó részleteket néha csak egy oldalon 8—10 traktatusból szedik össze; de — ami kiváló érdemük — kerek egészet csinálnak belőle és ügyes összeállításukkal néha egészen elfeledtetik, hogy tulajdonképpen száz meg száz darabkából rakták össze a képet, mely sikerült mozaik összhangzó egészét mutatja.

Állításunk igazolására mutatóvánt kellene közölnünk, minthogy azonban ez több okból lehetetlen, magára a munkára utalunk mindenkit, aki komolyan foglalkozik talmudtórák tananyagával, illetve talmudtórák vezetésével vagy alapításával.

Ezzel pedig foglalkoznia kell minden modern rabbinak, mert tudnia kell, hogy a vallásos élet hanyatlása első sorban a vallásos tudás hiányának folyománya; itt tehát nem használ a prédikálás, hanem a tett, amely pótolni igyekezik a multnak bűnös mulasztásait.

A rendes hittanításon kívül, melynél a fősúly szintén a héberre fektetendő, de a melynek nagyon is szűk keretében számbavehető eredményt a tanulók többségénél el nem érhetünk, minden hitközségben kell tanfolyamokat létesíteni, a melyekben a héber tudásban bővebb és alaposabb kiképzést nyerhessenek az arra hajló tanulók. Jól tudom, hogy ez nem mindenütt megy könnyen és simán, de okkal-móddal, előbb vagy utóbb meg lehet és meg kell teremteni.

Az így keletkezett talmudtórák lesznek egyedül biztos melegágyai azoknak a mindinkább ritkuló palántáknak, melyek a modern zsidó-községek fenmaradásáért és virulásáért kezdesznek, a vallásos tudású és meggyőződésű tagok kisebb-nagyobb tömegének.

Hogy ezeknek a talmudtórának tananyagát nem szoríthatjuk sablonba, az természetes, hisz nagyon is változó lesz a helyi viszonyok és fejlődési körülmények szerint. De mind-

egyiknek oda kell törekedni, hogy a talmudtóra régi fogalmának megfelelően ne csak törát, de talmudot is taníthasson; hogy legyenek továbbra is olyan hitközségi tagok, akik nemcsak hirtől, de saját tapasztalatukból tudják, mi az a talmud.

Ezt a szent célt szolgálja a legjobban a *Hamadrich*, mely anyagának megválasztásával, csoportosításával, a halachának agadával való tarkításával, a könnyebbről a nehezebbre való haladásával, szerencsés megoldása a nagy tudást és kitartó munkát, úgy mint helyes paedagogiai érzéket igénylő vállalkozásnak.

A Hamadrich kezünkbe adja az eszközt arra, hogy szakíthassunk a régi sablonnal, mely a talmudot tanulni kezdők-nél az eredményt kockáztatja, mert a gyermeki észnek és felfogásnak meg nem felelő módon, jobban mondva teljes módszertelenséggel akarja a kezdő tanulót árkon-bokron keresztül bevezetni a talmud sűrűjébe. A Hamadrich eleget téve a paedagogiai követelményeknek, megfelelő tankönyvet képez a talmudtórák számára, hogy a gyermekkel az egyedül helyes úton haladjunk a talmudtanulásban. A Ham. tehát nem akarja a talmudot maga eredeti alakjában és nagyságában kiszorítani, ami helyes sem volna, hanem ellenkezőleg az útát egyengeti annak eléréséhez, és ennek a célznak kitünően megfelel.

Az első kötet I. része tíz fejezetbe, perekbe beosztva nagy és fontos anyagot ölel fel, mellyel a gyermeket a vallásos élet kellő közepébe viszi és nagykorú, igen szükséges valóság ismeret birtokába juttatja. Az I. perek: A talmudtóra, a jó tett jutalma és a rossz büntetése; a II. Ünnepek és böjtnapok; a III. Imák; a IV. Áldásmondatok; az V. Meggill és tóraolvasás; a VI. Sátorosünnep és a vele összefüggő parancsolatok; a VII. Szombat és chanukka; a VIII. Szombat és ünnep között levő összefüggés és eltérés; a IX. Peszách-ünnep, kiddus és havdolo; a X. Peszácháldozat és egyéb áldozatok. Megelőzi ezeket bevezetésül az Ábót misnáinak kivonata a tannaitákra vonatkozólag.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a címek nem fedezik a fejezetek tartalmát, amint ez talmudi részeknél könnyen érthető és így még többet nyújtanak, mint a címből következtethetnénk.

A szöveget természetszerűen magyarázat kíséri végig.

Ez a magyarázat szerzőknek szintén kiváló érdeme, mert amig egyrészt világos és egyszerű, másrészt teljesen alkalmazkodik a könyv tervéhez és módszeresen nyújtja azokat az ismereteket, melyek nemcsak a talmud szövegének, de keletkezésének és szerkezetének megértéséhez vezetik el a tanulót. Eleinte csak Rási helyét foglalja el, később toszáfótból is közül kisebb részeket.

A munkán végigvonúl a sztrási helyek fejezet és verszerint való pontos megjelölése és a nemkülönbben nevezetes és értékes utalások, a későbbi helyről az előbbiekre, szó-és tárgyi utalások, melyek folytonos ismétléssel élénkítik föl a gyermek emlékezetét.

A második kiadás, mely előttünk van, jóval bővebb az elsőnél, melyen egyébként is változtat és javít. Némely fejezetet, pl. a III. és IV-et teljesen átdolgozták a szerzők, másokba betoltak vagy elhagytak belőlük, mindenütt a könyvnek előnyére.

Csak egyet szerettünk volna úgy látni, mint az az első kiadásban volt, a magyarázat Rási-betűinek nagyságát, ami kezdőknél igen fontos. Az egyébként jó kiállítású, tiszta nyomású könyvnek előnyeit ez nagyobb emelte volna. Úgy szintén jó lett volna az átmenet kedvéért a bevezető Abót-részleteket pontozott szövegben adni és a Rási-alfabetát is összeállítani legelől, összevetve a négyzetessel, mert nem minden gyermek ismeri már, mikor esetleg a Hamadricht megkezdi.

Ezek azonban apróságok, melyek nem érintik a munka lényegét; ez minden tekintetben nagybecsű és híven szolgálja kitűzött célját. Külföldön, német, török, orosz, palaestínai talmudtórákban — tudomásunk szerint — használják is tankönyvül, és nagyon kívánatos volna, hogy hazánkban is minél nagyobb tért hódítana a talmudtanulás biztosabb eredménye érdekében.

A legmelegebben ajánljuk mindazok figyelmébe, kik kezdő tanulókat akarnak bevezetni a talmud hatalmas, szövevényes belsejébe; igaz hálával fognak eltelni az érdemes szerzők iránt, akik ily kiválóan hasznos és a mellett — ami szintén fontos — olcsó tankönyvet nyújtottak.

Szombathely.

DR. BERNSTEIN BÉLA.

VEGYESEK.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Dr. Grunwald M.*, *Juden als Rheder und Seefahrer. Berlin 1902.* — *Dr. Venetianer L.*, *Libanoni koszoru Kossuth-beszéd. Marmaros-Sziget 1902.* — *Perles F.* *Zur Erklärung der Psalmen Salomos. Berlin 1902.* (Külön lenyomat az Orientalistische Litteraturzeitung 5. évfolyamából). — *Barth J.*, *Wurzeluntersuchungen zum hebräischen und aramäischen Lexicon. Lipsce 1902.* — *Dr. Schöncvöld K.*, *Juda ibn Tibbon terminológiája vallás-bölcsészeti művek fordításában. 1. rész. Budapest 1902.* — *Radácsi Gy.*, *Warga Lajos emlékezete. Sárospatak 1902.* — *Epstein A.* *A Halákhóth Gedólóth. Berditsev 1902.* (héber nyelven a Hagóren III. kötetéből). — *Dr. Eisler M.*, *Beszéd Kossuth Lajos születési évfordulójának ünnepén. Kolozsvár 1902.* — *Emléklapok. Főt. Dr. Schnitzer A.* *komáromi főrabbi ur 40 éves rabbiságának emlékére 1902. évi junius hó 29-én megtartott jubileumi ünnepségekről. Összeállította Krausz Mór komáromi segédrabbi. Komárom 1902.* — *Dr. Grünhut L.*, *Sefer Ha-Likkutim. Sammlung älterer Midraschim u. wissenschaftlicher Abhandlungen. Sechster Theil. Jeruzsálem—Frankfurt 1902* (héber nyelven).

Uj tanárok. *Dr. Elbogen J.* a berlini *Lehranstalt* és *Dr. Chajes H. P.* a flórenczi *Collegio Rabbिनico* tanárává választott meg.

Dél-Afrika kormányzója, Milner Alfréd, a kiüldözött román zsidók felségélyezésére a délafrikai czionisták elnökéhez saját adományakép 600 koronát (25 fontot) juttatott.

Zsidók Koreában. Orosz, lengyel és román zsidók sok hányattatás után Koreába is eljutottak és a körülbelül 300 családból álló bevándorlottak Soul és Masampoban laknak. A »pogány« koreaiak a zsidókat szívesen látják, mert némely kereskedelmi ágat felvirágoztattak és új iparágakat honosítottak meg. Soulban már községet alapítottak.

Statiztika. 1901-ben felekezetenkülívé lett 10 zsidó. Az utolsó 6 évben 2156 tért ki, zsidóvá lett 519. Kétharmada (1430) római katolikus lett. A születések száma a zsidóknál

a legkisebb az összes felekezetek között, ugyszintén a halálozások száma. Az összes lakosság 4'9 százalékát teszik ki, a születések közül azonban csak 4'4 százalék esik rájuk. A halálozások közül 3'3 százalék esik rájuk. Szaporodásuk 1897 óta állandóan csökken. Ezeket a jelenségeket a német zsidóknál már régebben figyelték meg. A zsidó népiskolák az utolsó évtizedben 578-ról 503-ra estek le, mi részben az államosítások következménye. Az 503 iskolát 31,281 gyermek látogatta, az összes zsidó tanköteles gyermekeknek több mint negyedrésze. A középiskolák tanulói közt 22'60 % volt zsidó (13,550). A főiskolákon 26'88 % volt hitsorsos (2491). Érdekes, hogy a kereskedelmi iskolákban a zsidók a tanulósnak csak kisebb felét alkotják. — Olaszországban 43,500 zsidó lakik. A legnagyobb zsidó-község a római: 7800 lélekkel; Turin 4300, Lávorno 4050, Flórencz 2100, Velenceze 3800, Ferrara 1740, Milano 1680.

Lorm Hieronymus ismert német költő és író, 81 éves korában Brünben meghalt. Családi neve dr. Landesmann Henrik volt. Irodalmi tevékenysége már azért is bámulatos, mert 60 év óta vak és süket volt.

Őszöndíjegyesség. Ez az egyesület az utolsó évben 13,960 koronát osztott ki és fennállása óta 684 hallgatót 200,460 koronával támogatott. Az utolsó választásnál elnökké: *Sváb Károly* főrendiházi tag, alelnökké: *Dr. Kohn Sámuel*, titkárokká: *Dr. Simon József* és *Dr. Stiller Mór*, pénztárnokká: *Deutsch Jakab* és ellenőrré: *Müller Vilmos* választott meg. A választmány tagjai: *Adler Lajos*, *Dr. Baron Jónás*, *Dr. Baumgarten A.*, *Bloch Mózes*, *Dr. Chorin F.*, *Deutsch Sámuel*, *Deutsch Sándor*, *Dr. Ehrenhaft R.*, *Dr. Goldziher Ignác*, *Dr. Goldzieher Vilmos*, *Dr. Kayserling M.*, *Kolner Zsigmond*, *Dr. Körössy J.*, *Dr. Mandel P.*, *Dr. Mezei Mór*, *Pollák Jakab*, *Dr. Réthy Mór*, *Schweiger Márton*, *Dr. Schweiger Zs.*, *Dr. Somogyi M.*, *Sternthal Adolf*, *Dr. Stiller Bertalan*, *Dr. Weinmann Fülöp*, *Dr. Witmann Ferencz*, *Dr. Tihanyi M.* Számvizsgálók: *Adler Lajos*, *Baumgarten A.*, *Sternthal Adolf*.

Pályázat. A szatmárnémeti »Status quo ante« izr. hitközség 1903. július 1-től kezdődőleg a rabbiállást betölti. Ezen állásra csak oly magyar honos pályázhat a ki jó magyar hitszónok és a középiskolákban a hitoktatást teljesíti, a javadalmazás a próba szónoklás után fog megállapíttatni. A pályázatok kellően felszerelve 1903. Január 15-ig Cs. Mayer Károly hitközségi elnök czimére küldendők. Szatmár, 1902. november 9-én. *Az előjáróság.*

TÁRSADALOM.

TÁRSADALMI SZEMLE.

A német községi élet a mostoha államjogi helyzet daczára igen eleven és szép gyümölcsöket terem. Nincs ugyan országos nyugdíjintézet a hitközség alkalmazottjai számára — a rabbik is csak az utolsó évben létesítettek ilyet a maguk körében — de részben pótolta ezt a Gemeindebund az által, hogy minden községi alkalmazott számára rendkívül előnyös biztosítást eszközölt ki a *Victoria* társulatnál és a díjak egy részét saját alapjából fedezi. Ugyanez az egyesület kidolgozott egy »Normalvertrag-ot, a mely ugy a tisztviselők mint a községek érdekeit kielégíti és a melyet legtöbb község magáévá tett. A rabbik befolyását is erősítette. Persze nem nélkülözi a komikumot, hogy keresztül kellett vinni a községeknél ezt a szabályt: »Bei Verhandlungen über religiöse Angelegenheiten ist der Rabbiner zuzuziehen.« Érdeme azonban az, hogy a rabbik véglegesítését a legtöbb községnél kieszközölte és napirendre tüzte a kerületi rabbiágok alakítását. A német zsidóságnak nagyszabásu közös intézményei vannak, melyekről alkalmilag megemlékeztünk. Az idők jele, hogy a Gemeindebund fekete könyvet készített, a mely nem más, mint egy lista ama professzionátus koldusokról, kik a támogatásra nem érdemesek. Ez egy kicsit sok. Ez csak akkor volna némileg igazolva, ha az érdemeseket eltartanák az érdemteleneken megtakarított összegek segítségével. De még akkor sem zsidó eljárás. A kézmű és ipar terjesztése tekintetében most arra törekednek, hogy a különféle egyleteket közös eljárás czéljából központosítsák.

*

A magyar képviselőházban ki- és bevándorlási törvényjavaslatokat tárgyaltak és fogadtak el, melyről e helyen azért kell megemlékeznünk, mert ez alkalommal nagyon szidták a galicziai zsidókat, azokat is, kik még nem vándoroltak be és azokat is, kik már bevándoroltak. A lányomnak szólok, a menyem is értsen róla. Ugyanez időtájt *Visontai* Soma interpellált a román zsidók ügyében, azt kérve, hogy a magyar kormány az amerikai példát kövesse, hisz Magyarország szomszédállam, melynek határait a kiüldözöttek nyugtalanítók. A kormányelnök azt felelte, hogy Románia a berlini szerződést betartja, minden vallású polgár egyenjogu (!), Magyarországon pedig a román zsidók *örizet alatt, mintegy lecsukott kocsikban utazhatnak csak át!* Szóval a ki- és bevándorlás a törvény, jog és igazság örök elvei szerint szabályozva van. Mit szólnának a katolikusok, ha pl. Romániából kiüldöznék hitsorsosaikat vallásuk miatt és ha bevándorlott katolikusok miatt a többiek hazafiságát ostromolnák? Igaza volna annak a különcnek, a ki azt mondta, hogy a zsidó hazafisága mélyebb, mint a nemzsidóé, mert ez utóbbi hazájában édes anyját szereti, a zsidó pedig mostohaanyját. Ha a deklamáló hazafiak csak egy évig pertraktáltatnának mint zsidók!

*

Courcelle Maurice megírta Lord Beaconsfield, az ismert angol államférfi életrajzát (Disraeli, Páris 1902). Kaufmann G. boroszlói egyetemi tanár e mű bírálatában következőleg nyilatkozik: »Sein jüdischer Ursprung hatte ihm die Laufbahn sehr erschwert, und wie sein Name so erinnerte auch seine Erscheinung ganz besonders stark daran.« Avec son profil accusé, son teint olivatre, ses cheveux couleur de jais, son regard mélancolique perdu dans l'infini, sa voix profonde aux tonalités étranges, il apparaissait comme le descendant d'un de ces législateurs d'Israel dont l'Histoire Sacré nous a transmis l'ineffaçable image.« Und dieser Typus der nicht zur Gesellschaft zählenden jüdischen Rasse, dieser Sohn von Isanc d'Israeli wurde 1848 »le leader des gentils-hommes d'Angleterre.« Um dieselbe Zeit marschirten die stolzen und auf die Juden verächtlich herabschauenden Junker Preussens unter der Führung des kleinen Juden Stahl.

Mit Stahl hat Disraeli sonst wenig Ähnlichkeiten, eher könnte man ihn mit Lassalle vergleichen.« (Deutsche Litteraturzeitung 1903. évf. 357.). Ez alkalomból megjegyezzük, hogy Stahl találta ki az államvallást és az ezzel kapcsolatos privilegiumokat. A keresztény kisebbségre alkalmazta azt, a mit mint zsidó saját felekezeténél tapasztalt. Sokan azt állítják, hogy a zsidó aristokrata természetű. Disraeli és Stahl példája — a dii minorum gentiumról, milyenek hazánkban is vannak, hallgatunk — ezt a felfogást igazolná. De másrészt a proletárság vezeterei közt még több zsidót látunk. Igazság szerint tehát csak az állítható, hogy a zsidóból minden lehet — keresztlevéllel.

*

A zsidók fölött befellegzett az ég és nemcsak az élő, hanem a holt zsidókat is megfosztják érdemeiktől. Miután Harnack meztelenre vetköztette a Jézus és apostolai korabeli zsidóságot, az új Harnack, t. i. Delitzsch Frigyes az őskori zsidóság nimbusát tépte foszlányokra: az egyisteniség sem a zsidók lelkéből fakadt, hanem a babylóniaktól vették át, és a négy betűs istennév, Izrael-Juda eme specziális istenneve, szintén kölcsönvétel. Mózes törvényei, melyek régebben Egyiptomból származtak, most a babylóniak birtokába mennek át, szóval a zsidóknak nem marad semmi. Az európai népek nem a zsidó szellem előtt hódoltak meg, hanem az évezredek óta romok alatt heverő ékiratok előtt, melyeknek megfejtése egy félszázad óta annyi tudós izzadságába került és kétségbeejtően kétséges. A zsidó tudósok miatt az assyriológusok bátran állíthatnak mindent, mi szívüknek jól esik, mert a zsidóság még a bibliának sem állított igazi tanszéket. Nem lehet, sok a süket, a vak stb., a tudománynak semmi gyakorlati haszna, stb. A német zsidóknak azonban a Harnack felolvasásaitól még minden esontjuk fáj és érezték, hogy valamit tenni kell. És tettek is: a »Verein deutscher Staatsbürger jüdischen Glaubens« gyűlést tartott és — protestált. Az assyriológiához ugyan egy kukkot sem értenek, de azt tudják, hogy a »Deutsche Orientgesellschaft«, a mely a Keleten ásatásokat rendez és Delitzschnek anyagot szolgáltat, zsidó pénzzel dolgozik és a világot sem küldene ki zsidó tudóst. Erről persze nem szóltak, hanem

az ékirati bizonyítás ellen erélyesen tiltakoztak. Kétségtelen, hogy a zsidók e szellemi harc teréről is véres fővel távoztak volna, ha az assyriológia egyuttal a kereszténység alapítói és terjesztői lábai alól nem húzta volna ki a talajt és ha a régi francia szabadelvűség egy félszázad előtt nem adott volna egy zsidó assyriológusnak kenyeret. Megszólaltak rendre a keresztény assyriológusok és pozdorjává törték Delitzsch érveit. Jules Oppert, a francia zsidó akadémikus, így jó társaságba került és egy amerikai tudós, ki az európai vallásos igazságokat még nem ismeri, az általa rendezett ásatásokról január 17-én Berlinben tartott felolvasásában egyenesen kijelentette, hogy elképzelhetetlen, hogy Izraél a babilóni halottas kamrából vette volna monotheizmusát. Sőt megszólalt maga a német császár és ismert ötletességével keményen megleczkéztette a »jó professort.« Ily körülmények között a »Bibel und Babel« kérdése megszűnt a zsidó monotheizmus és a zsidó biblia kérdése lenni, Delitzsch tehát félreértett szavait megmagyarázta és tagadta, hogy tagadta volna a monotheizmus zsidó eredetét. A zsidó felekezeti lapok pedig nem jelentették, hogy a Babel és Bibel felolvasások hatása alatt berlini zsidók a keresztvív elé állottak. A vihar elmúlt, a semmittevés édes, marad minden a réginél, a mig megint jön a bábeli zavar.

*

Az éppen röviden leirt eseményekből látható, hogy a történelmi tények mily biztonságban vannak, ha a zsidóság multját kedvező színben mutatják. E törekvésekkel szemben feljegyzésre érdemes, ha keresztény tudós elfogulatlanul szemléli a történelmet és a suum cuique elvét vallja. Ilyen tudós *Iwan von Müller*, a klasszikus ókor kézikönyveinek ismert kiadója. A bajor tudományos akadémiában 1902. december havában a Hohenstaufok művelődési viszonyairól tartott előadásában első sorban arra utalt, hogy a zsidó-arabs kultúra a román-germán kultúrára átalakító hatással volt és a klasszikus latin irodalomismeret helyébe a dialektikát tette. Más szóval ez annyit jelent, hogy az európai népeket az önálló gondolkodásra, a bölcselkedésre szoktatta. Ez persze nem új tény, nemcsak zsidó historikusok, hanem Schleiden is konstaltta egy külön iratban, de azért figyelemreméltó, mert manap-

ság a zsidó történetből a kulturát is ki szeretnék sajátítani. Az olvasót bizonyára meglepi az a tény, hogy II. Frigyes császár évi fizetést adott egy zsidó tudósnak, hogy zsidó-arabs művek ismeretét közvetítse.

*

Wechselmann Ignác lovag február hó 18-án meghalt és vagyonának nagyobb részét humanistikus czélokra hagyományozta. Az elhunyt műépítész a sokat ócsárolt »idegen zsidók« szülöttje volt és fiatal korában vándorolt be hazánkba. A magyar föld, mely az idegenekre csodás átalakító hatással van, W-t is »beolvasztotta.« Szíve magyar lett és vagyonából 3 millió 400.000 koronát a vakoknak és tanítóknak testált. Egy millió 400.000 koronából vakok intézete állítandó fel oly módon, hogy a növendékek fele zsidó és fele keresztény legyen. Két millió korona hasonló felosztásban tanítók nyugdíjának kiegészítésére jut, azaz oly tanítók kapnak éltük végéig 200 vagy 400 koronát évente, kik 25 év óta működnek. E két nagy alkotáson kívül kereken 100.000 koronát különböző vallásos és jótékonyczélokra hagyományozott. E fejedelmi alapítványokkal *Wechselmann* lovag nevét arany betűkkel írta be az emberiség jöltevői sorába, melyben annyi zsidó név ragyog és emlékét örök áldás kíséri.

*

Löwy Mór földbirtokos f. év február havában elhunyt és vele a régi idők egyik jámbor lelkű zsidója szállt sirba. Vallásunkhoz való hű ragaszkodásának egyik emléke biblia-alapítványa, melyet néhány év előtt létesített: 100.000 koronát adott át a pesti izr. hitközségnek, hogy ennek kamataiból 200—300 koronás ösztöndíjakat adjon oly középiskolai tanulóknak, kik a szentírásban jártasságot tanúsítanak. Szándékát, hogy ezt az alapítványt megkészszeresse, végrendeletében megvalósította, melyben még több intézményről emlékezett meg. Áldás emlékére.

*

Több izben sokféle vonatkozásban panasztunk fel azt a siralmas állapotot, melyben a zsidóság tudománya leledzik. Rámattunk az egy emberöltő óta beállott és egyre rohamosabbá váló hanyatlás okaira és azon veszélyekre, melyek

a modern zsidóságot fenyegetik, ha szellemi téren vereséget szenved. Ha a zsidóság vallásos ügye a tudomány mezején elveszti a csatát, nincs hatalom többé, a mely a lejtőre került felekezetet az örvény elől feltartóztatassa. Ha a londoni zsidó misszió-társaság egy szép napon millióit zsidó koldusok kelep-czébe kerítése helyett a zsidó irodalom művelésére fogja fordítani, oly veszedelmes ellenfélle alakul át, a melyenhez hasonlót a zsidó történet nem ismer. Harnack felolvasásai, melyek a német zsidóságba bombát vetettek, végre felnyitották a német zsidók szeméit, kik eleddig azt hitték, hogy felekezetet pusztá rachmónesszel örök időkre fenn lehet tartani. Már említettük, hogy a németek, miután tudományunkat évtizedekig valóság-gal lábbal tiporták és mulasztásaikkal a kiveszés felé terelték, most más utra tértek és végre anyagi áldozatoktól sem retten-nek többé vissza. Hangulatukat tükrözteti az alábbi czikk a mely *Dr. Philippson Martin* professzor tollából ered és a melyben ki van jelölve a helyes út, a melyen a zsidó szellemi szegénységen, persze hosszas és kitarító munkával, segíteni lehet. Az alábbi idézetet az »Ost und West« ez idei első számából vesszük át:

»Az érzelmi antisemitizmusból természetes, de mérges gyümölcsként kinőtte magát a tudományos antisemitizmus. Résztint betegesen tulhajtott nemzetiségi érzésből, résztint a tudomány és irodalom terén mutatkozó zsidó versenytől való félelemből iparkodnak ugy egyetemi tanárok, mint nem czéh-beli írók, kik tényleg vagy csak állítólag tudósok, hogy a zsidó nemzetiséget alsóbbrendűnek, a kulturális munkára kép-telennek, vagy pláne károsnak tüntessék fel. Ugynevezett »szabadelvü« keresztény teológusok, kik egyházuk sajtóságos dog-matikájának teljes elvetése után tényleg a zsidóság hit- és erkölcsbeli álláspontjára jutottak, ezt az anyavalláshoz való visszatérésüket nem akarják, vagy nem tudják bevallani. Ezért fedezik föl a zsidóságnak soha nem létezett torzképét, hogy vele szembe állíthassanak egy épügy sohse létezett, maga-csinált, stilizált és idealizált kereszténységet. De ezen írók és filozófusok, történészek és teológusok között vannak nagy jelentőségű, terjedelmes és alapos tudásu férfiak is. Fényes gondolatok nagy bősége, a kifejezés ritka ereje és szépsége fölött rendelkeznek. Nevük minden néposztály és felekezet közt

nagy tekintélyű; kijelentéseiket a napisajtó terjeszti és dicsőíti. Ily módon impozáns és döntő befolyást gyakorolnak, csal-képeik, a tudományosság minden fényével és a nyelvi alaknak minden varázssával sok ezret győznek meg, nemcsak a keresztény, hanem még a zsidó műveltek közül is.

Mit állíthatunk ezzel szembe egy fél század óta, a tizen-kilencedik század első feléből való nagy szellemi előharczosaink elhunya óta? Egy szegényes zsidó tudományt, mely — nehány dicső kivételtől eltekintve — régi sírkövek kibetűzése, helyi okmányok vizsgálata, rég letűnt grammatikusok és deczizórok kutatása körül foglalatoskodik. Szentírásmagyarázat, tudományos bibliakritika, vallásbölcészlet, nagy stilű történetírás, sajnó, parlagon hevernek nálunk. Itt állunk szegényen és gyámol-talanul nemcsak szellemi hősök, hanem másod- és harmad-rangu írók támadásaival szemben is. Az igaz tudomány éltető és teremtő napja sem át nem világítja, sem át nem melegíti többé közösségünket, mely szellemi elszáradásnak indul. És ennek oka nem a modern zsidóságnak ürügyül felhozott hiánya intellektuális erőben, mert hol van az általános tudománynak, a technikának, az irodalom és művészetnek valami tere, hol a zsidók, a külső viszonyok nehezen latba eső kedvezőtlen-sége mellett is, dicsőségesen be nem váltak volna? Hanem a zsidó tudományért való érdeklődésnek hiánya és az anyagi eszközök kimaradása, melyek az egyesnek lehetővé tennék, hogy ezt a zsidó tudományt ápolhassa. Ezen segíteni kell. Az elmúlt év november havában összejött Berlinben egész Németországból és a szomszéd országokból sok kiváló zsidó teológus, tudós, író és egyéb vezető személyiség, hogy a zsidó tudomány előbbrevitelére és fejlesztésére egyeletet alapítsanak. Valóban, már nagyon is sok »egyletünk« van, de ez az egy nagyon is szükséges, hogy létező, de hiányos intézményeket kiegészítsen és a mellett igazán újat és jelentőset alkosson. Zsidó tudósok-nak hathatós anyagi támogatás által lehetővé akarja tenni a tisztá zsidótudomány ápolását, a vallásoktatás és a gyakor-lati lelkipásztorság egyre szélesbedő feladataira való tekintet nélkül. Iratokat akar kiadni, melyek szigoruan tudományos talajból nőttek és nem annyira kicsinyes részletkutatásokat, mint inkább a nagy vonásokat Izrael történetében, működését az emberi fejlődésben belül és ennek számára a vallásbölcészletet

és vallástant, a szentírásmagyarázatot és a héber nyelvtudományt tárgyalni fogják. A zsidó főiskolákon a tanszékek számát gyarapítani, a meglevőket pedig gazdagabban javadalmazni akarja. Folyóiratot akar közrebocsátani, mely a zsidóság tudományos törekvéseinek központjává váljék. Igen magas jelentőségű, de nagy nehézséggel is járó feladatok ezek, melyek csakis összes hitrokonaink legélénkebb részvéte által oldhatók meg. Az egyet persze nem táplálja azt a hiu remény, hogy a zsidó tudományt mint valami új Hefaisztosz Zeüs fejéből egy kalapácsütéssel hozhatja napvilágra. Hanem utat akar egyengetni fajunk természetes tehetségének, hogy a zsidóságot ezen tudomány céljához vezérelje. Vagyonos hitsorsosaink a jótékonyaság feladatait eddig mindig nyitott kézzel oldották meg; itt a »zsidó szív« eleget tett, sőt néhol majdnem túl sokat is — de most arról van szó, hogy közösségünk *szellemi* érdekeiért, legszentebb javainkért a zsidóságnak, sőt azt mondanók, minden egyes önértetes zsidójának belső jelentőségeért és külső érvényesüléseért némi áldozatot hozzanak. Egy oda irányuló felhívás nem maradhat hatástalan oly időben, mely minden közösségnek feladatait ép oly tisztán felismerni, mint az ellentétek éles voltát, melyeken belül és melyek ellen magunkat fenn kell tartanunk!*

Istenem, de nagy baj lehet, ha már a fizetésre ráfanyalodnak és a zsidó tudománynak keleti képzelettel tanszékeknek minősített állásait gazdagabban akarják dotálni. *Steinthal H.*, a német zsidóság kimagasló tudósa, kiben az idealizmus a tudományt is felülmutta, a »Hochschule für die Wissenschaft des Judenthums« negyedszázados jubileumán tartott ünnepi beszédében azt panaszolta sajátos szellemességével és humorával, hogy a tanárokat szükkeblüen fizetik. A sír szélén álló 76 éves tanár elhaló hangját a süket fülek nem hallották meg. Wellhausen, Harnack, Delitzsch, ez a szentháromság mutatta meg a német zsidóknak a keresztet, melyben nem győznek. A vezetők észbe kaptak és most arra az utra térnek, melyen a töbi felekezetek haladnak. Egy emberöltő szomorú tapasztalatai tanították meg őket arra, hogy nem minden intézet alkotás és hogy a cím nem teszi a főiskolát.

Bátran állítható, hogy komoly emberek, kik a zsidók iránt nem pusztán szívük gyűlölsége révén érdeklődnek, nem hisznek ma már a zsidók gazdagságáról szóló mesében. De honnan keletkezett ez a dajkamese? Mi táplálta a multban és mi táplálja a jelenben? Első sorban bizonyára a zsidókra oktroyált kizárólagos foglalkozások: pénzkölcsönzés és kereskedés. Mikor a nép a zsidóval összejött, pénzről volt szó; mert ha nem volt pénz a zsidónál, nem jött össze vele. Minthogy a zsidó kezén több pénz forgott, azt hitték, hogy tényleg gazdag. De van még más, még pedig szintén külső oka. A zsidó nemcsak ma, hanem régebben is sokat adott a »világra«. Már a talmud is előírja, hogy a ember egyék-igyék tehetségén alul, ruházodjék tehetsége szerint és tisztelje feleségét tehetségén felül. Keleti fényűzés. A zsidó nő külső megjelenésében rendszerint a felsőbb körök után indult és e tulajdonsága révén a gazdagság látszatát keltette, a mi a zsidókra hol kellemes, hol kellemetlen volt. Midőn II. József császár, a felvilágosodott uralkodó, a zsidók helyzetén könnyítő türelmi rendeletet kiadta, titkos körlevelet intézett a hatóságokhoz, melyben tervét közölte és véleményt kért. Az egyik pont a zsidók külön ruházatára vonatkozott. A morva helytartóság imént napfényre került jelentése erre a pontra nézve 1781. aug. 9-én a következő mondja: »Von dem Unterschied in der Tracht ist es in Mähren längst abgekommen, so zwar, dass ausser den verelichten Juden, welche ihrem Gesetze nach Bärte tragen, zwischen jüdischen und christlichen Manns- und Weibspersonen in der Tracht gar kein Unterschied wahrzunehmen ist und *besonders die Weiber und Töchter der reichen Juden gleich dem Adelsstand einhergehen*«. Ez a luxus mai napig divik.

Az izraelita magyar irodalmi társulat új programpontja: a vidéki felolvasó esték rendezése az idej tapasztalatok után nagy sikerrel valósított meg. A nagyobb városok nemcsak felolvasókat kértek, hanem a költségek részbeli fedezésére is vállalkoztak. A közalap, a mely a vidéki felolvasások céljaira bizonyos összeget bocsátott rendelkezésre, nem lévén kénytelen az összes költségeket fedezni, annál több felolvasó este rendezését teszi lehetővé. Folyó évben Miskolczon, Székesfehérváron és Nagy-Kanizsán tartattak felolvasásokat.

A kitérések az utóbbi években egyre szaporodnak és oly mértéket öltöttek, a mely a legnagyobb aggodalomra szolgáltat okot. A német zsidóság nincs recipiálva és társadalmi helyzete sem kedvezőbb és mégsem veszít aránylag annyi lelket, mint ma már a magyar zsidóság. Minthogy a keresztlevél előnyei Németországban jelentékenyebbek még, mint nálunk, kétségtelen, hogy az ijesztő számot nálunk részben a könnyelműség okozza. A baj ellen védekezni kell és mozgalom indult meg egy »Hivek Egylete« alapítására, a mely utak és módokról gondoskodnék a további elharapódzás megakadályozására. Ezt az eszmét természetesen helyeseljük és az egyet pártolását a legmelegebben ajánljuk, de egyszersmind kívánjuk, hogy az eszközök megfontolással és körültekintéssel válassztassanak meg, úgy hogy a cél elérésére alkalmasak legyenek. Jelenleg az eszme még a forrás stádiumában van, de már is számosan sorakoznak zászlaja köré.

AZ IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT KÖZGYÜLÉSE.

Három esztendő elmulván, a nevezett társulat az alapszabályok előírása szerint január hó 20-án d. u. 5 órakor közgyűlést tartott, a melyen ugy a fővárosi, mint a vidéki tagok nagy számban jelentek meg. *Dr. Weinmann Fülöp* elnök a közgyűlést a következő nagyhatású beszéddel nyitotta meg:

Tisztelt uraim!

A legszívélyesebben üdvözlöm Önöket, kiket a társulatunk iránti érdeklődés a mai közgyűlésre egybegyűjtött.

Társulatunk kormányzatában Önöket alapszabályaink értelmében igen fontos feladatok illetik; hiszen Önök hivatva vannak arra, hogy ítéletet mondjanak a társulat vezetőségének szellemi működése és anyagi sáfárkodása felett; és hivatva vannak arra, hogy kicseréljék a társulat jövő vezetőségét. Bizom abban, hogy jóindulatu méltányossággal fognak itélkezni, és szokott bölcseséggel eszközlendik a választást.

Társulatunknak hasznos voltát e körben bővebben bizonyítani felesleges. Mi mindannyian hiszszük és valljuk, hogy ha a kicsinyeknek iskola és hitoktatás kell, amint kell is, ugy a nagyoknak tudomány és irodalom kell. Mi mindannyian ugy vagyunk meggyőződve, hogy társulatunknak ethikai alapja van, és hogy társulatunk a tudományt és irodalmat szolgálja.

Társulatunk a legszélesebb rétegekben terjeszti vallásunk és népiéletünk multjának dicső történetét; ez által buzdítólag hat vallási érzésünkre, nemesítőleg és javítólag felfogásainkra és társadalmi nézeteinkre. Társulatunk feltárja mult irodalmunknak eléggé meg nem becsülhető kincseit; ez által már eddig is oly irodalmi műveket hozott létre, még pedig magyar nyelven, magyar érzéssel írott műveket, melyek a magyar tudomány és a magyar irodalom valóságos gazdagodását jelentik. Csak vak előítélet, vagy szándékos elferdítés, avagy az ügy mélyébe be nem hatoló felületesség állíthatja, hogy itt felekezeti elkülönítéstről kell szólni. Többféle út vezet az erköles nemesítése, a vallási érzet megerősítése, az irodalom és tudomány terjesztése felé; az eléretni kívánt cél azonban mindenkor csak szépnek és üdvösnek mondható.

A napirend folyamán előterjesztendő jelentésekből Önök külömben is bővebb tudomást fognak szerezni társulatunk működéséről; ezuttal tehát én csak egy ténykörülményre kívánom szíves figyelmöket felhívni. Arra a ténykörülményre ugyanis, hogy társulatunk fennállása óta először nyert hagyományt a pályadíjak kitűzésére. Néhai Kunewalder M. Fülöp ur 8000 koronát hagyományozott nekünk azzal a rendeltetéssel, hogy örök időken át a kamatok öt évről öt évre pályadíjúl kiirassanak, váltakozva, egyszer egy, a fiatalabb mindkét nemü izraeliták számára szolgáló és a zsidó vallási érzést ébresztő és hatványozó elbeszélésre, másodsor pedig egy a felnött, mindkét nemü izraeliták számára szolgáló és a zsidó vallási érzést hatványozó irodalmi műre. Áldott legyen a bőkezű adakozó emléke. Bizom abban, hogy ez a példa buzdításul fog szolgálni másoknak is arra, hogy végakarattukban felekezetünk eszményi céljainak megvalósításáról ily módon megemlékezni fognak.

Most pedig felkérem a titkár urat, legyen szíves jelentését előterjeszteni.

Dr. *Bánóczy* József titkár erre a következő jelentést olvasta föl:

Tisztelt közgyűlés!

Főnnállásunk óta harmadszor tartjuk ma rendes közgyűlésünket s a kilencz év, mely a Társulat alapítása óta elmúlt, hangos tanubizonyosság mellett, hogy hivatásunkat megbecsültük, céljainkat magasra tűztük s amelyet közönységünk reánk bizott, a zászlót, el nem ejtettük, hanem kitartó küzdelemmel és lelkes erőfeszítéssel fennen lobogtattuk a fejlődés és haladás útján.

Ez uton való biztos előmenetelben nagy hasznunkra volt a megváltozott keret, melyet *új alapszabályainkban* nyertünk. Működésünk azóta gyorsabb és többoldalú, kapcsolatunk a közönséggel elevenebb és közvetlenebb.

De mert egy irodalmi társulat értékét legelső sorban szervezetének nem kitűnő volta, hanem érvényesülése, nem a vezetőik jóakarata, hanem munkássága szabja meg: azért a lefolyt évek eredményeiről csak emezeknek feltüntetésével adhatni képet.

Ez a kép, működésünk képe, pedig olyan, hogy önérettel mutathatunk ép ugy részleteire, mint az egészre.

Kiadványainknak az Évkönyv állandó kötete. Kilencz jelent meg eddig, több mint 250 cikkel, melyet száznál több író és költő, tudós és publicista irt. Mekkora bősége a szellemi erőknél! Ha az Évkönyv egyebet nem tett volna, mint-hogy előttünk e gazdagságot revalálta, már akkor is rendkívüli szolgálatot tett. Mert az írók mind magyarok, nemcsak az itthonlévők, hanem a külföldiek is. Ebből mérheti meg mindenki, mily buzgó részt kér a zsidó a nemzeti munkából; ebből érthetni meg azt is, mennyire összeolvadt már felekezetünk a magyarsággal, ha belőle a hazai szellemi életnek annyi munkása emelkedik ki. Még nincs negyven éve, hogy e hon bennünket egyenjogu polgárai közé emelt s a várakozások, melyeket ehhez Kossuth és Deák, Eötvös és Vörösmarty és e nemzet annyi nagy fia csatolt, ime, legnagyobbbrészt teljesedtek. És nem kell megújítanunk a szent fogadalmat, hogy teljesedni fognak ezután is. Társulatunk megléte és munkássága már magában ily fogadalom.

Évkönyvünk társkötetei is hozzájárulnak hatásunk mélyítéséhez. A Szentírás fordításának eddig megjelent három része tartozást ró le a felekezet és a magyar irodalom iránt. A »Talmudi Életszabályok« és »Philó jelentése« két értékes munkát ültet át héber és görög eredetiből irodalmunkba. A »Zsidók története Sopronban« példát ad a helyi monografiák tudományos feldolgozására. Az »1848/49-iki Szabadságharc és a Zsidók« egységünket mutatja a nemzeti érzelmekkel és aspirációkkal. A »Zsidók története Budapesten« értékes adalék fajunk és a főváros történetéhez. A »Zsidóság szervezete az Európai Államokban« végül valóságos hiányt pótol jogtörténeti irodalmunkban.

Tizennyolcz kötet! Egy egész kis könyvtár kilencz év alatt! Ha kérdik tőlünk, tisztelt Közgyűlés, milyen szellemben éltünk az alapszabályok által reánk ruházott hatalommal, hogyan sáfárcodtunk a Társulat erejével és az Önök bizalmával: e 18 kötet a mi válaszuk.

De e 18 kötet nemcsak azt mutatja, hogy élünk és dolgozunk, hanem azt is, hogy szükség van ránk, — szükség nem külön felekezeti, nem külön nemzeti szempontból, hanem mind

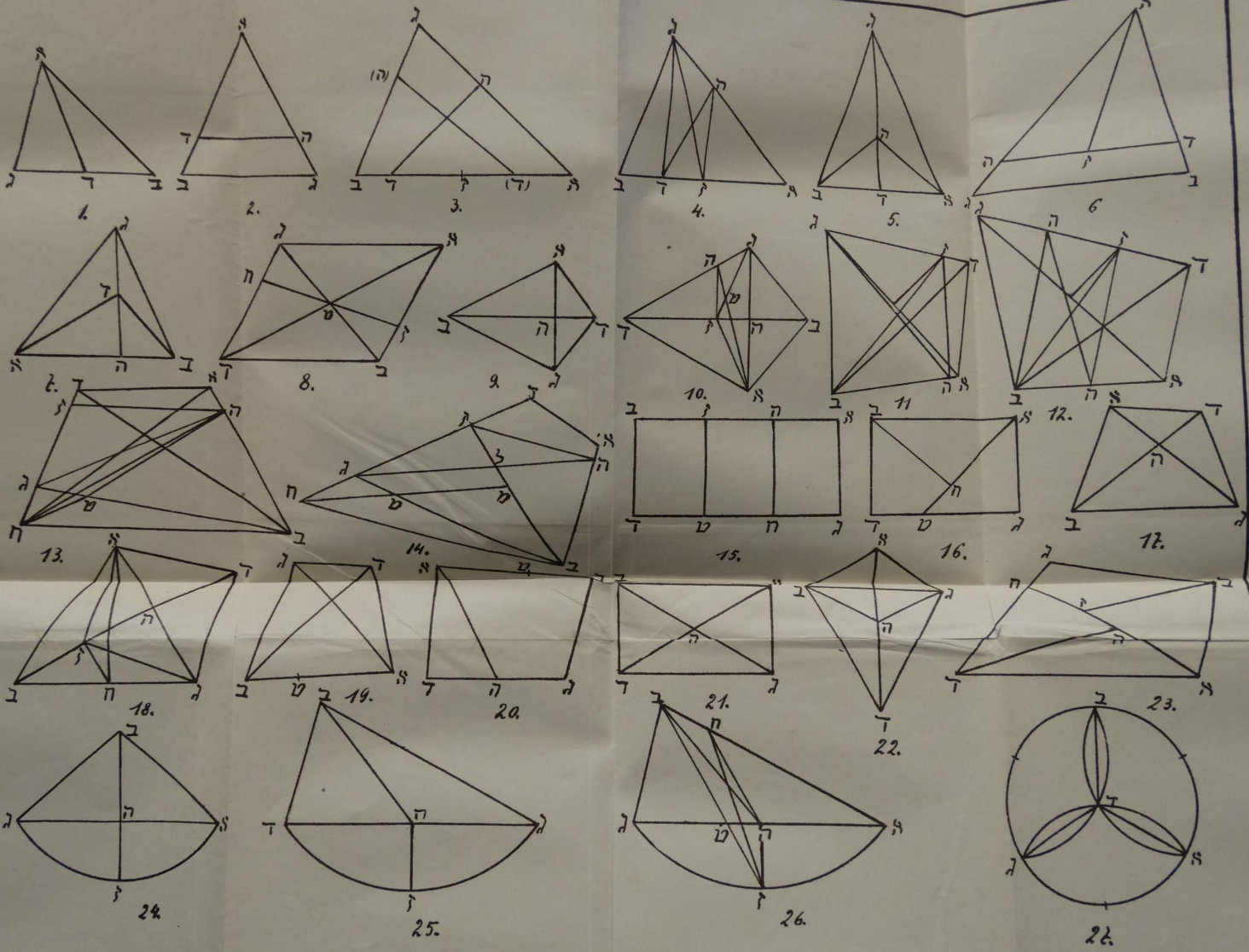
választattak: *dr. Weinmann Fülöp* kir. tanácsos és *dr. Bacher Vilmos* tanár.

Budapesti választmány (A kinek neve csillaggal van jelölve, új tag.): *dr. Acsády Ignác*, *dr. Balassa József*, *dr. Halász Frigyes*, **dr. Heller Bernát*, *dr. Kayserling M.*, **dr. Kiss Arnold*, **dr. Kohner Adolf*, *dr. Kőrösy József*, *dr. Krausz Sámuel*, *Lenkei Henrik*, *dr. Marczali Henrik*, *dr. Mezey Ferencz*, *dr. Mezei Mór*, *dr. Munkácsi Bernát*, *Pollák Lajos*, *dr. Radó Antal*, *dr. Réthy Mór*, *dr. Schille*, *Zsigmond*, *Schill Salamon*, *Stern Ábrahám*, *Sternthal Adolf*, **dr. Schächter Miksa*, *dr. Stiller Bertalan*, *dr. Stiller Mór*.

Vidéki választmány (A kinek neve csillaggal van jelölve, új tag.): *dr. Büchler Sándor* Keszthely, *Elfer Jakab* Heves, *dr. Eisler Mátyás* Kolozsvár, *Friedländer Gyula* Deés, *dr. Kecs-keméti Lipót* Nagyvárad, *dr. Kelemen Adolf* Nyiregyháza, *dr. Klein József* Kassa, *dr. Klein Mór* Nagybecskerek, **dr. Koritschoner Lipót* Pápa, *dr. Löw Immanuel* Szeged, *dr. Löwy Mór* Temesvár, *dr. Neumann Ede* Nagykanizsa, *dr. Perls Ármin* Pécs, *dr. Pillitz Benó* Veszprém, **Reich-mann Ármin* Debreczen, *Schreiber Ignác* Győr, *Schwarz Jakab* Csáktornya, **dr. Schwarz Mór* Győr, *Seltmann Lajos* H.-M.-Vásárhely, *dr. Sonnenfeld Bernát* Vágújhely, *dr. Vajda Béla* Losonc, **Wechsler Ármin* Nagyvárad, **dr. Wellesz Gyula* N.-Bittse.

Számvizsgálók: *Adler Lajos*, *Breitner Zsigmond* L., *Deutsch Sámuel*, *Fleischmann Ede*, *Wolfner József*.

Az új tagokkal megerősödött választmány remélhetőleg újult erővel fog törekedni a társulat felvirágoztatására.

TUDOMÁNY.

EUCLIDES ELVESZETT MUNKÁJÁNAK HÉBER NYELVEN FENMARADT TÖREDÉKEI.

Abrahám bar Chijja Savasorda geometriájának III. fejezete, mint adalék
Euclides *Περί διαμέτρων βιβλίον* című elveszett könyvéhez.

(Folytatás és vége.)

III.

A megelőző héber szöveg magyar fordítása.

III. FEJEZET.

Az osztások magyarázatáról.

Miután befejeztük a második fejezetben a sík mezők mérését és területük kiszámítását különböző ábrák és alakjaik szerint és miután megvilágítottuk e tételeket oly bizonyítékokkal, okadatokkal és magyarázatokkal, hogy belőlük mindenki megértheti a mérésnek és kiszámításának módszerét, akarjuk most e harmadik fejezetben kifejteni a rétek, mezők és házak felosztásának a módszerét társak és örökösök közt, mely szerint kiki az őt megillető részt kedve és kívánsága szerint kapja, és megadjuk majd minden osztásnak külön-külön a maga okát és bizonyítékát, a mely megmagyarázza a tételt és szabályt, hogy a tanítványok bizhassanak bennük és tanulhassanak belőlük, úgy a mint azt tettük a mérésről szóló fejezetben.

Kezdjük a háromszögű mezőknél és hozzájuk csatolom majd a négyoldalúak és más idomuak felosztásának a módját.

A háromszögek osztásának módjai.

a)

1. §. Ha a mező háromszögű és te osztani akarsz két társ vagy testvér közt, a háromszög csúcsa pedig mindkettőjük birtoka közé esik és mindenki kívánja a maga részét,

hogy birtokával együtt legyen egy oldalon, akkor oszd el a háromszög alapját a közepén és húzzál vonalat a csúcs pontjától az alap felező pontjáig, és a háromszög el lesz osztva két egyenlő részre. Például, legyen e háromszög $\triangle ABC$, melynek csúcspontja A , alapja BC ; oszd el BC vonalat két egyenlő részre D pontban, és húzzunk egyenest A -ból D -ig, akkor a háromszög eloszlik két egyenlő háromszögre, még pedig $\triangle ABC$ és $\triangle ACD$ háromszögre, mert e két háromszögnek egyenlő alapja van és magasságuk is egyenlő, már pedig minden ilyen két háromszög, mely e tulajdonsággal bír, egyenlő területű. Lásd az ábrát. (1. ábra).

b)

2. §. Ha azonban az osztozkodók egyikének a határa a csúcs mellett van, mely A -val jelöltetik, a másiknak a határa az alap mellett, vagyis BC mellett, és neked adnod kell mindkinek oszálrészét a maga határa mellett: az egyiknek a részét AD vonal mellett, a másiknak A csúcs mellett, akkor el kell osztanod a szárat mindegyikét, AD -t és AC -t oly két részre, hogy az egész szár négyzete kétszer akkora legyen, mint a nagyobbik résznek a négyzete.

Péld. elosztod AD vonalat (2. ábra) két részre E ponton, úgyszintén AC -t F pontban úgy, hogy AE négyzete fél akkora legyen, mint AD négyzete, és AF négyzete fél akkora, mint AC négyzete; húzzál vonalat E -től F -ig és akkor eloszlik a háromszög két egyenlő részre, ez egyik részt képezi $\triangle AEF$ háromszög, a másikat $EFBC$ trapéz.

E négyzetek kiszámításának a módja pedig a következő: Te veszed A pont, vagyis a csúcs felől az egész vonalnak öt hetedrészét, kisebbitve azt a hetedrésznek fél tizedével és még egy csekélységgel, a szabály pedig arra, hogy veszed a vonalnak $\frac{1}{10}$ -ét kivonva belőle egy csekélységet. Legyen AD oldal 7 öl, akkor AE vonal egyenlő 5 öl kivonva belőle $\frac{1}{20}$ öl; úgyszintén legyen AC oldal hosszúsága 10 , akkor AF 7 és $\frac{1}{14}$ öl. Ilyen számítás utján oszthatod e két oldalt, és egyenest vonsz az egyik osztóponttól a másikig, és a háromszög eloszlik két egyenlő részre. Mert EF egyenes, melyet vontál párhuzamos BC alappal, és azért hasonló lesz $\triangle AEF$ háromszög $\triangle ABC$ háromszöghöz, mert szögeik egyenlők; és tudjuk két hasonló három-

szögről, hogy az egyiknek az aránya a másikhoz olyan, mint az előbbi egyik oldalának a négyzete az utóbbiban megfelelő oldalnak a négyzetéhez, a mint Euclides megmagyarázta a könyvében; de AD oldalnak a négyzete AD^2 háromszögből kétszer akkora, mint AE négyzete AE^2 háromszögből (e két oldal pedig megfelelő az arányosságra nézve); úgyszintén aránylik AC négyzete AC^2 négyzetéhez. Azért AD háromszög kétszer akkora mint AE háromszög, és világos, hogy $EFBC$ trapéz egyenlő AEF háromszöggel; a háromszög tehát el van osztva két egyenlő részre, a mint feltüntettük az ábrában (2. ábra).

c)

3. §. Ha az osztozkodók egyikének a határa a háromszög egyik oldalának bizonyos részéig terjed és az kívánja a maga részét határa mellett; pl. legyen az a háromszög $\triangle ABC$; B oldalán kezdődik a határ D pontban, és a határ birtok tulajdonosa akarja, hogy a megye D pontból vonassék olyképen, hogy megkaphassa oszálrészét határ birtokának kezdőpontjától számítva, akkor kezd meg a mérést az oldal elejétől és folytatd a határ végpontjáig; ha az a pont az oldal felére esik, akkor nincs szükséged további számításra, csak meghúzd a megyét a határpontból a háromszög csúcspontjáig és a háromszög oszta van két egyenlő részre; ha azonban a D pont nem esik BC oldal közepére, akkor a háromszög osztását más módon kell végezned.

Legyen p. o. a háromszögnek BC oldala 12 , a második oldal 10 és a harmadik, AB , 15 . Vegyük fel D -t, a határpontot BC oldal 2 pontjától 2 ölnyi távolságban, akkor BD vonal lesz 10 öl. Legyen továbbá E BC oldal felező pontja F , akkor BF vonal egyenlő 6 , mert adatunk értelmében egész $BC = 12$. BF vonal, vagyis az oldal fele és BD vonal közti különbség $= 4$; ez BD vonalnak $\frac{2}{5}$ része. Vedd most BF oldalnak, mely BF mellett van, $\frac{2}{5}$ részét, G -ből vagyis a csúcspól számítva egészen F pontig, akkor GF vonal $= 6$, (mert az egész BF oldal $= 15$ öl). Vond a megyét F pontból D pontig, akkor a háromszög eloszlik két egyenlő részre, az egyik rész $\triangle BDF$ háromszög és a másik rész $DFGC$ ferdegyed négyyszög. (Lásd a 3. ábrát).

Ha azonban a határpont Γ a másik oldalra esik úgy, hogy $\Delta = -2$, akkor a mesgyét nem Δ oldalra vonod, hanem Δ oldalra, és veszed Δ oldalnak, (a mely 10 öl) $\frac{2}{5}$ részét Γ pontban Δ ponttól számítva, (a Δ oldalon lemért Γ vonal = 4 öl), és vonod a mesgyét Γ pontból Γ pontig. E példában a mesgye tehát mindig arra az oldalra vonatik, a mely a nagyobbik szelet mellett fekszik; ha a nagyobbik szelet Γ , akkor vonod a mesgyét Δ oldalra, ha pedig Δ a nagyobbik szelet, akkor vond a mesgyét Δ oldalra; a $\frac{2}{5}$ -öt pedig mindig Δ ponttól vagyis a csúcsból kezdted lemérni; és épen e pontba (t. i. a csúcspontra) jutna a mesgye, ha a határpont Δ oldal közepére esnék, mert a határpontnak az oldal felező pontjától való távolságának mértéke arányában kell távolodnod a csúcspontra, Δ -tól, a mint ezen ábra mutatja. (3. ábra).

E tételt megérthetted volna a számokkal felhozott példa nélkül is, de én említettem a számot, hogy könnyítsek a tanulón, és hogy közel hozzam a dolgot a gondolkodó szívéhez.

Ezen osztás módjának bizonyítása világos lesz előtted, ha vonsz két egyenest Γ pontból (a mely Δ egyenesnek felező pontja), Δ pontra és Γ pontra, a mint a második ábrában látod (4. ábra), és vonsz még egy egyenest Γ ponttól Δ pontig. Ez ábrában Γ egyenes párhuzamos Δ egyenessel, mert Δ úgy aránylik Δ -hoz, mint Γ Δ -hoz, (mert Δ egyenes Δ -nak $\frac{2}{5}$ része, úgyszintén Γ Δ -nak $\frac{2}{5}$ része); továbbá két háromszög, melynek közös alapja van és két párhuzamos közt fekszik egyenlő területű; ennél fogva mondhatjuk, hogy Δ háromszög egyenlő Δ háromszöggel, mert ezek közös alapon fekszenek, t. i. Δ vonalon, és két párhuzamos egyenes közt, Γ és Δ közt. Ha most e háromszögek mindegyikéhez hozzáadod ugyanazt a területet, pl. Δ háromszöget, akkor az egész Δ háromszög egyenlő Δ ferdénydeddel. Ámde Δ háromszög Δ háromszögnek a fele, mert Γ pont Δ oldalnak a felező pontja, és így Δ ferdényded, a mely egyenlő vele ugyancsak fele Δ háromszögnek, a mint fent is mondtuk.

d)

4. §. Ha a háromoldalú mezőt fel kell osztani három tulajdonos közt, és mindegyik a háromszög más-más oldalánál kéri a maga osztályrészét.

Legyen a háromszög Δ . Oszd el a háromszög egyik oldalát két egyenlő részre, mint például Δ oldalt Γ pontban (5. ábra) és vonj egyenest Γ pontból Δ ig, akkor a háromszög el van osztva két egyenlő részre, azután mérd le Δ vonalnak harmadrészét Γ pontból számítva, a mely az alapon van, ez lesz Γ egyenes. Vonj Γ pontból két egyenest Δ és Δ pontokhoz, akkor a háromszög el van osztva három egyenlő részre, t. i. Δ , Δ és Δ háromszögekre.

Bizonyítás ezen felosztáshoz: Minthogy Δ egyenes egyenlő Δ egyenessel, ennél fogva Δ háromszög = Δ háromszöggel; továbbá, minthogy Γ egyenes harmadrésze Δ egyenesnek, ennél fogva lesz Δ háromszög harmadrésze Δ háromszögnek. Ekképen bebizonyosodik neked, hogy Δ háromszög ugyan csak harmadrésze Δ háromszögnek, minél fogva az egész Δ háromszög harmadrésze Δ háromszögnek, mert hiszen Δ és Δ háromszögek mindegyike hatodrésze Δ háromszögnek. A háromszög tehát el van osztva három egyenlő részre és mindegyik rész külön oldalon van.

e)

5. §. Ha a birtokosok egyike kéri a maga részét az egyik oldalon, a másik kettő pedig kívánja a csúcspontra mellől. Pl. Δ háromszögből kéri az egyik a maga osztályrészét Δ oldalon, a másik kettő akarja, hogy a birtokuk közt huzandó mesgye kiinduljon Δ pontból, a mely csúcsa a háromszögnek.

Ennek céljából elosztod Δ és Δ oldalt külön-külön két egyenlőtlen részre olyképen, hogy az egész oldal négyzete másfélszer akkora legyen, mint a nagyobbik rész négyzete. Legyen Δ és Δ rész Δ oldalon; Δ és Δ rész Δ oldalon; legyen továbbá Δ négyzet Δ négyzetnek kétharmada és Δ négyzet Δ négyzetnek kétharmada. Huzzál egyenest Γ ponttól Δ pontig, és a háromszög két részre van osztva, az egyik rész sávot képez, t. i. Δ trapéz, és ez a háromszögnek harmadrésze; a másik rész Δ háromszög, és ez a háromszög $\frac{2}{3}$ -át teszi, mert Δ háromszög hasonló Δ háromszöggel, a mint magyaráztam neked e fejezet második ábrájában. A hasonló háromszögek egymáshoz való aránya pedig egyenlő a megfelelő oldaluk négyzetének az arányával. De Δ oldal négyzete

\aleph háromszögből $1\frac{1}{2}$ -szer akkora, mint \aleph oldal négyzete \aleph háromszögből; ennél fogva \aleph háromszög \aleph háromszögnek $\frac{2}{3}$ -át teszi, és marad harmada \aleph trapéz. Ha most \aleph egyenes elosztatik két egyenlő részre \aleph pontban és vonunk egyenest \aleph -ből \aleph -ig, akkor eloszlik \aleph háromszög két egyenlő részre, \aleph és \aleph háromszögekre. Így tehát elosztatott \aleph háromszög három egyenlő részre, t. i. \aleph és \aleph háromszögekre és \aleph trapézre, a mint ezt mutatja ezen ábra. (L. a 6. ábrát).

Az oldalaknak e négyzetes arányban való elosztása a következő számítás szerint történik: Veszed $\frac{5}{6}$ -át az egész vonalnak, mint a mely négyzetgyök gyanánt tekinthető, kivonva belőle $\frac{1}{6}$ -nak tizedrészét; veszed tehát $\frac{49}{60}$ -ad részét a gyöknek. Pl. legyen \aleph oldal 6 öl. Ha mi azt osztani akarjuk oly két részre, hogy az egész oldal négyzetete $1\frac{1}{2}$ -szer akkora legyen mint a részek egyikének a négyzete, akkor vesszük az egyik részt 5 kevesebb $\frac{1}{10}$ öl nagyságban, és akkor az egész oldal négyzete 35 öl, és e résznek négyzete 24 öl csekély különbséggel. — Hasonlóképen, ha a másik oldalt 9 ölnök veszem, akkor az egyik rész 7 öl és $3\frac{1}{2}$ tized öl; e résznek a négyzete 54, csekély különbséggel; az egész oldal négyzete pedig 81 öl, a mi $1\frac{1}{2}$ -szer akkora, mint a résznek a négyzete. A szabályt, melyet adtam ennek kiszámítására, őrizd meg emlékedben (szívedben).

f)

6. §. Ha a tulajdonosokat nem illeti meg egyenlő rész a felosztandó birtokból, hanem az egyiknek jár a fele, a másiknak a harmada és a harmadiknak a hatodrésze, és mindenki kéri a maga részét azon az oldalon, a mely hozzája közel, a mező alakja pedig \aleph háromszög.

Akkor mérd le a harmadrészét \aleph oldalnak, a mely oldal azon tulajdonos birtoka mellett van, a kit a mező fele illet meg, az lesz \aleph ; vonj egyenest \aleph ponttól \aleph pontig (a hol a csúcs van) és oszd \aleph egyenest két egyenlő részre \aleph pontban és vonj egyenest \aleph -ből \aleph -ba és \aleph -be, akkor \aleph egyenes eloszlik 3 részre: az egyik rész a [háromszög] fele, t. i. \aleph háromszög; a másik rész a harmada, t. i. \aleph háromszög; a

harmadik rész a hatoda, t. i. \aleph háromszög, mint látni való ezen az ábrán (7. ábra).

Ezen osztásra vonatkozó bizonyítást kiveheted azon bizonyításokból, a melyeket fent kifejtettünk azon osztásoknál, a melyek előzőleg fordultak elő. Mert ismeretes, hogy \aleph háromszög ez ábrában $\frac{1}{3}$ -ad része \aleph háromszögnek, és \aleph háromszögnek a fele \aleph háromszög, és az \aleph háromszögnek a hatoda; és e szerint \aleph háromszög \aleph háromszögnek $\frac{2}{3}$ -a; \aleph háromszög pedig az említett \aleph háromszögnek a fele, és így világos, hogy \aleph háromszögnek a harmada, úgyszintén harmada \aleph háromszög; ha most e háromszöghöz hozzáadod \aleph háromszöget, a mely \aleph háromszögnek az $\frac{1}{6}$ -od része, akkor az egész \aleph háromszög \aleph háromszögnek a fele, a mint ezt kifejtettük neked.

Ha e háromszöget más módon akarod elosztani ilyen viszony szerint, az is lehetséges.

Úgyszintén oszthatod 4 vagy 5 részre, de mi nekünk [theoretikai szempontból] elég a háromszögnek annyi részre való osztását tárgyalni, mint a hány oldala van, nem pedig többre.

Itt befejezzük a háromszög osztását.

A négyszög osztásának módjai.

7. §. A négyszögek felosztásuk szempontjából négy nemre oszlanak: olyan négyszögekre, melyekben az átlók mindegyike osztja a másikat két egyenlő részre; olyanokra, a melyekben az egyik átló osztja a másikat két egyenlő részre, de a másik nem osztja az előbbit két egyenlő részre, hanem két egyenlőtlen részre, és végre olyanokra, a melyekben mindegyike az átlóknak osztja a másikat két egyenlőtlen részre.

Én ki fogom fejteni a négyszögű mezők 2, 3 és 4 részre való osztását, mind a 3 neme szerint, de nem terjeszkedem ki az oldalak számánál, vagyis négynél több részre való osztásnak a kifejtésére, épen úgy, a mint a háromszögnél is csak az oldalok száma szerint, vagyis 3 részre való osztását tárgyaltam; a ki pedig ezt jól megértette, szaporíthatja a felosztandó részek számát ha akarja.

A négyszög osztása két részre.

a)

8. §. Ha a két birtokos közt felosztandó mező derékszögű négyszög, melyben mindegyike az átlóknak osztja a másikat a közepén, akkor eloszthatod két egyenlő részre szögeinek bármelyikéből akarod, az átlóval, mely belőle kiindul a szemben levő szög csúcspontjáig; úgyszintén oszthatod akár-mely pontból, melyet felveszel bármely oldalon két egyenlő részre. Úgyszintén ha a négyszög hosszúdad és derékszögű (t. i. téglalap), dülény, dülényded vagy bármely egyenközény, ugyanazon szabály áll átlóiról, és felezheted a négyszöget vagy szögeiből, vagy oldalainak valamely pontjából. Pl. adva van $\triangle ABC$ egyenközény és D oldalon \uparrow pont, a mely nem az oldal felező pontjában van, hanem a féltől 2 ölnyi távolságban, és te \uparrow pontból egyenest akarsz vonni, a mely $\triangle ABC$ négyszöget két egyenlő részre osztja, akkor kikeressed \uparrow egyenesen \uparrow pontot a felétől való 2 ölnyi távolságban, lemérvén azt azon szög felé, a mely szemben van, az átló csúcsánál, úgy, hogy $\angle A = \angle D$; ha most egyenest vonsz B -ből \uparrow -ig, akkor a négyszög ezen egyenes által két egyenlő részre van osztva $\triangle BCD$ és $\triangle ACD$ ferdénydedre.

A bizonyítás ezen osztásra: Ha meghuzod AD átlót, akkor osztja BC egyenest E pontban, még pedig két egyenlő részre, és így $\triangle ABE = \triangle CDE$ háromszög = $\triangle ABE$ háromszöggel, minélfogva $\triangle ABC$ négyszög = $\triangle ABE$ négyszöggel. Így volna a bizonyíték, ha meghuznád BC átlót, és ez a hozzá tartozó ábra. (8. ábra).

b)

9. §. Ha a négyszög nem egyenközény, hanem olyan, hogy az átlók egyike osztja ugyan a másikat két egyenlő részre, de a másik az előbbit elosztja 2 egyenlőtlen részre, mint pl. $\triangle ABC$ négyszög, melyben AD átló osztja BC átlót 2 egyenlő részre E pontban, de AC átló elosztja AD átlót 2 egyenlőtlen részre. (9. ábra).

Ha elosztod e négyszöget AD szögből E szög felé vagy E szögből AD szög felé, akkor elosztod 2 egyenlő részre BC átlóval, és e részei lesznek $\triangle ABE$ és $\triangle CDE$ háromszögek; mert $\angle A = \angle C$ egyenes elosztja BC háromszöget két egyenlő részre, mert $\angle A = \angle C$ egyenes = $\angle A$ egyenessel; úgyszintén elosztja AD egyenes $\triangle ABC$ háromszöget 2 egyenlő részre, és így az egész $\triangle ABC$ háromszög = $\triangle ABE$ háromszöggel, a mint látható ebben az ábrában.

10. §. Ha azonban AD vagy E szögből akarod elosztani a négyszöget, akkor az AD -tól E -ig huzott átló nem osztja 2 egyenlő részre, mert nem osztja BC átlót 2 egyenlő részre. Azért oszd el BC átlót 2 egyenlő részre F pontban, a 2. ábra szerint (10. ábra) és tudd meg, hogy AD hányadrésze DF -nek és végy el ilyen arányban AD egyenesből; ha E pontból számítva vonod a határt és AD vonal lesz az a mérték, akkor vonj egyenest AD szögből E pontig, és elosztottad a négyszöget 2 egyenlő részre.

Vegyük AD és BC oldalak mindegyikét 10 ölnek és $\frac{3}{5}$ ölnek, továbbé AD és BC oldalak mindegyikét 15 ölnek, és legyen BC átló $17\frac{3}{5}$ öl, a mely a másik átló, AD által 2 nem egyenlő részre oszlik, BE és ED -re, és legyen BE rész 12 öl. Ha elosztod ezen átlót 2 egyenlő részre F pontban, akkor AD egyenes = $9 - \frac{1}{5}$ öl, AD pedig $3\frac{1}{5}$ öl. Ha veszel AD egyenesből olyan részt, mint AD a BC -ből való, akkor az 4 , mint pl. AD vonal, mely 4 öl; vonjál egyenes AD -ból E -ig és a négyszög eloszlik két egyenlő részre: $\triangle ADE$ háromszögre és $\triangle ABE$ ferdénydedre, a mint ebben az ábrában van.

A bizonyíték ezen osztásra: Ha meghuzod AD és BC egyenest, akkor $\triangle ABE$ és $\triangle CDE$ háromszögek együttvéve = $\triangle ABC$ ferdényded felével; de e két háromszög = $\triangle ABE$ ferdénydeddel, mert AD egyenes párhuzamos BC egyenessel, AD és BC háromszögek tehát kölcsönösen egyenlők, mert közös alapjuk van és két párhuzamos közt fekszenek, és így $\triangle ABE$ és $\triangle CDE$ háromszögek is egyenlők egymással; ha tehát ennélfogva hozzáadod $\triangle ADE$ ferdénydedhez vagy $\triangle CDE$ háromszöget, az teljesen mindegy; így tehát bebizonyosodik neked, hogy $\triangle ABE$ ferdényded = $\triangle CDE$ ferdénydedhez; minthogy azonban $\triangle ABE$ ferdényded = $\triangle ABE$ ferdényded felével, ennélfogva $\triangle ABE$ ferdényded épen úgy felét képezi $\triangle ABE$ ferdénydednek, a melyet épen osztani akartunk, a mint ezen ábrán van.

c)

11. §. Épen úgy oszthatod ketté mindazon négyszögeket is, a melyekben az átlók egyike sem felezi a másikat, ha a szögek egyikéből akarod azt osztani, a mint ezt tettem ezen ábrában. (10. ábra).

Ha az osztás másképp kívántatik, mint pl. ha ez ábrában a mesgyének Γ pontból kell kiindulnia, a mely pont Δ oldalon fekszik; lásd az ábrát, melyet most rajzolok neked (11. ábra); akkor mi ebben az esetben elosztjuk előbb a ferdénydedet Δ csúcsból, mely Δ vonal végén van, még pedig úgy, a hogy ezt az előbbi ábrában tanultad; Δ háromszög és Γ ferdényded képezik a részeket, a melyekre a ferdényded Δ szögből kiinduló Γ vonal által ketté oszlott. Mi most ez ábrában egyenest húzunk Γ pontból Γ pontig. Ha e vonal párhuzamos Δ vonallal, akkor egyenest húzunk Γ pontból Δ pontba és Δ ferdényded = Δ háromszöggel, hasonlóan ahhoz, a mit az előbbi ábra tüntet fel.

Bizonyítás ezen osztáshoz: Minthogy Γ egyenes párhuzamos Δ egyenessel, ennél fogva lesz Δ háromszög, a mely a ferdénydednek a fele = Δ háromszöggel, mert 2 párhuzamos egyenes közt fekszenek, és így Δ háromszög = a ferdényded felével.

12. §. Ha azonban Γ egyenes nem párhuzamos Δ egyenessel, akkor huzunk Δ pontból, a mely a ferdényded egyik csúcsában van Γ -hoz párhuzamos egyenest, t. i. Lehetséges, hogy ezen egyenes a ferdénydeden belül huzható, a mint ezen ábrán van (12. ábra), akkor huzunk egyenest Γ -ból Γ -ig és a ferdényded osztva van két egyenlő ferdénydedre, t. i. Δ és Δ ferdénydedre; mert ismeretes a fent mondottakból, hogy Δ háromszög a ferdénydednek a fele, továbbá, hogy Δ háromszög = Δ háromszöggel, mert közös alapon és 2 párhuzamos közt fekszenek; ha a háromszögek mindegyikéhez hozzáadod Δ háromszöget, akkor Δ háromszög = Δ ferdénydeddel, és ennél fogva Δ ferdényded a nagy ferdénydednek a fele, a másik fele pedig Δ ferdényded, a mint megállapítottuk neked a második ábrában (12. ábra).

13. §. Ha az egyenes a ferdénydeden kívül esik, mint pl. Δ egyenes a harmadik ábrában (13. ábra), akkor meg-

hosszabbítjuk Γ egyenest, a mig Γ -ig jut, azután huzunk egyenest Γ -tól Γ -ig és Γ -tól Δ -ig, azután huzunk Γ -ból Δ -hez párhuzamos egyenest, és az lesz Δ ; huzunk végre egyenest Γ -ból Δ -ig és ezáltal eloszlik a ferdényded 2 egyenlő részre, az egyik Δ háromszög és a másik Δ ötszög.

A bizonyítás ezen osztásra: Minthogy Γ egyenes párhuzamos Δ egyenessel, ennél fogva Δ háromszög = Δ háromszöggel, ugyszintén egyenlő Δ háromszög Δ háromszöggel, mert két párhuzamos, Δ és Δ egyenes közt fekszenek. Ha levonjuk Δ háromszöget Δ háromszögből, továbbá Δ háromszöget Δ háromszögből, akkor marad Δ háromszög, a mely az egyikhez és a másikhoz is tartozik; vond ki belőlük e Δ háromszöget és marad neked Δ háromszög = Δ háromszöggel; de Δ háromszög = a ferdényded felével, minél fogva Δ háromszög is a ferdényded fele, a mint e harmadik ábrában látod.

De vonhatsz e harmadik ábrában (14. ábra) Γ pontból Δ -hoz párhuzamost, ha tudod, hogy mily nagy Δ -hez képest és lemérsz Δ egyenesnek épen annyiadrészt Δ pont felé; legyen e hosszúság Δ .

Vonj most egyenest Γ pontból Δ -ig; kapod Δ egyenest, és ez párhuzamos Δ egyenessel, mert Δ háromszögben találod Δ egyenest, Δ pedig annyiadrésze Δ egyenesnek, mint Δ -nak; így tehát bizonyossá válik neked, hogy Δ egyenes párhuzamos Δ egyenessel, a mint megadtuk neked utasításunkban.

A négyszög osztása három részre.

a)

14. §. Ha a négyszögek egyenköze nyek és te egyik oldalból akarod 3 egyenlő részre osztani, mint pl. Δ négyszög, melynek oldalai párhuzamosak, és te Δ oldalból akarod elosztani, akkor oszd el ez oldalt három egyenlő részre 2 ponton, Δ és Δ -on, és oszd el a vele párhuzamos oldalt, Δ -t szintén 3 egyenlő részre 2 ponton, Δ és Δ -on; vonj most 2 egyenest, Δ -ból Δ -ig és Δ -ból Δ -ig és akkor ez ábrában a négyszög osztva van 3 egyenlő részre: Δ , Δ és Δ négyszögekre, hol Δ négyszög = Δ négyszöggel és = Δ négyszöggel, mert mind a három

egyenlő alapon, és 2 egyenlő és párhuzamos egyenes közt fekszik. (15. ábra).

15. §. Ha azonban \aleph szögből akarod osztani, akkor vonjál egyenest a most rajzolandó ábrában (16. ábra), \aleph szögből \beth pontig, a mely \daleth egyenes $\frac{2}{3}$ -ad részében fekszik, akkor $\beth\aleph$ háromszög a négyszögnek harmadrésze. Azután oszd el $\beth\aleph$ ferde nydedet, a mely visszamaradt 2 egyenlő részre \beth pontból \beth egyenessel, a mint fent tanultad és akkor $\beth\aleph$ négyszög 3 egyenlő részre van osztva: az egyik rész $\beth\aleph$ háromszög, a másik rész $\beth\aleph$ háromszög és a harmadik rész $\beth\aleph$ ferde nyded, a mint ezen ábra mutatja.

A bizonyításokat tudod (az eddigiekből), és nem szükséges azokat magyarázni.

b)

16. §. Ha a négyszög nem egyenközény, mint pl. $\beth\aleph$ négyszög, melyben az átlók egyike se osztja a másikat két egyenlő részre, akkor huzd meg a két átlót $\beth\aleph$ -t és $\beth\aleph$ -t, és oszsa az egyik a másikat \beth pontban. Ha $\beth\aleph$ fele, a mint ez ebben az ábrában van (17. ábra), akkor világos, hogy $\beth\aleph$ háromszög a négyszögnek $\frac{1}{3}$ -ad része és $\beth\aleph$ háromszög $\frac{2}{3}$ -a; elosztod aztán e háromszöget, t. i. $\beth\aleph$ háromszöget 2 egyenlő részre, a mely módon akarod (azon módok közül, a melyeket fent mutattam neked), és a négyszög el van osztva 4 egyenlő részre.

17. §. Ha azonban $\beth\aleph$ egyenes nem $\frac{1}{3}$ -ad része \beth egyenesnek, hanem több vagy kevesebb harmadnál, akkor legyen \beth harmada \beth egyenes, a mint a most rajzolt ábrán van (18. ábra), és tudjuk meg, hogy \beth hányadrészt képezi \beth egyenesnek, és vegyünk ilyen arányban egy rész \beth egyenesből \beth pontban úgy, hogy \beth aránya $\beth\aleph$ -hoz olyan legyen, mint \beth aránya $\beth\aleph$ -hoz; vonjuk azután a mesgyét \aleph -ből \beth -ig, akkor elosztottuk a ferde nydedet harmadára, $\beth\aleph$ háromszögre és két harmadára $\beth\aleph$ ferde nydedre; ha most e ferde nydedet ketté osztjuk, akkor az egész ferde nyded három egyenlő részre van osztva.

A bizonyítás erre: Ha $\beth\aleph$ és \beth egyeneseket vonod, akkor látni fogod, hogy $\beth\aleph$ háromszög $\beth\aleph$ háromszögnek a fele, és

$\beth\aleph$ háromszög $\beth\aleph$ háromszögnek a fele; azért lesz $\beth\aleph$ és $\beth\aleph$ háromszög együttvéve = $\beth\aleph$ négyszög harmadrésze; de ezen 2 háromszög = $\beth\aleph$ háromszöggel, mert $\beth\aleph$ háromszög, mely az egyiknél van = $\beth\aleph$ háromszöggel, mely a másiktól való, mert 2 párhuzamos közt és egy alapon fekszenek; lesz tehát ennélfogva $\beth\aleph$ háromszög, mely mindkettővel egyenlő [$\beth\aleph$ és $\beth\aleph$ háromszöggel] $\beth\aleph$ négyszögnek a fele és marad 2 harmada, $\beth\aleph$ ferde nyded. E ferde nydedet eloszthatod két egyenlő részre a mely módon csak akarod a fent tanult ábrák közül, és úgy el van osztva $\beth\aleph$ négyszög 3 egyenlő részre, a mint megadtuk az utasítást.

c)

18. §. Ha pedig el akarod osztani a négyszöget 3 egyenlő részre, valamely, az oldalak egyikén felvett pontból, pl. \beth pontból, a mely $\beth\aleph$ négyzet \aleph oldalán van, akkor mérd le előbb a harmadrészt \aleph szögből \aleph vonallal (a mely az egyik ábrában van), vagy \aleph vonallal (a második ábrában) és marad $\frac{2}{3}$ -a, vagy $\beth\aleph$ háromszög, vagy $\beth\aleph$ ferde nyded alakjában, mint ebben az ábrában látható (19. és 20. ábra); azután oszd e háromszöget vagy ferde nydedet két egyenlő részre, a mint fent tanultad, és eloszlik az egész $\beth\aleph$ négyszög három egyenlő részre.

A négyszög osztása négy részre.

a)

19. §. Ha a négyszögek egyenközények, akkor a négy egyenlő részre való osztás nem jár semmi nehézséggel, mert az átlók mindegyike osztja a másikat két egyenlő részre; ha tehát meghuzod két átlóját, akkor elosztottad 4 egyenlő részre, a melyek mind háromszögek. Pl. $\beth\aleph$ négyszög, melynek oldalai párhuzamosak; ha meghuzod 2 átlóját \aleph és \beth egyenest, akkor e két egyenes \beth pontban találkozik, és elosztja a négyszöget 4 egyenlő részre, melynek mindegyike egy háromszög, nevezetesen $\beth\aleph$, $\beth\aleph$ és $\beth\aleph$ háromszögekre, mint ebben az ábrában (21. ábra).

b)

20. §. Ha az egyik átló osztja a másikat két egyenlő részre, de a másik az előbbit nem felezi, mint pl. אבגד négyszög, melyben $\text{אב} = \text{אג}$ -vel (mely mellette van), de nem $= \text{גד}$ -vel, hanem $\text{ג} = \text{א}$ mellette lévő גד vonallal, és azért az א -ból ג -ig menő átló osztja ugyan a négyzetet 2 egyenlő részre, de a másik átló, mely ב -ből ד -ig megy, nem osztja két egyenlő, hanem 2 egyenlőtlen részre, ilyen alakú négyszögben meghuzzuk csak אב átlót, és elosztjuk az átlót a közepén, ה pontban, és vonunk belőle 2 egyenest ב és ד szögekhez, és akkor a négyszög 4 egyenlő részre van osztva, mint pl. ebben az ábrában. (22. ábra).

c)

21. §. Ha az átlók egyike se osztja a másikat a közepén, mint ez a ferdegyedeknél általában van, akkor elosztjuk a ferdegyeddet 2 egyenlő részre, (a mint ezt fent mutatam), háromszögre és ferdegyeddre, mint pl. אבגד ferdegyeddet, mely 2 egyenlő részre oszlik: אבד háromszögre és אבג ferdegyedre; azután visszatérünk אבד háromszögre és elosztjuk 2 egyenlő részre: אבד és בד háromszögekre, úgyszintén visszatérünk אבג ferdegyedhez és elosztjuk 2 egyenlő részre: אוב háromszögre és בג ferdegyedre, és akkor a ferdegyeddet osztva találd 4 egyenlő részre, úgy mint אבד , בד , אוב háromszögekre és בג ferdegyedre, a mint látod az ábrában, melyet adtam neked. (23. ábra).

Feloszthatod [a négyszöget] más alakokra is, ha emlékszel mindazon szabályokra, a melyek előfordultak a három- és négyszögek osztásánál, a hol megmutattam neked az osztás módszerét. De világossá vált neked az egyenes vonalú idomok osztása általában és az eddig tanult osztási esetekből következtetve, képes vagy elosztani mezőket, a melyeknek 5 vagy 6 oldaluk van, mert csak el kell osztani három és négyszögű rétekre.

22. §. Ha olyan rét van előtted, melynek egyik vonala körív, a többi vonalai pedig egyenesek, mint pl. אבג mező, (melyet most felrajzolok neked), melynek 2 oldala: אב és בג

egyenes vonalak, de אב oldala körív, azt csonka síknak nevezük, és ha osztani akarod ezen ábrát két egyenlő részre, akkor meghuzzuk benne az אב egyenes vonalat, és ה pontban ketté osztjuk; onnan merőlegest húzunk אב egyenesen, a mig érinti אב körívet ז pontban és azután vonunk egyenest ב -ből ה -ig, akkor e csonka ábra el van osztva בה vonallal 2 egyenlő részre; e vonal vagy egy egyenesben van, mint pl. az első ábrában (24. ábra), vagy nincs egy egyenesben, mint pl. a következő ábrában (25. ábra).

23. §. De eloszthatod a második ábrát más módon is, még pedig úgy, hogy egyenest vonsz ב -ből ה -ig, mely egyenes ז pontban megy át אב egyenesen; tudd meg azután ז arányát אב -hoz és végy אב egyenesből oly arányú darabot mint ז אב -hoz; vonjunk egyenest ז -ből ה -ig és a csonka ábra osztva van 2 egyenlő részre, t. i. זה csonkára és בז ferdegyedre, mint ezen az ábrán látható. (26. ábra).

A bizonyítás ehhez az ábrához: Minthogy זה és בז háromszögek, melyek 2 párhuzamos közt fekszenek, egyenlők egymással, ennélfogva זה háromszög $= \text{בז}$ háromszöggel és זה csonka részszel együtt, tehát $= \text{אב}$ csonka ábrának felével, mint ezen az ábrán van. (26. ábra).

24. §. A kör alakú ábrák osztásában nincsen semmi nehézség és semmi, a mi magyarázatra szorul, ha az osztást a középpontból végzed. Legyen pl. adva egy kör, melynek kerületén אבג pontok vannak, és középpontja ה ; ha elosztottad a kör területét 3 egyenlő részre: אב , בג és אג körívekre, akkor csak huzni kell egyeneseket e kör középpontjától ה -ből e három ponthoz és e kör osztva van 3 egyenlő részre: האב , הבג és האג csonkákra [= körzikkre], mint ezen az ábrán. (L. a 27. ábrát).

Épen úgy, ha elosztanád a kör területét 4 vagy 5 egyenlő részre, és alkalmaznád rá az előbbi utasítást, akkor elosztanád a kört ugyanannyi (egyenlő) részre.

Itt bezárjuk az osztásról szóló fejezetet, és átmegyünk Isten segítségével a testek mérési módjainak a kifejtésére, és mindarra, a minek hosszúsága, szélessége és mélysége van, és megkezdjük a negyedik fejezetet.

IV.

Jegyzetek a héber szöveghez.

¹⁾ כָּלֹלוֹת = szabályok. Különös Ábr.-nál a כָּלֹל szónak többese, mely számos helyen, a nőnemű többes raggal van képezve.

²⁾ קַטְוִיָּה = trapez; nevezi úgy, mert megcsonkított háromszögnek képzele, a mint közvetlenül látni a 2. ábrában, így magyarázza maga a szerző a II. fejezetben. A kifejezés misnai; v. ö. Árucl s. v. קָטַם.

³⁾ נִכוּחַ = párhuzamos, mert נִכְחָה irányt jelent és így נִכוּחַ egy-irányú; két egyenes, mely egy irányban halad.

⁴⁾ הַמַּתְחַבֵּרֵת = megfelelő; hasonló háromszögeknél ugyanazon szögekkel szemben fekvő oldalak; a megfelelő oldal azért nevezetik מַתְחַבֵּרֵת צֶלֶע-nek, összeilleszkedő oldalnak, mert hasonló háromszögeket lehet egymásra olyképen fektetni, hogy a kisebb háromszög két-két szára teljesen beleesik a nagyobbiknak két-két szárába.

⁵⁾ Eucl. elemei VI, 19.

⁶⁾ מַחִיצָה = mesgye, mely két területet választ el egymástól. Csak a gyakorlati földmérésnél alkalmazott kifejezés, a mikor két terület közt látható határt kell húzni. Az Mn. codexben következetesen מַחִיצָה van מַחִיצָה helyett; úgyilátszik, hogy tévesen מַחִיצָה-t olvasott, mely felet jelent a matematikában szokatlan מַחִיצָה helyett. A másoló nem lévén matematikus, nem a tárgyi összefüggésből állapítja meg a helyes szöveget, csak hozzávetőleges sejtelve szerint, a mit a codex számos helyén vettem észre.

⁷⁾ נִפְתָּלֵר vagy מְרִיבֵעַ נִפְתָּלֵר oly négyszög, mely nem egyenközény és nem trapez, tehát a deltoid is נִפְתָּלֵר. Ferdénnyel fordítottam; meg kell azonban jegyezmem, hogy a szerző akármilyen négyoldalú szabálytalan sík idomot נִפְתָּלֵר-lal jelöl még akkor is, ha egy oldal körív.

⁸⁾ רִצּוּעָה = keskeny hosszúkás terület, mert a szíj alakjához hasonlít.

⁹⁾ נָדָר = négyzetgyök; direct átírás az arabból جَدْر.

¹⁰⁾ אֶלְכָסִין átló, de jelenthet átmérőt is. (A kifejezés már a talmudban fordul elő.)

¹¹⁾ נֶעֱב הַחֵיִת = derékszögű, mert נֶעֱב = merőleges.

¹²⁾ מְרִיבֵעַ נֶעֱב הַחֵיִת אֶרֶךְ = téglalap, mert egyik oldala hosszabb mint a másik.

¹³⁾ מַעֲוִיָּין = rhombus; bibliai kifejezés ferde és fonák jelentésben.

¹⁴⁾ דּוּמָה לְמַעֲוִיָּין = rhomboides.

¹⁵⁾ מְרִיבֵעַ נֶעֱב הַצֵּלְעוֹת = egyenközény.

¹⁶⁾ בְּקַעָה מְקוּשָׁעַת kimetszet síkság, מְקוּשָׁעַת olyan területet jelent, melynek határai két egyenes és egy körív, azért nevezi a körzikket is מְקוּשָׁעַת-nak.

Budapest.

GUTTMANN MIHÁLY.

PESZACH-ESTE 1800 ÉV ELŐTT.

A peszach-haggáda, mint ismeretes, a Mekhiltából és egybűnven vette több részletét. Ebből a tényből biztosra vehető, hogy az az elbeszélés, mely szerint öt híres tudós Bené-Berakban »egész éjjel beszélt az egyiptomi kivonulásról, míg tanítványaik jöttek és figyelmeztették őket, hogy érkezett a reggeli sema-olvasás ideje«, szintén valamely midrasból vétetett, habár ma már nem mutatható ki a forrás. A toszafisták is idézik ezt a helyet és megvan a Machzor Vitryben (ed. Hurvitz 295; cf. ugyanott 20. jegyzet). Az elbeszélés formája és tartalma magán viseli a történeti jelleget. Szokásos volt a tudósoknál, hogy ezt az estét nagyobb társaságban egymással beszélgetve tölték¹⁾, mert a tósziftában (Peszachim végén, ed. Zuckerm. 173.) hasonló történetet találunk. »Megtörtént, hogy Rabban Gamliel és a vének ültek Boethoz ben Zinin házában Lyddában és egész éjjel foglalkoztak a peszach törvényeivel, míg a kakas szólt, akkor felemelték az ablakfüggőnyt, összegyülekeztek és elmentek a béth hamidrasba«²⁾. Minthogy R. Eliezer Lyddában és R. Akiba Bené Berakban élt (Szanh. 32 b.), világos, hogy az említett két esetben az Eliezer, illetőleg Akiba székhelyén gyülekeztek. Az egyik esetben jelen volt a patriarcha II. Gamliel, kinek székhelye Jabne (Jamnia) volt. Nem tételezhető fel, hogy a patriarcha székhelyén nem gyülekeztek volna ilyen alkalomra. Biztos, hogy a gyülekezés sorra járt és csupán azért említik a szóban forgó két esetet, mert ekkor egész éjjel elbeszélgettek. A tószifta Sabbath 3(4), 3 (p. 113) azt beszéli, hogy Bené-Berakban Akiba és Eleazar ben Azarja ünnepkor a fürdőbe mentek izzadni. Minden valószínűség szerint peszachkor történt, midőn az Akiba székhelyén gyülekeztek. Föltehető, hogy a tudósok már jóval, talán 30 nappal peszach

¹⁾ Lásd tószifta Peszachim végén és Mekhilta Bo végén (Friedmann 23 a.): R. Eliezer azt mondta, hogy tudósok éjfélig foglalkozzanak a peszachal. Eliezer elbeszélésünk tudósainak egyike.

²⁾ Az aláhuzott szavakat az עֵשׂוֹר כְּבוֹרִים szerint fordítottuk. Szempontunkból nem lévén jelentőségük, nem kutatjuk tovább.

előtt gyülekeztek évről-évre más helyen és ilyenkor vitatkoztak egymással mindenféle kérdésekről.

De visszatérünk tárgyunkhoz. A Bené-Berakban összegyült öt tudós Eliezer, Józua, Eleázar ben Azarja, Akiba és Tarfon volt. Itt névleg vannak felsorolva, míg a másik elbeszélésben csupán »Gamliel és a vének« említettnek. Ebből látszik, hogy hivatalos jellegű összejövetel volt és ép ezért a »vének« mindent kifejezett. Minthogy Lyddában volt Eliezer (ben Hyrkanosz) iskolája, ki Jochanan ben Zakkai legelső tanítványa és Akibának tanítója volt, minden kétségen felül áll, hogy a lyddai összejövetel előbb történt, mint a bené-beraki, a hol Akiba tartott iskolát. Itt még II. Gamliel jelen volt, a bené-beraki összejövetelkor talán már nagyon öreg volt vagy nem is élt. Valószínűnek is látszik, hogy valamenynyien — Eliezer is — túléltek az ifjúsága óta gyenge Gamlielt (Berákh. 15/b.), mit egyébként is lehetne bizonyítani, mert a Bar-Kochba-féle lázadást nem érte meg. De ezt csak feltevéskép mondjuk, mert lehetséges, hogy a lyddai összejövetel akkor történt, midőn Eliezert már kizárták az iskolából (l. erről Weiss, Dor Dor Ve-Dorsov II. 86.) és ebből érthető volna, hogy nem az ő, hanem a Boethosz házában jöttek össze Lyddában. Biztos, hogy ezt a körülményt azért emelik ki, mert különben azt hitték volna, hogy az iskolafő házában történt az összejövetel, a minthogy biztos, hogy Bené-Berakban Akiba házában töltötték az estét.

E sok sejtés után áttérünk a legfontosabbra, a mely miatt e cikket írjuk. A törvény azt mondja, hogy peszach-este a peszach törvényeiről kell beszélni. A lyddai összejövetelnél szintén a peszach törvényeiről beszéltek egész éjjel. Ez érthető, mert e törvényekről el lehet beszélgetni és még inkább vitatkozni akár az egész peszach-ünnepen át. De a bené-beraki összejövetelnél »beszélgettek egész éjjel az egyiptomi kivonulásról.« Mit beszélhettek, hisz az egész bibliai részletet elmondhatták egy óra alatt! Erre azt lehetne felelni, hogy a biblia szövegét magyarázták. De illik-e erre מספרים szó? Nem kellett-e volna így kifejezni: והיו דורשים? A peszach-haggadában utána következő, Berákhóth misnájából vett részletben — mintha figyelmeztetnének bennünket — valóban magyarázatra a פדרשה szó fordul elő. Hogy nem magyará-

zatról van szó, bizonyítja az is, hogy elbeszélésünket megerősítésül idézik a következő parancsra: »Ha mindnyájan bölcsék, értelmesek, vének volnánk, ha mindnyájan tudnánk a tórárt, mégis kötelességünk beszélni az egyiptomi kivonulásról. A ki sokat beszél az egyiptomi kivonulásról, dicséretet érdemel.« Mi az a sok, a mit az egyiptomi kivonulásról beszélni lehet? Az egész elbeszélés megvan Mózes második könyvének néhány fejezetében és lényegében magában a haggadában.

De maga a haggáda szolgál újmutatással, hogy miről beszélhettek. A haggáda ugyanis az Isten dicsőítése mellett csupán azt mondja el, hogy Izráel miképp szabadult a külféle veszedelmekből, nemcsak Egyiptomból. »Az [az Ábrahámnak Isten által tett ígéret] segített őseinknek és nekünk. Nem csak egy támadt fel ellenünk, hanem minden generációban törnek ránk, hogy elpusztítsanak bennünket.« Így érthető az is, hogy: »mindenki köteles úgy tekinteni a dolgot, mintha ő vonult volna ki Egyiptomból.« Világos, hogy ha minden korban törnek Izráelre, minden korban meg is van a megváltás. Minthogy pedig az embernek az az ütés fáj, melyet ő kap és nem az, melyet hetedik vagy hetvenedik őse kapott, világos, hogy az egyiptomi elnyomás alatt a saját elnyomatásukat és a kivonulás alatt saját kivonulásukat értették. Akiba és társai 70 és 132 között éltek, tehát abban a korban, midőn a zsidó nép még napról-napra várta a nemzeti feltámadást és minden perczen készen volt a római elnyomó ellen, ki országát elpusztította és a lakosságát mindennap zsarolja, fegyvert fogni. Tudjuk, hogy Akiba nemcsak vallásos, hanem nemzeti vezér is volt. Korának Kossuth Lajos, ki beutazta a zsidó világot és szónokolt, hogy keljen fel a nép. Ebből a helyzetből érthető, hogy milyen egyiptomi kivonulásról beszéltek egész éjszaka és úgy elmerültek beszélgetéseikbe, hogy tanítványaiknak kellett őket figyelmeztetni a reggeli semaolvasás kötelességének beálltára. Az egyiptomiak rég meghaltak, utoáik a légynek sem ártanak, az egész történet minden gyermekek előtt ismeretes, mi tehát az érdekfeszítő benne? A rómaiakról azonban, ezekről az élő, zsarnok, zsaroló pogányokról lehetett egész éjszaka beszélni. Itt gyilkoltak, ott raboltak; zsinagógáit leromboltak, bálványoltárt építettek; az adó miatt az egyik község börtönbe került, a másik ott hagyta az ősi falut. Miképp lehetne

a római Fáraó vasjarmát lerázni, a nemzet szabadságát kivívni? Ilyenfélékről hetekig is elbeszélgethettek a vallásukban és nemzetiségükben egyaránt sértett és megalázott tudósok és hazafiak.

A haggáda régi alkotó elemei világosan a rómaiakra utalnak. Lában rosszabb mint Fáraó, mert Fáraó csak a férfiakat akarta kipusztítani, Lában pedig az egészet. Lában, az arameus, Róma, melyet Edomnak neveztek. De különösen feltűnő az egyiptomi csapások sokszorosítása. A biblia csak 10 csapásról beszél. Jósze kiszámít 50-et, Eliezer 200-at, Akiba 250-et. Kéjelegnek e csapásokban és szokott rövidségükkel ellentétben még a számvetést is megcsinálják: »ebből látod, hogy Egyiptomban 50 és a tengernél 250 csapás érte őket.« Ez a kéjelgés csak úgy érthető, ha a rómaiakra gondoltak. Az egyiptomiak kikaptak, a rómaiak is ki fognak kapni. Ezeknek a hunczutoknak 10 csapás talán meg sem árt. Majd kapnak 50, 200, 250 és talán még több csapást. A legtöbbel persze Akiba kecsgetteti őket. A Mekhilta olvasása közben gyakran jutnak az egyiptomiak helyett a rómaiak eszünkbe, sőt megtörténik, hogy átmenet nélkül a rómaiakról kezd beszélni, miből látszik, hogy az agadista elméjében a rómaiak forogtak.

Az ókorban peszach este a társaság (chabura) az ünnep törvényeivel és a zsidók helyzetének megbeszélésével mulatott. Ünnepi haggadánknak ősi törzse e két elemből áll, a többi középkori toldalék.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

A »TÖRVÉNY« KÉRDÉSÉHEZ.

Egyike azon, sajnos, még mindig ritkaság számba menő keresztény tudósoknak, theologusoknak, a kik a rabbinikus (misna, talmud és midrás) irodalmat is ismerik és azt új-testamentomi s egyéb őskeresztény kortörténeti tanulmányaiknál, kutatásaiknál nagyobb mértékben — habár még mindig nem kellőképen, elegendőképen — tekintetbe, számba is veszik: Spitta Frigyes, strassburgi tanár s a »Zur Geschichte und Litteratur des Urchristenthums« című nagyarányú mű (1893

óta folytatólag) szerzője. Ezen mű II. kötetében (Göttingen, 1896) Spitta első helyen a »Jakob ap. Levelét« vizsgálja és magyarázza meg igen alaposan és behatóan,¹⁾ s ezen folyóirat olvasóit bizonyára érdekelni fogja, hogy Spitta itt arra az eredményre jut, hogy ez az új-testamentomi irat egyáltalán nem keresztény, hanem zsidó eredetű és jellegű irodalmi termék.²⁾ De még jobban talán — egyelőre, miután ehhez a kérdéshez kétségtelenül még sok szó fér — a commentárnak egyes fontosabb részletei.

Igy pl. ehhez a vershez: »Ámde az, a ki betekint a szabadságnak tökéletes Törvényébe, és megmarad abban stb.«, 1, 25 (cf. 2, 12: »Ugy szóljatok, és úgy cselekedjete, mint kik megítéltetnek a szabadságnak Törvénye által«), a hol Spitta (54. s köv. l.) a kérdéses kitélt: »a szabadságnak Törvénye« (= νόμος ὁ τῆς ἐλευθερίας) a következőképen magyarázza: »Es wird hierdurch das jüdische Gesetz denen anderer Völker gegenübergestellt, wie es in der hellenistischen Litteratur, besonders bei Aristeeas und Philo, gern geschieht... In der schon oben citirten Stelle aus der Rede Eleazars an Antiochus 4 Macc. 5, 24—26 wird auf die Naturgemässheit der Forderungen des jüdischen Gesetzes hingewiesen... Den Zwang, ein solches Gesetz zu übertreten, bezeichnet Eleazar deshalb als τυραννικόν. In derselben Schrift wird 14, 2 mit offener Anspielung an den stoischen Satz: οὐ μόνον δὲ ἐλευθέρους εἶναι τοὺς σοφούς, ἀλλὰ καὶ βασιλέας (Diog. Laert. Zeno c. 64), ausgerufen: ὁ βασιλέων λογισμοὶ βασιλικώτεροι καὶ ἐλευθέρων ἐλευθέρωτεροι. Die λογισμοὶ aber, die Aeusserungen des ver-

¹⁾ A munkát különnyomatban is megjelent ily czimen: *Der Brief des Jakobus*, untersucht von ... (ugyanosak Göttingen, 1896), és mi a következőkben ezen kiadást használjuk és idézzük.

²⁾ »Der Brief beansprucht gar nicht«, így mond Spitta végül (238. l.), »von Jakobus, dem Apostel oder dem Gerechten«, verfasst zu sein, und von einem Unterschieben des Briefes kann bei dem oben geschilderten Hergang seiner Aufnahme in den Gebrauch der christlichen Gemeinde nicht die Rede sein. Wo finden sich nun Gründe, welche unserer Ansicht von dem jüdischen Ursprung dieser Schrift hindern im Wege stehen? Weder die Kenntniss desselben von Seiten des Irenäus u. s. w.« Nézetéhez Spitta — képzelhetjük — még ma is ragaszkodik; 1. »Untersuchungen über den Brief des Paulus an die Römer« (Zur Gesch. u. Litt. d. Urchr. III. 1. Hälfte, Göttingen, 1901) 139. s köv. l.

Schön handeln sie, wenn sie dieses Gebot durch Erfüllung zur Vollendung bringen. Aber neben diesem Gebote steht im Gesetz (Lev. 19, 15) ein anderes, das fordert, kein Ansehen der Person zu üben . . . Wenn die Leser (nun) durch ihr Verhalten gegen die Armen dieses (letztere) Gebot übertreten, so thun sie — gleichviel ob sie den νόμος βασιλικός erfüllt haben — Sünde und werden von dem Gesetz als Übertreter des göttlichen Willens überwiesen. Dieser Wille ist nämlich eine Einheit. Wer das ganze Gesetz hält, sich aber an einem Gebote versündigt, der ist aller andern mit schuldig geworden u. s. w. « Végül még: »Man bringt ganz fremde Gedanken . . . in die Ausführung des Jakobus, wenn man behauptet, das Gebot der Nächstenliebe komme hier als die Einheit, die Summa des Gesetzes in Betracht; in der Erfüllung dieses Gebotes sei die der anderen schon mit beschlossen. Von dieser Ansicht, mit der die Leser sich mögen getröstet haben und die z. B. einen Vertreter an Hillel hatte, sagt Jakobus das gerade Gegentheil. Er gibt seinen Lesern zu, dass sie den Reichen gegenüber das Gebot der Nächsten-, ja, der Feindesliebe erfüllt haben. Aber anstatt nun nachzuweisen, dass sie es den Armen gegenüber gröblich verletzt haben, erinnert er an die anderen Gebote, die neben dem von der Nächstenliebe stehen und die sie mit diesem noch lange nicht erfüllt haben. Ja, die Verfehlung gegen das kleine Gebot Lev. 19, 15 macht die Erfüllung des grossen Lev. 19, 18 wirkungslos. Wohl kommt auch für Jakobus das Gesetz als eine Einheit in Betracht. Diese wird aber gestört und geschädigt, wenn irgend ein beliebiges der Einzelgebote, in deren Reihe das von der Nächstenliebe eine Nummer ausmacht, verletzt wird . . . «¹⁾

¹⁾ Spitta itt a következő helyeket idézi: Pirke Ab. 2, 1: »Übe ein geringes Gebot eben so gern wie ein schweres (= היו זהיר במצוה) לא תהא א' הואיל ומצוה זו נדרלה א' (= קלה כבדמי); Midr. Deb. r. C. 6 (עושה אותה ששברה מרובה וכי עשאו כולן בהעלם א' (= Wenn einer alle thut, eines aber übergeht, ist er aller einzelnen schuldig) (= הייב על כל אהה ואהה, mivelhogy ott egészen másról van szó. Íp úgy nem a további idézetek: Pesikta f. 50, 1: Omnis, qui dicit totam legem in me recipio praeter verbum unum, hic sermonem dei sprevit et praecepta ejus irrita fecit (L. Sifré ed. Friedmann 33 a: אמר כל הת' כולה אני מקבל חוץ מדבר זה ואפי' אמר כל הת' כולה מן השמים חוץ: és Sanh. 89 a: והו' כי דבר ה' ביה

Jakab tehát, e szerint a magyarázat szerint, elismerné ugyan a felebaráti szeretetről szóló parancsolatnak (Lev. 19, 18) kiválóságát, elsőbbségét, felsőbbbbségét, nevezvén azt, eléggé talá-lóan, »királyi törvény«-nek (νόμος βασιλικός); de nem ismerné el, hogy az egyszersmind a »Törvénynek Summája« — ugy, a mint azt, Spitta szerint, első sorban Hillel tanította (Sabb. 31 a: ודעלן מני להבדיל לא העביר זו היא כל התורה כולה ואיך פירושה.)

Tényleg úgy áll a dolog, hogy úgy Tobith K. (4, 15: ὁ μισῆς μηδενὶ ποιήσης), mint Philo (Euseb. Praep. ev. VIII 7, 6: ἂ τις παθεῖν ἐχθαίρει μὴ ποιεῖν αὐτόν)¹⁾ csakis Hillel tételét variálják. Spitta azonban itt is ráutalhatott volna még R. Akiba (mint a »spätere jüdische Schriftgelehrsamkeit« egyik legkiválóbb s legrégibb képviselőjének) ismert tanítására: ואהב לרעך כמך זו כלל גדול במורה (Szifrá, Ked., a helyhez; jer. Talmud, Nedar. 41 c; Ber. r. C. 24).

Tudvalevőleg különösen Güdemann²⁾ az, a ki bebizonyította, hogy ez a tétel nem úgy értendő: »a Törvénynek (egyik) nagy alapelve«, hanem így: »a Törvénynek legnagyobb alapelve; továbbá, hogy R. Akiba is — úgy mint Hillel³⁾, Spittával szólva, a »Törvénynek Summáját« kereste és találta fel abban a parancsolatban: szóval, hogy a két formula, tartalomra, teljesen megegyezik. S ugyancsak Güdemannál olvasuk még a következőket is: »Wenn nun gefragt wird, worin die »Versuchung« seitens des Schriftgelehrten⁴⁾ bestanden habe, so ist zu antworten, dass das Bestreben, das Judenthum auf eine oder wenige Formeln zu bringen, den Anhängern der Zelotenpartei gewiss nicht genehm war. Sie mochten in derartigen Versuchen Connivenz gegen die, wie wir heute

הו' כי דבר ה' ביה (מפסוק זה . . . והו' כי דבר ה' ביה) Bamidbar r. C. 9: »Unser Lehrer hat uns gelehrt: der Ehebrecher und die Ehebrecherin übertreten alle zehn Gebote« (= למדתו רבנו הגאון והנושא עוברין (= שאלו תלמידיו לר' הווא . . . למדתו רבנו הגאון והנושא עוברין) etc.)

¹⁾ Idézve pl. Holzmann-nál, Hand-Commentar z. N. T. I, 13. (Tübingen und Leipzig 1901), Máté 7, 12-hez (224. l.). H. azonkívül még Jéz. Sir. következő versét is idézi: 31 (34), 15: νότι τὰ τοῦ πλησίον ἐκ σεαυτοῦ. Aligha joggal.

²⁾ »Nächstenliebe«, Bécs, 1890, 12 s. kk., 23 s. kk. II.; v. ö.: Bacher, Ag. d. Tann. (Strassb. 1884), 7, 285, 419 s. k. l.

³⁾ S mint Jézus, Máté 22, 36 s. kk. vv.; 1. Güdemann u. o. 20 s. köv. l.

⁴⁾ Máténál 22, 35: περιράζον αὐτὸν.

sagen würden, liberale Richtung erblicken; andererseits ist ja nicht zu leugnen, dass jede Generalisirung leicht das Einzelne verflüchtigt. Der Ungebildete, der »Am haarez«, mochte, wenn er von wenigen Fundamentalsätzen sprechen hörte, sich gerne einreden, dass diese allein, wie *Hillel* und nach ihm *Jesus* sich ausdrückte, das »ganze Gesetz« ausmachen, die Anforderung aber, das »Andere« als »Commentar« zu betrachten, mochte er leicht in den Wind schlagen. Von diesem Gesichtspunkte etc.«

Látnivaló ebből, hogy Spittának szóban forgó magyarázata nemcsak szellemes, hanem hogy annak — néminemű alapja is lehet.

Temesvár.

DR. LÖWY MÓR.

TALMUD-MIDRÁSI GÖRÖG SZAVAK.

1. שִׁמָּה.

Hogy a talmud-midrásai idegen szavak eredetének és valódi értelmének kipuhatólásánál mily könnyen megtéveszthetnek a rokonalaku vagy rokonhangzású szók, arra érdekes példa e szó: שִׁמָּה *Cant. Rabb.* I, 17 a következő megjegyzést fűzi II. M. 21,1 וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר הִשִּׁיב לְפָנֵיהֶם שָׁמָּה. Már a שִׁמָּה commentár figyelmeztet, hogy a שִׁמָּה szó a השִׁיב bibliai kifejezésre vonatkozik; *Levy* (Neuhebr. u. Chald. Wörterbuch IV. 547 s. v.) szintén utal e célzásra, de tovább nem kutatva, azonosítja שִׁמָּה = kincs szóval és a fönti helyet így fordítja: »so wie der Schatz nicht Jedermann bekannt ist etc.« Eltekintve, hogy a talmud valószínűleg nem ismeri azt a babonát, hogy a rejtett kincs fölvetődik,¹⁾ נִלְיָהּ nem = bekannt ist, hanem = mutatkozik, nyilvánul. Különbén sem hoz más példát, hogy שִׁמָּה azt jelentené: kincs.

Tanch. Buber י"ג, 24 azt olvassuk, hogy midőn Jákob szülőföldjére készült visszatérni, aznap Lábán Jákob lábán kincset talált Jákob lábán.

¹⁾ De ismeri. Lásd Szanh. 110 a: הַנִּלְיָהּ לְקִרְיָהּ. (Szerk.)

Nézetem szerint itt is, az előbbi példában is idegen szóval van dolgunk, mi a commentátorok és szótárírók figyelmét elkerülte, mert rokonalaku és hangzású a sémi eredetű שִׁמָּה vagy שִׁמָּה szóval, mely csakugyan kincset jelent. A fönti két példában azonban a שִׁמָּה és שִׁמָּה = σῆμα = jel, jegy, irás. Így aztán érthető, miért mondja Lábán Jákobnak: »sejtem, hogy az Örökkévaló megáldott engem a kedvedért«; mert — a midrás szerint — *tikkos* (varázs-) *jegy*t látott Jákob lábán. Hasonlóképen jól érthető e magyarázat segélyével R. Simon hasonlata: ép úgy mint a *jel* (jegy, vagy irás) nem mindenkinek nyilvánul meg (valódi értelmében), azonképpen a tóra szavai sem.

2. אֲנַחְשֵׁי.

Tanch. Buber י"ג, 2: אֲנַחְשֵׁי אֲנַחְשֵׁי שֶׁלּוֹ. *Buber* e. h. 3. jegyz. azt hiszi, hogy hibásan van írva és אֲנַחְשֵׁי-ra korrigálja, mely szerinte = ἀπαντών = entgegen. A szövegből azonban kiténik, hogy e szó csakis névszó lehet, mert birtokosragja van: אֲנַחְשֵׁי שֶׁלּוֹ. (Ugyanígy *Jalk.* 983 és *Cant. Rabb.* 1, 12-höz.) *Levy* (Neuhebr. u. Chald. Wörterbuch I. 145 s. v.) követi e nyomot a betűáthelyezést illetően és a szir אֲנַחְשֵׁי és görög ἀπάντησις szóból származtatja, mely = Entgegenkommen übrtr. Gegenwart; érdekes azonban, hogy az összes felhozott példákban úgy fordítja: *entgegen*. *Krausz* (Lehnwörter s. v.), ki ismeretes szorgalmával és pontosságával állítja össze az előforduló helyeket és olvasatokat, szintén elődei nyomán marad; szintén az אֲנַחְשֵׁי olvasatot, az ἀπάντησις eredetet fogadja el és úgy fordítja: Entgegengehen.

Pedig a betűcsere önkényes és megokolatlan. *Buber* a fennidézett helyen, hol e szó háromszor fordul elő, kiemeli, hogy az összes kéziratokban אֲנַחְשֵׁי van. Ugyanezen olvasat van a *Tanchuma* összes helyein (24 שְׁמֵי, 11 בְּשֵׁלָה, 30 אֲמֹר), a *Jalk.* idézett helyén és 988-ban és *Peszikta* R. 21 f, tehát a legtöbb helyen. Nézetem szerint az אֲנַחְשֵׁי olvasat a helyes, mely szó a görög ἔνθαδον = alap, terület szóból származik és e jelentés az összes helyekre illik is. Megerősíti e nézetemet, hogy *Jalk.* Eszt. 1058 tényleg אֲנַחְשֵׁי olvasatot mutat, a mi elkerülte *Krausz* figyelmét, ép úgy mint a *Buber*ét a *Tanchuma* oxfordi kéziratának az általa a szöveg mellé fölvetett igen helyes magyarázó jegyzete »(אֲנַחְשֵׁי תְּהוּם)«.

E szóval azonosítom אַמְנַטִי szót is I. R. 68, 9-ben, hol לשאולה (Zsolt. 9. 18) kettős helyragja úgy magyaráztatik, hogy a gonoszok leszállnak לשאולה az alvilág legmélyebb területére, vagy magyarul: a pokol fenekére.

3. אַמְנַטִי.

Szánhedrin 91a olvassuk, hogy Ketúra fiai bevádolták Izraél fiait Nagy Sándornál, hogy ezek jogos örökségükből kizárták őket. Ben Peszisa válaszában I. M. 25, 6-ra hivatkozik, mely szerint Ketúra fiait ajándékokkal elégitette ki Ábrahám még életében אַמְנַטִי לבנו בהיי. E helyen a talmud marginális jegyzete szerint az *Áruchban* אַמְנַטִי, a *Jalkutban* pedig לקיטין van. *Levy* (Neuhebr. u. Chald. Wörtb. I, 20 s. v. אַמְנַטִי) szerint az *Áruch* אַמְנַטִי-t olvas, ő pedig a ל elvetésével אַמְנַטִי olvasatot fogad el, mely = *Legat*, Schenkung, Vermächtniss. *Krausz* (Lehnwörter s. v.) megjegyzi, hogy a kiadásokban אַמְנַטִי van, de ő a אַמְנַטִי olvasatot fogadja el. Nem veszi azonban tekintetbe ő sem, hogy a szentírás szerint Ábrahám csak ajándékot adott Ketúra fiainak és így a hasonlatban sem lehet szó örökségről, a mit az atya még életében adott, a mi különös is volna.

Nézetem szerint אַמְנַטִי nem más mint a görög ἀγαθόν = *vagyon, jószág*. A talmud idézett helye pedig szól egy atyáról, ki vagyonát még életében szétosztotta fiainak.

Nagy-Atád.

DR. LÖVY FERENCZ.

IZSÁK B. MÓZES ÓR ZARUA ÉS AZ ESZTERGOMI ZSIDÓK.

Izsák b. Mózes, az Ór Zarua szerzője, a ki sokat utazván, Magyarországon is járt és művében a budai s esztergomi meleg forrásokról szól, egy döntvényében (O. Z. I. 40 a.), melyet egy Jákob b. Izsák nevű tudóshoz intézett, a következő, a 13. századbéli esztergomi zsidók viszonyait jellemző esetet tárgyalja.

Egy Matiszjahu nevű ember, a ki gondatlanságból megölt egy gyermeket, mint hitközségi előímádkozó akar alkalmaztatni, a mit a megölt gyermek atyja meg akar gátolni.

Ebben az ügyben fordul nevezett Jákob b. Izsák a nagy tekintélyű bécsi tudóshoz, Izsák b. Mózeshez, megkérdezve őt, vajjon alkalmazhatja-e a hitközség Matiszjahut előímádkozónak?

A kérdés elveszett és csak a feleletről rekonstruálható. Izsák b. Mózes hosszabb válaszában tagadja az atya ama jogát, hogy Matiszjah alkalmaztatását megakadályozza, mert ez a hitközség dolga. Utóbbi annál is inkább fogadhatja שליח-nak, hisz M. tettét megbánva lakóhelyéről távozott, a mi önkéntes száműzetésnek minősíthető. Igaz ugyan, hogy a hitközség, melybe költözött, tisztelettel bánik vele, de azért lakóhelyének változtatása megfelel a bibliai törvény rendelkezésének, hogy a ki gondatlanságból embert ölt, a kijelölt menedékvárosba fusson. [גלה] הֲלָכָה זֶה מִתְּתוּרוֹ נָמִי שְׂהוּדִיעַ שְׂבַעֲבָרָה זֶה הַמְּאֹרֵעַ [גלה] אַעֲיֵם שְׂהוּרוֹ כּוֹ בְּנֵי אָדָם טְרִיגוֹם (?) כְּכַבּוֹד הוּי גִלְחָה מַעֲלִיָּה.

A responsum annyiban érdekelhet bennünket, hogy a szóban forgó hitközség, mely Matiszjahut előímádkozónak akarja, valószínűleg az *esztergomi*. אַדָם טְרִיגוֹם ugyanis értelmet nem ad és a kéziratban eredetileg אִיסְטְרִיגוֹם állhatott. Izsák Ór Zarua járt Esztergomban és ezen a néven említi a várost. I. 101a járt Esztergomban és ezen a néven említi a várost. I. 101a — Strigonium — hanem magyar nevét használták. A kiadó vagy a kézirat másolója az ismeretlen helynévvel nem sokat törődött, így lett אִיסְטְרִיגוֹם-ból אַדָם טְרִיגוֹם két szó, a ך vav-ból ך daleth.

Maga az eset is elég érdekes. Jellemzi a magyar zsidó hitközségek állapotát a XIII. század elején, melyről Eliezer b. Izsák prágai rabbi Juda Hachaszidnak igen zord képet fest (I. 40 b.) הנה כיום מקומה שבפולין ורוסייא ואונגריין שאין שם לומדי. הנה כיום מתוך דוחק ושוכרים להם אדם מבין מאשי ימצאו והוא להם שיצ ומורה צדק ומלמד בניהם.

Lengyel-, Orosz- és Magyarországon nincsenek tudósok és azért minden jött-ment embert alkalmaznak kántortanítónak. Eliezer b. Izsákról tudjuk, hogy járt Oroszországban (Ór Zarua IV. 128. b.) és ezen állítása helyszíni tapasztalatokon alapul. A magyar viszonyok ilyen megítélése sem túlzott, mutatja a Matiszjahu esete. Hogy róla szó esik, bizonyítja azt a nagy szükségét, melyet az akkori hitközségek alkalmas emberekben szenvedtek. Talán nem pusztán találgatás, hogy M. mint tanító ölte meg a gyermeket és azután akart

előírádtkozó lenni. A gyermek apja protestál, felszólalását azonban az idegen hitközség nem tartozik respektálni. Más lett volna a helyzet, ha magában a hitközségben akad egy ember, a ki az előírádtkozó ellen bármi okból tiltakozik. Szimcha b. Sámuel speieri tudós döntését, hogy egyes ember is megakadályozhatja valakinek előírádtkozóvá való alkalmaztatását, követték a rajnamenti hitközségek annyiban, hogy a kisebbség kívánságait is tekintetbe vették. Juda Hachaszidnak nézete, hogy a און נכון-t egyhangulag válassza a község (להתמנות שיצ אלא בהסכמת כל הצבור). Mózes b. Chiszdai Taku, a szerzője, a ki Regensburgban lakott, egy határozott esetben, a mikor Chizkia b. Jákob — a Hagahoth Aseri-ben gyakran intézett מהרה — az atyja utódja akart lenni Magdeburgban, valószínűleg און שיצ, és a tudós ifjút néhányan nem akarták alkalmazni, a kisebbségnek nyújtott eme előjogok ellen igen élesen szólalt fel, de általában követték Szimcha b. Sámuel döntését és az előírádtkozó alkalmaztatásának egyik főfeltétele volt, hogy az egész községnek kedvelt embere legyen. A zsidóközségek belső szervezetének eme érdekes fejezetéről l. OZ. I. 41 b, a kis און idézve ב"ב-ban Tur Orach Chajjim 53-hoz, Agur 904.

Responsumunk abból a szempontból is érdekes, hogy egy Jákob b. Izsák nevű magyar tudóst említ. Izsák Ór Zárúa איהם דנים מלוהים שמביאים בענות מאונר"אה a 141. I. 141 איהם דנים מלוהים שמביאים בענות מאונר"אה איהם דנים מלוהים שמביאים בענות מאונר"אה . . . מתורה.

Egy másik, magyar vonatkozású megjegyzés az Ór Zárúában a következő. I. 141 איהם דנים מלוהים שמביאים בענות מאונר"אה a 141. I. 141 איהם דנים מלוהים שמביאים בענות מאונר"אה איהם דנים מלוהים שמביאים בענות מאונר"אה . . . מתורה.

Magyarországból Ausztriába sózott halat hoznak szekereken. Ha egy ilyen szekéren tisztátalan (tiltott) halat nem találnak, a halak élvezete meg van engedve. Jellemző kortörténeti adata a magyar kereskedelmi kivitelnek. Magyarország-nak neve itt nem אונר"אה, hanem און הנר אונר"אה Hungaria; nehezebben határozható meg az אונר"אה név. A XIII. század elején az Ostmark Auszria neve ritkán fordul elő, hogy pedig ezt érti a szerző, azt mutatja az összefüggés. Lehet, hogy valami íráshiba forog fenn.

Nagy-Bittse.

DR. WELLESZ GYULA.

MIKOR VOLT TUDELAI BENJAMIN ARÁBIÁBAN?

Ezen középkori turista (élt a 12. században), ki három földrészt utazott be, Európát, Ázsiát és Afrikát, saját nevével címzett munkájában (מסעותי בן ימינו) tette közzé utirajzeit. Ascher Londonban 1840-ben más tudósok közreműködésével e munkából kritikai kiadást rendezett. Utazásai idejének megállapítását megkísérelte előbb Lebrecht, az említett kiadás egyik munkatársa, a második részre nézve, még pedig később Grätz, története VI. kötetének 10. jegyzetében, ki mindenetre egészen más és maradandóbb eredményekre jutott. Szerinte r. Benjáminnak jelenléte Isfahanban 1170—71-re esik. Ez utóbbi nézet, mint tovább ki fogom mutatni, a helyes.

Az Ascher-féle kiadás 84—87. l. közli Benjámin Singar perzsa szultán szerencsétlen csatáját a ghusok ellen. A מסעותי בן ימינו munkájának három kéziratja van előttem. Mind a háromban azt olvassuk, hogy a szerencsétlen hadjárat 15 évvel azelőtt indítottatott (már t. i. mielőtt B. Isfahanban volt). Minthogy pedig azon háboru 1153 körül (Graetz i. h.) viseltetett, ennél fogva B. a nevezett városban 1168 körül tartózkodhatott (1153 + 15 = 1168). Ez azonban lehetetlen. Mert máshelyen említést tesz egy pusztító földrengésről, mely a Tripoli nevű szír várost azon napokban (בימים ההם) sujtotta, tehát vagy mialatt Szírián keresztülutazott, vagy közvetlenül odaérkezte előtt (ed. Ascher 27. l. és köv.). Hogy mikor volt ez a földrengés, arról a kiadók nem szólnak. De megtudjuk azt más helyen. Értem Schwarznak »Das heilige Land« című munkáját, 38. l. Tripoli leírásánál 1170-re teszi azon szerencsétlenség dátumát. Ha mindjárt föl is teszszük, hogy ezen elemi esemény már 1170 elején történt, és ha fölteszszük azt is, hogy B. még ugyanazon évben érkezett Arábiába, akkor is az 1168-iki évet anachronismusként kell tekinteni. Mert hogyan beszélhet ebben az évben olyan földrengésről, mely csak két évvel később támadt? Azonkívül nem valószínű, hogy ő azt a hosszú és nehézkes utat, Tripolistól Isfahanba, vidékeket, melyeken olykor télen nem is lehet utazni, oly rövid idő alatt bejárta volna, és a mellett időzhetett volna emlék-

jeleknél, sírdomboknál, történeti helyeken és számtalan községben. Hiszen mindenhol letért az egyenes útról.

Ő tehát legkorábban 1171 kezdetén lehetett Isfahanban, tehát 18, nem pedig 15 évvel Singarnak a ghosok elleni ütközete után (1153 + 18 = 1171). És tényleg Ascher kiadásában az olvasat 18 év és nem 15, a mi helyes is. A hibás 15-ös szám alkalmasint olvasási tévedés folytán csuszott be. Eredetileg talán 𐤀𐤃 volt, és a másoló 𐤀𐤃-nek olvasta; minthogy ez azonban egyszersmind Istennév is, azért helyesebbnek vélte a számot szavakkal kiírni. Hogy a másolók semmi könyvet nem hagytak sértetlenül, az eléggé ismeretes.

Jeruzsálem.

DR. GRÜNHUT LÁZÁR.

FOLKLORE.

A PRIMITIV SÉMI VALLÁS A JELENKORBAN.

(*Curtiss Samuel Ives, Primitive semitic religion to-day. A record of rescarches, discoveries and studies in Syria, Palestine and the sinaitic peninsula. London 1902.*)

Az előttünk fekvő mű szerzője 20 évig készült a szent föld beutazására, míg végre sikerült neki 1898—1901 három ízben bejárni az ókori világtörténet egy-egy színhelyét. Az angol-amerikai protestánsok a Kelet majdnem minden nevezetes pontján missióházat tartván fenn, az ótestamentom professzorának a helyzete könnyű volt. Minden oldalról támogatva, sikerült neki a különféle faju és vallásu nép gondolkodását sok tekintetben kifürkészni. Észleleteiről naplót vezetett, adatai tehát hitelesek és nem a megbízhatatlan emlékező tehetség termékei. Egyébként is, mint leírja, nagy óvatossággal járt el az anyag megszerzésében, melylyel az ó- és újtestamentom eszmevilágát kívánja új világitásba helyezni. Álláspontját eléggé jellemzi az, hogy az istenfia fogalmat abból a sémi néphitből magyarázza, mely szerint égi lények földi asszonyokkal érintkezhetnek (242. lap s máshol).

Ezen álláspontból érthető, hogy az »ótestamentom«-ot, sok szokását és eszméjét szintén a mai néphit alapján magyarázza 19 fejezetben. Az első 5 fejezet tulajdonképen előkészületeinek és utazásainak leírása és kutatómódjának megokolása. A 6—19. fejezeteknek tartalma: Fogalmak az istenről; helyi istenségek; istenített emberek; physikai viszony ember és isten között; erkölcsi viszony ember és isten között; a magaslatok és a szent siremlékek; papok és »szentek«; fogadalmak és évi ünnepek; az áldozás intézménye; a vér használata; megváltás és vérfrecksendezés; az áldozás jelentése; az áldozás helyei;

befejezés. Ehhez járul 7 érdekes függelék és több index. Hogy az angol terjengős előadás mellett is mily gazdag anyag van a 277 lapból álló műben összehordva, mutatja már a biblia-index, melyben majdnem minden bibliai könyv több helylyel szerepel, különösen Mózes I. és II., Sámuel és a Királyok könyvei.

*

Mint hogy minden könyvet első sorban a szerző álláspontjából kell megítélni, a részletekről nem igen vitatkozhatunk. Ha azok a népek, melyeknek szokásaival és gondolataival Curtiss a héber bibliát kapcsolatba hozza, zsidók és őslakók volnának, állításai és következtetései szilárd alappal birnának. De nemcsak nemzsidók, hanem nem is őslakók, mert közismert tény, hogy nincs a földnek olyan pontja, melyen a népesség oly alaposan felkavartatott, mint a szóban forgó területeken. Az egymást követő világhódítók nemcsak az országokat hódították meg, hanem a népességet is felriasztották. Az assyrek gyökerestől tépték ki az ősnépeket és helyükbe másokat telepítettek. A babylóniak, a perzsák, a görögök, a rómaiak, az arabok, a kereszties vitézek, a törökök szintén keverték a népességet. A prófétai képpel mondhatjuk, hogy »a bor nem maradt a seprün« és Akiba, a sokat utazott írástudó, már 1800 év előtt mondhatta, hogy Szacherib föl-kavarta a népeket és nem ismerhetők fel többé. A legszembe-ötölőbb példát a zsidók szolgáltatják, kik közül hirmondó sem maradt az ősi földön, mert a jelenleg ott lakó zsidók főképp a 13. század utolsó negyede óta vándoroltak be újra. Közismert tény, hogy Syriában és Palesztinában már az ókor óta nincs többé nemzeti élet. Ily körülmények között elvi aggodalmak merülnek fel, vajjon megengedhető-e, hogy az ezeken a területeken élő lakosság — népről szólani nem is szabad — anyagot szolgáltatson a rég letűnt Izraél physikai életének és szellemi világának felderítésére? Sok itt a látszat és a véletlen, melyeket a »sémi« bõ köpönyeggel letakarni nagyon bajos.

*

Ezen általános kifogáson kívül a részletekben is elég sok az erőltetett analógia és értelmezés. De ezekbe belé nem mehetünk, hanem rátérünk oly pontokra, melyek zsidó szem-

pontból érdekesek. A szokás minden népnél felette hatalmas tényező. A talmud azt mondja: »A szokás megdönti a törvényt« (נתנה עיקר הלכה). Érdekes, hogy Curtiss szó szerint ugyanezt mondja a syrekről és arabokról: »To the Arab or Syrian custom is mightier than right« (65). A talmud tehát nem tett egyebet, mint engedett a sémi népeknél általános népakaratnak.

Napfelkeltekor a következő imát mondják: »Menedéket keresek a nagy Istennél a Sátántól... Szabadíts meg a rosztól stb.« (68). Ez egészen ugya hangzik, mint a mindennapi reggeli ima. Mint hogy ez az ima »elő van«, tehát azon imák között, melyek régi időkben nem tartoztak az istentisztelet imáihoz, hanem a felkelés és az ima közötti időben alkalmilag mondatnak el (nem egyszerre), valószínűnek látszik, hogy a szóban forgó zsidó ima is *napfelkeléskor* mondatott el. — Palesztinában és Syriában még sok naptemlom (perzsa) romjai láthatók. Az Antilibanonban van egy, mely ugy van elhelyezve, hogy onnan a felkelő nap első sugarai felfoghatók (105). Nevezetes, hogy a szentélyben (Jóma misna) az áldozati kultusz megkezdése előtt a napot lesték és pirkadáskor a megfigyelő elkiáltotta magát: barkaj (fény). A szentélyben a napot tényleg reggeltől számították és nem estétől, a nap tehát a nap és nem a hold felkelésével kezdődött. Mint hogy az időszámítás a hold szerint igazodott, kétségtelen, hogy a szentély szokása perzsa befolyás alatt keletkezett. Talán a Cyrus és Artaxerxes alatt visszatértek (Zerubabel, Józsuá, Ezra, Nehemia), kik a második templomot felépítették és a kultuszt újra berendezték, honosították meg a szóban forgó szokást.

A chaszidizmus és csodarabbiság keleti termék. A nagy kofta a 18. században fehér ruhában járt és csodákat művelt, mint a csodarabbi. Mai napig szokásban van, hogy a »rebbe« nek cédulát adnak be, melyre a kérelem »bakóse« fel van írva. Sőt a holt »szent« siremlékébe is bedobják a »quittl«-t. A »veli«, a mint Curtiss leírja, ilyen szent. Különösen érdekes a következő. A mohamedánok azt tartják, hogy Ábrahám Berzeh-ben, Damaszkus közelében született. E helyen van egy emlékmű, hova imádkozni járnak. *A falra egy iv papiros van kiterítve, melyen a látogatók felszólítatnak, hogy bajaikat írják fel a szent*

(veli) számára (81). — A zsidó néphit azt tartja, hogy az ördögök asszonyokkal érintkezhetnek, sőt magam hallottam, hogy egy bizonyos, névvel nevezett család ilyen eredetű. A család fekete volt és Ujhely tájékán élt (állítólag). Ez a hit szintén chaszid körben élt és támpontot a talmudban talált, mely szerint a sédim esznek-isznak, szaporodnak és meghalnak. Curtiss 112. s köv. ll. beszél arról a sémi néphitről, hogy szellemek egyesülnek emberekkel. Különösen érdekes az érintett szempontból a következő: »Van egy ember Nebkben, kiről az egyszerű nép azt tartja, hogy egy dsinne (ördögnek) a fia« (116), persze csak az atya volt »dsin«. — A »kappóreslögen« nem ősi szokás, aligha lesz 400 évnél idősebb. A szokás célja az, hogy az állat élete váltsa meg az ember életét. Hasonló szokásról értesít bennünket Curtiss 207. s köv. l. »that is, the soul of the animal in the place of the soul of the man«. Curtiss ezt halott lelkekért hozott áldozatról mondja. A mavalik emirje azt mondta: »Ha valakinek drága lova döglik meg, azt mondják neki: ne boszankodj, megváltott téged« (209. fent). Ha kár esik, a zsidók manapság hasonló gondolkozást árulnak el. Curtiss persze még több példát idéz, melyekre a talmudban található analógia.

A betegségeket a megszállás okozza, vagyis a betegbe belebújt az ördög. Az újtestamentum tudvalevőleg erről több példával szolgál. A gyógyítást a szellem kiűzése által (exorcismus) eszközlik a szent emberek és a seikhek. Egy asszony megjedte és elvesztette beszélő képességét. Azonnal hozattak egy seikhet, ki elhozta varázskönyveit és tüzet gyújtva megkezdte az eljárást és a következő párbeszéd keletkezett közté és a szellem (meggyilkolt ember lelke) közt:

Seikh: Ki vagy?

Szellem: (az asszonyból) Zsidó vagyok.

Seikh: Hogy kerültél ide?

Szellem: E helyen ölettem meg.

Seikh: Hova való vagy?

Szellem: Nablusba.

Seikh: Mikor öletted meg?

Szellem: 12 év előtt.

A hosszú párbeszéd vége, hogy az eltévedt lélek egy kis seben át kiüzetik (152). A megölt ember lelke a talmud sze-

rint is addig bolyong, míg nincs megboszulva. A Karmel tövében levő khudde siremléket az összes felekezetekhez tartozó emberek, közöttük zsidók is, felkeresik bajaikban (203).

Hogy az embert érő bajok büneinek büntetései általános felfogás, mely ellen már Jób szerzője sikra szállt, ki azt vitatja, hogy a szerencsétlenségből nem szabad azt következtetni, hogy a sújtott egyszerűs mind bűnös is. A syr nép szerencsétlenség láttára első sorban arra gondol, hogy az ez által sújtott ember büntetett el (127). A talmud az általános néphitet fejezi ki, midőn azt mondja: »Ha szenvedések érik az embert, kutassa cselekedeteit« (Berákhóth 5 a). De magasabb felfogást tanúsít, midőn folytatólag azt mondja: Ha büntet nem talál, baja (isteni) szeretetből eredő szenvedés.

»Némelykor a férj fogadalmat tesz, hogy ezüstben fizeti meg a gyermek súlyát, ha a szent egy fiúhoz segíti«. Ilyen esetek előfordulnak (157). Hasonlót találunk a talmudban. Végül utalunk még a keleti sütőkemence (tannur) leírására (187. l., 2. jegyzet). Ezt a kemencét a talmud sürein emlegeti. — 151. lap, 3. jegyz. Genesis helyett olvasandó Jeremiás.

Behatóbb tanulmányozás mellett a megbeszélte műből még sok felvilágosítás meríthető. A keleti utleírások általános sok becses anyagot szolgáltatnak a talmudi reáliák megismeréséhez, de, mint sok egyéb, ezek is kiáztatlan kincsek maradnak. Az utleirók nem ismerik a talmudot, a talmudisták még kevésbé az utleírásokat. Nem harber Rambam.

Budapest.

B. L.

ABÚHA DI-SÁMUEL.¹⁾

(Csodarabbi történet.)

In Apt hot gëvojnt a grojszer ormer mann. Er hot zëch mëfarnësz²⁾ gëvën, az er iz gëvën a mësilëch,³⁾ venn ajner brauch epësz. Emül hot er zëch czerkrigt mitn vajb, in zif

¹⁾ A kiejtésre nézve utalok a M. Zs. Sz. januári füzetében megállapított fonetikára.

²⁾ מפרנס = fenntartotta magát.

³⁾ משלה = küldöncz, ki mindenféle küldetésben eljár.

hot a klülé¹⁾ arausz gëlozt: »De ríchész²⁾ hetn dëch sojn gënimhën! »In der mún iz nélëm³⁾ gëvorën. Núch czvaj-draj tég iz dë isë czim »Apter«⁴⁾ Reb Avrúm Jësfë Hersl. Hot er gezugt: »Der Ajberster vet sojn helfën. A púr tég arim mach ích chaszënë, veln doj a szach rabëjëm⁴⁾ zajn, veln mer sojn helfën, imjeresëm.«⁵⁾ Denn er vúr der zükën hador,⁶⁾ zenen allë baj ém czizamgëkimmën. Aufn chaszënë-tug iz ë grojszer ojlëm⁷⁾ gëvën, ész vúr sojn czím bëdekkën, in er ajlt zëch nist. Hot ajner dën rebën gefrégt, far vúsz men gët noch nist czím bëdekkën, zugt er: »Mër vartmër aufn rebbën Reb Szrúlcë.«⁸⁾ Iz dort gëvën a jinger mann mit zajne lajt, hot ész zaj géerrt, az mën vart ëzjo lang, hot er dën rebbën noch a mál gëfrégt. Zugt der rebbë:

»Ech vel ënk derczajlën a majnszë.⁹⁾ Kojdëm¹⁰⁾ velëch ënk a kasë¹¹⁾ frégën. Avúhë dë-Smil!¹²⁾ Hot denn dë gëmúré¹³⁾ nist gëviszt, ví er hot gëhajszën? Velëch ënk dë majnszë derczajlën, fër vúsz er hajszt Avúhë dë-Smil:

Avúhë dë-Smil vúr ë grojszer talmëd-chúchëm¹⁴⁾ in jirësz-ëëmájëm,¹⁵⁾ anúdëm-gúdël,¹⁶⁾ auszërdëm a grojszer chúchëm¹⁷⁾ in kúrëv-lëmalchësz.¹⁸⁾ Bajn kajzer iz er gëvën a ojhëv-

¹⁾ קללה = átok.

²⁾ רוחות = szellemek, démonok.

³⁾ נעלם = eltűnt.

⁴⁾ רבנים = rabbik.

⁵⁾ אם ירצה השם = ha Isten úgy akarja.

⁶⁾ יקון הדור = a nemzedék véne, kiválója.

⁷⁾ עולם = világ, közönség.

⁸⁾ ישראל = R. Izrael, más néven: »der Rizsëner«, később: »der

Szadëgírer« városa után. »Rizsën és »Apta« Oroszországban, »Szadagora« galicizai városa.

⁹⁾ מעשה = történet.

¹⁰⁾ קודם = mindenek előtt.

¹¹⁾ קושיא = nehézség, kérdés.

¹²⁾ אביו דשמואל = Sámuel atyja.

¹³⁾ גמרא = gemára, talmud.

¹⁴⁾ תלמיד חכם = tudós.

¹⁵⁾ יראת שמים = istenfélő.

¹⁶⁾ אדם גדול = nagy férfi.

¹⁷⁾ חכם = bölcs.

¹⁸⁾ קרוב למלוכה = a kormánykörökhöz tartozó.

némën,¹⁾ in er hot zajër fil finëm gëhalten, in er hot gëhat mërërë mëdínësz²⁾ intern kajzer.

Amúl iz Avúhë dë-Smil mit andërë monarchën czin kajzer gelüdünt gëvën, in ojbën-ún lében kajzer iz der placz angëvizen gëvën fer ém. Di kiszrójëm³⁾ hobën nëm zër mëkanë⁴⁾ gëvën. Hot er ferczajlt zajn grojsz chochmë in tachsziészë milchümë⁵⁾ (zajnë krígszpléner). Ajner fin dikiszrójëm hotn kajzer gëbë-tën, er zollën mitgëbën, bisz er zajn milchümë macht, in er iz czifrídën gëvën. In Avúhë dë-Smil iz mitn gëgangen, esz vúr ober a mehalëch ráv.⁶⁾ In er hot maczliëch⁷⁾ gëvën, in ajngënimmen dë milchümë. Hot ern gefrégt, mit vúsz er zolln belónen? In hotn arajngëffrt in dë saczkammer, er zoll zëch nemmen, vúsz er vill; er hat ober nist gevollt nemmen, vajl er iz gësiht. Hotn der mëlëch noch a sajlë gëfrégt:⁸⁾

»Dort iz a biksz fin gold, vúsz der fúter hot jërisë⁹⁾ gëlozt, in mër zemër gëvën czvaj bríder, hot er ém dë mëlíchë¹⁰⁾ gëlozt, in mir in majn szvzter czi ajn zolchë sachtl, vúsz a zoj fil vërt iz, aví dë mëlíchë. Ích hob mër chaszënë gëhat, in ho mit ír bëkimmen majn mëdínë. In ëch vúsz nist ad hajom,¹¹⁾ vúsz dús batajt, in vúsz in dë biksz iz.«

Iz Avúhë dë-Smil ahín, in ví er hot dë biksz aufgë-macht, hot er drin gëzën a spígël, in drin hot er gezën aszídësz.¹²⁾ Ober dë biksz iz noch svër gëvën, hot er noch gëzícht, bisz er hot gëfínnen, az auf der anderer zajt iz drin gëzën a tajerer stajn, vúsz zër a grojszën vërt hot. Hot der mëlëch a grojsz szimchë¹³⁾ gëhat. Hot er finëm mëlëch a bakúsë¹⁴⁾

¹⁾ אוהב נאמן = hű barát.

²⁾ מדינות = tartományok.

³⁾ קשריים = császárok.

⁴⁾ מקנה = irigyelték.

⁵⁾ תכנים מלחמה = sztratégia, hadi tudomány.

⁶⁾ מהלך רב = nagy út.

⁷⁾ מצליח = sikerrel járt.

⁸⁾ שאלה = kérdés.

⁹⁾ ירושה = örökség.

¹⁰⁾ מלוכה = királyság, kormány.

¹¹⁾ עד היום = mai napig.

¹²⁾ עתידות = jövődőt.

¹³⁾ שמהה = öröm.

¹⁴⁾ בקשה = kérés.

gëbëtën, er zolln mitgëbën czi vajzën zajn kajzer, in czirik czi sikën.

In ví Avühë dë-Smíl iz ahajm gëkimmën, in dë kajzerën hotn stajn gëzën, hot zë gëvinst czi huben dën stajn, in iz erkrankt fer bëgirdë, vajl men hotn gëmizt czirik sikën. In dë doktojrëm hobën gëzugt, az zí vet nist auszhaltën. Hot mën a pszak-din¹⁾ gëmacht, az dén miz mën cziriksikën, nor Avühë dë-Smíl miz fersaffën a zolchën stajn. Iz doch gëvën a pikëch-nëfës²⁾ fer jidën. In dë sveszter fin dén mëlëch hot ách e zolchën stajn gëhat, zí hot ober zër vajt gevojnt. Hot Avühë dë-Smíl masbíë³⁾ gëvën an únen,⁴⁾ in iz hingë-fürën czi ír, in hot ír biksz aufgëmacht, in hot ír gëvizën dën spígël, in hot ír gëzugt: »Vúsz dë vilsztír in zín arajn nemmen, veszti in dém spígël zén.« Hot zí gëvellt zén, vúsz dí czukunft fin Avühë dë-Smíl vet zajn, hot zí gëzën, az der zín vet zajer grojsz zajn; hot zí gëvellt, esz zoll zajn fin ír, hot zí ém tojvéë⁵⁾ gëvën. Hot er gëbëtën dën sachtël, in zë zolln gëbën bezinnungsz-czajt bisz czi frí. In er iz gëgangën in gúrtën, in úbend hot er víder a únën masbíë gëvën, in iz auf der nacht ahám gëfürën. In dí nacht vúr lel-tëvílë⁶⁾ fin zajn vajb, in er hot mit ír gojmer⁷⁾ gëvën zajn zach. In dën stajn hot er fer dë kajzerën gëgëbën, in czi frí iz er sojn czirik gëvëzën. Hot er czi dë malkë gëzugt: »Mír sajnt, dí hosztích tojé⁸⁾ gëvën.« In ví zi hot in spígël gëzën, hot zí sojn dúsz nist gëzën. Ni majlë,⁹⁾ hot zí sojn finëm nist ferlangt.

In dë frí brauch er sojn ehám czi fúren, in er hot nist gëvelt mër masbíë zajn a únën, in der vég hot gedauert a púr chëdösëm.¹⁰⁾ In mën hot gëzën, az zi iz mëibërës,¹¹⁾ hot

¹⁾ פסק דין = ítélet,

²⁾ פקח נפש = életveszély, veszedelem.

³⁾ משביע = megeskette.

⁴⁾ עני = felhő.

⁵⁾ תובע = követelte, felszólította, hogy jöjjön haza.

⁶⁾ ליל טבילה = a rituális fürdőzés utáni éjszaka.

⁷⁾ גומר = elvégezte.

⁸⁾ טועה = tévedsz.

⁹⁾ ממילא = természetesen.

¹⁰⁾ חודשים = hónapok.

¹¹⁾ מעוברת = terhes.

mën zí min-hasztam¹⁾ chojséd²⁾ gëvën, az zí hot mëzanë³⁾ gëvën, hot mën zí gëvelt dan⁴⁾ zajn. Czi biszlëch iz Avühë dë-Smíl úngëkimmën. Hot er gëzugt: »Lomër vartën, bisz dí najn chëdösëm ausz zenen, in dernúch lomër czirik rachënen, ojb esz kimmt ausz jene lel-tëvílë, vúsz ích bin baj ír gëvën.« In vajl Smíl iz fin dër léde⁵⁾ gëbúrën, hot menën gehajszën Avühë dë-Smíl.«

Azój hot der »Apter« derczëlt. Dervajl iz der »Rizsëner«⁶⁾ (jeczt »Sadëgirer«) úngëkimmën auf zajn kicsën. Hotn der »Apter« gëfrëgt, fer vúsz er hot zój lang gezámt. Hot er gëzugt: »Majn fërd hot a féler bëkimmën, bobëch dë chëszíedëm nochën ander fërd gësikht, hobën zé ánsz gëbrëngt fer draj ránës. Dúsz iz ober nist dúsz, vúsz ích bëdarf: majnsz hot tauzënd finëf hindert gëkoszt, in hot ách a féler bëkimmën. Endlëch hobën zé fër czvaj tauzënd ránës a simmël gëbrëngt, vúsz iz takë git, dër hot nist arausz gëczojgën fin allë blo-tësz.«⁷⁾ (Vúsz mën hot gëdarft, hot er allesz arausz gëslëpt.)

In der jíd, vúsz iz nélëm gëvorën, iz úngëkimmën fin dë timësz,⁸⁾ ví er mësikë⁹⁾ vúr.

Ez keretes elbeszélés. Kerete a következők:

Pörlekedés közben kiszalasztja az asszony azt az átkot, hogy a gonosz szellemek vigyék el az ő férjét, és ez tényleg el is tűnik a menyecske nagy bánatára. Mit is tehetne egyebet! A városi csodarabbihoz járul, hogy az ő segítségével elveszett férjét visszaszerezze. A jámbor rabbi vigasztalja, hogy majd az Isten megsegíti, csak várjon más napig, mikor a rabbi házában menyegző lesz és erre majd sok más csodarabbi collegája is eljön. A lakzi napján már minden kész, még csak a »Rizensi«-re, arra a híres csodarabbira várnak; a közönség türelmetlenkedik, a házi gazda pedig addig avval a mesével

¹⁾ מן הסתם = valószínűleg, természetesen.

²⁾ הושר = gyanúsították.

³⁾ מונה = házasságot tört.

⁴⁾ דן = törvényt ülni felette, vagy kivégezni.

⁵⁾ לידה = születés.

⁶⁾ Kít fent Reb Szrúcsë-nek nevezett. L. 8. j.

⁷⁾ Lengyel szó = sár, héber többesraggal ellátva.

⁸⁾ טומאת = tisztátlanság, sötét hatalmak.

⁹⁾ מיוקע = belemerült.

mulattatja a népet, hogy miért nincs a talmudban a híres Sámuelnek apja saját nevével megnevezve, hanem mindig csak úgy idézik, hogy »Sámuel apja«? Végre megérkezik a várva-várt »Rizseni«, de persze ennek is el kell mondaní, miért késett oly soká az uton? Az oka egyszerű, de ezen dicső mester szájában a legegységűbb dolog is nagy fontosságot nyer. Lova ugyanis utközben kidőlt, mire ő jámborait más léért küldte. Ezek azonban nem igen értik a lókupecz mesterségét, mert csak egy 3 forintos paripát hoznak, kibé a lélek csak hálí jár. Ő azonban, a »Rizseni«, vagyis mostani lakhelye szerint, a »Szadagorai«, ki roppant fényűzéséről híres, csak nem használhat 3 frtos lovat, mert ha az ő 1500 pengős lova is tönkre ment, hogy bírná ki az ilyen szegény pára? Hoztak is végre egy 2000 frtos lovat, mely aztán igazán kitűnő is volt, mert őket minden posványból kihuzta. A posvány pedig nem egyéb, mint a tisztátlan gonosz szellemek, kiknek hatalmától menekülnők sikerült. Es így előkerült az elátkozott férj is a perlekedő asszony örömére.

Ez az egész keret elég jelentéktelen, csak a misztikus homály, mely az egészen átvonul, kölcsönöz neki némi érdekességet. Továbbá fényt derít a csodarabbiknak ezen fontos hivatáskörére, hol oly sikerrel működnek, hogy a nyilvántartást a rendőrséggel együtt feleslegessé teszik.

Az Abúha di-Sámuel-ról szóló monda pedig ősrégi és kétségtelen, hogy a Kr. u. 3—4 századra megy vissza. A Toszafisták röviden említik¹⁾ még pedig a jeruzsálemi talmud nevében. Valamivel bővebben idézi R. Áser²⁾ e helyen és szintén a Jerusalmira hivatkozik. Tehát kétségtelen, hogy a jeruzsálemi talmudból származik, bár a mi példányainkban nem maradt nyoma.³⁾

A monda főhelye a kahirai R. Simeontól származó Halachoth-Gedóloth cz. művében található.⁴⁾ E szerző, ki Kr. u. 900 körül élt, valószínűleg a Jerusalmi eredeti szövegét idézi, a mint azt e darab nyelvezete, stilusa és sajtáságai is

¹⁾ Kiddusin 73 b. vox אִשָּׁה אִשָּׁה.

²⁾ שׁוֹרֵט Kidd. 4. fej. 7. p.

³⁾ ה' ed. Hildesheimer, 338 l., 65. jegyzet és glossza az idézet Toszafoth mellett.

⁴⁾ ה' ed. Hildesheimer 337. l., 4. sor alulról.

mutatják. Elég érdekesnek találok, hogy e helynek magyar fordítását ide igtassam:

»Nem gyanúsítjuk (az asszonyt), mert hátha férje jött titkon az éjjel, mint Sámuel apjával is megtörtént, ki istennév segítségével jött feleségéhez haza. Mert mikor Sámuel apja nyugatra¹⁾ ment, médiái nő találta őt, ki a madarak nyelvét értette. Azt mondta neki a nő: »Jer hozzám és én adok neked sok aranyat, mert tudta, hogy nagy ember származik majd tőle. Erre²⁾ elfutott előle és istennév segítségével otthon termett feleségénél ezen éjjel és megint elment. Végre híre kelt, hogy teherbe esett. Törvényszék elé idézték és botbüntetéssel sujtották. És Sámuel mondta anyjának méhében: »Félfordítom fejemet, hátha érne engem a bot hegye és fájna«. Féltre is fordult anyja méhében, de a bot hegye így is érte.

A mondanak jelen alakja azonban, melyet Szerencsben jegyeztem föl, számos elemmel bővíült, mely a csodarabbik chaszideus környezetére vall. Magában a mesében sok dolog csak homályosan van érintve, de nem akartam az eredeti nyelven és stíluson lényegesen változtatni, és inkább a tartalom bővebb kifejtése által pótolom a hiányokat.

Sámuel atyja igen jámbor tudós volt, de bölcsesége és társadalmi állása által is kivált. Mint több tartomány ura és a császárnak meghitt barátja gyakori vendég volt a császári udvarban. Egy ilyen udvari lakomán föltűntek az ő sztratégiai ismeretei az egyik királynak, ki őt a császártól elkérte, hogy az ő háboruit viselje. Vele is ment és háboruit szerencsésen be is fejezte. De nem akart semmiféle jutalmat elfogadni, mert ő csak a kötelességét teljesítette, midőn császára küldetésében eljár. A királyi kincstár minden drágasága nem csábítja. Még egy szivességre kéri a király, hogy magyarazza meg, ha olyan böcs, hogy mit jelent azon arany doboz, melyet örökségül kapott és melynek valami mesés értéke van. Mert mikor a király atyja meghalt, egyik fiának hagyta koronáját, másik fiának és leányának pedig egy-egy ily arany dobozt, azon megjegyzéssel, hogy ezek is

¹⁾ = Palesztinába.

²⁾ Abúha di-Sámuel.

annyt érnek mint az országa. De eddig még nem is tudták kinyitni, és így nem is tudják, mi van benne. (Tartományát pedig csak házasság útján nyerte.) Sámuel atyja azonban ki is nyitotta, meg is magyarázta, hogy mire való a benn levő tükör, hogy t. i. benne mind annak a jövendőjét lehet látni, a mit az ember csak az eszébe vesz. De miután a tükröt kivette, érezte a doboz nehézségéből, hogy valaminek még benn kell lenni. És meg is találta, hogy a doboz alulról is nyílik, és benne volt egy rendkívül nagy és értékes drágakő. Erre kikérte magának, hogy e drágakövet haza vihesse és császárnéjának megmutathassa, aztán majd vissza hozza. A király szívesen egyezett bele. De mikor a császárné e követ meglátta, annyira megkívánta, hogy veszélyesen belebetegedett. Az orvosok kimondták, hogy ha a követ meg nem kapja, nincs remény felgyógyulásához. Erre a császár megparancsolta, hogy ha már Sámuel atyja megígérte, hogy visszahozza a követ, hát vigye, de meg kell neki szerezni egy másik ép olyan drágakövet. De nem volt sehol ilyesmi csak az illető király nővérénél, ki szintén oly dobozt örökölt, de nagyon messze lakott. Tekintettel arra, hogy baj érheti az egész zsidóságot, ha a császár haragját le nem csillapítja, megengedi magának a jámbor Abúha di-Sámuel, hogy csodát miveljen, mert csakis a legnagyobb veszélyben szabad az égtől csodát várni. Megesket egy felhőt és ez gyorsan elviszi az illető királynéhoz. Neki is magyarázza a doboz titkát, melyben megvan a kő is, a tükör is; de most baj van. Mert a királyné tudni akarta Abúha di-Sámuel jövőjét és látta a tükörben, hogy egy fiu fog tőle származni, ki igen kiváló ember lesz. Azért kívánta a királyné, hogy az a születendő nagy ember az ő fia legyen, azaz tőle születésék. E követelésre a jámbor tudós reggelig kér meggondolási időt és kéri egyuttal magának a dobozt is. Éjjel a dobozzal ugyanilyen alkalmatossággal, felhőben, utazik haza és feleségéhez közeledik. A császárnénak is átadja a drágakövet és visszarepül a dobozzal, persze most is felhőben. Reggel avval jön a királynéhoz, hogy ugy látszik, a királyné tévedt. És a királyné a történetek után nem is láthatta többé a tükörben, hogy Abúhától nagy ember fog születni. A királyné erre eláll kívánságától és Abúha di-Sámuel lassan hazafelé indult, most már nem felhőn, mert már nem volt rá okvetlenül szüksége.

Utazott is néhány hónapig. Közben látták felesége állapotát és be is panaszták. Férje pedig ki időközben megérkezett, azt mondta, hogy ne bántsák, mert a gyermek tőle való és bizonyítékul megmondta, hogy a gyermek mely napon fog születni. És így is volt. A született gyermek a híres Sámuel lett. Ez esemény óta apját mindig csak »Sámel apjának« nevezték.

Budapest.

URBACH HENRIK.

IRODALOM.

A »JEWISH ENCYCLOPEDIA« HARMADIK KÖTETE.

(Funk and Wagnalls New-York és London 1902.)

A zsidó encyclopédián serényen dolgoznak és rövid félévvel a 2. kötet megjelenése után a 3. is kikerült a sajtó alól. Valóságos meglepetés, ha meggondoljuk, hogy a Pauly-féle klasszikus és a Hauk-féle protestáns encyclopedia 2—3 évben halad előre egy-egy kötettel. A munka nehézségei pedig aránytalanul súlyosabbak a zsidó műnél, mint az említettéknél. Ez utóbbiaknál ugyanis csupán új kiadásról van szó, az előbbinél pedig egészen új munkáról. A klasszikus irodalom és a protestáns theológia évszázadok óta buzgó kutatás tárgya, úgy hogy majdnem minden tárgyról van monografia és új szempontok, legalább egy encyclopedia céljaira, alig találhatók, tehát minden készen áll és csak a kezdet kell érte kinyújtani. Az állam és társadalom ezrivel alkalmazza a szaktudásokat, kiknek a tudomány művelése kizárólagos életcéljuk, mely körülmény folytán nem annyira a munkatársak megszerzése, mint inkább kiválogatása okoz gondot, ha a bőségben való dusslakodás gondnak nevezhető. Ily kedvező kilátások mellett a zsidó encyclopedia nem indulhatott meg. Tervezői és kiadói a feldolgozásra kerülő anyagot ugyszólván maguk teremtették meg és az alkalmasabb munkatársakat maguk fedezték fel. Bámulatos kitartást, leleményeséget és körültekintést tanusítanak és kitűnően vannak tájékozva. Minden jelentékenyebb cikkre hivatott írók keresnek és rendszerint a leghivatottabbat »fogják meg«. Az encyclo-

pedia szerkesztői szükség esetén talán a holtat is feltámasztanák, hogy írja meg a cikket.

A nagy igyekezet és a tény, hogy a 4. kötet máris készül és hogy az összes cikkek ki vannak osztva, kétségtelenül teszi, hogy az egész mű rövid pár év múlva elkészül. Az egyik, még pedig pedig nagyfontosságú szakra, a talmudra megnyerték szerkesztőnek *Dr. Schechtert*, az amerikai rabbi-szeminarium nagyírú igazgatóját, ki a haladott kora miatt visszavonuló Jastrow helyére lép. *Dr. Hirsch G. Emil* szintén új és agilis szerkesztő. Megtörténik minden, ami a mű előrehaladásához szükséges és a kiadócég az Encyclopedia befejezésének határnapjául 1905. december 1. tűzte ki. Bajos ily dologról jósolni — az egész munkán 660-an dolgoznak, 8000 lapból fog állani és 2000 illusztrációt fog nyújtani — de tekintve azt, hogy a módszeres és rendszeres eljárás folytán az egész anyag tényleg be lesz szorítható 12 kötetbe, a nevezett dátum betartása nem tartozik a lehetetlenségek közé. Egyébiránt a zsidóság, amely oly soká várt, várhat egy-két évvel tovább.

A mű fontosságáról a zsidóság szempontjából folyóiratunkban több ízben szólottunk és épp ezért ez alkalommal csupán az előttünk fekvő III. kötetet akarjuk bemutatni, amely a Bencemero—Chazanuth közé eső cikkeket öleli fel. A gyönyörűen kiállított kötet 700 lapon 1236 cikket nyújt, melyeket 180 kép díszít és összesen 165 író, tudós, művész stb. dolgozott rajta. A képek mindenkit meglepnek, nemcsak a reproduciók sikerült volta, hanem a szakszerű és ügyes megválasztás folytán is. Megkapó mindjárt a címkép: Jeremiás Jeruzsálem romjain (Bendemann). Az izlés különböző és mindenkinek más-más tetszik, de mindenki fog e kötetben eleget találni, amiben gyönyörködhetik.

A különböző szakmák, mint pl. a biblia, a talmud, a történet, a bibliografia, a theológia gazdagon vannak képviselve, de a leggazdagabb a modern biografia. A vezető szerkesztő *Dr. Singer*, e szak képviselője, abból a helyes szempontból indult ki, hogy inkább kerüljön be az Encyclopediába kettő, kit ott nem keresnek, mint hogy kimaradjon egy, kit ott hiába keresnének. Ez a generositás már azért is helyén van, mert nincs teljes zsidó biografikus mű, úgy hogy

az Encyclopedia ezt is pótolja. Különösen új a modern olvasó előtt sok orosz név; egész új világ tárul fel a nyugat-európai zsidók előtt, kik nem is sejtették eddig, mily gazdag szellemi élet virágzik az elnyomott, a nyilvános iskolákba csak korlátozott számban bebocsátott orosz hitrokonok között. Körülbelül 10.000 életrajz lesz az egész műben. Meglepő, hogy aránylag mily sok a zsidó író, művész és általában a szellemi munkás.

A jelenkori zsidóság egyéb szempontokból is bőven van ismertetve. Nincs valamire való zsidó község, melynek szakszerű történetét és jelen állapotát dióhéjban ne közölné. Már ezért is jó tájékoztató a hitközségek és vezetők számára és csak sajnálni lehet, hogy az angol nyelv az érdekelt körökben nincs kellőleg elterjedve. A liturgiára is nagy súlyt vetettek és kótákban mutatják be a nevezetes zsidó énekeket. Különösen megragadta figyelmünket a *cantillation* cikk (537—549). Bö történelmi bevezetés után 8 oldalon kóták mutatják, hogy minden egyes accentust hogy éneklék az askenaz és szefard zsidók (Európában, Marokkóban, Egyiptomban és Szíriában, Bagdadban) a jelenkorban és hogy énekeltek 400 év előtt az askenazok. Külön-külön van feltüntetve a pentateuchus, a haftára, Eszter, Ruth stb., még pedig igen ügyes és áttekinthető módon (Francis L. Cohen, London). Bátran állítható egyébként, hogy alig van zsidó problema, melyről az Encyclopedia ne iparkodnék felvilágosítást adni, úgy hogy minden egyes megtalálja benne azt, mire kíváncsi. Nem ok nélkül nevezték némelyek modern Móre Nebuchimnak és a modern talmudnak, mert ugyanazt a célt szolgálja a megváltozott viszonyoknak megfelelőleg, mint a nevezett nagy alkotások a maguk korában.

A részleteket tekintve, zavarban vagyunk, hogy mit emeljünk ki? Legézszerűbbnek véljük, ha előbb tekintet nélkül a szakmára az abécé sorrendet követve kirjuk a terjedelmesebb és felfogásunk szerint fontosabb vagy sikerültebb cikkeket. Ezzel természetesen nem akarjuk azt állítani, hogy más irányban érdekelt olvasó nem találhat szemében érdekesebbnek és fontosabbnak általunk nem említett cikkeket, mert az Encyclopediára joggal alkalmazható Abóth traktátus mondása: »Forgasd, forgasd, mert minden benne van.« A szorosabb

értelemben vett rég mivel tudományos szakok mellett nem feledkeztek meg pl. a folkloreról és a zsidó statisztikáról és az elhanyagolt zsidó reáliákról sem, mint a következő felsorolás mutatja:

Benet Mordechai; Beni-Israel (6 szép illusztrációval); Benjamin J. Ph.; Benveniste (23 egy családból, Kayserling tollából); Bequest (a haldokló adományozása zsidó jog szerint); Berab Jakob; Berdiczewski; Berechia Ha-Nakdan (kitünő cikk); Berenice; Berera (talmudi jogszabály); Berlin; Berlin Isaiiah (Isaia Pick); Berlin Saul; Berliner Abraham; Bern; Bernays (apa és két fia); Berr Michel (I. francia ügyvéd); Bessarabia; Bet Din; Bet Hillel and Bet Shammai; Bet Hamidrash; Betrothal (eljegyzés, gyönyörű illusztr.); Bible Canon; Bible Editions (szép illusztr.); Bible Exegesis (Bacher); Bible Manuscripts (szép illusztr.); Bible Translations; Bibliography; Bibliomancy; Bigamy; Binding (könyvkötés, szép illusztr.); Binding and Loosing (אֲבִיר וְאֲבִירָה); Birds (madarak); Birthday (születésnap); Births (születések); Bismark (zsidó vonatkozásban); Black Death (fekete halál); Blasphemy; Blind és Blindness (vakág, érdekes statisztikai adatokkal); Blood Accusation (vérvád Stracktól); B'nai Brith (zsidó páholy); Bodleian Library; Body in Jewish Theology (test felfogása a zsidó teológiában); Bohemia; Bokhara (érdekessé illusztrációkkal); Bologna; Bomberg Dániel (héber könyvek híres keresztény nyomdása); Book-Collectors; Book-Plates (ex-libris, szép illusztr.); Book-Trade; Bordeaux; Borders (könyvszélek); Botany (Löw); Brandes Georg; Bread (kenyér); Brest-Litovsk (orosz); Brill Samuel Löw; British Museum (héber kéziratái); Brotherly Love (testvéri szeretet); Brüssel (szép illusztr.); Buber Salomon; Bucharest; Budapest (nagy cikk); Bulgaria; Burial (temetés, szép illusztr.); Burnt Offering (áldozat); Buxtorf; Byzantine Empire (Krausz); Cabala (terjedelmes cikk); Caesar (a zsidók nagy barátja volt); Cain; Calendar (kimerítő); Calf Golden (arany borjú, kimerítő); Califs; Calumny; Camel; Canaan; Candlestick (lámpa; illusztr.); Cantillation (az accentusokról, kótába szedve valamennyit); Capital Punishment (halálbüntetés); Captivity; Caro Josef (Sulchan Áruach), de Castro család (Kayserling); Catacombs; Catalogues of Hebrew Books; Catechisms; Caucasus

(érdekes illustr.); Cemetery (illust.); Censorship of Hebrew Books (illust.); Ceremonics and the Ceremonial Law; Chaldea; Charity (jótékonyág és intézetei); Chastity.

E felsorolás alkalmából megjegyezhetjük, hogy a használhatóság szempontjából kívánatos lenne, hogy minden kötet végén ott legyen a feldolgozott cikkek lajstroma. Ily lajstrom mellett az érdeklődő azonnal megtudná, hogy meg van-e az általa keresett cikk és ily módon az esetleges hézag könnyen konstatálható lenne. Még fontosabb az, hogy az ismeretek bizonyos köréről szóló cikkek szembe tűnének és az elolvasás czéljából fáradság nélkül kijegyezhetők volnának. Ez a külsőség épen ily sokoldalú műnél bir jelentőséggel, mert csak természetes, hogy az egyeseket más-más ismeretkör érdekl. A polyhistorok már szűkebb tudomány területein is ritkák, mint a fehér holló. Igaz, hogy a mű befejezése után teljes index fog mellékelteni, de addig az örvendetes időpontig még sok víz fog a Dunán lefolyni és még akkor is kényelmesebb, ha ez a szömutató minden egyes kötetben található, mintha az utolsó kötethez van mellékelve.

Ha már most ezen kitérés után visszatérünk az egyes cikkekre, fölösleges kijelentenünk, hogy a január második felében kezünkbe került kötetet nem olvastuk elejétől végig. De a próbák, melyeket a Magyarországra vonatkozó és egyéb bennünket első sorban érdeklő részletekkel tettünk, az Encyclopaedia alaposágáról és szakszerűségéről igen kedvező véleményt keltenek. A szerkesztők azon helyes eljárást követik, hogy lehetőség szerint olyan munkatárssal iratják meg a cikket, aki a helyi viszonyokkal teljesen ismerős. Ugy látjuk, hogy ezt az eljárást minden országnál követik. Az általános érdekű, ugyszólván nemzetközi disciplínáknál természetesen nem a feldolgozó hazája, hanem szakavatottsága jön tekintetbe, akár zsidó, akár keresztény az illető. Oly liberalismust tanusítanak, hogy pl. a legtöbb bibliai cikkeket keresztény tudósokkal iratták meg, sajnos a legszélsőbb irányhoz tartozókkal. Ugy látjuk, hogy a jelen kötetben ez irányban némi mérséklés állott be. A Palesztina földrajzi cikkeit pl. mind Buhl irta kitől nemrég a »Geographie des alten Palästina« jelent meg. Itt megemlíthetjük, hogy a Jewish Encyclopaedia távol áll a hasonló vállalatok szűkkeblőségétől. Katholikus vagy protes-

táns encyclopaedia a viláért sem venne fel sorai közé modern zsidót, bármily érdemei legyenek az encyclopédiában feldolgozott tudományszakok körül; a zsidó encyclopaedia valálkülönség nélkül regisztrálja az érdemes férfiakat. A keresztény bibliamagyarázók, héber grammatikusok stb. mind belékerülnek.

Mesteri cikkek nézetünk szerint azokból, melyeket már elolvastunk, a következők: Bible Exegesis; Bibliography; Bibliomancy; Blood Accusation; Book Collectors; Botany; Cabbala; Catalogues of Hebrew books; Censorship of Hebrew books s mások. De vannak olyanok is, melyek feleslegesek, vagy tulságosan terjedelmesek. Nem tudjuk pl. belátni, mire valók a talmud egyes traktátusairól szóló hosszabb cikkek — a jelen kötetben Berakot, Bezah — miután a talmudról ugyis lesz összefoglaló cikk? Mire való a tartalom egyes pontjainak kiemelése, miután ezek más összefüggésben ugyis előkerülnek az illető tárggyal foglalkozó cikkekben? Sőt alkalmas arra, hogy a laikusban a traktátus tartalmáról ferde képzeteket keltsen, mert azt hiheti, hogy a modern könyvek mintájára csupa ilyenféle tárgyról van benne szó, holott az igazság az, hogy minden traktátusban mindenről lehet szó. A talmudistákat a féktelen associatio idearum jellemzi. Az ilyen fogalmak, mint pl. Berera (ברירה) szintén vagy kimaradhattak vagy pusztá definícióra szorítkozhattak volna.

Ily nagy munkánál természetes, hogy helytelenségek is becsusznak. A sajtó- és egyéb apró hibákról (pl. Meshaloth Shualim, Mishlot helyett) nem szólunk. Helytelen, hogy המקרא annyi mint canon (150 b lent). Fürst hozta forgalomba azt a nézetet, hogy *mikra* mint az arab korán »a kiválóan olvasandót« jelenti. Ebből a csirából kel ki a mag, hogy mikra = kánon. De ezt a régi keletű nézetet már megczáfoltuk (Tanulmányok a bibliai bevezetés köréből 8. lap). A szóban forgó cikk nemcsak fölösleges, minthogy a folyóiratunk olvasói előtt ismeretes »A héber bibliakánon« czikk előzi meg, hanem hibás is. Pl. azt mondja: »Baruch and Lamentations formed one book with Jeremiah« (151. a közepén, cf. még 151 b lent). A zsidóknál Baruch könyve sosem képezett kanonikus könyvet. De hagyjuk ezt. *Theodor*, ki a Beresith rabbát kiadja, azt mondja 64b: »A mű

nevét »Berésith Rabba« a Genesis elején levő *nagyobb* midrastól kapta, ámbár eredetileg e részlet nevét a R. Hosája régibb és rövidebb midrásával szemben viselte. Ez nagyon mesterkélte. Nézetünk szerint az egész Rabba nevét az ókori könyvterminológia mintájára nagy terjedelmétől nyerte. Ez volt a »nagy« midras a többi »kis« midrassal szemben (Óhéber Könyv 73, 4). Ha a Jalkut 500 évvel előbb szerkesztetik, ez kapta volna a »nagy« nevet. Broydó a biblia kéziratokról gyenge ismeretést ad; említeni kellett volna a Ginsburg által kiadott 18 faksimilet. Téves az, hogy a levélalakú, tehát a mai könyv már a 4. században divatba jött volna (178 a). Vannak ugyan adatok, hogy kodexek (mai könyvalak) már 250 körül léteztek, de divatba legkorábban az 5. században jöttek. A héber bibliáknál pedig, melyekről szó van, a tekeresalak legalább a talmud utáni korig uralkodott. Ugyanis a talmud és midras sohasem említi a kodexalakot. — Ha a törében hibát találnak, a 178/a lent említett esetek többségében nem kell a példányt »eltemetni«, mert kijavítható.

De most már csakugyan elérkeztünk minden kritikus végső állomásához, a hibakereséshez és itt az ideje, hogy ismertetésünket befejezzük. A modern zsidó tudomány nyelve eddig a német volt, melynek ismerete nélkül nem lehetett mozogni. A Jewish Encyclopedia most az angol nyelvet is a zsidó tudós nélkülözhetetlen eszközévé avatja. Sőt mindenki, ki zsidó ügyekről és problémákról gyors tájékozást kíván, az Encyclopediához fog nyulni.

ÉVKÖNYV.

(Kiadja az Izr. Magyar Irodalmi Társulat. Budapest, 1903.)

Rossz idők járnak újabban a kritikusokra, mióta egy költőíró egy elterjedt berlini lapban a vonal alatt keményen visszavágott nekik és egyszer legalább megtorolta a sok gúnyt, iróniát, eltévelytést és kivégzést, a mivel napról-napra érdekesség után epedő olvasó közönségüket kielégítik. Jó magamat, mikor elolvastam az idei Évkönyvet, nem szállta meg sem a *Harden* epés malicziája, sem *Kerr* megnevettetésre irányuló

komédiázó kedve, sőt hol gyönyörködtem a derüs és borus valódi zsidó életet visszatüköröző és zsidó szellemről áthatott elbeszélésekben, hol fenséges áhítatot, templomi hangulatot ébresztettek bennem a vallásos gondolatoktól átszőtt költemények, hol elmélyedtem a hő idézeteken felépülő, a felvetett kérdés egész terjedelmét felölelő, alapos buvárlatról és széles látókörrel egyaránt tanuskodó és mindamellert sima és könnyed stílusban írott tudományos dolgozatokba. A régi írók ereje nem lankad, alkotó képességük nem gyengül és soraikat mindig felfrissítik újabb társak és gyarapítják a munkások számát. Megnőtt főleg a költők gárdája, valamint csökkent a tudós dolgozatok száma, de ez nem ad okot aggodalomra, míg a »Társulati közleményekből« azt a benyomást nyerjük, hogy a Társulat a zsidó tudomány napzásóit megjutalmazza, munkájukat meg is fizeti, anyagi támogatással is serkenti és buzdítja az idealistákat, a kik eddig »a szívökben érzett szent tüztől« indítatva munkálkodtak a tudomány mezején. Csak 25 éve, hogy a zsidó tudomány megszólal magyar nyelven, az előbbi kísérletek gyermekhalállal multak ki — mint *Peisner Ignác* rövid visszapillantásában olvassuk — és ma már szép könyvtárral dicsekedhetik, ámbátor olvasó közönséget kellett magának teremtenie és anyagi pártolásra alig számíthatott. Az utóbbi anomálián is törekszik segíteni a Társulat és bizonyára még nagyobb lendületnek viszi a magyar zsidó tudományt, mely, a szerénykedésnek is van határa, a rabbi-szemináriumban született és ápoltatott, felcserepedett és utját vette a magyar községekbe. Zsidó tudást, öntudatot, érdeklődést terjesztett a szeminárium kiképezett rabbijai révén Magyarország zsidó községeiben, megmagyarosította azokat, fellendítette a hitoktatást, az ifjúság nevelését, létrehozott vallásos és jótékony intézményeket és ez által, a mi természetes folyomány, ha nem is lehet statisztikailag bebizonyítani, utját állta a tömeges kitérésnek. A szeminárium 25 éves jubileuma alkalmával ezen érdemeit *dr. Kecskeméti Lipót* örökíti meg, egyszersmind válaszolja az intézet beléletét, mely minden növénydekében és hallgatójában kiolthatlan nyomot hagyott hátra. Különös egy iskola az, gimnázium és főiskola, egymás mellett ül a 14 éves fiú és a 24 éves doktor, nivellálódik benne a bocher és bocherféle lesz a gimnazista, mind rabbi akar lenni,

a matura után meg az egyetem három fakultását rohanják meg, némelyik a technikán próbálkozik meg, és igaz a mi igaz, mindegyik, ha elkészül és csak egyszerű morenu-ig jutott el, a hitközségi elnökségre pályázik. A szemináriumi humorból is ad ki egy kis kóstolót, de telnek belőle vaskos könyvre is és a szemináriumi *Murger* könyve nem volna érdektelen, szintelen olvasmány. Talán soká is maradtam a tárgynál, pedig ki se merittem K. cikkét, de magam is ott töltöttem ifjúságom legszebb napjait, a hála érzete köt az ottani tanárokhoz és nehezen tarthatom fel az ifjú emlékek felbugyogó árját.

De kezdjük elülről.

Kossuth születésének 100. évfordulójára *dr. Eisler Mátyas* összeállítja a régi »Pesti Hirlapból« K. beszédjeiből és »Irataiból« viszonyát a zsidósághoz. A zsidó vallást inkább hirből ismerte, de annál jobban a bibliát, a melynek hasonlatai, gondolatai és szónoki fordulatai gazdagítják nyelvét. A zsidók vallását reformálandónak tartja, moráljukat nemesnek és fenköltnek. Elítéli a zsidógyűlöletet, melynek okát középkori hagyományban és a gazdasági versenyzésben leli fel. Eleinte sürgeti az emancipációt, de szemben a közhangulattal és az alsó tábla ellenzékével azt fájó szívvvel elejti 1848-ban. De 1849-ben törvénybe iktatja és Turinból is többször védelmére kel. Igen aktuális *dr. Pap Dávid* statisztikai adatokon felépülő fejtegetése, a mely oda konkludál, hogy a galicziai zsidó bevándorlás réme mese, a melylyel a közvéleményt — a zsidót is, tévutra vezetik, mert a magyar zsidóság mostani száma nem üti meg a természetes gyarapodásnak megfelelő nagyságot, minthogy évente vagy 1600 lelket veszít a kivándorlás révén. A leginkább a földművelők és munkások osztályából kikerülő többi kivándorlókkal szemben az 1600 zsidó is nagy számnak tűnik fel, de úgy látszik a valóságban még nagyobb. P. ugyanis így számít: 1890-ben volt 707 ezer zsidó, 10 év alatt született 273.000, meghalt 138.000, tehát $707.000 + 135.000 = 842.000$, tényleg volt 1900-ban 827.000, kivándorolt 15.000. Hol vannak a bevándorlók? Elenyésznek, vagyis benne vannak a születések és halálozásokban. Ez mégis nehezen hihető el. Kiragadok egy adatot, Máramarosban 10 év alatt a szaporodás kerek számban 11.000 lélek (45-ről 56-ezere). Ez sem invázió, de itt látható

a galicziai bevándorlás nyoma. Akármily meggyőzők is P. adatai, mégis kíváncsiak vagyunk arra, hogy a hivatalos statisztika mire támaszkodik, midőn zsidó beözönlésről beszél.

Ismeretes, hogy a művelt francziák nem igen járatosak a geografiában, de hogy olyan költő mint Victor Hugó, a bibliát annyira felületesen ismeri, az ember nem hinné el, míg *dr. Heller Bernát* idevágó cikkét el nem olvasta. Hogy Zádok szájában lealacsonyítja a zsidó vallás tanait, ép olyan mint mikor II. Vilmos az egész bibliát elveti, csak a kinyilatkoztatás isteni voltát menti meg, hogy másnak isteni eredetét megóvja. A zsidóságot ócsárolni, a kereszténységet meg dicsőíteni, régi módszer, melyet eddig csak *Harnack* nem tett magáévá. A talmudról Hugó még kevesebbet tud, s ezt már nem rójjuk fel hibának, a mint hálával elismerjük, hogy fel-emelte tiltakozó szavát a zsidók elnyomatása ellen. A politikus Hugó védte az emberi jogot, a költő félreismerte a zsidóságot. Szép feladatot tűzött maga elé *dr. Venetianer Lajos*, az »am-hoórecz« jellemzését. Nem a mainak, hanem a talmudkorabelinek történetét adja. Kifejti mint változott az »am-hoórecz« fogalomköre a századok folyamán, és rengeteg adatokat idéz a talmudból, melyekből az látszik, hogy az így nevezett egyén mindennek tartatott, csak nem tisztességes embernek. Honnan van ezen ellenszenv, megvetés, sőt gyűlölet ugyanazon nép egy rétege ellen? V. megkísérli megfejtését. Az »am-hoórecz«-ben látja a nemzetietlen, a hagyomány szertartásait mellőző saduceus-pártot és utódait a templom elpusztulása után. A Hadriáni háború után is irtóztak még a világhi am-hoórecztől. Ez a magyarázat igen elmés, de a felhozott adatok daczára nem elégít ki. »Szolgálni a tudóst« nem jelenti a tudóst megillető tisztelet megadása, hanem »hosszúidejű tanulást«, mint Rasi is ugyanott magyarázza, és mint kiviláglik eme talmudi nyilatkozatból: »Azóta gyarapodott a viszály Izraelben, mióta a tanítványok nem szolgálták eléggé mestereiket« (Szanh. 88 b.) A halákha tehát az maradt, hogy az alapos ismeretek hiánya jellemzi az »am-hoóreczt«. Paraszt, világhi, vallástalan, (a szertartásokra nézve) tanulatlan, intelligencia nélküli »am-hoórecz«. Természetesen a sajátos zsidó szempontból, a mely ily népréteggel nem tarthatta fenn a zsidó-

ságot és azért irtózik tőle, szidja, de nem mint a magyar paraszt a németet. Ez ugyanis hiszi, hogy minden bajnak a német az oka, az »am-hoóreczt« szidja pedig a tudós, a tanult zsidó, mert ez egy néposztály megszorodásától félti a vallása vesztét. Volt-e a szadduceusoknak oly nagy pártjuk, mint a mekkora az »am-hoóreczek« tömegei voltak? Eddigi adataink szerint nem, V. éppen ebből bizonyítaná az ellenkezőt, nagy párt volt, néppárt, de a farizeusok, vagyis a hasmoneusok pártja még nagyobb részét a népnek egyesítette táborában. Ha nem is tudunk V. fejtegetésével egyetérteni, elismerjük érdemét, hogy iparkodott bevilágítani régi történetünk egyik homályos pontjába.

Az ó-zsidó iskoláról értekezik *dr. Bacher Vilmos*, de e tárgy keretében áttekintően vázolja a hagyománykorabeli zsidóság egész fejlődését. Szembeállítja a zsidó művelődést az akkori görög és római szórakozó és mulattató kulturával. Kimutatja az iskolának jelentőségét, a közoktatás fejlődését a II. templom idejében, Jósua ben Perachja (B. olvasása Jósua b. Gamala helyett) és Simon b. Sétach ebbeli tevékenységét, a tannák és amorák pedagogiáját. Szól a tanítás tárgyáról és a zsidó iskolamesterekről, a kik tanítók, bírák, rabbik és előmádkozók voltak egy személyben, a kikről szintén variálható az ismert mondás, hogy a »Schulmeister-ek tartották fenn a zsidóságot«, a midrás is elismeri érdemüket, rájuk alkalmazván Dániel e versét: »a tömeget igaz útra terelők [אלו מלמדי התיקון] tündököltni fognak, mint a csillagok.« Nem hagyhatom említés nélkül, hogy az ó-zsidó iskolákról szóló adatok nagy részét feldolgozta egy magyar tanító, a ki kevés méltatást nyert szorgalmas munkájáért (Singer Izrael, S.-A.-Ujhely). *Meller Simon* bizonyítja, hogy a Sixtus-kápolna harmadik csoportjának első képében Lemeh történetét kell látni és nem Noé áldozását, a mi jobban illeszkedik be a képekben ábrázolt bibliai történetek sorrendjébe. Végül e sorok írója a horvát levéltárakban talált okmányok alapján leírja a zágrábi zsidók kalamitáit a múlt század első felében és horvát zsidóknak egyenjogúsításuk érdekében folytatott küzdelmeit.

A szépirodalmi dolgozatok közül első helyen említjük *dr. Ágai Adolf*-ét. Magyaros, virágos nyelvezetével meséli el

apjának küzködését Pesten, a kinek a kolerajárvány (1830) idejében végre vágya teljesült, medikus lett, és a vidéken felvette a harcot e borzasztó ellenséggel, míg a felbőszült néptömeg meg nem szalasztotta. Érdekesen szövi be Porzó (bocsánat, Ágai) az akkori pesti egyetem jellemzését és a 30-as évek viszonyainak rajzát. Mint kaczerkrodnak most a párisi nacionalisták a zsidókkal, kiket a Dreyfuss-pör idején ki akartak pusztítani, P. Bourget mystikus irányu *L'Etape cz.* regényéből is kimutatja *Balkányi Mihály*. A kis szatócs üzletecskéből tengődő és Dolfi fiáért takarékoskodó Száli nénit a zsidó életből ragadta ki *Gerő Károly* tolla. Ki ne ismerne rá a zsidó proletár Dolfira, ki az anyának összes reményeit megcsúfítja, és mikor végre megházasodik, melamed és díjnok lesz, inségbe kerül családjával együtt, a melyben az öreg anya vén napjaira cseléd dolgokat végez. Szétfoszlott remények, határtalan anyai szeretet és feláldozás, kimeríthetlen forrás az elbeszélőnek. Az okkupáció élményeiből ragad ki érdekes mozzanatot *Tábori Róbert*. Megható annak a szabad ég alatt megtartott jomkipuri istentiszteletnek leírása, a melyet hirtelen megszakít trombitaszó, a milyen érzéssel teli a Pinto-családnál töltött szombat rajza. Egy régi magyar nótáról, mely felhangzik zsidó ünnepélyen Debreczen vidékén, elbeszélget *Pásztor Mihály*. Elmondja, a mit megtudott szerzőjéről, a nagykállói rabbiról, a ki a pusztai juhász furulyájának mélabús melódiájából a zsidóság mult bánatát és jövő reményeit hallotta kihangzani. A kis község hivatalbeli embereit mutatja be nem minden humor nélkül *Hajdu Miklós*, az abszolutisztikus hajlamu ros-kakoholt, a halottak tisztességes eltemetéséről és az élő holtakról (ama mondás szerint »a szegény olybá vétetik, mint a holt«) gondoskodó gábé-t, a versengést e hivatalok elnyeréseért és a kölcsönös szeretetet és testvériséget, mely ezen (az ideál szót alig ismerő) idealisták között uralkodik. Végül *Lengyel Laura* keresztény leányba szerelmes zsidó ifjú által levélben mondatja el, hogy szülei csendes resignációja küzte még mindig szerelemtől bevülő szívéből a kitérés gondolatát, a mire a leány zsidó hitre tér át. Az életben ilyen is előfordul.

Röviden ismertetem a verseket. A könny könnyíti az élet súlyát, a Titusiv Izrael 18 százados elnyomatását jel-

lazulnak a zsidóság körében. Csak egyetlen tér van, a hova ez a bomlasztó szellem nem férközött, a hol, a mint erről e sorok írójának meggyőződést szerezni számtalanszor alkalom nyílt, még megnyilvánul a vallásos érzület és a szokásszentesítette hagyományokhoz való ragaszkodás; a különféle *gyász-eseteknél*. A bánatdúlta szív és a meggyötört lélek fogékonnyá tesz a vallás tanai iránt. Ezt az alkalmat a vallásos érzület szikrájának lángragyújtására, a hagyományos tanok és vallási szabványokhoz való ragaszkodás erősítésére felhasználni czélja annak a könyvnek, a melyet fenti cím alatt *Halász Nátán*, a pesti izr. hitközség elemi és polgári iskolájának érdemes igazgatója a Chevra Kadisa megbízásából szerkesztett. Halász kitartó szorgalmával, szakértelmével és alapos tudásával a reá bízott feladatot nagyon szépen oldotta meg és a magyar-zsidó liturgiai irodalmat becses munkával gyarapította.

Mielőtt még a könyv egyes részeihez megjegyzéseinket fűznök, röviden ismertetjük a tartalmát.

A *ספר יהיה כל אדם* »Kegyelet Forrása, a mely 463 oldalas kötetet képez, három részre oszlik. Az első rész, a mely a három közül a legterjedelmesebb (271 oldal) hat szakaszból áll.

I. szakasz »*A betegek látogatásáról*« (בקרין חולים). Ennek első fejezetét tanulságos rövid fejtegetés előzi meg, a melyben szerző talmudi idézetek kapcsán bölcseinknek nemes és fenkölt gondolkodásra valló, a beteg látogatására és támogatására vonatkozó utbaigazításait és rendelkezéseit foglalja össze. Igazi emberszeretet nyilatkozik meg a talmudnak szavaiban, a melyek szerint az izraelita kötelessége nem csak a felekezetéhez tartozó, hanem más hitű betegeket — különösen ha szegények — látogatni, támogatni, sőt elhunytuk után még kegyeletesen eltakarítani is, ha nincs, a ki eltemetésükkel foglalkozzék (Gittin 61a).¹⁾

Ezen szakasz egyes fejezetei a beteg által mondandó külfönféle fohászokat és zsoltárokat, valamint a bűnvallomást tartalmazzák. Az imádságok közé, a melyek e szakaszban vannak, a szerző nem vette föl a קין שמונה עשרה a rövidített 18

מפרנסים עניי נכרים עם עניי ישראל ומבקרין חולי נכרים עם חולי י) ללומדים ולמתעסקים עם המתים részére foglalkozók részére. Kár, hogy ezen talmudi hely a szerző figyelmét kikerülte, mert nagyon szépen beleillett volna fejtegetésébe.

benedictiót, pedig ez oly imarészlet, a melyet a betegek tényleg mondani szoktak.

II. szakasz (42—63. old.) *A betegért való könyörgések*. (תפלות בעד החולה). Ennek a szakszának felírása egyuttal első fejezetének a tartalmát jelzi. Ezen szakaszba felvette szerző a *szülői áldást*, a melyet az apa, vagy az anya erejének fogytát érezvén, gyermekeinek oszt, továbbá azokat az imádságokat, a melyekben a nehéz betegségből felépült meggyógyulásáért otthon és a nyilvános istentiszteleten Istennek hálát ad.

III. szakasz. (65—147. oldal.) *A haldokló körül köveendő eljárásról* (דריני נוסס). Világos csoportosításban, áttekinthetően felosztva, megtalálni e szakaszban a haldokló körül szem előtt tartandó intézkedések összefoglalását, a kimuláshoz közel levő és haláltusáját vívó betegnél, valamint elhalálózása után végzendő imádságokat, továbbá a gyászolók mihez- és maguktartására és a ruhák megszaggatására קריעה vonatkozó vallási előírásokat.

IV. szakasz. (148—168. oldal.) *A halottnak temetőbe kísérése* (הלויית המת). A kegyeletes végtisztesség megadásával összefüggő szertartások ismertetését és a temetés alkalmával mondandó imádságokat foglalja magában ez a szakasz.

V. szakasz. (169—228. oldal.) Ennek a szakasznak 11 fejezetében a szerző a különféle gyászszertartásokat és a gyászszal kapcsolatos vallástörvényeket, halálózási évfordulóra, sirkóavatásokra, halottak megemlékezésére (mazkir), templomi gyászünnepekre vonatkozó hagyományos szokásokat és idevágó imádságokat állította össze. Befejezését a járvány idejében mondandó könyörgés képezi.

VI. szakasz. (228—271. oldal.) *Héber imák a temetőben* (תהנות בבית הקברות). Rövid fejtegetés vezet be a hatodik szakaszt, a melyben szerző szentirási versekből a lélek halhatatlanságát bizonyítja. A bizonyítékok közé Halász a 16. zsoltár 9—11 verseit felvenni elfelejtette. Ebben a szakaszban vannak a héber nyelvű imák és könyörgések, melyek különböző alkalmaknál és különféle esetekben a temetőben, a síroknál, mondandók.

II. rész. *Talmudtudósok és a halottak eltakarításával foglalkozók részére* עם המתים ולמתעסקים עם המתים.

A mint ezen második résznek, a mely jóval rövidebb az elsőnél (82 oldal), már a címe is mutatja, a benne foglaltakat

nem a nagy közönség számára, hanem talmudtudósok, első sorban azonban a halottal hivatásszerűen foglalkozók, a chevra alkalmazottai részére szolgáló utmutatásul és utbaigazításul pl. a halott szertartásos mosdatásánál (טוּרַה) és öltöztetésénél írta a szerző. Ezen kívül a második rész a hirneves, elhunyt pesti rabbiknak és rabbi-ülnököknek sírköfeliratait és a halottak exhumálására vonatkozó vallástörvényeket tartalmazza.

Az utóbbi nagyon aktuális téma, mert tudvalevőleg most, egyelőre csak szórványosan, végeztetnek a régi váciuti (Lehel-utczai) temetőben az exhumálások.

Függelék, a mely rövid tájékoztató az izraelita temetkezési és kegyeleti ügyekről, a »Pesti Chevra Kadisa« alapszabályai nyomán zárja be a második részt.

III. rész. Ebben a (110 oldalas) részben tisztán magyar nyelven, egyes héber benedictiókat kivéve, súlyos betegek és haldoklók körül, valamint minden, a gyászszal kapcsolatos alkalomnál, továbbá sírok látogatása és járványok idején mondandó imák, könyörgések és fohások foglaltatnak. Ezenkívül (a 84. oldaltól végig) egyes minden napra, szombatra, újévre és engesztelő napra szóló imádságokat is tartalmaz.

A »Kegyelet Forrása« ezen ismertetéséből is kitűnik, hogy ez a könyv nemcsak felőleli mindazt, a mi hasonló irányu művekben, a melyek a szerzőnek munkája szerkesztésénél mintául szolgáltak, található, hanem tartalmának gazdságánál és rendszeres összeállításánál fogva felül is múlja azokat. Növeli a könyv értékét, hogy — az első és második részben — a szakaszok és fejezetek élén a megfelelő vallási rendeletek és szokások héber nyelven és magyar fordításban áttekinthető alakban össze vannak állítva. Előnyére válik a műnek az is, hogy szerző a héber imádságok fordításánál nem ragaszkodik a betűhöz, hanem arra törekszik, hogy azok az átültetésben is tetszetősek, kerekdedek, de egyttal az eredeti szöveg értelmének megfelelőek legyenek. Nagyjában ez sikerült is neki. De egyes helyeken¹⁾ oly szabad a fordítás, hogy a héber szöveg tartalmától elüt. — Pl. Ezt a mondatot: *יְשֻׁלָּה לְךָ רַפּוּאָה שְׁלֵמָה עִם כָּל שָׂרֵי הָאָרֶץ* így fordítja (18. o.) Isten küldjön neked és minden hozzá fohászkoznak mihaman-

rabb teljes gyógyulást. Sokkal helyesebb e mondat második részének a fordítása a 39. oldalon minden *fdjaldom-gyötörte betegnek* mielőbb teljes gyógyulást.

A 102. zsolttár 21-gik versének fordítása sem sikerült: *לְשִׁמּוֹת אֶת־הַמָּוֶת בְּנֵי הַמָּוֶת* nem fordítható ilyképen: *hogy feloldozza a lebilincselteket és meghallgassa a halál fiainak jajgatását* (26. oldal). A 80. oldalon ugyanezt a verset már helyesebben fordítja, »hogy meghallgassa a békóba vertek nyögéseit, hogy megkegyelmezzon a halálra szánt fiainak.«¹⁾

Nagyon helyesen járt el szerző, a mikor a héber imákat nem régi alakjukban vette fel könyvébe, hanem {kihagyván a meg nem felelő részeket, szakértelemmel a lényegest kiválasztván, azokat némileg átalakította és megrövidítette. Csak azt sajnáljuk, hogy szerző két imát oly mondattal toldott meg, a mely a hozzá fűződő fogalomnál fogva sehog sem illik oda, mert homlokegyenest ellenkezik zsidó felfogásunkkal. Az apa sírjánál elhunytának első évében mondandó könyörgésben és a szülők sírján haláluk évfordulóján végzendő imádságban 233. és 235. oldal) a föld *siralomvölgynek* van feltüntetve. Pedig szerző tudja, hogy vallásunk nem tanítja azt, hogy földi életünk siralomvölgyben folyik le, s épen azért megfoghatatlan előttünk, hogy miért füzte azt a toldalékot ehhez a két szép imádsághoz.

Sajnáljuk továbbá azt is, hogy szerző ezen kitűnő és becses munkája szerkesztésénél nem volt mindig tekintettel a pesti Chevra Kadisánál a temetkezés körül dívó egyes szokásokra,²⁾ és hogy az imákat, jelesen a sírköfelavatás és évforduló alkalmával mondandókat, nem úgy csoportosította, a mint azokat a pesti zsidó közönség mondani szokta.

¹⁾ E vers második felének megfelelőbb fordítása »hogy feloldozza a halálra szántakat« (t. i. a végzet alól).

²⁾ Pl. szerző azt mondja (160. oldal), »hogy a hozzátartozók mind-egyike néhány lapát földet hány a sírba sülyesztett koporsóra«, Chevránaknál pedig — régi szokás alapján — és épen kegyeletes tiszteletből, az dívik, hogy a gyermekeknek és unokáknak a szülő, illetve nagyszülő koporsójára földet dobniok nem szabad. A *לֹא יִבָּן* imát nálunk csak akkor kezdik mondani, a mikor a koporsót a hant teljesen takarja, nem pedig a mikor az elföldeléshez fognak. — S még több ilyen példát sorolhatnánk föl.

¹⁾ Az idézett példákön kívül l. m. 43, 45 old. és még m. h.

A harmadik részben található tisztán magyar nyelvű, az első sorban nőknek való imákról a legnagyobb dicséret hangján szólhatunk. Az imák, fohászok és könyörgések majdnem kivétel nélkül mind igen szépek. Van bennük költői lendület, természetes és meleg, szívhez szóló és megindító hang vonul végig rajtuk. Rövidek, de a mellett velősek, és telve vannak fenkölt és magasztos vallásos gondolatokkal; tartalmuk mindig alkalmoszerű. Az imák szép és választékos magyarsággal vannak megírva.

A »Kegyelet Forrása« külső kiállítása nagyon szép, a nyomása tiszta és világos. Az elérendő cél mégis azt kívánja, hogy a formátum kisebb legyen, és a részek külön-külön kötetben adassanak ki. A héber szöveg szintén némi korrekturára szorul még. A vaskos, körülbelül 470 oldalas kötet mindössze három koronába kerül.

Budapest.

Dr. W. M.

A DERÉK HITVES.

(Példabeszédek könyve 31. fejt. 10—31.)

A derék nő értéke a
Drága gyöngynél többet ér,
Bizvást bízhat benne férje
S hiányt nem lel semmiben.
Jót cselekszik, s rosszat nem tesz
Sírnyiltság sohasem.
Pergeti az orsót kedvvel,
Dolgos kezén munka ég.
Viharvetett vándorhajú
Nem pihen meg sohasem —
Igy a hitves meg nem lankad
Kenyérszerző gondjain.
Künn az éjjel vad sötétben
Hinti még árnyait,
S alvó házban már a hitves
Lábujjhegyen csöndbe jár,
Gondoskodik háznépéről, s
Szolgálóknak dolgot ad.
Takarékos és a vagyon
Keze alatt nőttön nő.
Csüggedi karral meg nem roskad —

Léve a. a. k. 1902. 197. l.
Egyébentől 1899. Apr. 30.

S ereje a szerelem,
Tudja jól, hogy jót cselekszik —
S lángja lobban éjjel is.
Rokkát forgat, s meg nem pihen
Guzsalyon a két keze,
Mekkönyörül érző szívvel
Nyomorulton, szegényen,
És az éhes nem távozik
Küszöbéről éhesen.
Jeges eső, téli szélvész
Hadd csatázzék odakünn,
Meleget tart hajlékában
Szívetkötő szerelem,
Hideg ellen megvédi a
Háza népét gyapju, len,
Am a keblet benső fagytól
Hűség őrzi odabenn.
Egyszerű az öltözéke,
Bár biborra tellenek,
Gyermekeit öltözteti —
Minek neki a selyem?
Ismeretes férje neve
A tanácsban messzire,
Hír kíséri, úgy nevezik:
»Derék nőnek hitvese!«
Szerzeménye fölöslegét
Nemes czélra szenteli,
A nyomornak véres sebéit
Enyhítgeti meg vele.
Ez hatalma, ez a bája —
És ha majdan alkonylul:
Mosolyogva várja majd
Az eljövendő elmulást.
Bölcseségre és tanácsra
Nyitja mindig ajakát,
S mint a színméz kaptárba
Nyelvén ömlik a szeretet.
Éber szeme megvigyázza
Háza minden rejtékét,
Nem vágyódik renyhességben
Ölbe tenni kezeit.
Fölállnak hát magasztalva
Hitvese s a fiai,
Dalba fognak, s így dicsérik,
Énekelik tetteit:
»Asszonyok közt, büszke nők közt

Ismeretes nem egy hős —
 De közöttük, mint te édes,
 Nincsen egy sem oly erős —
 Minden szépség, minden búbáj
 Elmulandó, hervatag,
 Há szerelmet egyedül az
 Istenfélő nő arat.
 Adjatok hát néki abból:
 Mit vetének kezei,
 Hadd dicsérjék, magasztalják
 A kapukban tettei!»

Budapest.

KISS ARNOLD,

ELI CZIÓN.

Siratóra hívlak Czión jajgass!
 Vigasztalót mai nap ne hallgass!
 Olyan vagy, mint bús menyasszony gyászban,
 Kinek ifja sírba hullott nászban.

Templomodért ejtsél sűrű könnyet,
 Romokká lett — népünk büne végett,
 Fölverte a pogány hordák szitka,
 Szent küszöbét vad bojtornán bírta.

Lantos költők lánczokba verettek,
 Rabul ejtve gyászdalokat zengtek —
 Patakokban ömlött népünk vére,
 Jámboroknak szenvedés lett bére.

Elnémult a daltól hangos utca,
 Rejtekeik gyöngye asszony bújta, —
 Elhagyatott tantermekben éjjel
 Bölcsék sirtak tanácstalan, tétlen,

Gyászba borult szentélyednek éke,
 Oltáraid baglyok menedéke —
 Mirhaillat, áldozatok füstje
 Zsolozsmával nem szállt föl az égre.

Koronás fők szomorú bilincsben,
 Ugy keresték, hol legyen az Isten?
 Ékköveik szétszórva a földön,
 Várt reájuk siri sötét börtön.

Rajta Czión! ne tartsd vissza könnyed!
 Bánat illet a mai nap téged!
 Legfeketébb gyászba borulj mára,
 Harczaidnak rabság lett az ára.

Legjobbaid az utcán heverték,
 Temetetlen sírhelyet nem leltek,
 Csecsemőt sem kimélt meg az ellen,
 Meg sem is szánt az anyai mellen.

A magasból jaj be mélyre estünk,
 Ellenségnek prédájává lettünk,
 Kárörömmel gúnyolódtek rajtunk,
 Mikor bútól vonaglott az ajkunk.

Ránk zúdult a népeknek haragja,
 Mint hullára hollóknak csapatja,
 Elhagyott a mi Istenünk bennünk,
 Mert a hitét semmibe se vettük.

Nagy siralmad Czión föl-fölhangzott,
 Amikor a sebed nagyon sajgott,
 Ezer holttest fekiadt nagy halomba,
 Rajtuk által törték templomodba.

Panaszolkodj mint a temetőbe,
 Szent tórádat sodorták fertőbe,
 Könyvek között hívogasd az Istent,
 Hogy vegye le rólad a bilincset.

Siratóra hívlak Czión! jajgass!
 Vigasztalót mai nap ne hallgass!
 Olyan vagy, mint bús menyasszony gyászban,
 Kinek ifja sírba hullott nászban.

Budapest.

KISS ARNOLD.

ZSIDÓ LÁNY DALA.

(Violámnak.)

Az arczomon kelet búbája
 A szívem forró, mint a láng
 Lelkem olyan, mint tündér-gálya
 Szeldelve mese óceánt
 Vágy vágyat kerget ábrándomban
 Eszményekért kél mind a hány
 Mint ezédrus-zúgás Libanonban
 Fenkölt a szép zsidó leány.

A hitregék minden varázsa
 A lelkemben még megmaradt
 S mint alvó tűz felgyúlt parázsa
 Új fényre kél — új vágyra kap.
 S a fény sugárzás szereteárad
 S hol fényre lel ott egyesül
 Ajkam dalva most, hogy hazádnak
 Légy hive rendületlenül!

Magyar zsidó lány, óh milyen szép
 Kettős keleti eredet.
 Kettős gyönyör lesz ime ekkép
 A magyar haza-szeretet.
 S ha vágy úz vágyat ábrándomban
 Most minden vágy tiéd hazám
 Mint fenyves zúgás Kárpátokban
 Oly fenkölt a zsidó leány.

Az arczomon kelet búbája
 A szívem forró mint a láng
 Lelkem olyan, mint tündér-gálya
 Szeldelve mese óceánt.
 Libanontól — Kárpát hegyéig
 A lelkem egy nagy csapzó szárny
 Így repülöm az éltém végig
 Én hű magyar, zsidó leány.

Budapest.

GERŐ ATTILA.

NAGARA DALAIBÓL.

I.

Sárral dobál ellenségem ...

Sárral dobál ellenségem,
 Nyílt sebemre mérget ád,
 Azt hiszi, hogy eltépte már
 Reményeim fonalát.
 Nehéz jármot tesz nyakamba,
 Szívem szakad majd bele;
 Nem látja, hogy kivirágzik
 Büszke törzsöm vesszeje!

Kegyetlen, rút erőszakkal
 Támad reám ellenem,
 Kifoszt, kinez irgalmatlan
 S menekvésem nincs nekem.
 Lobogóját lobogtatja,
 S testemen lép át vele;
 Nem látja, hogy kivirágzik
 Büszke törzsöm vesszeje!

Nézd, teremtőm, fogy az erőm,
 Mig lelkemnek kínja nő,
 És elnyomóm nem könyörül,
 Szíve olyan mint a kő.
 Beköltözik szép hazámba,
 Mely myrrhával van tele;
 Nem látja, hogy kivirágzik
 Büszke törzsöm vesszeje!

Záporként hull könnyem árja,
 S lelkemből bús dal fakad,
 Ha látom, hogy népem szíve
 Járna alatt megszakad.
 Népem szenved s ellenének
 Felhők között jár feje;
 Nem látja, hogy kivirágzik
 Büszke törzsöm vesszeje!

II.

Lelkem, szállj ...

Lelkem! szállj Isten fényes trónusához,
 Repülj a magas égre fel!
 Zengj áhitatos dalt az Úr nevének
 És meghatóan esdekelj:
 »Óh alkotó!
 »Adj már enyhét
 »Nemzetednek,
 »Kit ártatlanul nyomnak el!
 »Veled büszkélkedik hű szíve,
 »Mert Néked esett osztályrészüd,
 »Óh sújtsd le hát sok ellenségét,
 »Ki életére törni készül!
 »S az ürmös poharat,
 »Mit fiainak ad,
 »Mely méreggel van tele,
 »Üríttesd ki vele;
 »És vess már néped gyötrelmének véget.
 »Térj vissza velünk szép hazánkba
 »És ajkunk újra dallal áld majd Téged.«

»Izráel, drága néped, büszkeséged
 »Hő vágytól égve epedez.
 »Add vissza neki édes szép hazáját
 »És bánatának vége lesz!
 »Az elpusztult
 »Büszke várba
 »Száll a vágya,
 »Hol lelke mindig révedez ...
 »Kimérhetetlen, mint a tenger,
 »Emésztő bújja, szenvedése,
 »A titkos kétség dulja szívét,
 »Hogy szentélyébe visszatér-e?!

»Bús lelke messze száll,
 »De vigaszt nem talál.
 »Az égre tekint fel,
 »Schonnan semmi jel,
 »Hogy megváltod hű néped, büszkeséged!
 »Térj vissza velünk szép hazánkba
 »Es ajkunk újra dallal áld majd Téged.«

»Óh váltsd meg népedet,
 »Kit minden sérteget.
 »Adj néki nagy erőt
 »A nemzetek előtt,
 »Hogy lesujthasson minden ellenséget.
 »Térj vissza velünk szép hazánkba
 »Es ajkunk újra dallal áld majd Téged.«

Zs.-Ujfalv.

PATAI JÓZSEF.

IRODALMI SZEMLE.

Az orsz. rabbiképző-intézet könyvtárának birtokában van egy arabs kézirat, a mely a 12 kis prófétához egy névtelen fordítást és kommentárt tartalmaz. Ebből a kéziratból folyóiratunkban dr. Klein Dezső és dr. Friedmann Armin egy-egy részletet közzétettek. Most *Heisz A.* ugyancsak e kéziratból disszerálta e czimen: »Eine anonyme arabische Uebersetzung und Erklärung der Propheten Zephania, Haggai und Zecharja« (Berlin, 1902). H. szerint a kommentár 1195-ben íratott és valószínűleg a Keleten, nem Spanyolországban. Sok helyen használja Szádját és ezért neki is tulajdonították, de H. úgy látja, hogy több helyen Abulvaliddal és Ibn Ezrával egyezik, tehát ezeket felhasználta.

*

A »Jerusalem« cz. héber folyóiratról a 2. füzet szokott érdekes tartalommal jelent meg, melyből kiemeljük a következőket: A palesztinai helységnevek felsorolása és azonosítása (kittinő dolgozat); a XV. századbeli palesztinai rabbik és tudósok betürendes névsora; a szamaritánusok Józsuakönyve héber nyelven. A bibliamagyarázatok a keleti szokások alapján most is találók. A kiadó *Luncz M. A.* nagy tervvel lép a nyilvánosság elé, ki akarja adni a pal. talmudot, rövid magya-

rázatokkal és indexekkel. A jeruzsálemi rabbik helyeselték, a tervet, a mely főképp tudományos (nem halákhái) czélokra szolgál. Minthogy Luncz eddig még minden tervet megvalósított, remélhető, hogy ez a legnagyobb is sikerül. *Sellin* bécsi tanár kiásott egy kanáanita oltárt, a mely 0.45 méter hosszú és széles és 0.90 méter magas (Jerusalem VI. 166). Azt hiszszük, hogy ez az oltár eldönti azt a sokat vitatott kérdést, hogy a pal. rőf (רֹף) mily hosszú volt? Nem lehet véletlenről szó, hol 3 mérték adja ugyanezt a számot — 45 cm. —, mert a magasság sem egyéb, mint kétszer 45 cm. A rőf bonyolult, vagyis bonyolított kérdéséről l. Nowack, *Archäologie* I. 199—201.

*

Grossberg M. több kéziratot munkát adott ki az oxfordi könyvtár kézirati kincseiből. »Sefer Hoazmim« (ספר הוצמים) a czime egy valószínűleg Ábrahám Ibn Ezrától származó iratnak, a mely homályos módon tárgyal metafizikai és astrológiai kérdéseket. A munka második felében két levél van Abrabaneltől és még egyéb apróságok. A 47. lapon mód ajánlatik annak megtudására, hogy mikor és mennyi eső lesz az évben. Egy másik füzetben »Chaczi Menasse« (חצי מנשה), ugyancsak *London* 1901, szerző londoni, oxfordi, leydeni és müncheni kéziratokból exegétikai megjegyzéseket közöl a tórához. Több exegéta idéztetik — pl. József ben גרין — és több érdekes magyarázat található. Pl. Vajéseben elején (33. lap) azt mondja, hogy az a szó, a mely ki van pontozva felső pontokkal *törlöttnek* tekintendő. Idéz targumot, midrast s ebből a szempontból is bizonyos föntossággal bír. *Grossberg* a végén saját megjegyzéseivel kíséri R. Jonathan (Lunelből) kommentárját Horájóthra. G. már sok kéziratot nyomtatott le, kár, hogy nem ad pontos felvilágosítást forrásairól és minden bevezetés nélkül nyomtatja le másolatait.

*

Heyk E., »Monographien zur Weltgeschichte« cz. gyűjteményében látott napvilágot *Bezold C.* könyve: »Ninive und Babylon« (Bielefeld és Lipcse 1903.), a mely gyönyörűen van kiállítva és 102 képpel díszítve és kötve 4 márkába kerül. *Bezold* a legújabb kutatások alapján ismerteti 14 fejezetben

ORSZÁGVILÁG.

A KOLERA A SZENT FÖLDÖN ÉS KÖVETKEZ- MÉNYEL.

Az 1902. év októberének első negyedében, a mikor még itt nagy a hőség, a szent városnak, valamint a szent földnek lakosait az a Jóbbir töltötte el rémülettel, hogy Gázában, az egykori filiszteus városban a Földközi-tenger partján kitört a kolera. Mindenki tudatában volt annak, hogy a hír megvalósulása esetén rendszabályoknak életbeléptetése minden esetre szükséges lesz, de kétségbe vonták általában vajjon igaz-e a hír. Közhiedelem szerint a dögvész Egyiptomból Gázába, az Egyiptomhoz közel fekvő városba hurezoltatott be. De ez két okból hihetetlennek látszott. Először, mert Egyiptomban a pestis dühöngött, tehát onnan a kolera át nem származhatott a szentföldre. Másodszor, mert a palesztinai határ Egyiptom felől vesztegzárral volt elzárva. — Ezalatt két orvos utazott Gázába, hogy a valódi tényállásról jelentést tegyenek. És ezek meghazudtolták a hirt, a mely azonban nem szünt meg, hanem inkább tovább terjedt az egész országban. Ez egy másik orvosi bizottság kiküldetését tette szükségessé és ez tényleg konstataulta a kolerát. Gaza erre rögtön vesztegár alá helyeztetett. A zár egyik következménye az volt, hogy az élelmiszerek, a melyeket leginkább e város szállít, megdrágultak. Ehhez járult, hogy az üzleti élet pangásnak indult és a pénzfolyam sülyedt.

Hogy Jeruzsálemben nem volt kolera beteg, az most már bizonyos. De azok az emberek, a kik minden éven más és más szerencsétlenséget kürtölnek ki, nem mulasztották el a kedvező alkalmat a tiszta valóság miatt. Százával mentek a táviratok a szélrózsa minden irányába, a melyek azt a nagy szerencsétlenséget kürtölték világgá, hogy a kolera kitört a szent városban. De ez nem akkor történt, a midőn már konstataálták a vést, hanem már az első hírnél. Amerikába szóló levelek naponkénti 400 halálesetről tudtak. Itt megvalósult

bölcseinknek a mondása: הַרוּחָ לִשְׂקָר יִרְחֹק עֵרוֹתָי. Sajnos e sorok írója akarata ellenére kezére járt ezeknek. Európai vendéget vártam, a kinek még októberben kellett hazulról elutaznia. Hogy hirem biztosan otthon találja, telegrafáltam neki. Ártatlan szavaim így akaratom és tudtomon kívül a hazugságot betetézték.

E viharra áldásthózó eső következett, még pedig pénz-eső, a mely még most is tart. Ez magában véve nem volna baj, mert az emberek szegények és segélyezésre szorulnak. De eltekintve a szörnyű visszaélésektől, a melyeket a szegények pénzénél követnek el és mellözve a napról-napra felszínre kerülő lopásokat és sikkasztásokat, a melyekről a világ nem tud, mégis meg kell egyszer nyilvánosan róni a kézzelfogható durva hazugságokat, a melyeket a szent falak őrzői felhasználnak és a melyekhez a »gáonok« és »szent földi fejedelmek« beleegyezésüket adják.

Az igazi tényállás nem ismerése a pénzt adó külföldnek ösztökélés volt újabb gyűjtésekre, melyek a várakozásoknak megfeleltek. Londonból 2000 frank, Amsterdamból 15,000 frank, Berlin-Frankfurtból 15,000 frank és 150 zsák liszt; Bécsből 1000, Párisból 12,000 és Amerikából 40,000 frank. Azonkívül befolyt több kisebb és nagyobb összeg, a melyeket nem akarok felsorolni, mivel azokat nem tudom pontosan megjelölni.

Érdekes az a válasz, a melyet a grand rabbin Zadoc Kahn irt a beküldött táviratokra. Többek között ezt írja: »Ha valaki nálatok himlőbeteg lesz, akkor mindjárt az a hír van elterjedve: a szent földön himlőjárvány tört ki; ha egy gyermek megbetegszik vörhenyben, akkor mindjárt vörheny-epidémia van stb. A szent város úgy látszik nagyon gazdag. Mert minden egyes esetben valóságos leveleket táviratoztak. Vajjon nem mennek-e mostanság elég gyorsan a levelek?«

Csak 1903. január 8-án tudták meg az igazat Európában. »Die Jüdische Presse« akkori száma közölte a jeruzsálemi német császári konzulnak, a német zsidók segélyegyletéhez intézett és 1902. december 12-ről keltezett levelét, a melyből a következőket veszszük ki: »Jeruzsálem eddigelé... a vészről meg lett kimélve. A többi helyen, a hol kitört a kolera, most már úgyszólván teljesen megszűnt. A palesztinai zsidók közül csak a tiberiásiak kaphatták meg nagyobb szám-

ban. De sokat kell szenvedniök... a vesztegár miatti drágaság folytán. E drágulás 25—30 százaléknyi és a zsidó népeség nagy részének... minden esetre érzékeny.»

Ugyancsak e lap hoz egy deczember 18-án kelt második levelet dr. Grünhuttól, a melyben az van: »A vesztegár Hebron felől meg van szüntetve a mai naptól kezdve és az elkülönítés Jaffa felé 10 naptól hatra lett leszállítva. Az utóbbi városból még csak egyes eseteket jelentenek...«

Jaffában a kolerát az alkormányzó szüntette meg. Ez pedig a következőképen történt. A sírásók egy kolerás beteg után nagyobb díjt kapnak, mint rendes haláleset után. Az alkormányzónak föltűnt, hogy egy idő óta egyáltalában nem jelentettek be rendes halálesetet, bárha a Ramadanban a rendetlen életmód folytán normális viszonyok mellett is több haláleset szokott előfordulni. A vizsgálat azonban kiderítette, hogy a sírásók a nagyobb jutalom kedvéért a közönséges haláleseteket kolerásoknak mondták. Ma hála az égnek az egész ország vészmentes.

Végül még egy eset. Tiberiás és Jeruzsálem között hosszú idő óta megegyezés jött létre, a mely szerint előbbi az amerikai pénzeknek, a melyek a יעד כללי címére érkeznek, 10%-át kapja. Az ez évi kecsgettető kilátások azonban arra indították a tiberiásiakat, hogy elszakadjanak Jeruzsálemtől és még a kolera kitörése előtt külön kolduló leveleket küldöttek széjjel ezrivel, azokn kívül táviratokat, hogy a kolera ott áldozatait szedi. Sajnos ott a vész tényleg kitört, de a pénz a יעד כללי-hez érkezett. Január 10-én a következő táviratok jöttek Tiberiásból: Város elzárva, nagy drágaság, éhség, betegség, szükséges a mentés, segítség. Nem kaptunk pénzt Amerikából e célra. Miért nem küldött nekünk a יעד כללי, az askenazim központi bizottsága Jeruzsálemben, miért nem küld e célra. Az amerikai pénzből minket illet nagy rész, mert itt kolera volt. Szerencsétlen, keserű állapot. Kérünk sürgönyválaszt. Előbb a יעד hallani sem akart pénzküldésről. Végre megadta nekik a szerződés szerint a 10%-ot. Sokan azt állítják, hogy meglettek rövidítve, mert nem vallották be nekik az igazi összeget. Vajha a külföldi vezérférfiak ez üzemek felé fordítanak figyelmüket.

Jeruzsálem.

DR. R. T.

KÜTFÖK.

292. szám.

MINISZTERI RENDELET A KÓSERHUS ÁRUSÍTÁSA TÁRGYÁBAN.

A kereskedelemügyi m. kir. miniszter 78.372. számú rendelete valamennyi törvényhatósághoz.

Felmerült esetek elbírálása alkalmával arról győződtem meg, hogy a volt földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter úr által a kóserhus árusítása tárgyában 1888. évi szeptember hó 18-án 48.151. szám alatt — az akkori belügy-, valamint vallás- és közoktatási miniszter urakkal egyetértőleg — kibocsátott rendelet az izraelita hitközségek jogos s a rendeletben kifejezésre juttatott igényeinek megoltalmazására nem minden esetben nyújt módot.

Az idézett rendelet kijelenti, hogy a kóserhus árusítása nem tartozik a szabad ipar körébe, hanem az izraelita hitközségnek kizárólagos jogát képezi, minélfogva kóserhust csak annak szabad árusítani, ki erre az illető községben fennálló izraelita hitközségtől engedélyt nyert. Azonban daczára e kifejezett tilalomnak s daczára annak, hogy a rendelet kibocsátója e tilalomnak a rendelet szövegéből kivehetőleg büntető sanctiót is akart adni, a kóserhus engedély nélkül való árusításának ténye e rendelet alapján még sem büntethető. Az idézett rendelet 4. §-a ugyanis nem foglal magában önálló büntető sanctiót, hanem csupán az ipartörvény 58. §-ára és 157. §-ának d) pontjára utal, midőn kijelenti, hogy az idézett törvényszakaszok alapján büntetendő az, ki az izraelita hitközség engedélye nélkül oly felírást vagy megjelölést használ, hogy ő kóserhust árusít, míg a rendelet 5. §-a, mely már önálló büntető sanctiót foglal magában, csak az állatoknak engedély nélkül az izraelita vallás által előírt szertartásnak megfelelő módon történt levágását vagy levágatását rendeli büntetendőnek.

A rendelet megalkotásakor a 4. §. volt az, mely a fentebb jelzett tilalomnak büntető sanctiót kívánt adni; a 4. §. szövege szerint ugyanis a 157. §. d) pontja alapján büntetendő az, ki az izraelita hitközség engedélye nélkül kóserhus árusítását jelző jelvényeket vagy felírásokat használ, vagyis a rendelet 4. §-a az ipartörvény 58. és 157. §. d) pontját ez esetben úgy magyarázza, hogy az idézett törvényszakaszok alapján büntetendő a kóserhus árusítását jelző feliratoknak engedély

nélkül való használata abban az esetben is, ha az illető tényleg kóserhust árusít. — A törvényt azonban így magyarázni nem lehet, s az idézett törvényszakaszok alapján csak az büntethető, ki a jelzett feliratokat használja, a nélkül, hogy kóserhust tényleg árusítana.

Mindezek folytán a belügyminiszterium vezetésével megbízott m. kir. miniszterelnök s a vallás- és közoktatásügyi miniszter urakkal egyetértőleg s hozzájárulásukkal, az idézett rendelet 4. és 5. §§-nak módosítását határoztam el és pedig a 4. §-t olyképp találtam módosítandónak, hogy azzal az ipartörvény 58. §. és 157. §. d) pontja alá csakis oly kihágási esetek vonassanak, a melyek az idézett törvényszakaszok helyes és egyedül elfogadható értelme szerint tényleg oda is tartoznak, vagyis, hogy az idézett törvényszakaszok csak arra az egyénre nyerhessenek alkalmazást, a ki kóserhust árusítását jelző jelvényeket vagy felírásokat használ, tényleg azonban nem kóserhust, hanem más húst árusít.

A 4. §. első bekezdésének szövegét ennél fogva következőképen állapítom meg: »Az 1884. évi XVII. törvényzikkbe foglalt ipartörvény 58. §-a, illetőleg 157. §-nak d) pontja alapján az iparhatóságok 40—400 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetettik az, ki czégén, üzleti helyiségén, nyomtatványain, vagy hirdetésein oly megjelölést használ, hogy kóserhust árusít, tényleg azonban nem kóserhust, hanem más húst árusít.«

A 4. §. második bekezdésének szövege változatlanul marad.

Az 5. §-t olyképp találtam módosítandónak, hogy az e szakaszban foglalt büntető sanctió alá vonassék az is, a ki kóserhust árusít a nélkül, hogy erre az elárúsítás helyén (községben, városban stb.) fennálló izraelita hitközségtől engedélyt nyert volna. Ezen szakasz első bekezdésének szövegét következőképen állapítom meg: »Kihágást követ el és a rendőrhatalóságok által 100 (egyszáz) koronáig terjedhető pénzbüntetéssel, ismétlés esetén pedig, ha előbbi cselekménye elkövetésétől számítandólag még két év el nem telt, 200 (kettőszáz) koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő az, ki kóserhust árusít a nélkül, hogy erre az elárúsítás helyén fennálló izraelita hitközségtől engedélyt nyert volna, továbbá az, ki az említett engedély nélkül állapot az izraelita vallás által előírt szertartásnak megfelelő módon levág, vagy levágat.«

Az 5. §. második bekezdésének szövege változatlan marad.

Felhivom a törvényhatóságot, hogy ezen rendeletet a hatósága területén létező összes elsőfoku ipar- és rendőrhatalóságokkal tudomás és mihez tartás végett közölje s egyszerűsmind az érdekeltek körében is tegye közhírré.

Budapesten, 1902. évi december hó 31-én.

LANG, s. k.

VEGYESEK.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: The Jewish Encyclopedia III. *New-York* és *London*. 1902. Funk and Wagnalls Company. Ára kötetenként 30 korona. — Zehn Schriften des Josef Ibn Kaspi, nach den Handschriften in Oxford, Paris und München zum ersten Mal herausgegeben von *Isaac Last*. Nebst einer Einleitung [und Anmerkungen] von Prof. Dr. Ludwig Blau. 2 kötet. Ára 10 márka *Pozsony*, 1903. — *Halász N.*, Kegyelet Forrása stb. Imák, Könyörgések és Fohászok. A pesti Chevra Kadisa megbízásából és a pesti rabbinátus jóváhagyásával. *Budapest*, 1902. — *Heisz A.*, Eine anonyme arabische Uebersetzung und Erklärung der Propheten Zephanja, Haggai und Zecharja. *Berlin*, 1902 (berni dissz.). — *Patai J.*, Saasué Alumim. *Budapest*, 1902 (héber versek). — *Dr. Günzig E.*, Haeschkol I—IV. — IMIT Ekvönyv. Szerkeszti *Bánóczy József*. *Budapest*, 1903. — Szentirás. Kiadja az IMIT. Harmadik kötet. Az utolsó próféták. *Jesája*, *Jirmeja*, *Jechezkel*. a tizenkét próféta. *Budapest*, 1903. — *Dr. Horovitz S.*, Der Mikrokosmos des Josef Ibn Saddik. *Boroszló*, 1903 (a boroszlói szeminárium Értesítőjében). — *Theodor J.*, Bereschit Rabba mit kritischem Apparate und Commentare. Lieferung I. *Berlin*, 1903. — *Ratner B.*, Ahawath Zion We-Jeruscholaim, Varianten und Ergänzungen des Textes des Jerusalemischen Talmuds nach alten Quellen und handschriftlichen Fragmenten ediert mit kritischen Noten und Erläuterungen versehen. Traktat Sabbath. *Wilna*, 1902. — *Dr. Goldschmied L.*, Weiherede. *Prossnitz*, 1903. — *Schechter S.*, Saadyana. Geniza fragments of writings of R. Saadya Gaon and others. *Cambridge*, 1903. — *Grunwald M.*, Mitteilungen der Gesellschaft f. jüdische Volkskunde. Heft XI. *Hamburg*, 1903. — *Silberfeld J.*, A lélekvándorlás tana a zsidó irodalomban. *Budapest*, 1902. — *Rosenberg J.*, Lehrbuch d. neusyrischen Schrift- und Umgangssprache. *Bécs* 1903. Ára 2.20 kor.

A losonczi izr. hitközség *Schneller Károly* vezetése mellett utolsó jelentése szerint az utolsó 3 évben régi tartozását a felére apasztotta, a mi csak a jövedelem gyarapítása által vált lehetségessé. Nagyobb alapítványt (1000 korona) *Schmidl Albert* tett. Az iskola *Dr. Hoffmann Lipót* iskolaszéki elnök és *Dr. Vajda Béla* rabbi vezetése mellett feladatát buzgón teljesíti, de a hitközség a városnál, a mely a többi iskoláktól segílyezi, még nem ért célt. *Dr. Vajda rabbi* a vallásos ismeretek mélyítése és terjesztése céljából Talmud-Tórát alapított, a mely már megkezdte tevékenységét.

Dr. Gonda Dezső, a pesti izr. hitközség hittanára, 34 éves, korában meghalt. A korán elköltözöttben a hitoktatás buzgó munkást vesztett el. Aldás emlékére.

Szegedi Chevra Kadisa. Az imént közzétett jelentés szerint az egylet jótékony czélokra közel 12,000 koronát költött. Összes kiadásai 25,370 koronára rugtak és vagyona 126,156 korona. A lefolyt évben 108 haláleset fordult elő. Az egyleti tagok száma 482.

Montefiore Samuel Sebag, az angol felekezeti és közélet kiváló alakja, Londonban magas korban meghalt.

Statisztika. A Svájcban kerek számban 12,500 zsidó lakik, kik 22 községet alkotnak. A legnagyobb községek Basel, Zürich, Bern és Genfben vannak. Nem régen egy községi szövetkezésben egyesültek érdekeik megvédésére.

Dr. Mielziner Mózes, a cincinnati rabbiképző elnöke, több mű szerzője, 75 éves korában meghalt. Utódjául dr. Kohler K. new-yorki rabbi lett megválasztva.

Boroszlói szeminárium. A mult évben 41 hallgatója volt, köztük 1 magyar, kik a kellő segélyben részesültek. Jórészt a szemináriumból kikerült rabbik hozták össze a segélyt. A könyvtár elég gazdag: 22,051 kötet és 248 kötet kézirat.

100 évesek. Németországban 37 száz éven felüli ember él, köztük két zsidó van.

Rothschild Alfonz báró Párisban mint a központi konzisztórium elnöke félszázados jubileumát ünnepelte. Zadok Kahn grand rabbin üdvözetére azt felelte, hogy boldog, hogy erejét ezentul is a zsidó felekezet ügyeinek szentelheti. A francia Rothschildok közül még egy vesz személyesen részt a zsidó ügyek intézésében; egy másik saját költségén poliklinikát tart fenn.

Acsády Ignác műve: »A Magyar Birodalom története« serényen halad előre. A megjelent 10 füzet, melyekben a hazai történetet a 13. századig adja elő, teljes mértékben igazolják a felcsigázott várakozásokat, melyeket ehhez a legujabb magyar történethez fűztek.

Palesztinai bor és cognac. A szentföld ősidők óta a legkiválóbb bortermő országok közé tartozik. Legujabb időben az új zsidó telepesek foglalkoznak a szőlőmiveléssel, még pedig Rothschild báró bőkezűsége folytán francia vezetés mellett, úgy hogy a legfinomabb borokat termelik és a legegészségesebb cognacot gyártják. A párisi Pasteur-intézet a nevezett termékeket használja és Európa művelt országaiban több raktár létesült ezek eladására. Legujabban Budapesten is megalakult a »Palästina Beviteli Társaság« (Erzsébet-körut 42), a mely árjegyzékkel és minden felvilágosítással szolgál. A vállalatot már a palesztinai zsidó telepek érdekében is a legmelegebben ajánljuk.

TÁRSADALOM.

ÖNBÍRÁLAT.

A hivatalos statisztika évről-évre megállapítja a felekezetek mérlegét és rideg számokkal konstatálja a zsidóság vesztését. A szám mértani arányban halad és megdöbentti a legfásultabbakat közöttünk. Mirevész és vihar közepette nem hajoltak az apák, arra az utódok a zsidó vallás egyenjogúsága mellett tömegesen képesek. Megszakítják a vértanúsággal megpecsételt kapcsolatot, eladják egy tál lencséért elsőszülöttségüket. Keressük az okokat és meg is találjuk. A zsidó a közpályán örökös kísértésnek van kitéve és vannak, a kik azt hiszik, hogy ily állandó korrumpálásnak más közösség, bármily természetű legyen az erkölcsi összetartó kapocs, összehasonlíthatatlanul csekélyebb ellenálló képességet tanúsítana. Akár igaz ez a feltevés, akár nem, semmi esetre sem áll az, hogy a gyengébbek zászlaját elárulók a zsidó felekezet jellemén foltot ejtenek, mert hiszen a felekezetet nem azok alkotják, kik könnyű boldogulás czéljából elhagyják, hanem azok, kik hozzá a sok kísértés mellett ragaszkodnak. Különben is az egyén tényeivel csak saját jellemét mutatja be és nem másokét.

A szenvedett veszteségekért azonban ez a tudat gyenge kárpótlás és érthető, hogy a szomorú jelenség okait köreinkben kutatják és a keresztlevél előnyeiben és a szerelem mindenhatóságában megtalálják. Nem tagadható, hogy a közvélemény helyesen jelöli meg a főokokat, de van még egy ok, melyre ügyet nem vetnek és a mely mégis jelentékeny tényező a szóban forgó jelenség előidőzésében. Ennek az oknak felismerése annál fontosabb, mert alapja tudatlanság és előítélet és ennek következtében megszüntethető. Nem a vallásos indifferenzizmusról szólunk. Mert kétségtelen ugyan, hogy in ultima

analysi ebben a körülményben keresendő a főök, de tudjuk, hogy a vallásos közömbösség korunk általános jellemvonása és nálunk ép oly nehezen szüntethető meg, mint a többi felekezeteknél. Az intenzívebb vallásoktatás bizonyára hatékony eszköz, de csupán a jövőendő és nem a jelen nemzedékénél.

A vallásos közömbösség mellett is van kapocs, a mely az egyeseket köreinkhez fűzi: a közös mult, a közös szenvedés, a közös származás. Ha lépten-nyomon halljuk: nem élek vallásom szabványai szerint, de azért jó zsidó vagyok, ez nem jelenthet egyebet, mint azt, hogy közösségünkhöz a fentérintett kötelekeknel fogva hiven ragaszkodom. Ezeket a kötelekeket pedig semmi sem lazítja annyira, mint a köreinkben elharapódzott leszólása mindennek, a mi zsidó. Ha hittestvérünk valamit cselekszik, a mi nekünk nem kellemes, mindjárt készek vagyunk az ítéllettel: zsidó. Az általános emberi gyengeséget zsidó gyengeségnek bélyegezzük és ily módon megszületik a jól ismert »zsidó antiszemita«. A külvilág oly régóta és oly állandóan gucsmol bennünket, hogy végre magunk is eltanultuk tőle. Sőt azt is eltanultuk tőle, hogy erényeinket bünökké kritizáljuk. Minő ellentét a zsidó és nem zsidó világ között! A nemzetek és felekezetek nem győzik magukat öndicsérettel, mi pedig kritikával.

Hogyan keletkezett ez a jelen körülmények között eléggé nem sajnálható csunya szokás. Nemes származásu és ősi gyökere van. Goethe azt állította, hogy az ókori Izrael romlottabb volt más népeknél, különben nem korholták volna a próféták oly élesen és oly sűrűn. Nagyon tévedett. Renan, a szellemes francia, mélyebbre hatolt, azt állítva, hogy a próféták erkölcsi reakciója éppen a mellett tanuskodik, hogy a zsidó népjellem erkölcsileg tisztább volt. Más népek a romlottságot észre sem vették, vagy természetesnek tartották, mely ellen küzdeni senki sem volt hivatott. A magas láz a szervezet erejéről tanuskodik, a mely a betegségnek nem adja meg magát, hanem küzd ellene. A próféták az elsők a világtörténetben, kik nem önző okokból, nem politikai versengésből szónokoltak, mint pl. a dicső görögök, hanem erkölcsi felháborodásból, tisztán ideális czélokért. Egy félezzreddel később a görög-római kulturvilág nem volt képes felfogni a zsidók vallásos lelkesedését. Hogy jöhet valaki, mint a zsidó prédí-

kátorok, agadisták, extázisba másért, mint nagybecsű énjéért. Uj félezzred mulva fellépnek a szónokok mellett az erkölcs-tanítók, kiknek műveit, fájdalom, nem olvassák. Ezek is tükröt tartottak kortársaik elé. Ezek a nemes igyekezetek a középkor vége felé, midőn a zsidókat ghettókba zárták, változáson menetek át. Az összezsufoltan egymás mellett lakók és ugyanarra, szűk térre szorított keresetre ultak már nem tisztán a szentírás parancsait: »Intsd meg felebarátodat« követték, hanem a konkurrenst kritizálgatták, majd öntudatlanul, majd tudatosan. Ily állapotban találta a zsidókat a XVIII. század, mely kiadta az asszimiláció jelszavát. A nemzsidó környezet azonban hiven kitartott középkori felfogása mellett és a vallásos fanatizmus által beléjottott gyűlölet szülte zsidószidást vigan folytatta tovább, még pedig tágasabb körben mint azelőtt, mert a civilizációnak megnyert zsidók is hallgatói és olvasói közé szegődtek. Ezek a csatornák vezették el a zsidó felekezet széles rétegeibe a »zsidó« kiméletlen gucsmolását, sőt tudatlanság folytán nem ritkán a rágalmat. A »kritikus« becses személye persze kivétel. A jelenlevők is mind kivételek.

Az önbírálat szép és hasznos erény, de a jelenkori ugynevezett művelt zsidók között, kik a zsidóságot sok esetben csupán azon ismeretségből ismerik, melyet vele nyolcz napos korukban kötöttek, ez az önbírálat öngyalázássá fajult és alkalmas arra, hogy az összetartozás érzését gyökerestől kitépje a szivekből. Mikor a művelt zsidó még kivétel volt és a zsidó közönségtől mintegy idegennek tartatott, akkor fejlődött ki teljes erejében ez az öngyilkos gondolkodás. Akkor sem volt igaz, de legalább érthető, ma azonban semmi más mint gondolkozáshiányból és régi előítéletből táplálkozó csunya szokás. Nem kívánjuk tovább szőni ezt a szomorú témát, mindenki ismeri visszataszító jelenségeit és csak ismételteljük, hogy itt az ideje, hogy e csunya szokásról letegyünk és minden hittestvérben azt lássunk, a mit a neve mond. Mi a nemzsidó világgal szemben gondolkodásunkban és cselekedeteinkben minden velünk született erős kritikai hajlam mellett felette elnézők vagyunk, még ellenségeinkkel szemben is. Egymásiránt legyünk szigorúak, mert nekünk más emberfiánál súlyosabb kötelességeink vannak, de ne tartsuk a »zsidó« szót az összes egyéni és közjelenségek magyarázatának, mint ama bizonyos,

jól ismert érdekkör, melynek kenyere, kapaszkodója és egyedüli érdeme a zsidók rágalmazása. Ha a zsidó önértetet nem fogjuk minmagunk könnyelműen megőrizni, a hivatalos statisztika is más számokat fog közölni.

TÁRSADALMI SZEMLE.

Az orosz Beszarábiában fekvő Kisinevben a középkor bestiálítására emlékeztető zsidóüldözés volt, melynek száznál több halottja és legalább 500 sebesültje volt. A rendszeresen üzött izgatás után elegendő volt egy koholt vérvád, hogy a népet szent ünnepén, midőn megváltója feltámadását ünnepelte, a zsidók megrohanására bírja. Nem pillanatnyi hatás alatt gyilkolt és rabolt, hanem hosszas előkészületek után és meggondolt terv szerint, melyben a rendőrség is segédkezett: elszedte a zsidóktól — botjaikat. Hatalmas rendőrség és nagyszámú katonaság szeme láttára téptek szét gyermekeket és kioztak agyon gyenge nőket. A boltokból kihányt portékára uri nők is rávetették magukat, sőt át is öltözködtek belőle. A kár több száz emberélet és sok millió rubel.

A kisinevi vérengzés minden okoskodásnál meggyőzőbben bizonyítja, hogy a zsidókérdés állandó tárgyalása végső következményeiben hova vezet. Semmikép sem akadémiai jellegű és a zsidó nép évszázados tapasztalat által élesített ösztönével előrelátóbb minden államférfiunál, midőn a zsidók ellen indított sajtóbeli hajsza ellen feljajdul, mert jól tudja, hogy a jó és roszakaró bírálgatás vége gyilkolás és rablás. Ez esetben a mérges tinta csupa vér. A szeretet, melylyel unostalan kínálgatják, vérebe és vagyonába kerül.

A barbárság oly pokoli méretű volt, hogy a mindenre preparált európai közvéleményt is felháborította. A segélyezés munkájában az orosz hivatalos körök is részt vettek és nagy összegeket adományoztak. Az európai zsidóság természetesen koldusbotra juttatott hittestvéreit és a marttyrok hátramaradt családjait nem hagyta el. Nagyarányú gyűjtés indult meg mindenfelé. Hazánkban a VI. izr. községkerület vette kezébe a gyűjtés nemes művét; Schweiger Márton és dr. Mezey

Ferencz megindító felhívást tettek közzé, melyben adakozásra szólítják fel az emberbarátokat. Reméljük, hogy az emberbaráti ügyhöz méltó sikere lesz.

*

A nagy válság, melybe az orosz és román kormányok zsidófaló politikája és a galicizai slachta üzleti bojkottja a zsidóság nagyobb felét döntötte, nemcsak a czionizmust keltette életre és erősíti állandóan, hanem felrázta a nyugat-európai zsidók ama művelt köreit is, melyek abban a hitben éltek, hogy a zsidó kérdés az egész világon meg van oldva és csupán ideiglenes bajok és nehézségek leküzdéséről lehet még szó. A mélyreható elnyomás idestova egy emberöltő óta tart és borzasztó pusztulás kelt nyomaiban. Báró Hirsch terve, hogy az orosz hitrokonok Argentiniában telepedjenek le, nem vált be és más módokról kell gondoskodni, hogy a hazátlanná tett munkás zsidók új otthonhoz juthassanak. Ezek között figyelmet érdemel a *dr. Oppenheimr* Ferencz (Berlin) által alapított »Jüdische Orient Colonisations-Gesellschaft. Einge-tragene Genossenschaft mit beschränkter Haftpflicht zu Berlin.« Ez a társulat a zsidó telepítést üzleti alapra helyezi és mint vállalat, nem mint pusztán jótékony egyesület lép a közönség elé. »Die Jüdische Orient-Colonisations-Gesellschaft hat sich die besten Ergebnisse der national-ökonomischen Wissenschaft zu eigen gemacht, sie beruht auf gesunden geschäftlichen Grundsätzen und auch für fachmännische Leitung sowohl des kaufmännischen wie des landwirtschaftlichen Betriebes ist volle Sorge getragen. So dürfen wir hoffen, in der jüdischen Kolonisationsfrage einen bedentsamen Schritt vorwärts gethan zu haben und in kurzem schon die Früchte unserer Arbeit zu sehen«. Így hangzik az egész tervet plausibilisen kifejtő prospektus befejező passusa. A hazai zsidó kisexistenciák ellen évek óta tartó hajsza, sajnos, valószínűvé teszi, hogy hovatovább ezek között is nagy kivándorló mozgalom indul meg. Ha a nevezett kisexistenciák ellen alkalmazott hivatalos és nem hivatalos eszközök nem zsidó gyűlöletből, hanem divatos nemzetgazdasági felfogásból erednek — annál rosszabb. Az ellenálló képesség semmi esetre sem tarthat évtizedekig. E körülménynél fogva a hazai zsidóság is társadalmi segítségre szorulhat még, melyet a nevezett és hasonló intézményekben talál-

hat meg, ha munkájuk a gyakorlatban be fog válni. A zsidóknak, fájdalom, kevés szerencsájük van és a tapasztalatból merített prognostikon valószínűvé teszi, hogy csak a további nehéz küzdelem a létért marad számukra.

*

Aki még hisz a cionista program főpontjának, a cionizmus végcéljának megvalósíthatóságában, a zsidó-állam megalkotásában, olvassa el *Herzl* Judenstaatjának utolsó (5-ik) kiadását, és ábrándja elillan, mint a reggeli felhő. Minő »Freiland« Hertzka tudománya nélkül. Minő kedves tárczacikkek, milyen kellemes és szellemes csevegés a zsidók megváltásáról. Ehhez képest az ősi messiáshit államférfiúi józanság, darwinistikus természettudomány. Gyengébb hit kell ahhoz, hogy a »Mesiach ben Dóvid« egy szép napon megjelenik, összegyűjti a világ négy széléről a zsidókat, és Jeruzsálembé vezeti őket, mint ahhoz, hogy a *Herzl* tervéhez szükséges milliárdok, és isteni belátással és erővel rendelkező társulatok előkerüljenek. Minő vegyülete a valóznak és képzeletnek, az igaznak és hamisnak, a józanságnak és álmodozásnak. Hogy fogjuk meg e szappanbuborékokat, melyeken itt-ott egy-egy mákszem igazság csillog?

Tiszta lehetetlenség. Államköltővel való vitatkozás. Szent földről, földmivelésről szó sincs többé. Orvosok, technikusok, vállalkozók a főszereplők. Szó van ugyan munkásokról, de csak kutyafuttában, amennyiben a vállalkozók, építészek, nagykereskedők stb. ezek nélkül nem képzelhetők. A zsidó nép »drüben« az lesz, a mi »hüben« volt, a hogy a cionista vezér ügyesen kivágja a szót. Propaganda-iratnak a Judenstaat jó lehet, különösen a kívülről is szorongatott zsidó proletárság köreiben, de a cionizmus eszméjét csak kompromittálja. Pedig kár érte. A cionisták önértetet, sőt lelkesedést keltettek a zsidóság oly köreiben is, hol a jelszó elegendő a meghunyászkodás és csendes kimulás volt. Ezt a lelkesedést lelohasztja a Judenstaat-féle képzelődés. Különösen kárhozzátandó az, hogy ily képtelen »eszme« szempontjából a szentföldi zsidótelepítés műve elé akadályok gördíttessenek. *Nordau* Miksa alvezér rövid ismertetésében a cionizmusról nem ad *Herzl*-féle színekben pompázó képeket, sokkal józanabb, de irata elolvasása

után sem tudjuk, hogy mikép akarja nyélbe ütni a Zsidóországot. Az utolsó kongresszuson 180.000 választó képviselte magát, a cionizmus zászlaja alá tehát kerek számban egy millió lélek tartozik. Jó lesz a gyakorlati térre lépni, hogy »hüben« is történjék valami. Az ICA és az Alliance tevékenységének időnkénti bírálgatása nem elegendő a nagy jövő előkészítésére. Értékesíteni kell a hívek munkakedvét és munkaeréjét.

*

Delitzsch *Frigyes* sok port felvert felolvasása a biblia és assyriologia viszonyáról végeredményben az »ótestamentom« antisemitaizü támadásává alacsonyodott le. A keresztény világ számára majdnem összes árnyalatai a jó professzornak keményen neki estek, a császár is megleckéztette, mert assyriológiája a keresztény dogmákba ütközik. Mit tesz erre az »objektív történetbuvár?« Meghunyászkodik és azt mondja, hogy az »ótestamentom« nem »kinyilatkoztatás«, csak az újtestamentom az. Előszedi a penészette argumentumokat az ótestamentom kegyetlenségéről, szóval az antisemiták álláspontjára száll le. De az újtestamentomnak nincs makulányi hibája. De hát a kereszténység alapítója és terjesztői az ótestamentomra hivatkoznak tanaiknál, ezt idézik mint Isten könyvét, és oly viszonyban állanak vele, mint a talmudisták. Ha tehát D. és mások az újtestamentomot a régi fölé helyezik, ellenkezésbe jutnak saját legfőbb tekintélyükkel, — az újtestamentommal. Ez az előítéletektől ment, tisztán az igazság által vezérelt »tudományos buvárt« nem háborgatja. Bennünket még kevésbé, nem is foglalkoznánk e helyen vele, ha nem szolgálna jellemző például arra, hogy mindenki a zsidókat, ez esetben szent könyvüket, kínálja ellenfeleinek áldozatul. *Delitzsch* erélyesen tiltakozik azon hír ellen, hogy »Babel und das Neue Testament« cz. felolvasást is fog tartani. Miért nem? Nincs »objektív« bátorsága? Hja, a zsidó az más. D. az ellen is protestál, hogy a modern zsidóhitet sérteni akarta volna. Ismert formula: nem volt sértő szándékom. De megtette. Kapott is valamelyik zsidótól levelet, melynek írója azt mondja: »feladjuk a zsidóságot? Sok szól mellette, de sok szól ellene.« Az éles gondolkozó ezt kompetens zsidónak tartja, és szavait a zsidóság nevében idézi! Az ilyen levél nem a zsidó vallásos felfo-

gás, hanem csupán a zsidó »chucze« jellemzésére alkalmas. A zsidó mondta. Ez emlékeztet a sűrűbben hallott mondásra: a zsidó tette.

*

A »Babel und Bibel« kérdéshez Gunkel H., a berlini egyetemen az ó-testamentom tanára, is hozzászól »Israel und Babylonien. Der Einfluss Babylonien auf die israelitische Religion« cz. iratában (Göttingen 1903), melyet nem új tartalma, hanem a »liberális« ev. teológusokra jellemző volta miatt kell bemutatni. G. dióhéjban azt adja elő, mit két munkájából (Schöpfung und Chaos és Kommentar zur Genesis) már ismerünk. Nézete az, hogy a babyloniai kultúra az izraelita műveltségre és vallásos felfogásra befolyást gyakorolt, de azért Izraelnek köszönik a modern népek vallásos világnézetüket. A harc hevében azonban nagyon kigombolkozik, sőt ellenmondásokba is keveredik. Ime néhány idézet:

»Finden wir also wirklich in der Religion Israels babylonische Elemente, ja wären es auch überaus wertvolle und wichtige Stücke, so sollte sich doch unser Glaube freuen, dass die Welt sich uns jetzt auftut und wir Gottes Walten sehen, wo wir es früher nicht geahnt haben. *Das Judentum, bei dem sich Religiöses und Nationales stets innig verbindet, mag Angst haben, dass ihm eine Perle seiner Krone geraubt werden soll; was aber geht uns der nationale Anspruch des Judentums an!* Wir erkennen freudig und ehrlich Gottes Offenbarung überall da, wo sich eine menschliche Seele ihrem Gott nahe fühlt, und sei es unter den dürftigsten und sonderbarsten Formen. Fern sei es von uns, Gottes Offenbarung auf Israel zu beschränken! »Ausgestreuet ist der Samen über alles weite Land!« Wie viel grossartiger als die modernen Orthodoxen haben doch hierin die Väter der christlichen Kirche gedacht, die in den grossen und edlen Heroen der griechischen Philosophie Träger des überallhin zerstreuten Samens des göttlichen Wortes gesehn haben. *Machen wir Christen doch ja nicht die Unart des Judentums mit, das seinen Gott zu ehren glaubte, indem es alle übrigen Religionen verhöhte und verlästerte.* Die israelitisch-christliche Religion ist, um ein biblisches Bild zu brauchen, der Erstgeborene unter seinen Brüdern. Wir haben es wahrlich nicht nötig, unsern eigentümlichen Besitz eifersüchtig zu verteidigen.« (15. l.).

»Viel Staub aufgewirbelt hat die Ableitung des hebräischen Sabbath von den Babyloniern. Auch hier muss man

die Laien vor unnötiger Aufregung warnen; denn was ist uns Christen der Sabbath? Die hohe und reine Religion des Christentums, wie sie in der Reformation Luthers wieder erneuert ist, kennt keine heiligen Tage! Jesus hat ungescheut das Sabbatgeboth übertreten, und der Apostel sagt, dass uns niemand richten solle über Speise oder Trank, oder in betreff eines Festes oder Neumonds oder Sabbaths (Koloser 2,16.). *Der christliche Sonntag ist nicht eine Übertragung des Sabbats, sondern etwas Neues und Anderes.*« (27. l.).

»Die babylonische Religion dagegen ist unzweifelhaft polytheistisch, und zwar hat sie eine überaus krasse, groteske Vielgötterei. Wenn sich also in Babylonien einiges an Monotheismus Anklingende finden sollte, so ist das hier die Ausnahme. Die grosse historische Wirkung, auf die es ankommt, ist in diesem Punkte nicht von Babylonien ausgegangen, sondern von Israel.« (29. l.).

»Wenn man auf das Wesentliche, Ausschlaggebende sieht, so muss man doch anerkennen, dass Israels Religion in der klassischen Zeit Babel gegenüber selbständig ist« (31. l.).

»Das schönste Gut Israels aber ist der Satz seiner Propheten, für den sie leidenschaftlich eifern, der Satz, dass Gott keine Opfer und Zeremonien begehre, sondern Frömmigkeit des Herzens und Gerechtigkeit der Taten; diese innerste Verbindung der Religion mit der Sittlichkeit ist es vor allem, wodurch Israels Religion turmhoch über alle übrigen Religionen des alten Orients hervorragte! *Das ist Israels Vermächtnis an die Menschheit und bleibt es, wenn auch das Judentum dieser gewaltigen Idee wieder untreu geworden ist.*« (33. l.).

A zsidókat persze nem bánja. Miért is bálná, ha lehetne kitörőné az egész multból. De hát nem lehet. A zsidók a pogányságot lábbal tiporták, ez »Unart«, de ezen illetlenség nélkül Gunkel ur ma nem szidhatná őket egy fényes teológiai tanszékből. Sőt evangélikus sem volna, egy kukkot sem tudna héberül, se ő, se az assyriológusok. A keresztény vasárnap egészen más, mint a szombat, teljesen új. Vajjon miért? Nem ünnepelték a keresztények évszázadokig a szombatot? Nem vették a zsidóktól az eszmét? Talán szentebb gondolatokkal ünnepli meg Gunkel, mint a zadagorai rabbi? A végén csattan az ostor. Izrael vallása »toronymagasságban« áll a többi felett, de a zsidóság hitlen lett hozzá. Miben? Talán monotheizmusa kevésbé volt tiszta? Vajjon a liberális kereszt-

tény theológia melyik minta után indult, midőn a trinitást elejtette? A nagyhangu tudósok semmiben sem egyek, csak a zsidóság gyalázásában. De hiábavaló minden káromkodás, az igazságot örökre agyonütni nem lehet és Gunkel lelkesedése az egyházatyákért is le fog még lohadni, talán már holnap, ha nem tegnap. A »Babel und Bibel« handa-banda csak újabb példa arra, hogy az »objektív« tudomány csatáit csak a zsidók hátán tudja megvívni.

*

Többször adtunk hirt a Berlinben megindult mozgalomról a zsidóság tudományának fellendítése céljából. A »Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft des Judenthums« tényleg nemcsak megalakult, hanem már is hozzálátott a munkához. A propaganda még nincs befejezve, de már is biztosítva van 9000 márka évi jövedelem és a beavatottak szerint már a legközelebbi jövőben 20,000 márka fog évente rendelkezésére állani. Kezdetnek ez elég. De csak kezdetnek, mert a tudománynál nincs ősőbb portéka, ha van, de nincs drágább sem, ha nincs. Az érdeklődés tényleg még csekély, mindössze jelentkezett eddig 200 tag. Ha a zsidók jogait védő berlini »Centralverein deutscher Staatsbürger jüdischen Glaubens« képes volt 14,000 tagot toborozni zászlaja alá, miért ne szerezhetne a zsidók tudományát ápoló egyesület 1400-at. Miért ne látná be minden tizedik »deutscher Staatsbürger«, hogy a »jüdischer Glaube« is áldozatra érdemes? Biztosra vehető, hogy az idők folyamán a német zsidók saját irodalmuk kiadására is fognak nagy összegeket rendelkezésre bocsátani, mint tették a babyloni ásátásoknál, melyből Babel und Bibel volt a köszönet.

A közrebocsátott program megvalósítása tényleg jelentékeny pénzt követel. Nem kevesebb, mint 11 szakbizottságot szerveztek, melyek a következők: *Rendszeres theológia (ethika és vallásbölcsezet)*, *héber nyelvtudomány, szentírásmagyarázat, talmud és codexek, történet a II. templom lerombolásáig, történet a II. templom lerombolásától a gaonátus végéig, történet a gaonátus végétől Mendelsohn koráig, történet Mendelsohn korától a jelenkorig, irodalom- és vallástörténet, gyakorlati theológia (pädagogia), apológia.* A társulat, mint

látszik, a történet ápolására különös gondot fordít. Teljes joggal. Ebbe a keretbe veszi fel valószínűleg a statisztikát is, melyről Zunz már 80 év előtt irt. A zsidó művészet kutatását bizonyára az illető frankfurti, a folkloret pedig az illető hamburgi társulatra bizza. Idővel kezét foghatnak, a mint azt a Zunzstiftunggal már is megtette.

Sokféle javaslatot tettek már is, melyekre az elnökség azzal felelt, hogy a társulat anyagi ereje emelkedésével tekintettel lesz reájuk. Nagyobb vállalkozásokba egyelőre nem bocsátkozhatik, de nem is szükséges. Teljesen elegendő, ha egyelőre világosan átgondolt munkatervet készít. Már ez magában felvilágosító és irányító hatással lesz. Sürgős szükség van egy német organumra és a »Gesellschaft« át is veszi bizonyos feltételek mellett a boroszlói »Monatsschrift«-ot, amely jelenleg rendetlenül jelenik meg és terv nélkül szerkesztődik. Szükséges volna továbbá, hogy nagyszabású könyvtárt létesítsen, ha lehetséges a Berlinben meglévő zsidó könyvtárak bevonásával. Nagy baj az, hogy nincs központ, ahol minden héber könyv megkapható. Az egyetemeken felállítandó zsidó tudományos tanszékek felállításáról természetesen az április 22 és 23-án tartott alakuló gyűlésen már nem volt szó. A való tények csakhamar meggyőzték őket arról, mit egyik előző alkalommal mondtunk.

A társaság elnöke dr. Philippon és titkára dr. Lucas (Glogau). A választmány tagjai közt külföldiek is vannak, ugyszintén a szakbizottságokban, amit csak helyeselni lehet. Sajnálni való, hogy az orthodoxia a pártszempontot a tudomány érdekei fölé helyezte és a társaságtól távol maradt. Ez annál feltűnőbb, mert néhány év előtt a rabbik az általános rabbi-egyesületbe — hogy úgy mondjuk — valláskülönbőség nélkül léptek be. A tudomány pedig sohasem esett pártszempont alá, amint a mult és jelen számos példája bizonyítja. Ugy látjuk, hogy a zsidó tudományt és irodalmat most már több egyesület szolgálja. Frankfurtban külön orthodox egyesület is van. A közérdek most már azt kívánja, hogy a szétforgácsolt erők egyesíttessenek. Minden esetre lehetséges az, hogy a munkafelosztásnál egymással egyetértve járjanak el. A kezdet biztató és szebb jövővel kecsegtet.

*

Ez egyszer, úgy látszik, a zsidó tudománynak szerencsésje van. Az elhunyt I. Cohn-Oppenheim bárónő, Vilmos császár bankárjának leánya, vagyona tulnyomó részét közczelokra hagyományozta. A rendelkezésre álló évi jövedelem 150.000 márka, mely fölött a dessai hitközség diszponál. Megbizható hír szerint a jövedelem tizedrészét a zsidó tudomány előmozdítására fogják fordítani, ami az elhunyt nemes nő szellemében történik, ki felekezetünknek oly buzgó hive volt, hogy egyik unokaöccsének, ki keresztény feleséggel él, félannyi örökséget hagyott (félmilliót), mint a többinek. A dessai hitközség azonban kiadja az egész milliót. Hogy történt volna fordított esetben? A fenti 15.000 márka minden bizonynyal a berlini »Társulat« rendelkezésére fog bocsáttatni, úgy hogy már közel jövőben tekintélyes költségvetéssel kezdheti meg tevékenységét. E biztató kezdet szép jövővel kecsegtet.

*

Nagy meglepédest keltett széles körben, hogy Kohner Zsigmond a pesti izr. hitközség elnöke és Weisz Berthold országgyűlési képviselő udvari tanácsosokká lettek kinevezve. Mindkét férfit közéleti tevékenységét általánosan ismerik és elismerik. Köreinkben az örömet fokozta az a körülmény is, hogy a kitüntetett férfiak felekezeti életünknek is lelkes munkásai. Az orvosképzés és szakirodalom terén szerzett nagyjelentőségű és mélyreható érdemeinek elismerésül dr. Goldzieher Vilmos főorvos, a szemészet egyetemi rk. tanára, a Ferencz József rend tiszti keresztjével lett kitüntetve. A kitüntetett barátai által rendezett disztrakomán báró Bánffy Dezső volt miniszterelnök ünnepelte az európai hírű tudós érdemeit. Dr. Goldzieher a jelenkor legkiválóbb ophthalmológusai közé tartozik.

*

Dr. Berliner Ábrahám, a berlini rabbiszeminárium kiváló tanára és az orthodox zsidóság oszlopos tagja, május hó 15-én ünnepelte 70. születésnapját. Tanítványai és tisztelői az örömnapp emlékére fényes ünnepi iratot adtak ki és egyébkép is elhalmazták ragaszkodásuk és szeretetük jeleivel. A német kormány tudományos érdemei elismerésül a professzor czim-mel tüntette ki. Az ünnepelt férfit széles terjedelmű és sok-

oldalú irodalmi tevékenységet fejtett ki négy évtized óta. Szerkesztette a »Magazin«-t és új életre keltette a »Mekize Nirdamim« tudományos egyesületet, amely a héber irodalom kéziratok kincseit bocsájtja közre. Dolgozott és dolgoztatott. A nagyérdemű férfit 70 éve daczára ifju erővel dolgozik. Mi is csatlakozunk tisztelőihez és kívánjuk, hogy testi és szellemi frissességét még sokáig tartsa meg felekezetünk és irodalmunk üdvére.

*

A két protestáns egyház az 1848: XX. t.-cz. végrehajtásával kapcsolatban a theologiai fakultás kérdését is állandóan napirenden tartja. Folyóiratunkban saját szempontunkból mindkét nagyjelentőségű ügyet szóvá tettük (1900. évfolyam, 193—196 és 1901. évf., 309—311) és nagy meglepéddel vettünk tudomást arról, hogy dr. Mezei Mór, egyházi életünk egyik buzgó tagja, mintegy hivatalból vetette fel az 1848: XX. t.-cz. végrehajtásának kérdését. A kérdés tisztázása csak üdvös lehet. Úgy látjuk a protestáns sajtóból, hogy főkép a theologiai fakultás kérdésében a vélemények messze elágaznak, nemcsak az irányban, hogy az államtól ki kapjon fakultást, hanem arra nézve is, hogy egyáltalában kell-e fakultás? Némelyek izlése szerint a hal egyáltalában nem kívánatos eledel, mert szálla van benne, mások pedig úgy gondolkoznak, hogy a halat csak ők érdemlik meg, más emberfia ne kapjon egy falatot sem. Dr. Wlassics miniszter egy izben úgy nyilatkozott, hogy nagyon szeretne a két protestáns egyház számára a budapesti egyetemen theol. fakultást szervezni, de a kérdés még nem eléggé tisztázott és érett. A hivatolt egyházak nem lévén hivei a quieta non movere elvének, nem hagyják a kérdést pihenni és úgy a hivatalos tényezők, valamint a sajtó élénken tárgyalják. Az utóbbi időben a pozsonyi theologiai akadémia azon tervet propagálja, hogy ez fejlesztessék theol. fakultássá. A megindult eleven eszmecsereben részt vesz a Békés-Csabán megjelenő »Evangelikus Egyházi Szemle« is, amely igen harcias szellemben nyilatkozik arról, hogy a pozsonyi akadémia theol. fakultássá fejlesztessék. Nekünk természetesen az evangel. egyház e belső ügyéről nincs és nem is lehet véleményünk, csupán azért említjük fel, mert a vita hevében az orsz. rabbi-

képző-intézetéről is szó esik. Ugyanis a pozsonyi akadémiának fakultássá emeléséről egyebek közt így nyilatkozik az említett lap 1903. június 5. számában, a 84. lapon:

»Valójában ez is csak külsőleg emelné a színvonalat, de lényegében nem. De ezen utra való lépésnek és a tudományos színvonal emelésének legnagyobb akadályai a theol. tanárainknál az, hogy a külföld előtt tudományosságuk ismeretlen, mert nem igen mernek annak termékeivel annak ítélszéke elé lépni. Már egyszer figyelmeztettem arra, hogy ezt avval sem lehet pótolni, hogy — mint valamikor Szlávik dr. — a külföldi lapokban minden jó és rossz hazai irodalmi terméket ledicsérünk, hanem csak úgy, hogy a külföldi tudományosság közlönyeiben, vagy nemzetközi nyelven irt könyvekben adjuk annak bizonyosságát, hogy munkásságunkkal korunk tudományának színvonalán állunk és nemcsak annak kérdéseit a magunk részéről is önállóan megoldani, hanem egyuttal azt tovább vinni is tudjuk. *Példányképpül szolgálhatnának nekünk e tekintetben pld. a pesti izr. rabbiképző intézet tanárai, kik között teszem, egy Bacher, a külföld előtt is elismert tudományos tekintély.*«

LAZARUS MÓRICZ.

1824—1903.

A tavasz szellőjével Meran kies vidékén egy férfiú lelke szállt el az örökkévalóságba, ki a modern zsidóság disze és büszkesége, egyik vezére és példája volt. Korunk tudományossága és műveltsége a legmagasabb mértékben egyesült nagy elméjében, fejedelmek lesték a böles szót ajkairól, tudósok és politikusok sorakoztak bűvös egyénisége körül, de a föld hatalmasainak és nagyjainak magas régióiban sohsem felejtette el származását, vallását és népét. Hol a kis lelkek megtántorodnak, ott ő sziklaszilárdan állt, mert sziklaszilárd volt meggyőződése és egyenes lelkülete.

Bölcész volt — a berni és berlini egyetem tanára — szakmájában elsőrangú tudós, de azért élte minden szakában nemcsak érdeklődött a zsidóság ügyei iránt, hanem nagyjelentőségű tevékenységet fejtett ki körülöttük. Elnöke volt a lipcei

és augsburgi rabbigyülekezeteknek, a berlini »Lehranstalt für die Wissenschaft des Judenthums« kuratoriumának; számos más intézménynek tevékeny tagja és előmozdítója. Midőn az újabb zsidógyűléslet a német birodalomban felütötte fejét, ő volt az első, ki hatalmas egyéniségével és bűvös szavával síkra szállt ellene és szervezte az ellenállást. A csalódás, mely érte, szívének fájt, de nem birhatta visszavonulásra, sőt akarátát aczélozta, úgy hogy élte utolsó szakában minden erejét a zsidóságnak, ügyeinek és tudományának szentelte.

Jámbor szülők gyermeke volt, korán lett a talmud rejtekeibe bevezetve, és e gyermekkori benyomások oly mélyek voltak, hogy végig kísérték egész életén át, bár nem készült sem zsidó tudósnak, sem rabbinak. Házát a vallás szabványai szerint rendezte be és Bernays Jakab, a híres klasszikus filologus állandóan nála étkezet, hogy kósert ehessen. Előkelő társaság volt nála péntek este, keresztények is, és Heyse Pál zokon vette, ha Lazarus nem várt reá a kiddussal. De a »mezumman-bensen«-nél, melyet a házigazda sógorával, Steintal H.-val és Bernayssal végzett, természetesen már jelen volt.

Bár mindvégig a liberális álláspont híve volt, nem értette ezt úgy, hogy ehhez a vallásos törvények negligálása elegendő, mert a synoduson is azt mondotta: »Abschaffen wollen wir den Indifferentismus, abschaffen wollen wir die Ignoranz«. Más helyen így nyilatkozik: »Treue ist die Wurzel unserer Religion, wie unsere Religion die Wurzel unsere Treue ist. Die Vorsehung hat uns als Juden geboren werden lassen, die erste Forderung an jeden Ehrenmann ist, bei der Fahne zu bleiben! Bei einer Fahne, welche dreitausend Jahre getragen worden ist, und es haftet kein Makel an dieser Fahne; Blut genug, aber unser eigenes.«

Zsidó álláspontját markansul fejezte ki egy magánlevelében, melyet halála előtt néhány hónappal dr. Wohlgenuth J. berlini tanárhoz intézett és amely így hangzik:

»Was ich in meinem Leben immer bekämpft habe und immer bekämpfen werde, ist der Konservatismus der Worte ohne That, der Konservatismus für Andere, aber nicht für sich selbst. Bildet doch das grosse Gewicht, welches die konservative Richtung auch auf die äussere Handlung legt, ihr wesentlich unterscheidendes Merkmal; daher sind die Schein- und

Zungen-Konservativen, die das Judenthum nicht in der Sukkah und nicht auf dem Seder, nicht im Bethamidrasch und nicht in der Synagoge, sondern nur am grünen Tisch kennen, die personificirte Contradictio.« (Wohlgemuth, M. Lazarus, Berlin 1903. 6. lap).

Igy beszélt a telivér szabadelvű tudós, kiben a zsidóság nem volt véletlenség, hanem lényének java. Életmunkája a bölcsészet terén megalkotott új disciplina: a néppszichológia (Völkerpsychologie), melynek három évtizeden át külön folyóirata volt. Egyáltalában a lélektan fejlesztése főérdeme és »Leben der Sele« cz. munkája a nagyszabású alkotások közé tartozik. De e tevékenységének méltatása nem tartozik e nekrológus keretébe, nem is érezzük magunkat elég hivatottnak arra, hogy Lazarus helyét a bölcsészet történetében kijelöljük. Jellemző azonban egyéniségére az, amit ez új tudományal kapcsolatban magáról mondott: »Ich bin nicht ein Jude und auch ein Völkerpsychologe, ich bin auch nicht Völkerpsychologe und auch Jude, sondern ich bin Völkerpsychologe, weil ich ein Jude bin, und ich bin es geworden, weil ich einer bin.« »Der Zukunftsgedanke einer Einheit und Gleichheit der ganzen Menschheit, wie ihn die Juden haben, brachte mich auf den Gedanken der Völkerpsychologie und je mehr ich Psychologe wurde, desto mehr bin ich Jude geworden.«

Élte utolsó évtizedét tisztán a zsidóságnak szentelte. Kutatásait ez irányban három nagy alkotás örökíti meg. Jeremiásról írt munkája (Der Prophet Jeremia) a profetizmust lélektanilag magyarázza. Gyűjteményes kötet: »Treu und frei«, melyben nagybecsű kisebb dolgozatokat egyesített, amelyek különböző tárgyokról szólnak, de egységes szellemben. A zsidó irodalom új termékei iránt is mély érdeklődést tanúsított. Halála előtt néhány héttel egy megjegyzést üzent a מוסק szó közkeletű használatáról, melynek magyarázatát »Tanulmányaim«-ban nem találta és feleletet kért. A biblia foglalkoztatta az örök igazság hona felé haladó lelkét. Legkiválóbb alkotása a zsidó irodalom terén utolsó nagy munkája: »Die Ethik des Judenthums«.

Történeti alapon fejtette ki a zsidóság erkölcsstanát. Nemcsak szavakba öntött, hanem tényekből kisugárzó nyilatkozatokból konstruálta meg a zsidóság etikáját. És ki tagad-

hatja e szempont helyességét. A népek erkölcsiségére elsősorban az jellemző, amit a tömegek cselekednek és nem az, amit tudósaik beszélnek. Mert nem arról van szó, hogy kik beszélnek szebben vagy rendszeresebben, hanem arról, hogy kik cselekednek nemesebben. Semmikép sem lelkesedünk a karddal terjesztett békeért és az emberek fejét beverő szeretetért. Az egyes embernél mint egész népeknél az egyedül helyes út az erkölcsi felfogás megismeréséhez a tett, mert csakis a tett őszinte. Nincs a zsidóság történetében példa arra, hogy szellemi vagy lelki vezetője úgy nyilatkozott volna: Ne cselekedjétek úgy mint én cselekszem, hanem úgy, amint én beszélek. Nem jogosult tehát a Lazarus előadása ellen emelt kifogás, hogy szépített. Mert szépítette talán a rendszert, de nem a rendszernek célját: az erkölcsös cselekedetet. A lélekbűvár éles szemével figyelte meg a zsidó nép lelkét és egybefűzte a tömegesen talált erkölcsi gyöngyöket. »A zsidóság erkölcsana« örökbecsű mű, értéke megmarad akkor is, midőn a cézhibeli bölcsészet más-más »rendszert« fog kispekulálni. Megalkotója finom és gazdag lelkének tartós és szép emlékjele.

*

Lazarus életrajza dióhéjban a következő. Született Filehnében (Posen tartomány) 1824 szeptember 15-én. Atyja, ki rabbi volt, korán vezette be a zsidó ismeretekbe. 1844 óta Berlinben tanult. Hallgatta Müller J., Berner, Ranke, Bökh és más híres tanárokat. 1850-ben magántanár lett ugyanott és első irata nagy éleslátásáról tanuskodik. Címe: »Die sittliche Berechtigung Preussens in Deutschland«. 1860-ban Bernbe hívták meg tanárnak, hol egyidejűleg dékán és rektor volt. Hat évi áldásos tevékenység után a berlini »Kriegsakademie« egyik tanszékére hitták meg. Itteni hallgatói közé tartozott a trónörökös, a későbbi III. Frigyes császár, ki mindvégig kedvelte. 1874-ben rendkívüli egyet. tanár, 1894-ben 70-ik születésnapja alkalmából »Geheimer Regierungsrath« lett. A berni egyetem tiszteletbeli doktorrá és a Hebrew Union College theol. doktorrá nevezte ki. L. a legelső német »Sprecher«-ek közé tartozott és még agkorában is szívesen hallgatták. Második neje Nahida Remi író volt, ki a zsidó vallásra áttérve, a zsidó nőről és más zsidó kérdésekről könyveket írt. Az agg

tudós szellemileg még egészen friss volt, de a test már nem bírta a 80 évet.

Élte művét befejezte és élete, harmonikus összhangban folyva le, a jövő nemzedéknek szép példaképpül szolgál és áldás kíséri nemes emlékét.

A KÖZSÉGKERÜLETI ELNÖKÖK GYÜLÉSE.

Az izraelita községkerületi elnökök márczius 30-ikán tartották a pesti izr. hitközség székházában rendes évi gyűlést, amelyen megjelentek: *Donáth* Manó (Trencsén), *Schweiger* Márton (Budapest), dr. *Szilasi* Fülöp (Szabadka), *Deutsch* J. M. (Szombathely), *Leopold* Sándor (Szegszárd), *Wertheim* Ármin (Székesfehérvár), *Schreiber* Ignác kir. tanácsos (Győr), *Lippe* Vilmos kir. táblai bíró (Szolnok), dr. *Berkovits* Ferencz (Nagyvárad), dr. várhelyi *Rósa* Izsó (Szeged), *Sternthal* Salamon (Temesvár), *Weisz* Mór (Kolozsvár), dr. *Schul* Győző (Szászváros) és dr. *Simon* József, kir. tanácsos mint előadó.

Schweiger Márton mint az utolsó gyűlés elnöke üdvözlőlvén a megjelenteket, tudatta, hogy gelsei *Guttman* Vilmos és *Policzer* Bernát kimentették elmaradásukat; felkérte ezután a gyülekezetet, hogy a jelen gyűlés tartamára elnököt és elnökhelyettest, továbbá az Országos Iroda számára elnököt választsanak. A gyűlés elnökül *Schweiger* Mártont, elnökhelyettesül dr. *Rósa* Izsót, az Országos Iroda elnökül ugyan-csak *Schweiger* Mártont választották meg, ennek akadályoztatása esetére pedig gelsei *Guttman* Vilmost.

A megalakulás után dr. *Simon* József előterjesztette az Országos Iroda következő jelentését:

Tisztelt gyűlés!

Az 1901. évi november hó 18-án tartott utolsó gyűlésen — egyebek közt — azzal lettünk megbízva, hogy az 1896. évi január hó 6-án tartott gyűlésből — újabb kongresszus egybehívása tárgyában — a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez intézett emlékirat elintézését megsürgessük és — a mennyiben a sürgetés most sem járna eredményre — alkalmas időben a kerületi elnököket, a további teendők megállapítása végett, egybehívjuk.

A kerületi elnökségeket 1902. évi november hó 12-ikén kelt átirattal volt szerencsénk értesíteni arról, hogy az emlékirat elintézése iránt a sürgető felterjesztést megtettük, és hogy történtek a miniszter részéről lépések, melyek arra engednek következtetni, hogy a közel jövőben nézhetünk már oly intézkedéseknek eléje, melyek a kerületi elnökök össztanácskozását szükségessé teszik. És minthogy az évenként egybehívandó »kerületi elnökök gyűlése«-nek határideje akkor már lejáratban volt, egyben felkértük Önöket: méltóztassanak hozzájárulni ahhoz, hogy a gyűlés egybehívását, a várt miniszteri intézkedés leérkeztéig elhalaszthassuk. E kérelmünket mindannyian készséggel teljesítették.

Minthogy azonban az a várakozás, melynek az említett átiratunkban kifejezést adtunk, mindeztől eljedsébe nem ment és a további halasztásért a felelősséget elvállalhatónak nem találjuk: kötelességünkben állónak tartottuk a »kerületi elnökök gyűlése« egybehívását, hogy a felekezeti érdeke által megkívánt teendőket közösen megállapíthassuk.

Midőn Önöket, kik hívásunknak engedve, e gyűlésen megjelenni szívesek voltak, mély tisztelettel és hálás érülettel üdvözölők, a következőkben van szerencsénk jelentésünket és annak során javaslatainkat tiszteletteljesen előterjeszteni:

I.

Utolsó együttlétünk alkalmával megbízást nyertünk, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez újabb felterjesztést intézzünk, melyben — rámutatva arra, hogy a lelkesi jövedelem kiegészítésénél a keresztény felekezetek szükségleteihez viszonyítva, a rabbik minő csekély összeget vesznek igénybe — az izraelita egyházi célokra megállapított javadalomnak a többi egyház dotációjá arányában való további felemelését kérelmezzük, hogy kielégítést nyerhessenek azok az igények is, melyeket az egyházpolitikai törvények által jövedelmükben tetemesen megkárosított, de a kongrua-törvény alá nem eső rabbik az állammal szemben méltán formálhatnak.

E megbízásban eljárunk és fáradozásunk eredményeképen van szerencsénk jelenteni, hogy a kormány az izraelita egyházi célokra megállapított javadalmat a folyó évre 10.500 koronával emelte, úgy hogy e czimen az 1903. évi állami költségvetésben már 38.500 korona van felvéve. De elenyészően csekély ez az összeg még mindig, ha összevetjük azt azokkal az összegekkel, a melyekkel az állam az egyes keresztény felekezeteket segíyezi. Az 1903. évi állami költségvetésben ugyanis egyházi célokra fel van véve:

1. a görög szert. kath. egyház részére	234.000	korona
2. az ágost. hitv. evang »	226.000	»
3. az evang. református »	330.000	»

4. a görög keleti egyház részére	200.000	korona.
5. az unitárius » »	30.000	»
6. az izraelita vallásuk » »	38.000	»

Szembeötlő a felekezetünknek nyújtott államsegély aránytalansága, ha azt összehasonlítjuk a népesség arányával.

Az 1900. évi népszámlálás adatai szerint:

a görög katolikusok	10'9	‰-át
az ág. hitv. ev.	7'5	»
az ev. reform.	14'4	»
a görög keletiek	13'1	»
az unitáriusok	0'4	»
az izraeliták	4'9	»

tették ki az összes népességnek.

Korántsem szabad tehát befejezettek tekintenünk az e téren megkívánt tevékenységünket, hanem szövetségeket kell keresnünk, kik azt a törekvésünket, hogy felekezetünknek az államsegély a népesség arányában engedélyezzék, befolyásukkal érvényre juttatni segítik. Azt hisszük, hogy ily szövetségeseket fogunk találni a törvényhozó testületnek felekezeteinkhez tartozó tagjaiban, a kik eddig is a zsidóság ügyei iránt való kiváló érdeklődésüknek számos jelét adták és autonómiánk ügyében leghatalmasabb támaszunkat képezik. *Méltótsággal tehát bennünket felhatalmazni, hogy az izraelita egyházi célokra szánt javadalomnak a lélekszám arányában való megállapítása iránt a m. kormányhoz ismét felterjesztést intézzünk és annak támogatására a törvényhozásnak izraelita vallású tagjait felkérjük.*

Hasonló aránytalanság, mint az egyházi segélynél, mutatkozik a *lelkészi jövedelem kiegészítésére fordított összegeknél* is. Az állam 1902. évi költségvetésében a lelkészi jövedelem kiegészítésére 1,450.000 korona lett előirányozva. Ebből kaptak kerekszámban:

1. az ágost. hitv. evang. egyház lelkészei	95.800	koronát
2. az evang. reform. » »	482.000	»
3. az unitárius » »	83.000	»
4. a gör. kel. román » »	711.000	»
5. a » » szerb » »	263	»
6. az izraelita vallás rabbijai	10.000	»

Összesen: 1,382.000 korona.

Itt azonban az aránytalanságot már nem az okozza, hogy a törvény nem egyformán gondoskodik a rabbikról és a keresztény lelkészekről, hanem azt maga a törvény hozza magával, a mely — mint már több ízben kifejtettük — nem a mi viszonyaink alapján készült. A mennyire lehet, igyekszünk a törvény jótéteményeivel élni, de ez csak igen csekély

mértékben történhetik, mint ezt a következő táblázat mutatja, a mely azokat a rabbikat tünteti fel, a kik a *folyó 1903. év első felében* nyertek jövedelmi kiegészítést:

Sorszám	Rabbiság	A rabbi neve	Képesítés		Megállapított			
			magasabb	kisebb	tiszta jövedelem		kiegészítés	
					kor. áll.	kor. áll.	kor. áll.	kor. áll.
1	Alsó-Lendva	Dr. Rudolfer Antal	1	—	1125	68	274	32
2	Avas-Felsőfal I.	Weinberger Juda	—	1	469	—	231	—
3	Avas-Felsőfal II.	Fried Lázár	—	1	449	—	251	—
4	Balatonfő-Kajár	Üresedésben	—	—	591	60	—	—
5	Balázsfalva	Grünbaum József	—	1	236	—	464	—
6	Bellatnicz	Kaufmann Adolf	—	1	506	—	194	—
7	Beregel	Goldberger Gerszon	—	1	669	48	30	52
8	Bezlán	Dr. Wiesner Henrik	1	—	1231	60	168	40
9	Bihar-Udvart	Friedmann Jakab	—	1	491	—	209	—
10	Bözöd-Ujfalu	Hirsch Izák	—	1	383	—	307	—
11	Csacza	Üresedésben	—	—	1000	—	—	—
12	Csongró	Üresedésben	—	—	1018	92	—	—
13	Déva	Drósi (Wesely) Sámuel	—	1	1126	—	—	—
14	Dombbrd	Friedmann Chajim	—	1	392	40	307	60
15	Driethoma	Rabbihelyettes	—	—	594	—	256	—
16	Duna-Pentele	Kramer Simon	—	1	444	—	—	—
17	Erdő	Rabbihelyettes	—	—	411	—	6	—
18	Erdőtelek	Braunfeld Sámuel	—	1	694	—	—	—
19	Porró	Adler Márkus	—	1	246	—	454	—
20	Gáva	Friedländer Hermann	—	1	383	48	306	52
21	Gödöllő	Dr. Klein József	1	—	1183	16	216	84
22	Hajdu-Batház	Rosenberg Ignác	—	1	491	10	297	90
23	Hidalmás	Paneth Sámuel	—	1	402	—	—	—
24	Jablontcz	Weisz Mór	—	1	433	60	266	40
25	Kajászó-Szt-Péter	Weisz Izák	—	1	591	—	109	—
26	Kapocs	Weisz Mór	—	1	208	—	492	—
27	Kántor-János	Beius Jakab	—	1	309	—	391	—
28	Kápolnas-nyék	Rabbihelyettes	—	—	600	—	—	—
29	Kemenese	Glick Emánuel	—	1	402	—	298	—
30	Köpcsény	Perls Armin	—	1	210	41	489	59
31	Lovas-Derény	Tan Jakab	—	1	422	—	278	—
32	Mogyes	Reich Mózes	—	1	420	—	259	—
33	Mező-Kövesd	Ehrenfeld Sámuel	1	—	1183	—	217	—
34	Mihályfa	Fischer Jakab	—	1	985	26	—	—
35	Mindszent	Bücher I. Gyula	1	—	980	—	410	—
36	Molod	Singer Abraham Benjamin	—	1	480	92	219	08
37	Mosony	Rabbihelyettes	—	—	400	—	—	—
38	Muraszombat	Dr. Frank József	1	—	1181	80	218	20
39	Nádas	Müller Gyula	—	1	400	—	300	—
40	Nagy-Czigánd	Leuchter Jakab	—	1	263	—	407	—
41	Nagy-Halász	Édlisz Israel	—	1	394	20	305	80
42	Nyír-Assál	Rosenmann Hermann	—	1	100	—	600	—
43	Nyír-Bátor	Rabbihelyettes	—	—	788	68	—	—
44	Nyír-Megyes	Jungreis Ignác	—	1	393	—	307	—
45	Olasz-Liszka	Friedländer Chaim	—	1	466	—	234	—
46	Oroszvár	Goldstein Juda	—	1	300	—	400	—
47	Pacs	Rabbihelyettes	—	—	501	—	—	—
48	Pétervásár	Reitz Sámuel	—	1	719	—	—	—
49	Rajka	Schlesinger József	—	1	300	—	400	—
50	Rohonc	Ehrlich Mór	1	—	987	60	412	40
51	Sepsi-Szt-György	Üresedésben	—	—	246	—	—	—
52	Szászváros	Rosenbluth Jenő	1	—	600	—	800	—
53	Szinyérvár	Benedikt Jenő	—	1	389	—	311	—
54	Sztrák	Üresedésben	—	—	1000	—	—	—
55	Tass	Fried Mór Jakab	—	1	986	—	304	—
56	Tisza-Dada	Briszk Salamon	—	1	394	—	306	—
57	Tót-Györk	Rabbihelyettes	—	—	491	20	—	—
58	Vármező	Paneth Mayer	—	1	454	—	246	—
59	Város-Szalónak	Heinrich János	—	1	1258	—	—	—
60	Vértos	Kaufmann Jakab	—	1	651	—	49	—
61	Vasvár	Dr. Hirschler Ignác	1	—	1023	36	376	64

Ha ezt a kimutatást összehasonlítjuk azzal a táblázattal, melyet utolsó jelentésünkkel előterjesztettünk, úgy azt találjuk, hogy a jövedelmi kiegészítést nyerő rabbiságok száma csak hárommal szaporodott és a jövedelem, mely 1901. évben csak 600, illetve 1200 koronáig egészített ki, a folyó 1903. évben már 700, illetve 1400 koronáig nyer kiegészítést a szerint, a mint a rabbi kisebb, vagy magasabb képesítéssel bír. Minthogy a kiegészítés évenként 100 koronával emelkedik, csak két év múlva, vagyis 1905. évben fogja az a törvényben megállapított maximumot, vagyis 800, illetve 1600 koronát elérni.

Tisztelettel megjegyezzük, hogy a fentközlött kimutatással a jövedelmi kiegészítésre jogosított rabbik jegyzéke még bezártnak nem tekinthető. A lelkesi jövedelem kiegészítéséről szóló 1898. évi XIV. t.-cz. 3. §-a szerint ugyanis oly rabbiállás, mely 1899. évi július hó 30-ig bejelentve nem lett, jövedelmi kiegészítésben csak akkor részesíthető, ha az akkori rabbi magasabb képesítéssel nem bírván, 1600 koronáig terjedő jövedelmi kiegészítésre igényt nem tarthatott és jövedelme az őt megillető 800 koronát meghaladta, de örömmel jelenthetjük, hogy utóbbi időben gyakrabban fordul elő, hogy kisebb hitközség magasabb képességű rabbit alkalmaz, a kinek a jövedelmi kiegészítést — a törvény most idézett intézkedése alapján — kieszközöljük. A fenti kimutatás is tüntet fel ily eseteket, de két esetben az eljárás — a kedvező eredmény biztos kilátásával — még folyamatban van. Bármennyire is igyekezzünk azonban ily módon a jövedelmi kiegészítésben részesülő rabbik számát szaporítani, nem fogjuk elnyerhetni e czimen az állam segélyét még megközelítőleg sem oly mértékben, mint a minőben azt a keresztény felekezetek élvezik.

De azt az *anyag*i kárt, melyet az állam által nyújtott segélyeknél szenvedünk, nem fájlaljuk annyira, mint azt az *értelmi* veszteséget, mely felekezetünket az *áttérések* által éri. Fájdalunkat fokozza még az a tapasztalat, hogy gyakran oly férfiak, kik mint zsidók, és nem gyéren zsidó körök által támogatva vívtak ki maguknak kimagasló állást, tagadják le vallásukat, a melyről tudják, hogy tanai tiszták és igazak... Nem vetjük fel magunkat bírálul e hitehagyottak fölött, csupán annak megjegyzésére szorítkozunk, hogy távozásukkal nem a mi vallásunkon ejtettek csorbát, a mely annyi gyűlölet, üldözés és árulás daczára évezredek után is változatlanul fennáll.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter hivatalos adatai szerint az *áttérések* folytán az *izraelita felekezet* vesztesége volt:

1896 évben	97 lélek
1897 »	178 »
1898 »	221 »
1899 »	308 »
1900 »	367 »
1901 »	468 »

Az egyházpol. törv. életbel. óta tehát 1639 lélek

Arról biztos adatok nem léteznek, hogy mindezeknél az áttérési eseteknél az 1868. évi LIII. t.-cz. 1—8. §-aiban előirt formások megtartattak-e vagy sem. Ez a ténykörülmeny annyiban bír fontossággal, a mennyiben az az áttérés, melynél a törvényes formások megtartva nem lettek, *törvényesen* megtörténtnek nem tekintetik. *Maga a keresztlevél felmutatása azt az egyént, a ki az izr. hitközségnek adóköteles tagja, még nem menti fel a hitközségi teher viselése alól. Az illető kultuszadóval megróható mindaddig, míg a törvényes formásoknak eleget nem tett, jelesen saját hitközségének rabbija előtt két ízben — és pedig másodszor az első nyilatkozattételtől számítandó 14 nap eltelte után, és legfőlebb 30 nap eltelte előtt — áttérési szándékát ki nem nyilatkoztatta.*

Felhívjuk e körülményre hitközségeink figyelmét, bárha gyenge vigasz, hogy az, a ki bennünket gyáván elhagy, esetleg mégis a hitközség terheinek viselésére kötelezhető.

II.

A most említett szomorú tapasztalatok felekezetünknek köteleességévé teszik, hogy a *hitoktatás* helyes teljesítésére a legnagyobb gondot fordítsa. Törekednünk kell oda hatni, hogy ifjúságunk — az iskolából kikerülve — annyi vallási ismerettel legyen felszerelve, mely által felekezetének öntudatos és *önérzetes* tagjává válhat. Nem először hangoztatjuk ennek szükségét. Tétettek is már intézkedések több községerületben megfelelő tanterv kidolgozására, sőt arra nézve is, hogy a hitoktatás az összes iskolákban mind a lényegre, mind a formára nézve egyöntetűvé tétessék. Kimondtuk már utolsó gyűlésünkön, hogy az egyes községerületek bizottságai által kidolgozott tantervek összeegyeztetésére egy országos bizottság lesz egybehivandó, melyben minden községerület legalább *egy* szakférfi által legyen képviselve. Eddigél csak *három* községerület határozott a tanterv ügyében és csak *öt* kerület jelentette be az országos bizottságba választott tagját. Kivánatos, hogy azok az elnökségek, melyek jelentéseikkel még hátralékban vannak, a kerületük határozatait velünk mielőbb tudassák, hogy egybehívassuk azt az országos bizottságot, mely hivatva van arra, hogy a vallásoktatást hitközségeinkben országszerte egyöntetűen szabályozza.

Ez az országos bizottság — mint már jelezni bátorogtunk — szakférfiakból (többnyire rabbikból és tanárokból) fog állani. Nagy hálaára kötelezik azok a felekezetet már szellemi munkájukkal is, nem kívánhatjuk, hogy ezenfelül még anyagi áldozatot is hozzanak. Gondoskodni kell tehát arról, hogy a vidéki tagoknak az utazással és az itteni tartózkodással járó költségeik megtérüljenek. E költségek viselésére leghivatottabbnak tartjuk az *Országos Magyar Izraelita Közalap*-ot, a mely — hitügyünk jelen állásában — üdvösebb célt nem mozdíthat elő, mintha egy az összes hitközségekre kiható országos hitoktatási tanterv létesítését elősegíti.

Indítványozni bátorogtunk tehát: *méltóztassék a Közalap választmányát megkeresni az iránt, hogy az országos hitoktatási tanterv létesítésével járó költségeknek a Közalap jövedelméből való fedezéséről gondoskodni sziveskedjék.*

III.

A lelkési jövedelem kiegészítéséről szóló törvény 4. §-a szerint a jövedelmének kiegészítését 1600 koronára csak az a lelkész igényelheti, a ki igazolja, hogy a hittudományt valamely hittani intézetben a hazai középiskola nyolcz osztályának elvégzése után legalább három évig tanulta és szabályszerű lelkési képesítést nyert. A kongrua törvény életbelépésekor jelentkezett néhány *magasabb képesítésű lelkész*, a ki csak a tekintetben nem felelt meg a törvény kívánalmainak, hogy nem a középiskola nyolcz osztályának elvégzése után végezte a teológiát, hanem már mint kész lelkész tett érettségi vizsgálatot. Ezekre való tekintettel a vallás- és közoktatásügyi miniszter a törvény alkalmazását némileg enyhítette oly módon, hogy elismerte magasabb képesítésű lelkészeknek azokat is, *a kik hiányzó középiskolai tanulmányukat, teológiai tanulmányaik után bár, de még a kongrua-törvény hatálya lépése előtt pótolták.* Jóllehet nem létezik tudunkkal rabbi, a ki ennek a kedvezménynek hasznát vehetné, mégis közlendőnek tartjuk tudomás végett a rendeletet, mely a következőképpen hangzik:

Magyar kir. vallás- és közoktatásügyi ministertől.

45951. sz.

Az izraeliták országos irodájának.

Azon lelkészek, kik a hiányzó középiskolai tanulmányaikat már az 1898. évi XIV. t.-cz. hatályba lépése előtt pótolták, méltányosságból a congrua szempontjából magasabb képesítéssel bíró lelkészeknek tekintendőek.

Miről az irodát oly felhívással értesítem, hogy erről az érdekelt rabbikat oly utasítással értesítse, hogy az estleg beadni szándékolt kérvényeiket szabályszerűen felszerelve és újból kiállított A ívek kíséretében, hozzám az iroda utján terjeszse fel.

Budapest, 1902. évi július hó 7-én.

Wlassics, s. k.

IV.

Már az 1900. évi november hó 1-én tartott gyűlés elé terjesztett jelentésünkben bátorogtunk felemlíteni, hogy a kereskedelmi miniszter a *kóserhus árusítási rendeletet* módosítani szándékozik. Álláspontunk akkor az volt, hogy ez az ügy azoknak egyike, a melyeknek végleges rendezése a felekezet autonóm hatásköréhez tartozik. Ha autonomiánk szabályozva lesz, akkor a felekezet egyebek közt a kóserhus árusítási intézményt is az eddiginél tán czélszerűbb alapra fogja fektetni. Addig azonban, a mig ez be nem következik, a fennálló szabályrendeletnek változatlanul való fentartását kértük.

Azóta a kereskedelemügyi miniszteriumban az ipartörvény 58. §-a és 127. §-ának *b*) pontja más értelmezést nyert, mint a minő értelmet azoknak a volt földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterium tulajdonított, midőn a kóserhus árusítása tárgyában az 1888. évi 48.151. sz. a. kelt rendeletet kibocsátotta. Jelesül aképpen magyarázta a kereskedelemügyi miniszterium a rendeletet, hogy »a kóserhus engedély nélküli való árusításának ténye e rendelet alapján meg sem büntethető«. Uj jegyzékváltás indult meg a kereskedelemügyi és a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumok közt, a mely *hozzájárulásunkkal* a régi rendelet 4. és 5. §-ának módosításával végződött olyformán, hogy ez által a rendelet hitközségeinknek, kizárólagos kóserhus mérési joguk védelmére, több hatósági segílyt biztosít. A módosító rendelet egész terjedelmében a következő:

(Közöltük M. Zs.-Szemle 1903. évf. 197. lap.)

V.

A kir. tanfelügyelők *felekezeti iskoláink* ügyeibe gyakran tulságosan avatkoznak. Többször támadt már köztünk ellentét, de még mindig sikerült velök szemben felekezetünk jogait megvédeni. Ujabbán megint értesültünk egy tanfelügyelői mozgalomról, mely oda irányul, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter »a községi iskolaszékek, valamint a községi elemi népiskolák tanítói, illetve igazgató-tanítói részére« az 1902. évi október hó 21-én 44.246. sz. a. kelt rendelettel

kibocsátott »Utasítás« hatályát a zsidó iskolákra is kiterjeszse.

Megnyugtatólag jelenthetjük, hogy a tanfelügyelői igyekezet czélt érni nem fog, de megjegyezni bátorkodunk, hogy törvényszerű kötelességünk teljesítésével immár késnünk nem szabad. Az 1876. évi XXVIII. t.-cz. 13. §-ának 2. pontja ugyanis azt rendeli, hogy a *felekezeti iskolaszék szervezetét és teendőit »a felekezeti iskolaügyet vezető illetékes főhatóság« szabja meg.*

E törvény alkotása óta a keresztény felekezeteknek volt alkalmuk egyházi alkotmányuknak újból való megállapítására s intézkedtek ez alkalommal az iskolaszék és az iskolaügyi főhatóság teendőiről is. Mi is évek óta kérelmezzük egy újabb kongresszus egybehívását, de számos sürgetés daczára még eredményt elérnünk nem sikerült; Gondoskodnunk kell tehát a szükséges »Utasítás«-ról a 35 év előtt készült kongresszusi statutumaink keretén belül és elégséges támpontot nyújt erre nézve az izr. népiskolai szabályzat VIII. szakasza, mely szerint »az izr. felsőbb iskolai hatóság«-ot a községkerület képviselőtestülete képezi. E szerint a községkerület képviselőtestülete az iskolaszéki »Utasítás« elkészítésére a törvény értelmében illetékesnek tekintendő.

Felkérjük tehát a t. Elnök urat, sziveskedjenek saját hatáskörükben intézkedni, hogy a *községkerület képviselőtestülete az 1876. évi XXXVIII. t.-cz. 13. §-ának 2. pontja értelmében a felekezeti iskolaszék szervezetét és teendőit megállapítsa.*

VI.

Az izraelita vallásról szóló 1895. évi XLIII. t.-cz. 3. §-a a következő intézkedést tartalmazza:

»Lelkész (rabbi) és hitközségi elöljáró az izraelita felekezetnek csak oly tagja lehet, a ki magyar állampolgár és a ki képesítést Magyarországon nyerte.«

A törvény e rendelkezése azonos azzal az intézkedéssel, melyet az 1895. évi XLIII. t.-cz. 13. §-a »a jövőben törvényesen elismerendő vallásfelekezetek« számára azért statuált ily módon, mert nincs kizárva a lehetőségé annak, hogy oly vallásfelekezet is kéri elismertetését, a mely lelkeszt nem ismer, hanem csak elöljáróval bír, és a törvényhozás azt akarta, hogy az elismerendő vallásfelekezet első functionáriusa — nevezetessék az akár lelkesztnek, akár elöljárónak — mindenképpen magyar állampolgár és a hazában képesített egyén legyen.

Sem a m. kormány, sem a képviselőház, hanem a főrendiház kezdeményezte ez intézkedésnek bevitelét az izraelita vallásról szóló törvénybe és minthogy e törvénynek biztos

révbe való juttatása különben is elég nehézséggel járt, a képviselőház hozzájárult a törvény azon szövegéhez, melyben azt a főrendiház elfogadta. Nyomban nyilvánítottuk a homályos szövegezéssel szemben támadt kételyeinket a magas kormánynál, de azzal lettünk megnyugtatra, hogy kellő magyarázatot ad majd az a rendelet, melyet a vallás- és közoktatásügyi miniszter a törvény végrehajtása tárgyában ki fog bocsátani. De ez a rendelet még kibocsátva nem lett, a félremagyarázások azonban már bekövetkeztek.

Minthogy a törvény azt kívánja, hogy hitközségi elöljáró csak az legyen, a ki képesítését Magyarországon nyerte, vita tárgyát képezi egy hitközségben: hogy egy orvos, a ki Bécsben nyerte képesítését, megválasztható-e hitközségi elöljárónak.

A honvédelmi miniszter pedig egy konkrét esetben, mely iránt a tárgyalások még folynak, azt az álláspontot foglalja el, hogy az 1895. évi XLIII. t.-cz. 3. §-ára való tekintettel *oly rabbijelölt, a ki tanulmányait nem Magyarországon végzi, a véderőtörvény 31. §-ában megállapított kedvezményben nem részesíthető.* E szerint tehát a rabbinak nemcsak a képesítését, hanem a *kiképeztetését* is bent a hazában kellene nyerni, s nem szabadna a zsidó theologusnak tanulmányait még egy éven át sem egy külföldi hittani intézetben és egyetemen folytatni.

Ezek az esetek eléggé igazolják annak elodázhatlan szükségét, hogy az idézett törvényszakasz illetékes helyről irányadó magyarázatot nyerjen. Felekezetünknek tájékozva kell lennie az iránt, hogy az állam mit ért a törvény azon intézkedése alatt, hogy az elöljárónak és rabbinak a képesítését Magyarországon kellett nyernie.

Az elöljárói tiszttség hitközségeinkben *tiszteletbeli* állás. Ezen állás elnyerésére felekezetünk nem kíván meg más képességet, mint azt, hogy az illető *közbecsülésnek örvendő, kellő műveltségű, feddhetlen erkölcsű, anyagilag lehetőleg független és magyar honpolgársággal bíró hitközségi tag* legyen. Ezeknél a tulajdonságoknál többet az állam sem követelhet, legfeljebb a »kellő műveltség« legalacsonyabb fokát abban határozhatja meg, hogy az elöljárónak az állam *nyelvét szöveges és írásban bírnia kell.* Merő lehetetlenségnek tartjuk, hogy az elöljáró külön képesítő vizsgálatnak alávetessék, vagy hogy megakadályozhassa az e tisztésre való megválasztást az a körülmény, hogy az illető egyén más (orvosi, mérnöki stb.) foglalkozására vonatkozó képesítését külföldön nyerte.

A *rabbi* képesítés megállapításánál — nézetünk szerint — szintén figyelembe veendő a létező tényleges viszonyok. Minthogy az alapszabályok szerint megejtett választás

képezi az egyedül helyes megnyilatkozását a hitközség akaratának és annak ítéletét a fölött, hogy a rabbi a hitközség vallásos igényeinek megfelel-e vagy sem: minden hitközség az önkötta alapszabályaiban a rabbiválasztás módját megállapítja. Jelenleg tehát minden hitközség maga bírálja meg a rabbiképesítő okirat (hattarah) értékét és ennek az eljárásnak érintetlenül kell maradnia, míg felekezetünk abba a helyzetbe nem jut, hogy ezt az ügyet is szabályozhatja. Az állam nem sértheti hitközségeinknek e korlátlan önmeghatározási jogát, következésképpen a rabbi *theologiai* képzettségére vonatkozólag a törvénynek megfelelően csak annyit mondhat ki: hogy *rabbiképző okiratot (hattarát) az országos rabbiképző-intézetten kívül — csak Magyarországon alkalmazásban levő rabbi állíthat ki.*

A mi a rabbik általános műveltségét illeti, örömmel tapasztaljuk, hogy azok a rabbi, kik nem az országos rabbiképző-intézetben végezték tanulmányaikat, érettségi bizonyítvány elnyerésére törekszenek. Egyáltalán örvendetes haladást tapasztalunk e téren, a mióta a szomszéd Ausztriában lett a rabbi qualificatio megállapítva. A bécsi cs. kir. kultuszminiszter az 1892. évi június hó 7-én 7025. sz. a kelt rendeletével még a *Galiciában* fekvő Bródy, Brzczany, Drohobycz, Jaroslau, Jasko, Kolomea, Krakkó, Lemberg, Neu-Sandec, Podgórcze, Przemysl, Rzeszów, Sambor, Sanok, Stanislan, Stryj, Tarnopol, Tarnów, Złoczów és Zólkiew helységekre vonatkozólag is aképpen intézkedett, hogy azokban csak az lehet rabbi, a ki általános műveltsége tekintetében beigazolja, hogy *legalább a főgimnáziumot sikeresen elvégezte.* Ausztria többi tartományaiiban kivétel nélkül szintén ez van a rabbi műveltségi fokának legkisebb mértékeül meghatározva.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1884. évi február hó 6-án 5047. sz. a kelt rendelete óta, melylyel a rabbi legcsekélyebb műveltségi fokul a középiskola négy alsó osztályának, esetleg a polgári iskolának sikeres végzése lett megállapítva, a hazai zsidóság nagyot haladt. Immár felekezeti érdekünk azt követeli, hogy *rabbinak csak az a magyar állampolgár legyen választható, aki általános műveltsége tekintetében beigazolja, hogy legalább a középiskola 8 osztályát sikerrel végezte.*

Kívánatos, hogy a rabbi ne csak *képesítését*, hanem *kiképzését* is Magyarországon nyerje, de méltányos, hogy ne legyen kizárva annak a lehetősége, hogy a rabbijelölt egy éven át külföldi hittani intézetben és egyetemen is folytathassa tanulmányait.

Mély tisztelettel kérjük a t. gyűlést: méltóztassék az Országos Irodát megbizni, hogy felterjesztést intézzen a vallás-

és közoktatásügyi miniszterhez — az 1895. évi XLII. t.-cz. 3. §-ának végrehajtása tárgyában — oly értelmű rendelet kibocsátása iránt, a mely az előadott tényleges viszonyainknak és felekezeti érdekünknek megfelel.

VII.

Mint a mult években, az utolsóban is elég élénk érintkezést folytattunk a *községkerületekkel* és állandó véleményező közege voltunk a m. kormánynak felekezetünket érintő ügyekben. Bizalommal fordultak hozzánk *hatóságok, hitközségek és egyesek*, valahányszor utbaigazításra vagy tanácsra szükségük volt. Majdnem kivétel nélkül sikerült nagyobb bonyodalmaknak elejét vennünk, de azért sokszor tapasztaltuk ügyeink rendezetlen voltának hátrányait és nem késtünk tapasztalatainkról — a *mielőbbi rendezés szükségességének hangsúlyozásával* — a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez jelentést tenni.

A XI. és XXI. izr. *községkerületek* a mult év folyamán tartott képviselőtestületi üléseiken szintén tanácskozás tárgyává tették szervezeti ügyünk jelen állapotát és különösen az utóbb nevezett kerület négyrendbeli határozatot is hozott, melyeket hozzánk megfelelő intézkedés végett beküldött. Engedje meg a t. gyűlés, hogy a XXI. izr. községkerület négy határozatát előterjeszthessük és azokra tiszteletteljes megjegyzéseinket megtegyük:

1. Az első határozat oda irányul, hogy az Országos Iroda a még szervezetlen kerületeknek mielőbbi megalakításáról gondoskodjék. A t. gyűléstől utolsó együttlétnk alkalmával ugyanezt a megbízást nyertük. Meg is kezdtük e téren a tevékenységet első sorban a XXIV. izr. községkerületben, mely gyűléseinken azelőtt is képviselve volt. De csak a kolozsvári izr. hitközség választotta meg képviselőit, és itt arra kellett szorítkoznunk, hogy Weisz Mór urat, a kolozsvári izr. hitközség elnökét, ki kerületi képviselőnek is meg lett választva, felkértük, hogy a kerület ügyeinek vezetését átvenni sziveskedjék. Ő erre vállalkozott és im' van szerencsénk őt körünkben üdvözölni.

A többi kerülettel folytatott levelezéseink közben arról győződöttünk meg, hogy összehasonlíthatanul nagyobb eredményel fogunk e téren eljárhatni, ha a miniszteri intézkedés után, a mely az autonomia tárgyában beadott emlékiratunkra várható, fogjuk a hitközségekhez a felszólítást intézni.

2. A második határozatával azt kívánja a XXI. kerület elérni, hogy a 26 községkerület 3 évről 3 évre országos kongresszusra hívassék össze, a mely községkerületek küldötteiből álljon és mely küldöttek olyképpen választassanak meg, hogy minden hitközség a községkerületi elnökön és saját elnökén

kivül számarányához képest egy vagy két taggal képviselve legyen. Ezen kongresszus elé lennének felekezeti ügyeink esetleges határozathozatal céljából terjesztendő.

A kerületnek ezt a határozatát elfogadásra nem ajánljuk, mert elvonná alólunk azt a törvényes alapot, a melyen állunk. A felekezeti autonomia terén nem alárendelt, hanem szerintünk egyik főkérdés az: hogy minő módon alakítandó az a testület, a mely hivatva legyen a felekezet számára szabályzatokat megállapítani vagy annak ügyei fölött határozni. Felvetjük mi ezt a kérdést abban az emlékiratban is, melyet az 1896. évi január hó 6-án tartott ülésből a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez autonomiánk tárgyában intéztünk. Kijelentettük mi abban, hogy nem kívánunk mi *pártkongresszust*, hanem *oly egyetemes gyűlést, a mely az összes magyar zsidóságot, a mely az ügynél érdekelve van, képviselje.* A miniszter eddigi nyilatkozataiban egy szóval sem említette, hogy az ott kifejtett álláspontunkat nem helyesli, és ezért hibának tartanók, ha attól — bárha ideiglenesen is — bármi módon eltérnének.

3. A kerület a harmadik határozatban utasítandónak tartja ugy a községkerületeket, mint az egyes hitközségeket, hogy minden ügyben a kongresszusi szabályzat intézkedéseivel formailag is szigoruan alkalmazkodjanak, hogy ez által a szükséges egyöntetőség megteremtessék és nevezetesen a hitközségek és alkalmazottainak egymás közötti jogviszonyaiban az általa (a XXI. községkerület által) elfogadott bírósági eljárás és perrendtartás általánosan kötelező erejűnek elfogadtassék.

Két irányban kívánja tehát a kerület az egyöntetőség létrehozatalát és pedig: először *a hitközségek belső szervezetére* nézve, és azután *a peruttra és eljárásra vonatkozólag*, mely szerint a vitás ügyek elintézését nyerjenek. Ezekre nézve megjegyzéseink a következők:

a) Senki sem üdvözlőné nagyobb örömmel, mint mi, ha hitközségeink arra volnának szoríthatók, hogy belső szervezetük tekintetében a kongresszusi szabályzatban foglalt elég kimerítő intézkedésekhez alkalmazkodjanak. De sajnos, ez hatalmunkban nem áll. A kongr. szerv. szab. legfontosabb határozatát, mely szerint »egy és ugyanazon helységben csak egy izraelita hitközség állhat fenn«, a képviselőház 1870. évi márczius hó 18-án kelt határozata és az azóta kifejlődött gyakorlat hatályon kívül helyezte, vem vehetjük tehát rossz néven, ha egy hitközség egy kisebb jelentőségű kongresszusi határozatot figyelmen kívül hagy, vagy attól eltérőleg intézkedik alapsabályaiban, mert helyi viszonyai azt megkívánják.

b) Azon intézkedése a kongresszusi szabályzatoknak

azonban, miszerint a hitközségeinkben támadó minden viszályos ügy elintézése a kerületi bíróság hatásköréhez tartozik, kötelező erővel bir minden kongresszusi alapon álló hitközségekre, annak tagjaira és alkalmazottjaira, ugy hogy tudtunkkal politikai hatóság kongresszusi hitközség ügyeibe nem is elegendik. A VI. izr. községkerületben legalább az a tapasztalatunk, hogy a közigazgatási hatóságok a felekezeti ügyeinket érinőleg hozzájuk beadott panaszokat illetékességi szempontból a községkerületi elnökséghez teszik át. Arra vonatkozolag tehát, hogy a hitközségek és alkalmazottjaik peres ügyeikkel a kerületi bírósághoz forduljanak, részünkről intézkedés szükségét nem látjuk.

A mi pedig azt a szabályzatot illeti, melyet a XXI. községkerület a bírósági eljárásra nézve megállapított, készségesen elismerjük ily szabályzatnak a szükségét, a melynek az eljárás minden részletére kell kiterjednie, de a XXI. községkerület szabályzatának az elfogadására a többi községkerületet kötelezhetőnek nem tartjuk. Részünkről ennek a szabályzatnak csupán 11. §-át kifogásoljuk, a hol egy másodfoku bíróságot statuál, mely az Országos Iroda által lenne megalkatandó.

A kongr. szerv. szab. 68. §-a szerint a kerületi bíróság ítéletei teljes jogerővel birnak és ellenök felfolyamodásnak helye nincsen. E határozatnak a megváltoztatására, nézetünk szerint, csak egy későbbi kongresszus lenne illetékes.

4. Végül a XXI. községkerület képviselőtestülete azt határozta, hogy az összes községkerületekben a hitoktatás ugyanazon elvek és szabályok szerint fogantatassék és pedig azon elvek szerint, melyeket az ő közgyűlése megállapított és a többi községkerületnek elfogadására ajánl.

Mint a fentebb előadottakból kitűnik, a hitoktatásnak országsszerte való egyöntetűvé tétele a t. gyűlés gondoskodásának tárgyát is képezi. Csakhogy mi azt kívánjuk, hogy az a tanterv váljék mindenütt kötelezővé, melyet az egyes kerületek küldötteiből álló országos bizottság az összes kerületek javaslatai alapján fog megállapítani. Ennek folytán e pontra vonatkozólag sem tartjuk valamely intézkedés tételét szükségesnek.

Mindamellet mély köszönettel tartozunk a XXI. községkerület képviselőtestületének és elnökségének azért a kiváló buzgalomért, melyet felekezeti ügyeink fölötti tanácskozásában kifejtett. Hálás elismeréssel adózunk neki még azért, mert a kerületi bíróság számára eljárás szabályzat készítését kezdeményezte. Kívánatos, hogy ebben a többi községkerület őt kövesse.

Abból a szempontból is becsesnek tartjuk a kerületnek

a felekezeti ügyekkel való behatódott foglalkozását, mert abban bizonyítékot látunk arra nézve, hogy a XXI. izr. községkerület képviselőtestülete — mondhatjuk tán, hogy vele együtt az egész magyar zsidóság — türelmetlenül várja a szervezeti ügy megfelelő rendezését, hogy abból erőt merítve a reá váró köteleességek teljesítéséhez foghasson.

VIII.

A t. gyűlésnek főtörekvését évek óta szintén annak lehetővé tétele képezi, hogy felekezetünk a reá háruló köteleességeknek önkormányzati alapon minél előbb megfelelhessen. Mióta az 1896. évi január hó 6-án tartott ülésünkben egy újabb kongresszus egybehívása tárgyában előterjesztésünket megtettük, azóta a m. kormánynál ez előterjesztés elintézését évről-évre sürgetjük. És valahányszor a kormány tagjainak nyilatkozattételre alkalmuk volt, mindannyiszor elismerték azon törekvésünk helyességét és jogosságát.

Előterjesztésünk értelmében első sorban oda kellene hatnia a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, hogy a törvényhozás — felekezetünk önkormányzati jogának biztosítása mellett — hozzájáruljon egy kongresszus egybehívásához, a mely hivatva legyen önkormányzati szervezetünknek az izraelita vallás hiveire kötelező módon való megállapítására. Az e végből szükséges törvényhozási intézkedés megtételére azonban még idő és alkalom nem volt és jelenleg sem tartjuk arra kedvezőnek a politikai helyzetet.

Habár tehát nem merjük felekezetünket kecsegtetni azzal, hogy hó kívánságunk már a legközelebbi időben teljesedésbe megy, még sem tartjuk ez alkalommal sem mellőzhetőnek azt, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter figyelmét a jelen állapot tarthatatlanságára fel ne hívjuk és ismételten fel ne kérjük, hogy felekezetünknek az önkormányzati jogkörébe tartozó ügyek szabályozására az alkalmat minél előbb megadni kegyeskedjék.

Ezekben terjesztvén elő jelentésünket, az abban foglalt javaslatokat a t. gyűlésnek elfogadásra ajánlani bátorodunk.

*

A gyűlés a jelentést nagy tetszéssel fogadta s Lippe Vilmos indítványára az Országos Iroda vezetőségének buzgó működéséért köszönetet szavazott. Azután a jelentés pontról-pontra behatódott tárgyalatván, az abban foglalt javaslatok elfogadtattak azzal a hozzáadással, hogy a rabbi-kvalifikáció megállapításánál mindenestre kimondandó, hogy a rabbinak a magyar nyelvet szóban és írásban birnia kell.

Dr. Rósa Izsó indítványára az Országos Iroda megbízást nyert, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszternél odahasson, hogy az állami iskolákban az izraelita hitoktatók egyforma kulcs szerint díjaztassanak a keresztény hitoktatókkal, hogy továbbá a hitközségek a nem állami iskolákban ellátott hitoktatás céljaira az országos izraelita iskolaalapból megfelelő segílyt nyerjenek.

Végül az elnökök a pesti izraelita hitközségnek az ülésterem átengedéseért köszönetet szavaztak, mire a gyűlés véget ért.

A HATODIK KÖZSÉGKERÜLETI GYŰLÉSE.

A nevezett kerület május hó 7-én Schweiger Márton elnökle alatt tartott ülésén Dr. Mezey Ferencz a következő jelentést olvasta fel:

Tisztelt Képviselőtestület!

Mielőtt a községkerületünket érdeklő rendes ügyekre rövid pillantást vetnénk, emlékeztetükbe idézzük utolsó közgyűlésünknek ama kiemelkedő rendelkezését, melylyel a maga köréből közügyeink állapotának megfigyelése, bajainak orvoslása, első sorban pedig autonómiánk fejlesztése ügyében a kerületi előljáróság mellé bizottságot küldött ki. E bizottság működéséhez nagy reményeket fűztünk, nemcsak azért, mert tagjainak tulnyomó része közéletünkben is kiváló szulyal bíró munkásságot fejt ki, hanem kiváltképpen azért is, mert kerületünk ez intézkedése folytán a felekezetnek hosszú időn át elszigetelten működő vezérérőfiai lelkes és az összesség iránti erkölcsi felelősséget készséggel megosztó segílyt nyertek.

Evtizedek óta alkalmunk volt a zsidóság ügyeit megfigyelni, a köreinkben irányuló érdeklődést megmérni. Hitünk és ügyeink szolgálata körül a hűség és szeretet nem egy jelenségével találkozunk. De a hála igaz érzetével kell elismernünk, hogy régóta nem tapasztaltunk annyi buzgalmat, annyi lelkesedést és tette való készséget, mint a mennyit e kiküldött bizottság tagjai eljárásuk egész folyamán és számos tanácskozásaink közben tanúsítottak. És habár a bizottság működése nem járt még azzal az eredménnyel, melyet óhajtván vártunk, nem egy jelenségből megállapítható, hogy fáradozásunk nyom nélkül nem maradt, és hogy a megkezdett uton továbbhaladva, céljainkat végre is megközelíthetjük.

A bizottság tagjai alkalmat vettek maguknak arra, hogy

illetékes helyen a zsidó vallásfelekezet ügyeinek jelenlegi tartáhatatlan állapotára és ennek okaira utaljanak és hogy a recepczionális törvényből szükségképpen folyó oly szervezeti intézkedéseket sürgessenek, melyeknek alapján a felekezet összes vallási és művelődési ügyeit a törvény oltalma alatt nemzeti szellemben önmaga kormányozhatja. Jogos önérzettel mutattak rá felekezetünk hazafias és emberbaráti törekvéseire és fájdalmas szívvel azokra az akadályokra, melyek egyetemes céljaink megvalósítását nehezítik, fontosabb részük megközelítését egyenesen akadályozzák. Kérelmezték a községkerületi elnökök 1896. évi ismert memorandumának elintézését, hogy a felekezet végre ugy önmaga, valamint az állam iránti köteleseégeinek méltó módon való teljesítéséhez foghasson.

A vallásügyi kormány ez előterjesztésekkel ép úgy, mint a felekezetünk köréből származott eddigi kérelmekkel szemben az általános politikai viszonyokban rejlő nehézségekre való utalással odanyilatkozott, hogy bár a törvényes biztosítékokkal ellátott autonomia iránti törekvésünket jogosnak, az ezzel egybekötött céljainkat állami szempontból is méltánylandóknak tekinti, a kérdésnek általános rendezésére a mostani időpontot alkalmasnak nem találja.

A bizottság a mostani politikai helyzetben a maga részéről is több olyan jelenséget lát, mely az országos szervezet nagyfontosságú ügyének megindítását ez idő szerint tényleg felette megnehezíti. Midőn ezt a bizottság nevében a tisztelt kerületi képviselőnek bejelentjük, tesszük azt oly megjegyzéssel, hogy a bizottság ezek szerint feladatát megoldottnak nem tarthatja, a célba vett szent érdekekért tovább közreműködni kész, de a mai nappal lejárt megbízatását kötelességszerűen Önök kezeibe vissza helyezi.

A kerületi előjáróság pedig, mely a fenforgó nehézségeket teljességükben ismeri és mely a tisztelt bizottsággal számos ülésen folytatott tanácskozáson a tagok meleg buzgalmának állandó tanuja volt, arra kéri a tisztelt képviselőtestületet, hogy a bizottság mandátumát egy további évre meghosszabbítani méltóztassék. Méltó férfiak kezében látjuk azt mi is, akik ép ezért büszkeséggel vagyunk munkájuknak osztályosai.

A történet mutatja, hogy a felekezetek önkormányzatukért gyakran a mienknél sulyosabb harcokat is vívtak. Folytassuk hát a harcot öntudattal, igazainkból merített erélyvel és rendíthetetlen kitartással. A győzelem késik, de el nem marad.

Az események és tünetek egész sorozata folytán óhajtunk kell, hogy zilált viszonyaink végre-valahára rendezteszenek és hogy vallásunk, melyet a törvény a történelmi egyházak sorába bevett, tényleg felruháztassék ama jogokkal, melyek

nélkül fejlődése, korszerű haladása és a nemzet erkölcsi közöségébe való teljes beilleszkedése lehetetlenné válik.

Ismeretesek Önök előtt amaz emlékiratok és előterjesztések, melyeket részint az országos izr. iroda, részint a községkerületi elnökök gyűlése a vallásügyi kormányhoz intézett. E beadványok java része felekezetünk sérelmeinek és annak a nagy jogbizonytalanságnak szomorú képét rajzolja, mely rendezetlen állapotainkból ered.

Törvényesen bevett vallásfelekezethez méltatlan állapotnak kell jelezniünk azt, hogy vallásos természetű ügyeink is a közigazgatósági hatóságok által döntessenek el. A meglévő szervezetekre való utalás meg nem állhat. E szervezetek vértelenek, határozataikat és intézkedéseiket törvény nem oltalmazza, hatóság nem védi, semmi néven nevezendő tekintély nem támogatja. A szervezeteken kívül állók pedig merőben ki vannak szolgáltatva a hatóságoknak. Így esik, hogy hitközségeink és sok esetben egyesek e miatt nagy jóghátrányokat szenvednek és hogy a felekezet auktoritása teljesen veszendőben van. A szétszórt és többnyire egyes konkrét esetek eldöntésére vonatkozó rendeletek tömkelegében ma már sem az érdekelt felek, sem a bírásokra vállalkozó hatóságok többé eligazodni nem tudnak. Ki kell jelentenünk és óhajtjuk, hogy azt e termen túl is meghallják, hogy nem méltó állapot ez sem a zsidó felekezethez, melynek testületei sok esetben természetes fejlődésükben akadályozva vannak, sem az államhoz, mely az izraelita vallást törvényesen bevett vallásnak nyilvánította, a nélkül, hogy e hitfelekezet megváltozott közjogi állásához képest az eddig fennállott viszonyain bármily változást tett volna.

Érzi ezt ma már nemcsak a zsidóság, de érzik a politikai hatóságok is, melyeket ez ügyek és a nagy jogi bizonytalanság mód felett terhelnek.

Nem szívesen érintjük azt a mételeyt, mely újabb időben a lelkekbe fészkelte magát. Kelletlenül szólunk a sürőbb áttérésekről, melyeknek egyes visszataszító nyilvánulásai erkölcsi életünknek nem kis fájdalma vannak. A felekezet körében máris keresik e bajnak orvoslását. Kérdés, hogy a régi sebektől vérző szervezetlen zsidóság megtalálja-e uj sebeire a gyógyító balsamot. Ha feljajdulnak azok miatt, akik elszakadnak az apák sirjaitól, a testvérek kötelékéből, a szenvedők szövetségéből, okuk van rá az érzés révén, jogot ad nekik vallásunk örök törvénye. Am hadd keressék erre első helyen hivott rabbijaink a kóros állapotnak okát, forrását. Am hadd szóljanak lángszavakkal azokhoz, akik érdek, hiuság, nagyra-vágyás okán gyáván megfutamodnak onnan, a hova őket a kegyelet, a hűség, a jellem ezer szála köti. Lelki vezéreink a

mi támogatásunkra számíthatnak, ha figyelve az idők méhében mutatkozó forrongásra, intenzívebb módon gondozzák a hives lelki életét, leszállnak az eltévelyedőkhez, felemelik az ingadozókat, megerősítik a kételkedőket, hogy őseink szellemi örökét tisztán óvjuk meg a késői nemzedékek számára.

Mert bár a zsidóság a térítés kórságával szemben immunitását a maga részéről évszázadokon át megővta, az önfentartási törekvésen jogosan épülő belső missió kötelességünké teszi, hogy saját hiveinket megoltalmazzuk oly lépéstől, mely a mellett, hogy megfosztja őket a lelki mélyébe oltott hittől, többnyire egészen a sirig tartó lelki konfliktus származásáig áldozatává teszi őket. Azért, tisztelt Képviselet, a mi kötelességünk, hogy azokkal szemben, akik az áttérések körüli eljárás rendjén a törvény ellen cselekszenek, a meglévő törvényes rendszabályok legszigorubb alkalmazását sürgezzük.

A vallásoktatás kétségtelenül nagy óvszer e baj ellen is. Mult évben jelentettük, hogy a kerületi elnökök azt határozták, hogy a kerületünk részéről megállapított munkálatot képviselőtestületeikben tárgyalás alá vétetik. Ez meg is történt és mint a kerületi elnökök gyűlésének f. é. márczius hó 30-án tartott ülésének határozatából kitetszik, a megindult tárgyalások eredménye az, hogy a hitoktatás ügyében országos bizottság szerveztetik. Nehogy pedig e nagyfontosságú kérdés szervezése anyagi okoknál fogva hajótörést szenvedjen, az országos magyar izraelita közalap ez évi költségvetésében az országos bizottság előkészítő munkálatai költségének fedezéséről már is gondoskodott. Hón óhajtjuk, hogy e tanácskozásos felekezetünk eme rég vajudó ügyére üdvös kihatással legyenek.

A közalap szerény mértékben ugyan, de már is szembe-tűnőleg alkalmazkodik hitfelekezeti életünk szükségleteihez. Ez alap, melynek megalkotása kerületünk nagyarányu anyagi és szellemi támogatásával történt, különálló, de kerületünk vezetésével teljesen összeforrott szervezettel bírván, önálló jelen-tésben ad számot működéséről, mely jelentést ime Önöknek bemutatni szerencsések vagyunk. (A Közalap jelentését folyó-iratunk jelen füzeté más helyén közöljük. A szerk.) Engedje meg a t. Közgyűlés, hogy ez alapot, melynek fejlődéséhez annyi nagy érdeke fűződik, mely újabb időben a magyar zsidóság egyetemes felbuzdulásának egyetlen nagy maradvány alkotása, nagybecsű pártfogásukba ajánljuk. Mert lelkesedésünk, buzgóságunk, jogainkért való küzdéseink nagy hatással bírnak ugyan feleke-zetünk helyzetének átalakulására, javulására, intézményeink fellendülésére, de anyagi erőnk növelése és az összességre kiható központi segítő források nyitása nélkül az önkormány-zati élet tartama teljessé nem válhatik.

Elsőnek felszólalt *Dr. Mezei Mór* alelnök, ki a következő beszédet mondta:

Tisztelt községkerületi képviselő!

Engedjék meg nekem, tisztelt hitsorsosaim, hogy a községkerületi előljáróság ímént előterjesztett évi jelentéséhez elő szóval toldjak néhány észrevételt; önként értetik azonban, hogy azt, amit mondandó leszek, nem az előljáróság nevében fogom elmondani, hanem csak mint saját egyéni véleményem.

Az ímént felolvasott jelentés első helyen felekezetünknek közjogi helyzetével foglalkozik. Vigasztalan beszámolás olyan kísérletekről, melyek sikerre eddigé nem vezettek.

A dolog természeté hozza azt magával, hogy a beszámoló jelentés nem mehet túl azokon a kérdéseken, melyekkel a beszámoló előljáróság, illetve az önök által e végre kiküldött bizottság tényleg foglalkoztak; önöknek azonban kétségtelenül megvan az a joguk, hogy ezen a szűk korlátan túl is kereshessék az eszközöket és módokat arra, hogy kitűzött célunkhoz közelebb juthassunk.

Fájdalmassan érezzük azt, hogy a recepczió, vallásunknak a törvényesen bevett vallások közé felvétele, befejezetlen mű marad mindaddig, míg felekezetünknek közjogi állása törvényhozásilag rendezve nincsen, a míg a mi felekezetünk számára is nincsen törvényesen biztosítva az államhatalommal szemben az a jogviszony, melynek azon bevett vallásu felekezetek örvendenek, a melyek önkormányzati alapon szervez-kedhetnek.

Az egyenes út, mely ebből a sajnálatos helyzetből kivezet, az egyetemes gyűlés egybehívása és az ez által megállapítandó szervezetnek törvényesítése, becikkelyezése. Ámde ezen az uton előbbre haladunk nem sikerült. Ez nem csak mi rajtunk mulik; ez nem történhetik meg az államkormányának és országos törvényhozásnak közreműködése nélkül, és ennek akadályait — a kerületi elnökök állandó és többször ismételt sürgetései daczára — eddig el nem háríthattuk.

A jövőre sem térhetünk el ettől; én azt hiszem, ezután is állhatatosan erre a megoldásra kell törekednünk. De emellett, persze a nélkül, hogy a jogalapot, melyen állunk, feladnók, körülnézhetnénk, hogy addig is, míg az egyetemes gyűlés megtartása lehetővé nem lesz, volna-e lehetséges, hogy saját hatáskörünkben, az államhatalom beavatkozása nélkül a magyar Izrael országos ügyeiről *együttesen* tanácskozhassunk.

A községkerületnek nagyobb fele szervezve van vagy szervezhető; működik vagy legalább működhetik. Én azt hiszem, semmi sem gátolhat minket abban, hogy a község-

kerületek — többen vagy valamennyien — kiküldött képviselőik útján, időnként tartandó nyilvános értekezletekben együttesen beszéljék meg felekezetünknek országos ügyeit.

Igaz, hogy országosan kötelező határozatok ezen az uton nem jöhetnek létre, de, azt hiszem, hogy egyrészt az ilyen nyilvános tárgyalások bensőbb és erősebb kapcsolat teremtenének az ország különböző részeiben létező hitközségeink között, és hatalmas, kellőképpen tájékozott közvéleményt fejlesztenének a hitfelekezet kebelében; és hiszem másrészt, hogy az ilyen, több községerületnek nyilvános tárgyalásaiból kikerülő enuncziációknak sokkal nagyobb volna az erkölcsi súlyuk, sokkal nyomatékosabb volna a hatásuk, mint a kerületi elnökök évenként megújuló azon határozatainak, melyekkel ők mindnyájunk színté elismerését ugyan méltán kiérdemlik, de melyek mégis csak néhány ember által, zárt ajtók mögött folytatott tanácskozásoknak eredményei.

Önöktől függ, tisztelt hitfeleim, hogy vajjon kívánják-e, vagy nem kívánják-e, saját előljáróságukat arra utasítani, hogy ezen az uton is keresse a kibontakozás módját?

*

A mikor mi felekezetünk közjogi helyzetével foglalkozunk, vágyaink körét látszólag egészen betölti az önkormányzat elnyerésére irányuló törekvés. Nekem legalább feltűnt az, hogy a mikor mellettünk az autonómia teljes birtokában lévő protestáns felekezetek, erős felbuzdulással, és hatalmas közvélemény támogatásával sürgetik az 1848 : XX. t.-cz. végrehajtását, ez az élénk mozgalom semmi viszhangot sem vált ki a mi felekezeti testületeinkből, a mi felekezeti közvéleményünkben, mintha csak semmi érdekközösségben sem volnánk erre a kérdésre nézve a többi bevett felekezetekkel. Pedig azt hiszem, az izraelita hitfelekezet, mely az országban a legszegényebb, nem nézheti a közönyösen ezt a mozgalmat, és az attól várható következményeket.

Sajnos, az ország közviszonyai nem biztatnak azzal, hogy ez a kérdés egyhamar gyökeres, az összes felekezetekre egyaránt kiterjedő megoldást nyerhessen; de a kérdés akként indult meg, hogy azt egyszerűen agyonütni, egészen mellőzni, szintén nem lesz lehetséges.

Lesz tehát, valószínűleg, valamilyen féle megoldás, melynek előnyeit élvezni fogják a győztesek, kik a harcot folytatták. Mi bizonyára nem fogjuk irigyelni a többi felekezetektől azokat az előnyöket, melyekben az állam őket részesíteni fogja, de nagy ideje, hogy a magunk hitfelekezete számára is egyszer kivívjuk az egyenlő elbánást.

Amde a közéletben mindig megfelejtkeznek arról, ki szerényen félre áll. És végre is szakítani kell már egyszer

azzal a tradícióval, hogy például az állami dotáció kérdésében is a zsidó nem keresheti az arányos részesítést, hanem hálaérzettel kell fogadnia a homoeopátikus adagban kimért filléreket, mert elhíthetjük magunkkal, hogy ebben legalább megkaptuk az egyenlő jogosultságnak elvi elismerését.

En azt hiszem, felekezeti testületeink kötelességet fognak teljesíteni, ha ezzel a kérdéssel is behatóan foglalkoznak.

*

Még egy kérdésre kívánok észrevételt tenni.

Az előljárósági jelentés megemlékezik az áttérési esetekről. Tudom, hogy nem éppen izléses dolog, ha az ember saját beszédeiből idéz. Mégis ebben az esetben ismétlem azt, mit 1894. márczius havában, a házassági törvény tárgyalásának alkalmával, a magyar képviselőházban mondtam, annak következtetésében, hogy egyik protestáns vallású országos férfiú hasonló panaszokat hangoztatott.

»Én olyan felekezetnek vagyok tagja,« — mondottam akkor — »mely a gyermekek vallására vonatkozó törvényes védelemben sohasem részesült; és azonfelül is mindig fokozottabb kísértéseknek volt kitéve. . . . Üldözés és elnyomás révén, a megélhetés és társadalmi előnyök árán, világszerte, évszázadok óta szedik e felekezetből a prozelitákat, és még mindig akadnak, akik úgy találják, hogy kelleténél többen vagyunk. A felekezetek ereje nem a közönyösek tömegében van, hanem azokban a hívekben, kik e nevet megérdemlik, s kiket a kegyelet és erős meggyőződés fűz azon erkölcsi érdekekhez, melyek apáik buzgó gondozásának tárgyát képezték.«

Joggal mondja az előljárósági jelentés, hogy a zsidóságra nem ragadt át a terítési düh kórsága; hozzá merem tenni, hogy az intoleranciától hasonlóképpen távol tartjuk magunkat.

Ha olyan emberekkel állnánk szemben, kik igaz meggyőződésből lépnek ki felekezetünkben, — sajnálnók az eltévelyedetteket, de panaszra okot az ilyen esetekben nem látnánk.

Sajnos, azt is meg kellett évszázadok óta szoknunk, hogy a társadalom nyomása, kenyérkereseti akadályok, házasságok kötéséből előálló helyzetek indítanak zsidóembereket arra, hogy elhagyják hitüket, bár vallási meggyőződésük ellenére. (Vészi József orsz. képviselő közbeszól: becselenség!) Nagyon fájdalmas esetek ezek; szomorú megnyilatkozásai az emberi gyarlóságnak, mely mint a fát megörlő szű — lassanként töri meg a küszködő embernek ellentállási képességét.

Nem ez az, ami panaszként hangzik ki az előljáróság jelentéséből; más természetűek azok az esetek, melyek széles körökben keltettek felháborodást. Esetek, melyek nem kívülről jövő kényszernek, nem az egyéni ellenállási képesség fogyaté-

kosságának következményei; esetek, melyeknek nincsenek fel-fedezhető okaik, melyeknél az elhatározásban nincsen semmi őszinteség és a végrehajtásban nincsen semmi komolyság; bizonyítékai annak, hogy az illetőkből kivesszett minden ragaszkodás úgy elődeik hagyományaival, mint saját multjukkal szemben.

Érthetetlen marad ezekben az esetekben, hogy azok az emberek miért kívánkozhatnak olyan kétes helyzetbe, mely mélyen leszállítja az ő jellembeli értéküket, — és míg az egyik oldalról be nem fogadottakká, a másik oldalról kiközösítettek té teszi őket.

Arra vallnak ezek az esetek, hogy a multban nem tettünk eleget kötelességünknek, sem a családi nevelés, sem az iskolai oktatás terén, és ezért én is hön öhajtom hitoktatási ügyünk munkában lévő fejlesztésének végrehajtását.

De másrészt ezekből a jelenségekből is csak újabb meg-erősítést nyert az a meggyőződés, hogy feltétlenül szükséges az, hogy hitfelekezeti életünket önkormányzati alapon és széles mederben fejtsük ki.

Élénk felekezeti élet — községenként, vidékenként és országosan, mely munkatért ad a feltörő tehetségeknek és módot nyújt az ambíciók kielégítésére, mely foglalkoztatja a szellemeket, és felekezeti multtal ruházza fel a jellemeket, — az én erős hitem szerint — meg fogja szüntetni a most tapasztalható indifferentizmust, és meg fogja ritkítani az olyan eseteket, mint a milyenek az imént felolvasott jelentésből is szigorú elítélés szavait váltották ki.

Azzal, hogy fordulnak elő olyan esetek is, melyekben a törvényes formák meg nem tartatnak, — a magam részéről nem kívánok foglalkozni; bosszuvágy nem vezet, a fegyelmi vagy büntető törvények alkalmazása nekem nem elégtétel! Másra kívánom felhívni hitközségeink figyelmét.

A zsidó gyermeknek, és a zsidó serdülő ifjúságnak hitoktatásáról gondoskodni, ez a hitközségek joga, ez a hitközségek kötelessége. Bármit mondjanak is az olyan megejtett zsidó gyermekekről, vagy 18 éves aluli fiuról, leányról, — ki a törvény ellenére vagy a törvényes formák mellőzésével változtatott hitet — az Magyarország törvénye szerint zsidó!

Az ilyen gyermeket, vagy serdültót kényszeríteni lehet, *kényszeríteni kell* is arra, hogy a zsidó vallástanításban részesüljön, és a zsidó hitoktatótól szerezzen bizonyítványt. Semmiféle, akár állami, akár felekezeti tanintézeteknek vezetője *nincsen jogosítva* arra, hogy az ilyen növendéket a hittanulás kötelessége alól feloldja, és nincsen jogosítva arra, hogy a zsidó hittanító bizonyítványa helyett, másvallású hitoktató bizonyítványait fogadja el.

Kötelességünk az, jogunk is az, hogy gyenge ifjúságunkat megvédelmezzük a botor megtévesztések ellen; teljesítsük hitközségeink gondosan ezt a kötelességet, éljenek bátran ezzel a joggal. A hitoktatók pedig használják fel az alkalmat, hogy éppen a ilyen megtámadott tanítványaikban, kettőztetett buzgalommal és az egyéniséghez mért módszerrel, erősítsék meg a ragaszkodást őseink hitéhez!

*

Kérem tisztelt hitrokonaimat, a miket mondtam, tárgyalásaik során részesítsék azokat abban a méltatásban, melyet azok bölcs itéletük szerint megérdemelnek. (Perczekig tartó lelkes eljenzés.)

*

Az erre megindult vitában részt vettek: *Vérszi József, Schweiger Márton, dr. Kriszhaber Adolf, dr. Feldmann József, Weisz Berthold, dr. Adler Illés és Szabolcsi Miksa* és végül dr. Mezei Mór indítványát egyhangulag elfogadták.

AZ IZR. KÖZALAP JELENTÉSE.

Az Országos Izr. Magyar Közalap tisztikara május hó 30-án a következő jelentést terjesztette a bizottság elé:

Tisztelt Bizottság!

Visszapillantást vetve mult évi működésünkre, mindjárt előjárójában hangsúlyozni kívánjuk, hogy Közalapunk anyagi viszonyai folytán nagyobb arányú tevékenységhez nem kezdhettünk. A súlyos közzgazdasági viszonyok, melyekről tavaly panaszkodtunk, ez évben sem javultak. Nemcsak hogy a lefolyt esztendőben egyetlen újabb adomány felajánlása nem történt, hanem, mit sajnálattal kell jelentenünk, a közalap megalkotása alkalmával egyesek és testületek által vállalt kötelezettségek teljesítése körül is nagy mulasztásokat tapasztalunk. Állandó terhe a tisztikarnak, hogy a hátralékosokat felszólítsa, időhaladékot engedélyezzen. Sőt nemcsak a számvizsgáló bizottság egyidejűleg előterjesztett jelentéséhez képest egyes követelések perlése, kétes követelések törlése iránt kell intézkednünk,

Ilyen körülmények között a megoldásra váró nagyobb feladatokhoz csak félve nyulhatunk. A közalap alkotása idején tervelt országos jellegű intézetek életbehívására és szervezésére felekezetiünk sajnálatos állapotánál fogva az idő alkalmatlan, az eszközök elégtelenek. A nagy kulturális célok megközelítését ugyanez okok gátolják. Nem marad tehát más hátra, mint hogy

a t. Bizottság által megállapított szerény költségvetés korlátai között jövődő tevékenységünk alapjain tovább munkálkodjunk.

E tekintetben óvatosan és gondosan jártunk el. És bármily szerény legyen is az eredmény, amelyre mutathatunk, szabályaink által élénk tüzött céltudatos terveink e szegényes mértékek között is jellemző módon kidomborodnak.

Első feladatunk, hogy szegény hitközségeket támogassunk, egyéb felekezeti intézményeket, valamint rabbikat és tanítókat segélyezzünk. E czimen a múlt évben 8000 korona összeget praelimináltunk, de ez összegből csak 4860 koronát adtunk ki. Minthogy folyamodókban hiány nem volt, kiadhattuk volna az egész összeget, de némely folyamodás iránt a tárgyalások még befejezést nem nyertek. Másrészt meg sulyt vetettünk arra, hogy csak iskolájuk fentartásával aránytalanul terhelt, ilyképen nemzeti szempontból is hivatást betöltő, teljesen szegény hitközségeket gyámolítsunk, míg oly hitközségeket, melyek közalapunk igénybevétele nélkül is boldogulhatnak és nálunk anyagi könnyebbülést keresnek, ez idő szerint nem segíthettünk. Örömmel látjuk majd azt az időt, amikor Közalapunk az utóbb érintett hitközségeket intézményeinek fejlesztésében szintén gyámolíthatja. Bár most is a megelégedés érzetével konstatáljuk, hogy e nem nagy összegű segélyekkel is üdvös munkát végezünk.

Segélyekre szorult és arra érdemes rabbik, ezeknek özvegyei és tanítók egy esetben sem kopogtattak hiába a közalap ajtaján.

A folyó évre vonatkozó előirányzatban e czimén, a közalap az időszerinti jövedelmére való tekintettel, 10.000 korona összeget vettünk fel. Bizvást hiszszük, hogy ez összeggel ez évben a sürgős és jogos kívánatoknak eleget tehetünk.

Mult évi költségvetésünkben négy 1000 koronás utazási ösztöndíj adományozására 4000 korona összeget vettünk fel. A hirdlapokban és az illető főiskolák hirdető tábláin hirdettük ki ez ösztöndíjakra a pályázatokat, még pedig egy orvos, bölcsész, festő és szobrász számára. Az orvosoktól 2, a bölcsészek részéről 5, festőktől 12 és szobrászoktól 9 pályázati kérvény érkezett. Az orvosok és bölcsészek tudományos dolgozatokat, a művészek rajzokat, festményeket és szobrokat mutattak be. Utóbbiakkal egy egész terem telt meg. Az ilykép keletkezett kiállítás a zsidó vallású művészek új nemzedékének törekvéseit a legelőnyösebb színekben tüntette fel.

A bölcsészek kérvényeinek megvizsgálására Alexander Bernát dr., Bánóczy József és Fayer László dr. egyetemi tanár urakat kértük fel, akiknek egyhangu véleménye alapján az utazási ösztöndíjat Rubinyi Mózes dr. fiatal nyelvésznek ado-

mányoztuk, aki Lipcsében folytatja reményekre jogosító tanulmányait.

Az orvosok kérvényeit Baron Jónás dr., Stern Samu dr. és Onodi Adolf dr. egyetemi tanár urak voltak szivesek megvizsgálni. E bizottság véleménye folytán az utazási ösztöndíjat a folyamodók egyikének sem adtuk ki.

A festők kérvényeit és munkáit Bihari Sándor, Glatter Ármin és Mannheim Gusztáv művészek vették tüzetes vizsgálat alá. E bizottság az ösztöndíjra egyhangulag Reinhardt Károly festőt tartotta legméltóbbnak, miért is azt részére megszavaztuk. Nevezett betegsége folytán külföldre még el nem utazván, az ösztöndíj részére még ki nem fizettük.

A szobrászok pályázati kérvényeit és munkáit Donáth Gyula, Róna József és Teltsch Ede művészeink voltak szivesek beható módon megvizsgálni. Az ő egyhangulag megállapított javaslatuk alapján az ösztöndíjat Klein József szobrásznak íteltük oda, aki azonban nagyobb művészi munkálatai folytán csak tavasszal indulhat külföldi tanulmányutjára.

Az ösztöndíjak odaítélésénél a leghivatottabbak tanácsaival éltünk és úgy látjuk, hogy ez ösztöndíjakkal nem kis mértékben szolgálhatjuk felekezetünkben a czélul tüzött kulturális érdekek mellett az összetartozás és felekezeti hűség érzetét. Midőn a felkért bizottságok tisztelt tagjainak fáradozásukért hálás köszönetet mondunk, őszinte megelégedéssel említjük meg, hogy nevezett jeleseink igaz örömmel méltányolták a közalapnak e kezdését és szivesen teljesítették a közösség érdekében reájuk rótt munkarészt.

Az egyidejűleg előterjesztett 1903. évre szóló költségvetésben ösztöndíjakra az eddigi négy 1000 koronás helyett két egyenkint 2000 koronás utazási ösztöndíjat vettünk fel, még pedig az idén egy orvos és egy festő számára. Meggyőződünk felőle, hogy 1000 korona nem elegendő arra, hogy valaki külföldön egy évig is megélhessen és ott tanulmányait gond nélkül folytathassa. Reméljük, hogy e téren is kiterjeszthetjük működésünket.

A kőrösmezei iskola fentartására 4000 korona összeget vettünk fel. E czéla 3885 korona 09 fillért fordítottunk. Ez iskola már a kezdet nehézségein túl van. Becsülettel szolgálja azokat az érdekeket, melyeket rábiztunk. Igaz, hogy ama széles parlagon, mely az északi határra eső megyékben kulturális tekintetben is megmunkálásra vár, egy felekezeti népiskola fentartása jelentéktelen vállalkozásnak tűnik fel, de azért ennek az iskolának hatását sem kicsinyelhetjük.

Bánóczy József dr. az országos izraelita tanítóképzőintézet nagyerdemű igazgatóját kértük fel arra, hogy a tanév befejeztével Kőrösmezőn az évről vizsgálaton elnököljön.

E tudós és elsőrangú szakférfi a helyszínen tett tapasztalatai alapján megállapította, hogy a körösmezei iskola nagy missziót teljesít, nemcsak azért, mert az egyetlen zsidó felekezeti iskola Máramaros-megyében, hanem különösen azért, mert az ifjúságot megnyeri a magyar szónak és a szülőket a modern kultúrára való hajlandóságnak. Hogy iskolánk a hódítás biztos útján halad, leginkább az ott mértékadó és nem zsidó társadalmi rétegek magatartásából következtethető.

A megtartott vizsgálat igazi helyi eseményné vált; jelen voltak az összes keresztény papok, az állami és helyi hatóságok főbbjei, ünnepelő ruhában meglepő nagy közönség. Ahol ilyesmi lehetséges, ott az iskola társadalmi és kultúrtenyezővé kezd válni.

Sajnálattal tekintünk közalapunk korlátolt anyagi képességére. Az északi megyékben sok és hálás feladat várna reánk, hiszen Bánóczy dr. illetékes véleménye szerint a zsidó gyermek körösmezei elhagyottságában is valóságos kulturelem. Ha meggondoljuk, hogy csak ennek az egy megyének 55.000 lelket számláló zsidósága van, megtaláljuk az ottani kulturális feladatok hozzávetőleges mértékét.

Még alig nyulhattunk az ottani viszonyokhoz és máris nagy mértékben érezhetővé vált működésünk. Jellemző, hogy a máramarosi közművelődési egyesület, melynek élén Roszner Ervin báró főispán áll, tanítónkunkat, Mágner Bertát, szépsikerű népnevelői fáradozásáért 100 korona ösztöndíjjal jutalmazta.

Kedves kötelességet teljesítünk, midőn Bánóczy József dr. urnak, aki ez iskola fejlesztése körül más tekintetben is tanácsával támogat bennünket, ugyiszintén a körösmezei iskola-széknek és különösen elnökének, Schnabel Dávid urnak buzgó fáradozásáért köszönetünket nyilvánítjuk.

A folyó évre ez iskolára 5000 koronát vettünk fel. Tanítónk fizetését felemeltük. Az iskolaépületen javításokat végeztünk. A tanszereket megszorítottuk. Tornahelyiséget szándékozunk felállítani. A leányok kézimunkájához az anyagot szolgálatjuk. Kiterjesztjük e kedvezményt oly leányokra is, akik már nem tankötelesek és a kézimunkában írás és olvasásban való tanításért könyörögnek. A kézimunkában, ruhavarrásban a leányok máris szép sikert mutatnak fel. Az évszázó vizsgálaton rendezett kiállítás a nőket és tanférfiakat egyaránt meglepte.

Azzal a gondolattal foglalkozunk, hogy a körösmezei iskolát gazdasági vagy ipari iskolával toldjuk meg. Mihelyt e részben terveink megvalósításához foghatunk, lesz szerencsénk javaslatainkat Önök elé terjeszteni.

A körösmezei iskola épületének átírása elé hárult akadályok megszűntek és legközelebb már tulajdonjogunk bekebelezve lesz. Hálásan említjük fel, hogy Groedl testvérek, akik ez ingatlant előnyös áron bocsátották át a közalapnak, a tulajdonjog bekebelezése után fizetendő vételár után kamatokat nem igényeltek.

Az országos izraelita tanítóképző szegénysorsu hallgatóinak gyámolítására felvett 1000 korona összeggel az intézet igazgatóságának segélykezdését támogattuk, nagy mértékben hozzájárulván az ottani nyomor enyhítéséhez. Ugyanily összeget vettünk fel az évi költségvetésünkbe is.

Az országos rabbiképző intézet tanári testülete is folyamodván hozzánk, hogy segélyre szorult növendékeinek gyámolításához szintén járjunk hozzá, a nevezett intézetnek, felekezeti és közművelődési szempontból egyaránt fontos hivatására való tekintettel, 1000 korona összeget engedélyeztünk, ugyanily összeget praeliminálván az évre is. E két intézet segélyezése körül a felekezet érthetetlen közönyt mutat. És mindaddig, míg e részben az állapotok nem javulnak, közalapunk ez intézeteinket töle telhetőleg segíteni fogja. — A magunk szempontjából ezt azért is óhajtanánk, hogy az összegeket inkább a két intézet növendékei számára kiirandó ösztöndíjakra fordíthatnánk.

Az izraelita magyar irodalmi társaság útján rendezendő vidéki felolvasó estélyek költségeire 600 koronát bocsátottunk a társulat rendelkezésére.

Ez összegből a társulat tavaly csak 200 koronát költött el, míg a fennmaradt összeget egyelőre letétbe helyezte. Tervben volt ugyanis 3 felolvasó estély rendezése, de csak egyet tartottak meg, még pedig március hó 9-én Debreczenben. Az estély, melyen főtisztelendő Perls Ármán dr. pécsi főrabbi képviselte a közalapot, fényesen sikerült. Ez évben 5 vidéki helyen szándékoznak felolvasást rendezni. Négyre nézve meg is van már a megállapodás. E szerint Székesfehérvárt, Miskolcson, Szombathelyen és Nagy-Kanizsán lesznek felolvasások, melyeken jeles tudósaink és íróink fognak közreműködni. Felesleges, hogy az aránylag kis áldozatokkal járó estélyeknek a felekezeti összetartozás erősítésére gyakorolt hatását és kulturális szempontból való nagyfontosságát fejtegetjük. Épp azért ez évre is 600 korona összeget veszünk fel, hogy a tavalyi maradvánnyal együtt az idej felolvasások költségére teljes fedezetről gondoskodjunk.

Az ő császári és apostoli királyi Felsége dicső nevére a honvédségi Ludovika Akadémiánál létesített 150.000 korona alapítványok élvezetében, a honvédelmi miniszterium értesítése szerint eddig a következők részesültek:

1. Pászthy Kálmán, született 1882. évben, Aradon. Mint honvéhadapród-tiszthelyettes lépett ki az intézetből.

2. Bartoff Miklós, született 1882. évben, Eperjesen. Szintén mint honvéhadapród-tiszthelyettes hagyta el a Ludovika Akadémiát.

3. Bálint Flórián, született 1881. évben, Kunfélegyházán. Az új szervezetet nyert Ludovika Akadémia III. évfolyamában van.

4. Erdy Kálmán, született 1879. évben, Esztáron. A múlt évben mint honvéhadnagy lépett ki.

5. Krudy Péter, született 1885. évben, Nyiregyházán. A III. évfolyam elvégzése után a pécsi honvéhadapród-iskolához tétetett át. Jelenleg nem élvezi az alapítványi helyet.

6. Szibnikics György, született Szegeden. Jelenleg I. évfolyambeli akadémikus.

7. Bárczy Gyula, született 1883. évben, Budapesten. Néhány hónap után anyja kérelmére elbocsáttatott.

Megemlítjük, hogy a szóban forgó alapítványi helyek közül az 1903/1904. tanév kezdetén a honvéd-főreáliskolában két hely, a honvédségi Ludovika Akadémiában pedig szintén két hely lesz előreláthatólag betöltendő.

Ezekben foglalván össze múlt évi működésünk történetét, röviden utalunk vagyonekezelésünk főbb adataira.

A múlt évi költségvetésben előirányoztunk:

szükségletként	19.100 K és
fedezetként	26.000 koronát

Tényleg azonban

a szükséglet	14.548 K 18 f.
volt. Ezzel szemben a fedezet ...	27.132 K 21 f.
lévén, kezelési feleslegként	12.584 K 03 f.

összeg maradt.

Az ez évi költségvetés adatai mellett a múlt évi kezelés főbb adatai a zárszámadásoknak megfelelő módon ki vannak tüntetve.

A mérleg-számlát, melynek minden irányban való helyességét a számvizsgálók is igazolják, mellékelten van szerencsénk közölni.

Az 1903. évi költségvetésben

szükségletként	23.100 K
és fedezetként	25.000 koronát
vettünk fel és így	1.900 korona

kezelési többletre számítottunk.

Tisztelt Bizottság!

A múlt évi költségvetés egyes tételeinek hováfordítása és egyáltalán a kezelés iránt a t. Bizottság részéről nyert általános felhatalmazások és egyes esetekben külön is kikért meghatalmazás alapján jártunk el. Törekedtünk, hogy a szűk mederben is intencióinkat lehetőleg megközelítsük.

A közalap mostani viszonyai között és eszközeink jelen állapotában a t. Bizottság sürűbb egybehívását továbbra is czélszerűtlennek tartjuk. Onként értetődik azonban, hogy mihelyt fontosabb ügyek kerülnek tárgyalás alá, vagy körük-ből azt bárki hivatalosan jelzi, a t. Bizottság egybehívását feltétlen kötelességünknek ismerjük.

Kérjük mindezek után, hogy jelentésünket tudomásul venni, az előterjesztett előirányzatokat elfogadni és a költségvetés határvonalai között való működésünkre ez évre nézve az általános meghatalmazást, az elmúlt évi működés tekintetében pedig nekünk a felmentést megadni méltóztassék.

Budapest, 1903. évi márczius 30-án.

Az országos magyar izraelita közalap tisztikara nevében:

Dr. Mezey Ferenc s. k.
biz. jegyző.

Schweiger Márton s. k.
biz. elnök.

TUDOMÁNY.

ZSIDÓ MARTYROK.¹⁾

Minden öröm az életből fakad: ifjuság, erő, dicsőség, vágy, és a teljesült remény boldogsága, mind a lét fonalához vannak hozzáfűzve. Az élet még a maga küzdelmeivel, vergődéseivel, csalatkozásaival is az emberek nagy tömege előtt a kincsek-kincse. A sorsnak üldözöttje fölött el nem borulhat olyan sötétre az égbolt, hogy reménykedő szeme előtt minden fellegek mögött föl ne sugározzék egy halovány csillag. A halandó, aki elérkezik őszt fűrtökkel a bibliai korszak mesgyéjéhez, amelyen túlman már fáradalom és bajlódás az élet: megborzong mégis amaz ismeretlen partnak sötét sejtelmétől. Vigasztalan kórágyon testi gyötrelemben fekszik a beteg ember: kínlódás az élete, egyetlen nagy sóhajtás a nappal és az éjszaka és mégis amint betűz a kora tavaszi napsugár a beteg szobája ablakán: végighevíti lankadó tagjait az élet vágyának csudás ereje, és óhaja, reménye, könnye és imádsága: élni, élni...

Mert zordon, sötét és kietlen a halál gondolata. Abba a megnyíló sírverembe menthetetlenül beléhull minden emberi fényesség, minden káprádzó álmódás, a dicsőség minden babérja, a halandó és a halhatatlannak vélt törekvések minden eredménye. Foszlik előtte az öröm, mint a rózsaszirm az őszi köd lehelletétől. A titkoknak titka a halál. Mi van azon-túl? Hová tűnik az a büszke gondolat, amely az agyvelőben lakott? A költői merengés, amely az álmokon csüggött? a szívek dobogása, amely ideálokért rajongott? Szulamith hő

¹⁾ Az Izr. Magy. Irod. Társ. Miskolczon tartott felolvasó estélyén felolvasta a szerző.

szerelme, Koheleth bölcsesége, Jónak bús keserve, Dávid királynak zsoldárszárnyalása átszállhat más szívekbe, más lelkekbe, de azok a szívek, amelyek porlandó hajlékai voltak a legmagasztosabb álmódásoknak: széttörték az elmulásban csakúgy, mint Kórachnak, Áchábnak avagy Hámánnak háborgó gonoszságban forrongó lelkei. Nincsen kimélet, nincsen tekintély az elmulás előtt. A halál kettétöri az igazság bajvivő tollát az író kezében, szétszórja a babért a költő homlokáról, a felfedező éles szemét elhomályosítja hályogával, és romboló munkájáért cserébe nem ad semmi, de semmi vigaszt. Hiába emelnek az emberek szobrot nagyjaiknak, hiába fűzik kötetbe életük emlékezetét — ki tudja, vajjon látja-e a tudásnak, a lantnak, a kardnak halott bajnoka a földöntúli dicsőséget? Ki tudja megmondani, vajjon van-e öröm és boldogság a siron túl is? Hiába jó a feltámadás balzsamával az isteneszme, hiába vigasztal a halhatatlanság reményességével a hit szava, megfejthetetlen, rémes a maga ismeretlenségében, a maga nagy titokzatosságában az elmulás, a megsemmisülés. Az élet bizonyos örömökkal és bizonyos keservekkel kínál, a halálnak, a másvilágnak csak a keserve bizonyos. Csodálandó-e hát a gyöngö, az esendő embernek rémületes ösztöne a halál borzalma előtt?

És mégis! a történelmi lét legrégebb korszakai óta, mióta az öntudatos gondolat igazságok után kutat, és meggyőződéseket szerzett magának, mióta szemények, hit és lelki erők mozgatják az emberi kedélyeket: mindig akadtak emberek, akik szembeszállva a létlenség komor gondolatával, a halálnak borzalmaival, önkényt váltak meg a legdrágábbtól: az élettől. Az önfeláldozás gondolata majdnem olyan régi, mint maga az emberiség. A martyriumság eszménye, a vértanuság hajlandósága a nagy lelki forrongásoknak az emberi gondolatok evolúciójának folytonos kisérő tüneménye. Legnagyobb kincsét hozza áldozatul a martyr. Törekvéseinek, harzcainak, üdvének és fájdalmának keretét: az életet dobja el magától a vértanú. Ha széttörik ez a keret: megszűnik a törekvés, a harcz, az üdv és a fájdalom. Van-e hát olyan kincs, amely fölötte áll még a vágyott, az imádott életnek is, amelyért érdemes meg nem riadni a halál borzalmától? Van-e olyan üdvösség, amelyért érdemes cserébe adni a legfőbbbet: az életet, amelyet az ég kegyelme gyanánt kaptunk? Van-e olyan tiszta igazság

a lét sok és nagy homályossága között, amely tisztább és igazabb, mint minden egyéb a csillagok alatt, csillagok fölött, amely megtudja magyarázni, érthetővé tudja tenni a rajongás eme halálmegvető szenvedelmét? És ha van — merre van? a földön ideleln? a másvilágon? melyik Elysionban? túl-e a Hades birodalmán? a gadarai olajhegy sötét árnyékában, avagy az ó-heber Josafit völgyének, a föltámadás itélkező helyének, pálmazúgásának rémletes borujában?

Chaldea, Aegyptom nem ismeri a martyrium gondolatát. Életfelfogása az isteneikről alkotott képzeletkörben mozog. Azontúl nincsen olyan hatalmas ideál, amely a vallásnál nagyobb áldozatot követelne a chaldeus, vagy az aegyptomi hit követőitől. A chald teologia nagy háromsága: Anu, Bél és Éa a démonok egész ártó seregét küldik hiveikre. Harczban állanak tehát az emberek az istenek gonoszságával, küldötteivel: a pokolnak szülötteivel, a vadul rohanó szellemekkel, a méreggel az istenek epéjében, akik lehullnak esőként az égből, kicsiráznak a földből, megtámadnak egyik országot a másik után, nem engedik, hogy anya legyen a szolganöből, kiűzik az urat az apai házból; kikergetik a galambot sziklaféskéből, felverik szárnyaira a pihenő madarat, elűzik féskéből a fecskét a végtelenbe, felkergetik a bikát, hajszolják a bárányt; ők a nagy napok, a gonosz, rohanó manók. *Namtar* és *Idpa*, a vészthozó *Alal*, a gonosz *Gigim* és a szörnyű *Télal* ellen védelmezni kell az életet. Ki kell űzni a daimonokat a testből. Aegyptom istenei is balvégzetei hiveiknek. Sötét hatalmak, irtó erők. Ezeknek az isteneknek tulajdonságai nem olthatják be követőik lelkébe a martyr önfeláldozás vágyát. Söt fölébresztik az irtózatot akaratum ellen, a menekülés vágyát végtetükkel szemben.

A perzsa fölveti létének küzdelmeiben a gyötrelmes kérdést: hol van a világ bajainak, kárhuzatának eredete? Zoroaszter tanítása szerint két istenség van: az egyik *Ariman*, a rossznak, a sötétségnek istene, a másik *Ormuzd*, a világosságának, a jónak Ura. *Ariman* gonoszsága, a létnek bajai ellen nincs menedék. Esztelen, aki fölládozza életét, azt hívén, hogy ez az áldozat megmenthetné családját a szenvedésektől. Isten a siralmak okozója: engesztelődésekre nem hajlik.

Az élet örömeinek élvezése a könnyelmű hellénnek min-

denekfölött való célja. Gyönyörre szomjazik; a telt serleg, a mámor a gondoknak előzője. Szolgalelek az, aki nem tudja élvezni a világ szépségét. Esménye a báj a lét minden megnyilvánulásaiban. Szereti a verőfényben mosolygó kék eget, az illattól terhes levegőt, a nyüzsgő tömeg ujjongását a köztereken, a lant zengését, a szerelem incselkedéseit, a szobrok tökéletességeit, épületeinek karcsú oszlopsorozatát, terített asztalát, érzékeinek hevüléseit. Nincs nagyobb kincs az élet örömeinél. Maguk az istenek is ilyenek: kalandokra járó epikureusok, dévajságok kedvelői. Állhatatlanok a szerelemben, hűtlenek házasesletükben, egymásra féltékenyek, s az emberek fölött való hatalmukat arra használják fel, hogy azok gyöngéivel visszaéljenek. Ezek az istenek sem alkalmasak arra, hogy vért áldozzanak értük a bennük hívők, hiszen ők maguk is az élet művészetének hirdetői: nem tiszteletet, csak félelmet ébresztenek a hellén világban. Ők maguk is alá vannak vetve a *moira*, a fatum hatalmának, és a szenvedéssel szemben ők is védtelenek. Az élettől való önkényes megválás gondolatával a hellén és a római korszakban csak egyes philosophiai irányok követőinél találkozzunk. *Anthisthenes*, *Diogenes* készek maguktól az életet elvetni, — de nem egy magasabb eszményhez való törhetetlen ragaszkodás belső ösztöne folytán, hanem mivel a cynikusok tanaihoz hiven megvetik az élet minden örömét, minden díszét: a hirnevet, a gazdagságot, a nemes származást, s nem tartják borzasztónak a halált, nem hősiességből, hanem cynikus közönyösségből. Elvetik az életet maguktól, ha nem tartják érdemesnek a további küzdelemre. *Metrokles* öreg korában fölkötötte magát. *Menippos* fájdalmában kötéllel vet véget életének. *Krates* végső vigaszképen azt hirdeti: »Szerelmed éhség csillapítja vagy idő, s ha mindez még nem győzte le, ott — a kötél.«

Ugyanez a szellem adja a *stoikusoknak* is a fegyvert a kezükbe, és évszázadoknak lassú tovaforgása után ebből a szellemből fakad a martyromság ama extatikus hősiessége, amely valamely megnevezhetetlen sejtelmes vágytól üzetve, azt hirdeti, hogy fölkivánczik a szív istenéhez, e földről valamely jobb és tisztább világba, a *Hades* »ittas tántorgásából« a bűnbánás, a lelki nyugalom csöndességébe. Zsidó esseusok példaadásai megteremtik a keresztény vértanuk martyrhálát. Szá-

zával hálnak meg a római czirkuszokban hitükért, és elvetik maguktól az életet, ha nem találják meg benne az általuk hirdetett erkölcs javait. Ám a keresztény vértanuk martyrhalála a világ élvezeteinek, örömeinek megvetésén alapszik. Nem sok az, amit hitükért cserébe adnak: egy megvetett, siralom-völgynek tartott életet. S cserébe érte ott ég lelkükben a martyrság nagy jutalma: egy üdvösséges másvilág. Tiszteletreméltó keblükben a hit nagyságos ereje: ám földöntúli, földön nem található a jutalom, amely szenvedéseiknek bére.

Meghal a római hősiességből, virtusból a csatatéren, a görög a végzet hatalma alatt, Socrates a bürök pohárral az élet semmibevevése miatt, a stoikus a lét undorától eltelve, az iszlám is emleget vértanukat, hogy a paradicsomba jusson, — a kereszténységben a másvilági jutalom hatása alatt a martyrság, a meggyőződésért való vérbizonyosság magasztos példaira akadhatunk, — ám a martyreszme klasszikus népe a zsidó.

A héber vértanú nem halhatatlan dicsőség várományosaképen száll a sirba. Nem az örömök mámorában elfásult szível, réveteg tekintettel. Nem a fátumnak sötét szárnyuhogtatásától hajtva lép a máglyatüzzre. Neki önkényt magára vállalt végzete a szenvedés. Tövises út a végtelenségben ragyogó ideál felé. Létének, fönmaradásának corollatuma. Hivatásának nagyságos, vérszentségben fénylő bizonyossága.

Mintha soha nem porladó márványtömbből lenne halhatatlan szoborsymbolummá faragva: rohanó századokra örök példaképe Izrael martyrságának, a régi költészet csudálatos fantázia lángjában égő látománya. Mikor Titus elhamvasztotta a jeruzsálemi szentélyt: lánczra fűzve vitte rabságba Izrael hőseit, papjait, asszonyait és gyermekeit. Durva légió csapatok viszik a sóhajokban vergődő, zokogásban fuldoló Izraelt. Utjokban bucsuzkodnak az otthoni földtől, a szent rögöktől. És ime! amikor Sáron rózsauerdejébe érnek: százezer rózsaharmatos könnyben ázik. És Izrael megkérdezi a siró virágokat: »Ti rózsák, ti rózsák, miért sirtok?« Felelnek a rózsaszálak: »Hull a könnyünk, mivel tövisainkból koszorut fonnak majd késő századokban a ti gyermekeitek vérző homloka köré.« S elérkezik búcsútútnj Izrael a Libánon hatalmasan zugó czéd-rushegyéhez. És ime? éjféle szélsikongásban ezer palma hajtja

lombkoronáját, jajgat és sóhajt. És Izrael megkérdezi a panasz-kodó czédrusfákat: »Czédrusok, czédrusok, miért e jajszó, miért hogy olyan búsan hajladoztok!?« Felelnek a czédrusfák: »Jaj nekünk: sudarainkból máglyát raknak majd a ti számotokra, magzatjaitok tüzhálálra vannak szánva!« Tovább vándorol a rab Izrael, és a Hermon völgyének mélyéből az aczél és a vasbányák sötétjéből száll feljük siri panaszkodás: »Hermon! Hermon! miért bűg, miért fuldokol hegyednek méhe?« Kél a felelet: »Aczélból, vasból vernek ellenetek gyilkos szablyát, öldöklő kardot!« A Jordán is sirva csörgedezteteti hullámain, és fölzokog: »Vizbe fojtják, hullámsirba vetik majd késő nemzedékeiteket.« És Izrael bilincsbefűzött főpapja hallja mindezt a vészjóslást, és panaszkodva így kiált föl: »Mózes! Mózes! isteni tanítónk! merre vagy eltemetve! Felelj nekünk: halál-e a mi végzetünk? elpusztul-e Izrael, elenyészik-e végképen, és még a sirjának helyét sem fogják tudni, úgy amint terölád sem tudja senkisé: merre vagy eltemetve?!« A főpap eme kérdésére egy csudaszerű tünemény jelenik meg a vándor Izrael előtt: »Egy galambot láttak, amely karmaival a földön állott, ám hófehér szárnyait kitarva, az ég felé csattogott velük. »Ez a galamb a te lelked Izrael, a te sorsod Istennek népe!« hangzott a magasból egy szellemhang.

Beteljesült a látomány! igen! a rózsza töviséből martyrkoronát fűztek Izrael homloka köré; czédrusok sudarából máglyatüzet raktak halandó teste számára, Damaskus aczélja, Rhodos vasa gyilkot termelt Izraelnek, hullámsirba, tüzhálálba vitték — és mégsem halt meg Izrael. Mint a galamb: olyan Izrael. A földnek szenvedéseihöz, küzdelmeihez van ezer bán-talommal hozzáfűzve, — de rendületlenül hitének röptével elhagyja a földi létnek nemtelen szenvedélyeit, és erényeinek hófehér röpülésével fölszáll az üldözések földi rögei fölé — és bár e földön halált készítenek a számára: nincs halála; az örökkévalóság mennyországa az ő birodalma. Galambnak lelke Izrael lelke — és a galamb a régieknél a halhatatlanságnak symboluma.

Szentség Izrael vértanusága, és igaza van a héber nyelv szellemének, amidőn egyedül a martyrokat nevezi szenteknek. Mert a zsidó nép martyreszméje nem hasonlítható össze, a benne rejlő gondolat önzetlen tisztaságánál fogva semmiféle

más nép önkéntes szenvedéseinek motivumaival. Csak külső jellegében mutat föl hasonlatosságot mások kinjaival. De kiinduló pontjában, hivatásának öntudatában, küldetése céljára nézve messze elüt amazoktól. Azokat a dicsőség szomjazása, a vakmerő hősiesség szülte, Izrael szenvedéseit a dicsőséget nem szerző önmegtágadás hívta életbe. Azokat a rajongás a földi kinokért másvilági fényességgel kecsegtette. Izrael vértanuit sem a szentírás, sem a hagyományos irodalom nem igen csábítgatja földöntúli gyönyörökkel kárpótlásul a világ kinjaiért. Nem mint a szolga, aki bérre várva teljesíti ura parancsait; de önzetlenül, egyedül az eszméért kell Izraelnek a kintpadra lépni. Amazok az élet boldogságát semmibe sem veszik, a halálban találják föl az üdvöt; a zsidó életfelfogás szerint nagy jutalom maga az élet, nincs nagyobb üdvösség, mint a családi élet öröme, boldogsága: hitves és gyermekek — annál fenségesebb, annál önzésnélkülőbb: elhagyni a létnek nagy örömeit, elszakadni hitves és gyermek ölelő karjaiból, és halált választani pusztán az eszméért. Megesendül ugyan a zsidó élet felfogásában, a szentírás irodalmában, a zsoldárköltő ajakán is a földi élet mulandóságának, hiabavalóságának hangja is — ám ez a hang a törekeny, hervadó embernek józan szomorúsága, látván a napok mulandóságát, a hajfűrtök őszülését: de semmiképen sem magyarázata a zsidó vértanuság eszméjének, a martýriumra való hajlandóságnak. A pessimismus a zsidóságban az emberi mulandóság természetes folyománya — ám optimizmusa diadalmasan száll szembe a siroknak, az enyészetnek boros hangulatával. Összehasonlíttja ugyan az életet a rétnak hervadó virágjával, majd a soha nem pihenő árral, vagy a rajta úszó nádladikkal, az idegenben való tartózkodás rövid tartamával, gyorsan szakadó pókszövedékekkel, szélről sodort levéllel, oszladozó füsttel, illanó lehelettel, testetlen árnynyal, semmis álommal, de milyen győzelmes az élet ujjongó hangja, amidőn a szentírás harsonarivalgásával hirdeti: »Nem azért adtam a törvényt, hogy haláloz legyen, hanem azért, hogy élj általa.« Milyen megindítóan búbajos a zsoldár szárnyalása, amidőn a családi boldogságot ecseteli legfőbb üdvösség gyanánt: »Övé az üdv, a pályabér, Az enyhe, édes öntudat, Ki útlan, tüskés bár a tér, Isten nevével tör utat. Vele az ég oltalma van, Lépte nyomán áldás fogan. Kies hajléka hú tanya,

Neje mint termő dús borág, Oly üde és oly szapora, És roskadozó aszталát, Vig gyermekraj, melynek örül, Olajfaként veszi körül. S ha dér megszállja fürteit, Térdein ringat unokát, S az őszi fényben élvezi A tavasz üde mosolyát. És alkonya is enyhe még; Kegyeletjét így áldja az ég!« (Kiss J. fordítása.) Mi sem áll távolabb a zsidó életfelfogástól, mint a kietlen halottcultus, a sivár lemondás, a töviskoszorús martýriumság után való rajongó vágyódás. Hiszen Aegyiptomból is azért kellett kivonulni apáinknak, mivel ott a halál vallása megölt minden életvidorságot a kedélyekben, a lelkekben.

Hiába keressük hát a zsidó martýreszmének magyarázatát a lemondásban, vagy az extasisban. Kicsinyes és a gyűlölet magyarázata lehet pusztán Izrael ellenségeinek okfejtése, amely a zsidó makacsságban, a kiválasztás gondolatának gög-jében keresi Izrael hitéhez való ragaszkodásának indító okát, vértanuságának eredetét. Nem! a pusztá makacsságot meg lehet törni a szenvedés ütőpörölyével, ezt a gögöt össze lehet zúzni a megaláztatás vasveszszéjével.

A keleti földnek theokratikus formák szerint élő népei között — mondja Lotze — a héberek úgy tűnnek fel, mint józanok ittások között; az ókor előtt természetesen álmodóknak jelentek meg éberek között. Mélységes phantáziával kutatták a többi népek a világ okait, a keletkezésnek és az elmulásnak okait, és ők, akik magukat a nagy, isteni világtest részeinek tekintették, az érzékiségnek vagy az önsanyargatásnak kicsapongó cultusaival kísérték ama titokzatos élet minden parányi rezgését, a haldokló és az újrászülető természetnek évről-évre megújuló változását, a világos és jótékony erőknek a sötét és ellenséges hatalmakkal való harcát. És a mindennapi élet eme bölcsességén túl a pogány papok féltékenyen őrzött tudománya ismert még sok más csodaszzerű titkot is. Mindezekre a zsidók a legnagyobb közönytől tekintettek; az az erős és buzgó Isten, aki a szívnek igazságosságát akarja, aki a vétket megtorolja és üldözi a vétek miatt, bizonyára ő teremtette a világegyetemet: életbe hívott növényeket és állatokat, a nagy és kicsiny csillagvilágokat bizonyára ő lobbantotta tüzre, hogy minden jó legyen; de nem ebbe a teremtő munkásságba, amelyben Istennek dicsősége mégis csak mellékesen nyilvánul meg — mélyedt el a zsidó fantáziája, ő előtte Isten történelmi

Isten; zsámoly lábai előtt a nagy természet, — de az emberiség élete, választott népének hivatása az ő gondviselésének főfeladata. A természetphilosophiai mysticismus egész luxusát, amely az ókor többi vallásainak annyira fölösleges salangja: elvetette a zsidó nép, hogy a belső, lelki életnek rejtélyét, az isteni igazságnak, a bűnnek magvát fölismerjék, fölkutassák; nem egy örök természeti kerengésnek, hanem a történelmi haladás mámorába érezték magukat beléfonva; nem törődtek olyan titkokkal, amelyek csak elmult események jelentőségével bírnak, de annál inkább azokkal, amelyek a jövő feladásához voltak szorosan hozzáfűzve. És ezek a feladatok nem maradtak titokban elrejtőzve, hanem isteni sugallat ösztönözte arra a prófétákat, hogy cél és vigasz gyanánt hirdessék ragyogó ábrándkép gyanánt az emberszeretnek, a messiás gondolatnak birodalmát.

Igen! ebben a magasztos eszmében rejlik Izrael martyromságának egyedüli magyarázata. A zsidó a görögből vette a »martyr« kifejezését, amely annyit jelent mint: tanú, és a szó legnemesebb értelmében tanúságra Izrael állott az isteni legszentebb cél mellett. A messiási eszme, a békesség, a kölcsönös szeretet, az igazság nem valósítható meg másképen, mintha akad egy nép, amelynek szenvedése, hős türeése örök tiltakozás a jogtalanság ellen, és amelynek kinjaiból születik meg a nagy birodalom: a szeretet országa. Izraelt jelölte ki Isten erre a feladatra. Ám nem elegendő az isteni akarat a szenvedéshez, a vértanúsághoz fogékony nép is kell. Izrael ez a fogékony nemzet.

És a zsidó nép vértanúságára szükség van a nagy cél érdekében. A messiás-eszme csak az ő szenvedésükből születik meg. Vándorolni, vérezni, tünni kell Izraelnek. Mert nyugalomban, békében, szerencsében elernyed lelkének fogékonyága. A cél békességben elérni nem lehet: kivesszett volna belőle az isten eszme, a hivatás otthoni csöndben. Vándorúton a lélek fogékonyágából öntudatos erő leszen — s ami eleintén csak sejtelmes ösztön volt, abból évszázak tüzeinek érlelésétől, fejlődésében törhetetlen hit leszen — amíg végre az isteni cél a nép lelki öntudatával összetalálkozik, és fődik egymást. Ezért a kínpad, a máglya, az üldözés, a halál.

Ezért a bolyongás, a nyugtalanság, a gúny, a káromlás.

Izrael feladata: a vallást közkinccsé tenni, vándorolni, elszéledni, hirdetni, meggyőzni, a népek között kinhalált szenvedni. És a zsidó Golgotha — amely szó a golusz szóval is összefüggethetne — a zsidó Golgotha eme útján fejlődik a zsidó martyrium az öntudatlan önfeláldozás gondolatából azzá a magasztos eszménnyé, amelynek sugárzása örök fényességgel tölti el Izrael lelkét. Egy futólagos pillantás népiünk szenvedéseinek történetére igazolja állításomat, és fenséges revelációban mutatja meg a zsidó martyrium fejlődését.

Nemcsak a halál, az élet is martyrium Izrael számára. Ez egyik nagy különbség a zsidó nép és más népek szenvedései között. Hiszen halál az is, amikor az ember egyik testének egyik tagját elveszíti. Élhet tovább a szervezet; de ez a testrészt menthetetlenül meghalt! Hányszor temetett ekképen Izrael ábrándokat! Hányszor sírt özvegy módra az emberszeretet egy-egy szentnek vélt ideáljának elveszte miatt! Hányszor lett sirató árvájává álmainak! Úgy mondja a regész: Isten számon tartja az emberek könnyeit, följegyzí azokat, — hajh! a tengerek megteremtésére, a záporfellegek hullatására elég lett volna Izrael szüntelen patakokban omló könnyáradása!

Első vándora az isteneszmének, első vértanúja az isteni hit rendíthetlenségének a biblia Ábrahámja. Eleven hittel akarja föláldozni az előtte legdrágábbat: egyszülött fiát. A gondolat, amely önfeláldozásának tényében kifejezésre jut, és amely a zsidó hagyományban előtérben áll, az, hogy a martyr Istennek ügyéért válik áldozattá, és hogy Ábrahám megkísértése a martyrhalálra való készség fényes bizonyítéka. Vándorolni kell még Ábrahámnak is a nagy eszme szolgáltatásért, mert biztonság és jólét az új gondolatoknak, a forradalmi eszmének gyilkosai. Ezért kell Jákob ivadékainak is Aegyptomot elhagyniok, negyven évi szenvedő bolyongás után otthonra, hazára találniok, mivel Kánaánban a biztos sors, Aegyptomban József kormányzása alatt a hatalmi állás fenyegeti őket a felszívódás veszedelmével. A pusztában kivész a gyáva rabszolga nemzedék, s a kinyilatkoztatott igazságok szent örökségével, az Isten egységének, az emberi szentség, a szabadságnak és a jog-egyenlőségnek hatalmas gondolatával fölfegyverkezve szembe száll Izrael a pogány világ erőszakos erkölcsével. Hazát alapít,

hogy hirdesse, megvalósítsa, lelkekbe oltsa, eszményképpé emelje ideáljait. Ámde Izrael még nem eléggé erős erre a feladatra. Nem ő nyomja reá a pogányvilágra igazságainak bélyegét, a bálványcultus inkább az ő lelkét fertőzi meg szellemével, szokásaival. Ezért újra vértanúságra kell állania. A zsidó állam ketté szakad, aztán romba dől. Izrael számkivetésbe megy: Babyloniába. Babyloniában hitének fenséges vértanui támadnak. Nebukadnezár király megparancsolja minden alattvalóinak, hogy bálványképei előtt leboruljanak. Mindenki engedelmeskedik, csak három jámbor zsidó ifjú felel merészen a felbőszült királynak: »A mi Istenünk, akinek szolgálatában állunk, meg tud bennünket szabadítani a tüzes kemenczéből, és a te kezedből is. Azért tudd meg óh király! hogy mi a te Istenednek nem szolgálunk, és az aranykék elő, amelyet felállítottál: le nem borulunk«; még hívebben eseteli az akkori sinylődés állapotát és a nép kedélyét az a klasszikus fenségű zoltár, amely későbbi századokban is a martyromság gondolatának lángban izzó kifejezése: »Elhagysz és megszegyenyitesz te mibennünket, ki nem vonulsz a mi seregeinkkel. Megszalasztasz bennünket a mi ellenségeink előtt, és a mi káromlóink pusztítanak kedvteléseik szerint. Mint bárányokat eledelül engedsz át nekik, és szétszórtál bennünket a népek közé. Eladtad ingyen a te népedet, és sokat nem kértél értük. Szégyenbe vittél bennünket a mi szomszédjaink előtt s gúnyá és nevetségessé tettél a mi köreinkben Isten! Mindezek, mindezek értenek minket, de mi el nem felejtettünk téged, és a te szövetségedet meg nem tagadtuk. Ami szívünk meg nem tántorodott, ami szívünk vissza nem rettent a te utjaidtól. Bizony! mi el nem feleedtük a mi Istenünk nevét, és a mi kezeinket ki nem nyújtottuk idegen istenek után. Isten tudja ezt, mert ő ismeri a szívnek titkait. Temiattad minden nap halálra visznek bennünket, temiattad juhoknak tekintenek, lemészárlásra készen. Ébredj! miért szunnyadsz óh Isten?! Kelj föl! Ne hagyj el bennünket mindörökre! Óh miért is földöd el a te arczodat, óh miért is feledeled el a mi nyomoruságainkat és a mi bajainkat?« Bűneitől megtisztulva tér vissza Izrael Babyloniából hazájába. De nincsen sokáig nyugodalma. Annak a fenséges eszmének vándorlásra, vértanúságra van szüksége. Egymást váltja föl a macedon, az egyiptomi, a syriai uralom. Jó Antiochus, a zsarnok őrzöngő.

És a zsidóság gondolatvilágában megérlelődik a martyromság-
nak még mindig kezdetleges eszméje, hogy a legnagyobb földi
hatalommal is dacolni kell inkább, mintsem, hogy Istennek
parancsát átlépje a zsidó nép. A Makkabeusok negyedik köny-
vének bevezetése a vértanúság definitióját akképen adja, hogy
a vértanúságot az teljesíti, aki el van határozva, az Isten
dicsőségeért elszenvadni mindent. Mélyen megindító a Makka-
beus időkől egy anyának hősiessége, aki istenben erős hét
fiával hal meg hitéért, de nem engedelmeskedik Antióchus
parancsának. Amikor hetedik fiát kötik máglyára, így szól
vértanú gyermekéhez a zsidó anya: »Menj gyermekem! mondd
meg Ábrahám apádnak: Te csak egy oltáron vittél áldozatot,
én azonban hét oltáron szenvedtem kinhalált!«

A végzet koczája tovább pereg: Izrael önálló álladalom,
kötelekeiben nem teljesítheti a világvallás alapításának szent-
séges feladatát. Jönni kell Rómának: el kell bukni Judaeának.
A rózsát is ha préselik, akkor támad legbübájosabb illata.
Izrael is elnyomatása idejében teremti meg a szentírás varázsá-
tól életre keltve, erkölcsének lelkéből fakadt csudatékony haj-
tásait. Róma győzedelmeskedik, Judaea capta est; de Rómának
pogányvilága mégis akkor dől örök romba, míg abból a koporsó-
ból, amelyben az álhalott Jochanan ben Zakkáj viteti ki magát
a római táborba: halhatatlannak ébred föl a zsidó hit erkölese.
Az ő tanítása révén születik meg keleten és nyugaton két
hatalmas felekezet: a kereszténység és az iszlám. Ő maga
pedig szenved. Szenved a cirikusokban, és vére omlik oroszlá-
nok bömbölésének közepette. A Hadrian császár által kiadott
rendeletek a zsidó vallás megsemmisítését tűzik ki cél gya-
nánt. Halálos ítélet van kiszabva a zsidókra, akik imahelyeken
gyűlnek össze: imádni az Egyetlent. Akik tanulmányozzák a
szentírást, a hagyományos irodalmat. A mesterekre, akik új
tanítványokat avatnak föl. Hadrian megismerte azt az igazsá-
got, hogy a zsidót csak hitével együtt lehet megölni. Kémek
jártak körül a zsidó városnegyedben, s ha látták a szombati
gyertyák sugárzását, halálba vitték az ünneplőket. Ha kézi-
malom zörgését hallották, tudták, hogy zsidó gyermek szüle-
tését ünnepelik. És mégis! az önfeláldozás a vértanúságnak
olyan számos és megrendítő példáit mutatta föl, hogy R. Akiba,
R. Tarphon és R. Joszé, a galileus Lyddában kimondották, hogy

életveszélyben a vallástörvényeket meg szabad szegni, háromnak: a bálványimádásnak, a gyilkosságnak és a fajtalanságnak kivételével. R. Akiba szemével hunyorított a tanítványainak, amikor egy római kémet látott, hogy halkán mondják el a Semá imát. Háztetőkre másztak szombati napon, hogy ott olvassanak a tórából. Talán nem is váltott volna ez az üldözés olyan veszedelmessé, ha meg nem tiltották volna a zsidó népnek a tanulást, a tanítást. Ez a tilalom azonban a nagy célnak megölelje akart lenni. Hiszen a tanért vándorol, az eszméért szenved Izrael. Ezt kell terjesztenie, világgá vinnie. Ez a lelkének a lelke. R. Chanina b. Tradjon mégis tanítja halálos veszedelem között is a tórát. Máglyára viszik. R. Akibát rajta kapják római kémek a tanításon. Vaszfűjükkel húzzák le husát testéről. R. Juda ben Bába tanítványokat avat. Nyárssal furják át a szivét. Tanítványai menekülnek, és viszik tovább az igét, a martyromságot. Így halnak meg R. Simon b. Gamliel, R. Ismael b. Elisa, R. Chuczpith, R. József, R. Juda Hanachtam. De ki tudná az eszme vértanuit mind felsorolni? Van a talmudi agadának még egy másik galambmeséje is, amely ennek a martyromságnak a glóriáját, tisztaságát ragyogó színnel ecseteli. Egy rabbit a római üldözők rajtérnek, amint tefillinrel imádkozik. Rája rohannak, de ime, amint közelébe érnek: a fején levő tefillinből is, a karján levőből is egy-egy galamb leszen, amelyek fölszállnak az égbe. Nem-e azt akarja ez a kép a vad poroszlóknak jelenteni, hogy Izrael gondolatvilága, szent eszméje, az agynak ábrándja hótiszta, ártatlan, mint a galamb, és karjainak cselekedete is eszményiesen ragyogó, mocsoktalan, szennytelen!?

A hadriani üldözések hatása alatt a martyreszme fejlődésében, felfogásában változás mutatkozik. Az e korból származó exegetikus magyarázatok és halachikus intézkedések élénk világot vetnek erre a fejlődésre, és a martyrság gondolata institúcióvá válik. A szentírás eme helyéből: »Kivezettek benneteket Aegyptomból« bölcseink a zsidó ama kötelességét következtetik, hogy Istennek nevét azzal kell megszentelnie, hogy törvényeinket teljesítésében fel kell áldoznia magát. »Kivezettek benneteket Aegyptomból«, ezeket az igéket így magyarázzák: »Egy feltétel alatt vezettek ki benneteket Aegyptomból, ha fölládozzátok magatokat, hogy nevetem megszen-

teljétek!« Itt találkozunk hát először világosan az isteni név megszentelésének gondolatával. Istennek ügye szoros összefüggésben van népének sorsával. A zsidó vallásos öntudat ebből a zsidó nép azon kötelezettségét következtette, hogy Istennek közzötte való működéséről, hitének tisztaságáról minden népek előtt tanubizonyságot tegyen. Minden hiba, amelyet Izrael elkövet, minden fogyatkozás, amelyet föltüntet, minden erkölcsi gyöngeség, mint amilyen például a pogányok kijátszása, megcsalása, amelyet tanúsít, Isten nevének megszenteléstelenítése. Ellenben: törhetetlen istenbizodalmat tanúsítani, Istennek parancsolatait teljesíteni, és kiválóképen Istennek egységéért az életet feláldozni, mindez Isten nevének megszentelése. Ennek a felfogásnak az a belső érzelem az alapja, hogy a zsidónak minden egyes cselekedete, amely a zsidóság vallásos igazságainak erkölcsi hatalmát gyanus, kétséges színben tünteti föl, bűn maga a zsidóság ellen, míg olyan cselekvések, amelyek a népek előtt a zsidó vallásos öntudat hatalmát és erkölcsi hatásait bizonyítják, úgy hogy tiszteletre kényszerítenek mindeneket: ama vallásos igazságok szentségéről és tökéletességéről tesznek tanúságot.

Elveszett a zsidó állam; a hadvezetők elbolyongtak, a lándzsák kettétörték, a lantos kobzok némává lettek, baglyok és sirályok tanyáztak a templom omladékain, felíratott a zsidóhonról az ég egére: örökre vége — és a zsidóság vándorol tovább az eszme vértanu útján. Új hatalmas vallásfelekezet keletkezik, amely a zsidó kijelentés alapján áll, és azt hirdeti, hogy a judaizmus szerepének ő a továbbvivője. Izrael hivatása megszűnt. Izrael azonban bár látja az ő igazságának drágaköveit az idegen keretben csillogni, bár elismeri az új híradás sok fenségét, mégis törhetetlen hittel vallja, hogy az az új hit nem az ő hite. Nem lehet az ő hite, mivel idegen eszmék engedyeneinek révén hódít a pogányságban. És amikor az új felekezet a világhatalmat magához ragadta: a gyöngö, a kicsiny Izrael még sem siet felolvadni. Ez a dacz példátlan büntetést követel. Torkába kell fojtani a tiltakozás szavát. De hiába minden káromlás, hiába minden rágalom; Izrael nem hal meg. Valóban hallatlan martyromságot szenved a középkornak sötétjében. És bár a belőle eredő felekezet szelleme a szeretet, bár az új vallás legvilágosabb lelki egyházfejedelmei, kiváló szellemei

hathatósan tiltakoztak és emelték fel védő szavukat a gyűlölet, a babona és a rágalom ellen, amely Izrael népe ellen irányult, mégis a vallás fanatikusai, a rajongás sötétlelkű elvakultjai, a vallás védelmének hamis jelszavával fölbujtogatott népcsocselék vérző, súlyos sebeket ejtett a középkor örökké szomorúan gyászos idejében Izrael testén. A szenvedés legmagasabb fokát érte el a zsidó nép. Gyászosabb az ő sorsa minden véres drámánál. Ahol örök a nap heve és szebben nyit a rózsaszál, ahol korábban leszen reggel és később szál le az alkonyat, és ott is, ahol a bérczek jéggel fedték tavasztól ősziig és ősztől tavaszig, hová a gólya telelni jár, s ahol a fecske otthont nem talál, ahol nem sejtett pompával fakad a lótus, s ahol a szív gerjedelme lágyabban pezseg, mert fagyosb a légkör, melyet a föld lakója belhel, a délszaki földön, s a sarkok körül, népek körében, akiknek szójárása édes és behizelgő, s akiké kemény és érdes, mindenütt élt és szenvedett, örült és búsongott, hazát keresett és hazát veszített, gyermekeket nevelt és családot alapított Jákóbnak népe. Apáinkat sirni látták a csöndes templomok, ha üldözőik elől oda menekültek, a vándor hajók, amelyek kivándorlókkal teltek meg, a tanházak, ahol szebb jövőért epedtek. Magukkal vitték mindenüvé védelmüket: tanukat, hitüket, zsidó szívüknek olthatatlan melegét! Óh regélni tudánk el nem fáradó ajakkal, nappalok és éjjeleken által, ha csak századrészét akarnók felsorolni Izrael eme időszakbeli szenvedéseinek. És kevés lenne az író toll, és kettétörne az ecset; ha festeni akarnók mind a borút, amely Izrael egére akkoron reáborult. Csak egy néhány bánatos példa tegyen fájdalmas tanúságot arról a hűségéről, amely apáink szívét az üldözések idejében is eltöltötte, a martyreszme vándorbolyongásairól, és a halhatatlanságnak gondolatáról, a czélnak istenségéről, amely minden fájdalomnak rémségeiben dicsőséges diadém gyanánt kőrté Izrael vérző homlokát.¹⁾

Budapest.

(Vége következik.)

DR. KISS ARNOLD.

¹⁾ Zunz: »Die synagogale Poesie« cz. műve nyomán.

A יְהוָה EREDETÉRŐL.

Sok szó esett már a zsidó irodalomban a *Hazan* szó értelmzéséről. Magyarazzák a *Charzan* szóval (Orient, 1844. évf. 43. sz.), azonosítják az »al-hazana«-val [Goldziher a Monatsschrift XX. évf. 317. l.], összefüggésbe hozzák a perzsa »gâcân« szóval, mely himnusz, szent éneket jelent [Kohut, Aruch, s. v.], de minden tetszetős hipotézis mellett is [l. Hecht, der Vorsängerdienst der Israeliten nach seiner geschichtlichen Entwicklung, Creuzenach 1853. 19. l.] csak annyi állapítható meg teljes biztonsággal, hogy csak a gaóni korszaktól kezdve használatos a *Hazan* szó a שליה ציבור jelzésére.

Visszafelé követve a szó történetét, mindeddig csak a talmudi hagyományokig juthatott el a kutató, a hol azonban szintén nem mozoghatott biztos talajon. A sokféle jelentés közül, mely szerint a יְהוָה szó a talmudban »őr« vagy »felügyelő« alapjelentésre vezethető vissza, különösen a הן הניחה [Joma VII. 1] és a הן יתא הן nyujthat erősebb támpontokat az eredeti jelentés kihámozására; az előbbi templomfelügyelőt, az utóbbi városfelügyelőt jelent, de az már meg nem állapítható, vajjon tiszteletbeli, vagy fizetett hivatalokról van-e az illető helyeken szó. Kohut s. v. összeállította e szóra vonatkozó összes talmudi hagyományokat, melyek végeredményeként a »szolga« jelentés megállapításához jut, holott világosan látható a fejlődés, mely szerint kezdetben tiszteletbeli állást jelzett, már abból az egy hagyományból is, hogy הן הניחה הן הניחה הן הניחה (Sabbath 11. a.), amely ténykedésre bizonyára nem létezett külön alkalmazott, s valami iskola-előjárófélét jelenthetett.

Kétségtelennek látszik, hogy a יְהוָה névszó az aram יְהוָה vagy a héber יהוה = nézni, látni gyökre vezetendő vissza, de a forrásokban egyáltalán nem található adat arra, hogy ebben az alakjában megvolt-e a névszó akár az aram, akár az őshéber dialektusban. Tény azonban az, hogy az assyr nyelvmelékek nemcsak magát a szót őrizték meg jelen alakjában, hanem olyan jelentést is tárnak fel, amelyben a talmudi hagyományok által megőrzött jelentések közvetlen elődje látható.

Az assyr *Hazanu* hűbéres fejedelmet, helytartót, város fejt, előljárót jelent. Delitzsch (Assyrisches Handwörterbuch,

Leipzig 1896. s. v.) »Vorsteher«-nek fordítja, *Muss-Arnolt* (Assyrisch-Englisch-Deutsches Handwörterbuch, Berlin 1900. p. 308.) »prefect, ruler of a city, Vorsteher, Stadtherr«-nek mondja, *Winckler* (Altorientalische Forschungen, Leipzig 1893. p. 246.) »Dorf- oder Gauvorsteher«-nek nevezi, *Delitzsch* (Assyrische Studien I. Leipzig, 1874. p. 132.) a többes számú »hazanati«-t »Vorstände«-vel fordítja.

Igazuk van az idézett tudósoknak, amennyiben a hazâni szó ideogramma tényleg »bel alu« szavakat jelzi, melyek »város urát« jelentik, de az ideogramma magyarázata csak Assurbanipal király idejéből (668—626) származnak s így csak az ő korabeli szóhasználatra lehet irányadó. Ilyen értelemben használja is Assurbanipal király »Rassam-Cylinder« néven ismert felirata [Keilinschriftliche Bibliothek II. p. 208.], hol Elam ellen vezetett hadjáratáról számol be s elmondja, hogy fogságba ejtette Elam királyainak leányait, nővéreit, minden leszármazottjait s minden elfoglalt városnak főnökeit (kipâni) és előljáróit (hazanauti). Világosan látható a föliratban feltüntetett fokozatból, hogy ha előkelő tisztség volt is a hazânu, de Assurbanipal idejében már nálánál magasabb tisztség is volt a városok vezetésében. Felsőszázaddal Assurbanipal előtt, II. Merodach Baladan idejéből (721—710) származó egyik felirat (K. B. III. p. 192.) már a hazânu tisztség szélesebb körű tartalmát gyaníttatja, midőn »hazânu Babili« Bâbel város főnökét említi. De eredetileg még többet jelentett a hazânu. Ugyanis a IV. Amenophs egyiptomi király idejéből [1400 körül] származó El-Amarna-levelek [kiadta Winckler, Die Thontafeln von Tell-El-Amarna, Berlin 1896.] számos helyéből kitűnik az, hogy az egyiptomi király által elfoglalt helyeken rendszerint egy meghódolt bennszülött végezte a kormányzást, ki hazânu czímet viselt s akiket egy, időnkint kiküldött egyiptomi főhivatalnok (râbis) ellenőrzött. [Schrader, Die Keilinschriften und das A. T. 3. kiadás. Berlin 1902. p. 192.]. Abd-hiba, Jeruzsálem hazânu-ja maga írja (181, 13.), hogy az egyiptomi király által megbízott s beigtatott, nem pedig származott fejedelem; Abd-hiba, tehát mint Jeruzsálem helytartója, biztosítja hűségéről a királyt, kéri őt, hogy ne hallgasson a besugókra, kik azért árulkodnak reá az udvarnál, mert nagyon is erőlyesen igyekszik az előtérbe nyomuló s

elhatalmasodó Habiri-t [héber törzseket] visszaszorítani; egyben komolyan figyelmezteti is a királyt, hogy ha nem küld hamarosan fegyveres csapatokat, úgy csakhamar nem fog egy helytartó (hazânu) sem megmaradni, valamennyi kénytelen lesz megtörni a Habiri előtt (179). Szidon helytartója, Zinvida, (hazânu ša alu Zidunu) szintén panaszkodik a királynak, hogy városait elvették a Habiri (147), miből következik, hogy a hazânu nemcsak egy városnak, hanem egész kerületnek volt kormányzója. Aziri, kit az egyiptomi király megfenyített, amiért Kadeš fejedelmével szövetségre lépett s mert szívesen fogadta egy Hatti király követségét, alázatosan védekezik a rágalmak ellen s biztosítja hűségéről, hiszen »uram királyom tett engem helytartóvá« [51. sz. šarru bilia iskunani ina hazânuti].

Felesleges a példák számát szaporítani; az Amarna-levelekben nagyon sűrűn találkozzunk a hazânu kifejezéssel, de seholsem lehet egyéb értelmet adni a szónak, mint amit a *hűbéres helytartó* fogalma fejez ki. Idővel a helytartó fogalma mindinkább elhomályosodott s a szó városi prefectus, vagy polgármester, utóbb pedig előljáró tisztségére ruházott. Assurbanipal idejében, amidőn előljárót jelentett, Izrael országa helyén már felszázad óta assyr-provincia volt s Júda országában is akkora volt az assyr-babyloniai hatás az országos adminisztrációban, hogy természetesnek tarthatjuk ezen assyr szónak s előljárói fogalmának a zsidók körében ezen időben való meghonosodását. Amenophis idejére esik ugyan a zsidók egyiptomi fogsága, valamint a Habiri előnyomulása is ugyanakkor történik, s így nem lehetetlen, hogy már akkor került a szó a héber nyelvkincsbe, de a talmudi hagyomány, melyen az *előljárói* (még pedig városi, templomi, iskolai előljárói) fogalom csillámlik át, inkább azon időbeli határ mellett bizonyít, amikor az assyrban is előljárót jelentett.

Ujpesten.

DR. VENETIANER LAJOS

A LUZZATO CSALÁD TÖRZSFÁJÁHOZ.

Ezen költőkben és tudósokban oly gazdag és híres családról három genealogiai kimutatást ismerünk: a Busch-féle Jahrbuch-ból 1847 évf.; Luzzato Sámuel Dávid, az egykori paduai rabbiiskola nagytudományu tanárának »Autobiografia«-
MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE. 1903. III. FÜZET.

jából, melyet dr. Grünwald németre fordított (Belovár, 1881) és dr. Brann-nak »Die Familie Luzzato« című cikkéből, mely a שד"ל születése századik évfordulójának alkalmából a Berlinben 1900-ban kiadott emlékkönyvben jelent meg.

Már az elsőből, melyet Luzzato S. D. a triesti Luzzato Marco készítette családi törzsfának alapján állított össze, megtudjuk, hogy ezen család egyik ága a XVIII. században ide szakadt Magyarországra. Ott ugyanis — 112. lap — azt olvassuk, hogy Luzzato Benetto, a שד"ל dédtyjának egyik dédunokája: Luzzato Sámuel *Kismartonban* telepedett le és hogy az akkor (1847) Pozsonyban élő Luzzato Sámuel valószínűleg ennek unokája. A hazánkba került Luzzatoékról ennél többet az azóta megjelent másik két genealogiai összeállításból sem tudhatunk meg.

Úgy hiszem, hogy a zsidó irodalomban oly kiválóan szereplő Luzzato család megérdemli, hogy a hazánkba vándorolt tagjainak eddigi homályára több világosságot vessünk és hogy tekintettel arra, nem fölösleges dolgot teszünk, ha egynehány felderítő adattal én is hozzájárulok.

A hazai forrásokban már az 1752 évből származó zsidó-conscriptióban ¹⁾ akadhatunk nyomára Luzzato Sámuelnek a kismartoni zsidók összeírásában, a hol azt olvassuk: »Sámuel Herschel ex Gorizia«; a gyermekek rovatába 2 fia és 2 leánya van bejegyezve, a nélkül azonban, hogy azokat megnevezték volna, a mi különben egyáltalában nem történt. Az 1754. évből származó német szövegű összeírásból ²⁾ idézzük a következőket: Samuel Luzzato, gewesener Schreiber in Wien, zu da aber facirt und sonst keine Handirung, hat 4 unverheirathete Kinder.

Az 1770-ben tartott conscriptió ³⁾ még bővebben informál bennünket róla. Ott azt találjuk bejegyezve: »Sámuel Luzzato, nős, 1743 óta Magyarországon tartózkodik, van egy 20 és egy 16 éves leánya. Lakása: »apud Wertheimianus successoris judaeos«. Foglalkozása: scriba fuitus senio obrutus, nihil quaerere«. Mindezekből az összeírási adatokból kiderül,

¹⁾ Acta Judaeorum. fasc. 4. Com. Sopron.

²⁾ U. o.

³⁾ A. Judaeorum fasc. 139.

hogy Luzzato Sámuel Goriziából került Bécsbe. — a mint ezt a Busch-féle évkönyvben is i. h. olvassuk — Bécsben Wertheimer Sámsonnál, a híres udvari factornál irnoki minőségben volt alkalmazva és 1743-ban, ezen nagy kereskedői ház összeomlása után, Kismartonba ment, a hol a Wertheimer Sámson által létesített és még mai napig is fennálló alapítványi házban lakott. Igen magas kort ért el és még 1774-ben is szerepel az akkori összeírási iven, melyből egyéb újat nem tudunk róla, hacsak azt nem, hogy feleségének neve Fradl volt, és hogy gyermekei közül már senki nála nem lakott. Hogy mikor halt meg? Azt talán a kismartoni zsidó sirkövek nyomán lehetne kideríteni; de nem is oly fontos ezt megtudni. Sokkal fontosabb azon kérdés: hova lett két fia?

Már שד"ל is sejteti velünk,¹⁾ hogy egyik fia Pozsonyba mehetett lakni. Ez most az 1900-ban Pakson megjelent *אבני בית היוצר* alapján már biztosnak vehető. E könyv 24. lapján a következő, a pozsonyi zsidó temetőből származó sírfeliratot találjuk:

נפטר בש"ק ה' שבת ונקבר ביום א' י"ט בו תקפ"ב לפ"ק
פ"ג יוסף יצא למצוא מנוח, ותיק וחסיד בלי חוה, סר מרע ובהר בטוב
פיו בתורה פצה לרוב, קך במעשיו וישר בדרבנו, לא סר מצדקו כל ימיו
המנוח התי' מה' יוסף לעצמטע ד"ל תנצ"ה

Hogy ezen Pozsonyban elhalt Luzzato *József* csakugyan fia volt a kismartoni Luzzato Sámuelnek, kitűnik abból is, hogy Sámuel atyját is Józsefnek hitták = Iseppo.²⁾ A pozsonyi L. József — a mint az אבני ביה 64. lapján olvassuk, a תלמיד מובהק — volt és kitűnő bál-kóré hírében állott. A perikopákat grammatikailag mesterialien tudta előadni. Ha egyéb körülmény nem, úgy már egy magában ezen tény is arra vallhat, hogy ezen Luzzato, a héber tudományáról oly híres családnak egyik méltó sarjadéka.

Evvel, vagyis ezen L. mivoltának kimutatásával, úgy hisszük, tarthatlanná válik dr. Büchler Sándor rabbinak e folyóirat 16. évf. 186. lapján kifejezett azon véleménye, mely

¹⁾ Busch. Jahrb. 1847. 112 l.

²⁾ U. o.

szerint »ama igen *gazdag* és tanult« Luzzato, kivel Kazinczy 1786-ban Bécsben oly barátilag érintkezett,¹⁾ e pozsonyi Luzzattoval azonos lehetne.

A kismartoni L. Sámuel második fiának nyomát valószínűleg Balassa-Gyarmaton kell keresnünk, mert ezen községről 1795-ben készült összeírásban²⁾ a zsidó családok között egy *Luzaty Sándor* kereskedő is fordul elő.

Vajjon élnek-e még ez idő szerint is valahol hazánkban ezen nagynevű családnak utódjai?

Budapest.

MANDL BERNÁT.

A TRENCSÉNMEGYEIE NEUBAUER-CSALÁD MULTJÁBÓL.

Kollárovice Trencsénvármegye nagybittsei járásában fekvő falu, mely távolabb esvén a forgalmi vonaltól, a Vágtól és az ország útjától, nem fejlődhetett. Igen régi helység, neve már Svatopluk nagymorva birodalmában szerepel. Valamikor itt volt a róm. kath. anyahitközség, melyhez évszázadokon át a bittsei is tartozott. Egyetlen nevezetessége az 1873-ban lerombolt templom volt, melynek homlokzatán az 1111 évszám állt. Különben jelentéktelen kis falu.

Rossz közlekedési viszonyainál fogva kereskedelemre alkalmatlan és azért csak egy-két zsidó család tarthatja fenn magát benne. Ilyen a Neubauer-család, melynek őse, *Leb* (Lebko) már 1610-ben kapott a község előljáróságától letelepedési és házvételi engedélyt. A Neubauer név is innen ered, annyit tesz, mint »ujabb letelepedő«. A család tagjai közt néhány kiváló embert találunk. Neubauer Jakab, jeles talmudista; fia Neubauer Adolf, a nagynevű oxfordi tudós, aki műveivel örök érdemeket szerzett magának az újabb zsidó irodalomban, született Nemes-Kis-Köttesón 1832-ben; Neubauer Mózes, volt köttesói rabbi, kitűnő hebraista, igen elmés költeményeket írt Stern M. E. folyóiratába, a כִּנְיֵי יִרְחָק 1847. évfolyamába. Gondolkodó fő volt, aki szerény anyagi viszonyok közt is szellemé-

¹⁾ Kazinczy: Pályám emlékezete (Aigner kiadása) 86 l.; Váoczy-Kazinczy levelezése II. k. 316 l. és J. M. I. T. Évkönyv 1899. 62 l.

²⁾ Zsidó conscriptió 1795. tom. 1.

vel és szeretetreméltó egyéniségével, eleinte tanítója volt a bittsei zsidó népiskolának, később rabbija a köttesói községnek, kitünt. Jellemzéséül hadd álljon itt sírfelirata, melyet maga készített. ואיבי יקללני, ומה ירחק בינינו, אלו שני אהבי היללני, ואיבי יקללני, ואיבי ירחק בינינו. A nevető bölcs a nagybittsei zsidó temetőben aluszsa örök álmát.

A Neubauer-család tagjai itt élnek a vidéken, Kollárovice, Hliniken, Nagy-Bittsén és Bécsben. Köztük van Büchler Adolf, a bécsi rabbiszeminárium tanára is.

Alábbiakban közlöm a kollárovicei községi előljáróság 1610-ben kelt letelepedési engedélyét. Az okirat nyelve: tót, fordítását Tauszk Jakab, helybeli körjegyző ur szíveségének köszönhetem. Az irat azért érdekes, mert Lebko Trencsénvármegye legrégebb, ismert zsidaja.

Anno Dni 1610 Die 20. Maji.

Mi Richtar y Urad poctivej osady Kollarovicz známost czynime tymto Nassim Listem komuby buducne sliššaty pri-nalezelo, že naš žid Lebko predstupivše pred nas s inštanciu, že on a jeho predkovia v nasej poctivej osade už dluhé roky byvaju a s občanami slušne obchodia, byvanie svoje opustit musí, ponevadž gazdovu ceru kteru pod vlasomu ma sebe poctivy občan Michal Hubona za manželku vžat chce a tak chce na jej otea gasdovstu gazdovať a v dome bivat. Do povahí berúc našho žida Lebka slušné držanie mu preto dovolu-jeme, aby pre seba a pre svojich potomkov, jestliže proti nim žaloba nebude sebe fundus zadovažel a nadobudnul a na takovy chalupku postavil. A pritrafelo sa že spoluobčan Duro Stacho do uzkosti prišol a kusek fundusu pri rieke na roli Galovej neužitečny ma, dovolujeme spomenutému našmu židovi aby sebe tento fundus kupel ustalenu kúpom cenu složel a bude za našho občana považovani; aby ale poctivej dedini nebolo skody aneb Milostivému Panstovu ano y Slavnej Stolici. Načo mi Richtar a urad pre lepšu istotu a stalost vydali sme jemu tento list aby bol v tom staly a bez príčiny. V dome richtarskem na ten čas richtaru Andrása Breesky a uradu uplného načo sme pečed našu dedinsku pritisknul. Richtar András Breeska, s. k. (12 aláírás).

Magyarul:

Anno Domini 1610 Die 20. Maji.

Mi Kollárovicz becsületes község bírása és előljárósága ezen levelünkkel tudtul adjuk mindenkinek, kinek ezt tudni illik, vagy jövőben illenék, hogy Lebko zsidónk elibénk azon alázatos kérelmet terjesztvén, amiserint ő és elődjei helységünkben már sok év óta laknak és a helységbeli lakosokkal becsületesen bánnak, a mostani lakásáról távozniuk kell, lévén a ház tulajdonosának egy hajadon leánya, kit Hubonya Mihály becsületes ifjú magának eljegyzett és hites feleségévé tenni óhajtt, ki is ezen házba huzzolkodni és a szóban forgó udvarban gazdálkodni óhajtt.

Figyelembe vesszük Lebko zsidónknak jó magaviseletét és becsületes életmódját és azért megengedjük neki, hogy magának és utódjainak, ha olyan becsületesek lesznek, mint ő, helységünkben házhelyet örökön vehessen és arra házat építhessen. És épen előadva magát, hogy Sztacho György polgártársunk szorult helyzetben van és a telkén levő darab fundusra szüksége nincs, a többször említett zsidónk ezen darab fundust megveszi és a megállapított vételárt megfizeti, olya tekintetik, mintha polgártársunk volna.

Mire mi, a bíró és az előljáróság kiadtuk a birói házban ezen levelet, hogy ezen ügynek állandósága és biztonsága legyen és hogy ezen zsidót senki se bántsa és biztos legyen. Brecska bíró hivataloskodása alatt, a község pecsétjét reá nyomtuk.

Brecska András, s. k. bíró és tizenkét esküdt.

Nagy-Bittse.

DR. WELLESZ GYULA.

A ZSIDÓK A MAGYAR HALÁSZAT MULTJÁBAN.

A »Szemle« utolsó számában dr. Wellesz ur idézi az Ór Zaruát, I. 141., mely szerint a zsidók magyar halkereskedők voltak. Ez alkalomból ráutalunk arra, hogy a zsidók a magyar halászatban nagyobb szerepet vittek.

Herman Ottó »A magyar halászat könyvében« — (Első kötet. Kiadja a k. M. Természettud. Társulat. Budapest, 1887.) a 69. old. olvasható: »1208-ban Fakó és István comesek 10

mansió halászt adnak, kiknek ez a nevök: *Gábiel*, *Ludus*, *Vriel*, *Herczegh*, *Sena*, *Becha*, *Sicu*, *Cracun*, *Tenza*:«

U. i. Eszerint Wzmuch praediumban következők a halászkok nevei: *Poch*, *Gaalt*, *Ekeshe*, *Jakob*, kik rokonaikkal, *hetven* mans'ót alkotnak.« 70. lapon a következőket olvassuk: »Ugyanebben az okiratban — IV. Béla király oklevelében mely 1235—70 körül kelt, — a következő halászkok: *Komos*, *Matheus*, *Scemet*, *Hyza*, *Chyglo*, *Fileo*, *Abram* rokonaikkal és fiaikkal.«

97. old. »Sálya praediumban hat bokor volt, a következő halászkokkal: *Komos*, *Matheus*, *Scemet*, *Hyze*, *Chyglo*, *Fileo*, *Abram* rokonaikkal.«

137. old. »Cserenyé-féle szakácskönyv, XVII. század.«

»29. *Halat sidó módon.* Végy egy marok vereshagymat apróra meteltet, és főzd meg tiszta vízben, meg ne hadd mind elfőny, azután szürd le, avagy szürd meg, és az megsziirt Leube tegy borsot, safrányt, gyömbért, szerezsenydvirágot, sot fahayat legendöt és főzd meg uynan jól, azután hand bele az halat, főzd meg mind addigh, migh meghfő, ha penig az szerszámok bele tetele után teszed is bele az halat, jó, mert akár meddigh főzd az halat, ezekben az szerszámokban nem könnyen fő el.«

423. old. »Szánalommal, kicsinyléssel nézi a foki vagy kenesei bérlő háromszáz öles hálóját, csigás dereglyéjét, paráit, ólomkarikáit; — ez nem ősi; azt mondja rá, »zsidószerszám, nem kell.«

455. old. »A halnevek, a melyeknek tudományos meghatározását a szótár részben könnyen kikeresheti az olvasó, im ezek: a párducz és tintáshal egy és ugyanaz, ugy a márna és a zsidóhal. is.«

505. old. »X. A »zsidóutca« tája. Az elpusztult Jeruzsálemnek a földkerekségére kiszórt népe helyen-közön még ma is szigoruan megtartja vallása tétéleit, sot hagyományos szokásait is; az utóbbiak nem egyszer vallástételek erejével birnak s szintén szigoruan megtartatnak. Ezeknek összesége ugyszólván még a hívő lépését is korlátozza, határt szab a mozgásnak is.«

»Még ma is akadunk helyekre, a hol szemünk egy különös alkotmányon akad meg, a melyet a mai kornak fesztelen mozgásu embere nem bir magának megfejteni. Ez az alkot-

mány a következő: A város vagy falu *némely* utcáinak bizonyos *pontján* s az utca mindkét oldalán, tehát egymással szemben, két rud vagy gerenda emelkedik árboczszerűen a magasba s ott fönn egy, az utcát átfogó zsinag kőti össze a két fát. Ezt a zsidóság állítja föl, s ha nem csalódunk (bizony csalódik, azaz téved. Mert nem »némely utca bizonyos pontján,« hanem minden utca nyílásán és végén. Kapubejárat képében, hogy ez által mint *egy* udvarban lakók, egymást megbecsüljék, szép egyetértésben éljenek egymással, és mint *egy* háztartáshoz tartozók, egymást kiegészítve, még szombat napján is eledelt vagy más ilyet kölcsönösen szállíthassanak), ez a határjel, a meddig a hívőnek ünnepnapokon járni-kelni szabad.« (Mint mondom, ez — téves.)

»S az már a magyar ember vérében fekvő különös tulajdonság, hogy tárgyak elnevezésénél keresve keresi a hasonlatot, az u. n. analogiát, ezt azután beveszi szilárd fogalomnak édes anyanyelvébe, él vele még akkor is, a midőn az, a mi a hasonlatot adta, már le is tűnt.«

»Igy jutott a halásznépség mesterszavai közé a »zsidó-utca« is, mely nem más, mint az alkotmány, a melyen a hasító-tanya táján, verőfényes, szellős helyen, a kihasított és szózott halakat szárítani szokták. Nagyon is hasonlít ez a zsidóság határfájához.«

»És minthogy a zsidó vagy bérlő a halászatot, vagy legalább kereskedik a sóshallal — rendszeren Oláhországba, a hol a sóshal a keleti görög vallásu köznéppnek bőjti eledele — hát gyakran eljár a hasító-tanya felé, ott a terítő karózat közeiben fel és alá járkálva, apróra nézegeti a kiterített portékát, fejében forgatva az üzlet menetét, kalkulussait. Egy-egy derék, kifordított őshal, vagy tenyérseleességű dévér láttára meg is áll, ajakán felderül az a bizonyos üzleti mosoly, kalapját kissé hátratulja, kezeit hátracsapja, vagy a két hüvelyknél fogva beakasztja a mellény hónaljába, s a többi ujjal dobolgatva, kiszámítja ennek meg annak a hálnak, meg az egésznek az értékét, árát, a kezelés költségét és a hasznot. Hát így is zsidóutca az a terítő karózat, s az ifjabb halász-nemzetség mely a zsidóság határfáját már nem ismeri, a bérlőre vagy kereskedőre gondolva, nevezi úgy azt a karótákolmányt.«

Budapest.

BATÓ J. LIPÓT.

HELYREIGAZÍTÁS.

A M.-Zs. Szemle utolsó számában megjelent, az esztergomi zsidókra vonatkozó megjegyzésemet oda igazítom ki, hogy אִשְׁכּוּזֵינוּ a város nem magyar, hanem *szláv* elnevezése: Osztrigom. A szláv név révén lett azután Esztergom. Ugyan így áll a dolog אִשְׁכּוּזֵינוּ-ra is. Izsák Ór Zarna művében a nehezebb kifejezések magyarázatára a szláv nyelvet használja, a להשיב-ת, Származásra nézve, a szász Meissenben született, német volt, de cseh talmud-iskolákban tanult és többször idézi אִשְׁכּוּזֵינוּ-t, ami alatt Csehország értendő.

Nagybittse.

DR. WELLESZ GYULA.

IRODALOM.

NÉPÉLET A BIBLIA ORSZÁGÁBAN.

(Bauer L.: Volksleben im Lande der Bibel. 312.8^o, 50 képpel, Jeruzsálem, 1903., H. G. Wallmann, Leipzig.)

Palesztina kikutatásának terén az újabb időkben sok történt, különösen a német palesztinai egyesület révén. Egy darab ókor azonban, amelyből visszafelé lehetne következtetni a bibliai időre, a régészek buzgó fáradozása daczára sem talált még oly méltánylásra, amelyben sokkal jelentéktelebb dolgok részesülnek. Egyes részleteket kiemeltek ugyan, de általános áttekintésért hiába fordulunk az idevágó szakirodalomhoz. Az ország őslakóit értem, a fellahokat és a beduinokat, akik fölött évezredek nyomtalanul vonultak el. Ez embereknek úgyszólván nincs is multjuk, mert a mai fellah semmiben sem különbözik az ezer év előttitől. Ez ősnépek hí képe mintegy a multba helyez bennünket. Ilyen képet akar szemünk előtt elvonultatni Bauer szóbanforgó könyvében. Szerző német születésű és főtanító a szirus árvaházban, Jeruzsálemben és több mint 10 esztendő óta él a Szentföldön. Bámulatosan rövid idő alatt elsajátította az ország nyelvét, de még sokkal több időt fordított a népnek tanulmányozására, amelynek nyelvét oly gyorsan megtanulta. Több éven át megfigyelte minden körülményei között, elleste legtitkosabb érzelmeit, az élet minden viszonyán át kísérte a bölcsőtől a sirig. A sok évi tanulmányozás eredményeit e könyvben rakta le Bauer.

A könyv következő 32 fejezetre oszlik: 1. Népesség, vallás, vallásosság. 2. A népjellem. 3. A házak építése és berendezése. 4. Ruházat és ékszer. 5. Születés, név, gyermekjátékok és gyermekmunkák. 6. Tanügy. 7. Foglalkozásnemek. 8. Eljegyzés és lakodalom. 9. A nő állása. 10. A fellah-nők

munkái. 11. Az év lefolyása. 12. A földmivelés. 13. Szőlőmivelés. 14. Olaj- és fügefának s zöldségnek termesztése, természet és zöldségnaptár. 15. Marhatenyésztés és méhészet, vagy »a tejjel s mézzel folyó ország«. 16. Adóviszonyok. 17. Adás-vevés. 18. Társadalmi érintkezések. 19. Táplálékok és ételek. 20. Lakomák. 21. Vendégszeretet. 22. Kutak. 23. Régi kultusz-helyek. 24. Synkretizmus, elmebetegség. 25. Babona. 26. Éghajlat, betegség és gyógyítás. 27. Halál, siratás, sir. 28. Gesztusok. 29. Példabeszédek és talányok. 30. Költészet és zene. 31. Utazási lapok [a] Jaffa, Jeruzsálem, b) Hebron és Gaza, Bir Solem, c) Gilead országában]. 32. Jeruzsálem a XIX. században. Azonkívül a bibliai helyeknek összeállítás; átirás és kiejtés; pénzék és súlyok; javítások. Tartalomjegyzék és rövid előszó.

Az egész anyagot szemléltető módon adja elő. A sikerült fényképfelvételek és a többi képek nagyban hozzájárulnak a könyv megértéséhez. Nem értéktelenek a hozzáfűzött magyarázatok és az egyes dolgok arabs nevei. Kiválóan érdekes a bibliára való folytonos utalás, mi által sok homályos hely megértését segíti elő. Az idetartozó anyag sokaságából ragadjunk ki egy példát. עטף (Gen. 30,42) úgy fordítja Gesenius: (W. B. s. v.) gyenge העטפים (u. i.) »a gyengék« és zárójelbe teszi, hogy a régi magyarázók szerint: utószülöttek. Bauer szerint (153. l.) az utóbbi a helyes. Gen. 23,10—17-hez (u. i.) v. ö. a 166. l. Lev. 2,3 v. ö. 106. l., a 113. l.-hoz lásd העטף Exod. 12,2., Ruth 2,3, v. ö. a 111. l. A Jezs. 41,45 említette עטף-ot a 128. lapon levő képe ábrázolja. E hely elkerülte a szerző figyelmét. Ezekhiel 13,14-re vonatkozva nagyon találóan jegyzi meg a szerző: »A késői esők hirtelen voltak és hatalmas zuhogásukkal gyakran nagy károkat okoznak. Áttörik a gátakat, elviszik a falakat és jaj annak, akit ily eső ér, mert rendszerint elpusztul. Mult tavaszkor egy ilyen eső 20 embert, sok darab marhát és a Ta'amre beduinok táborának sátrait elvitte.« (114. és 115. l.)

De határozottan vissza kell utasítanunk a Pél. 31,39-nek magyarázatát, v. ö. Genesisus i. h. s. v. היל. Az állás, amelyet a zsidó nő a családban elfoglalt, vagy elfoglaljon, legvilágosabban kitetszik Istennek Ábrahámhoz intézett szavaiból: »mindenben, amit Sára mondani fog, hallgass szavára« (Gen. 21,22).

A héber debas inkább füge, mint szőlőmész (116. l.)

Kethubóth 111. l. és Midras Sir-hasirim ed. Grünhut 14. l. el van beszélve: Rami bar R. Jezekhiel Bené Berakba ment és látta, hogy a kecskék lelegetik a fügefákat. A fügefákból pedig méz csurgott, a kecskék tőgyeiből meg tej csepegett, amíg csak egyesülve nem kezdtek folyni. Akkor Rami örvendezve szólt: valóban ez az az ország, amelyben tej és méz folyik. Mindazonáltal egy bibliai hely (Deut. 8, 8) is arra tanít, hogy olyan debas is van, amely különbözik a szőlő- és fügefaméztől. (E hely elkerülte a szerző figyelmét.) Itt a hagyományoknak kell igazat adnunk, hogy e debas alatt datolyamézet kell értenünk (Terumóth 11,2).

Kár, hogy szerző előtt ismeretlen a talmud, mert sok helyen felhasználhatta volna. Álljon itt egynéhány példa: Kuchl (52. l.) a misnában (Sabbath 8,3) előfordul, mint כּוּחַל. Szoki és ba'l (בעל, שקיא) előfordul Terumóth 10,11. Thaffufuhoz (90. l.) lásd Peszáchim 43a שׂוּפּוּחַ, 195. l.-hoz, Berákhóth 56. kövv. 197 l.-hoz Bába Meczia 107. l.

Nem hagyhatom megemlítetlenül, hogy az idézeteknek oly módja, mint Sa. Mo. helyén van egy szakmunkában, de nem népies könyvben. Oly olvasóra is kellett volna tekintettel lennie, aki előtt ez a megjelölés talányos lesz. Még több megjegyezni valóm volna, de félek, hogy már úgysis túlhaladtam a megbeszélés keretét.

A pazar kiállítás még fokozza e kitűnő könyvnek értékét, amelynek elolvasása mindenkinek legmelegebben ajánlható.

Jeruzsálem.

DR. GRÜNHUT LÁZÁR.

HÉBER KÖLTEMÉNYEK.

(Patai József: Saasue alumim, Budapest 5663. Ajánlva dr. Bacher Vilmosnak.)

A fenti cím alatt egy 80 lapos füzetke hagyta el a sajtót, melyben a fiatal költő »ifjúkori gyönyörűségei«-t teszi közzé. A füzetke már csak azért is említést érdemel, mert a régen hallgató héber múzsa szólal meg benne újra hazai földön. Eléggé ismeretes, hogy Magyarország a múlt században nem volt szegény héber költőkben. Hivatott dalnokok szólaltatták meg itt a sok ezeréves lantot. Elegendő Löwyson Salamon és Bacher Simon neveit említenünk.

Patai József, a mi új dalosunk, nemes szerénységgel jelenik meg azon az uton, melyen az elődök jártak, de az ifjú kísérletek határozottan igen szép reményekre jogosítanak. Igaz költői lélek nyilatkozik meg verseiben, lyrája לכו נא ונודה című költeményeiben valósággal magas szárnyalású. Két nagyobb epikai költeménye, melylyel a füzetet bevezeti, igen szép és sikerült. A költő itt Wesselynek Sire Tiferesz-ét követi, a bibliai elbeszélésekbe remek midrasi helyeket olvaszt bele és költői fantáziával eleveníti meg előttünk az aranyborjú történetét és a jomkipuri áldozást. Többi apróbb költeményei között is találunk sikerülteket, nagyobbára azonban még az ifjúkori kísérletek színezetével bírnak. A התפילה című vers alap gondolata nem rossz, de megírva nincs jól, különösen ezen sor לעשות כמהה sor félreértésre adhat okot, mi aztán nagy hiba.

A magyar költők műveiből vett 5 fordítás zárja be a füzetet. Ezeket kivétel nélkül a legsikerültebbek közé kell számítanunk. Igazi műfordítások a szó legszebb értelmében, hívek, szépek és hangulatosak. Ezen téren is nagyon szép hivatás vár Pataira.

Ami héber nyelvezetét illeti, arról is sok dicséretet és reményt keltőt mondhatni. A nyelv szép, természetesen folyó és rythmicus; szókinese bőséges és ment minden erőszakos újítástól. Legszebb mégis nyelvezete a rímtelen költeményekben. A rím kissé nehezen megy nála. Ezt nem tartom nagy hibának. Az ó-héber nyelv nem ismerte a rímet és anélkül is birt örökbecsű költeményeket alkotni, épen úgy, mint a görög-római költészet. A rhythmus föltétlen követelménye mindenütt és minden időben a költeménynek, de nem így a sorok végeinek összecsöngése.

Természetesen azért ma alkalmazkodnunk kell lehetőleg a nyugati költészet ezen kívánalmához, annál inkább, mert nem lehet állítani, hogy a héber nyelv rímiszegény. Olvassuk csak Bacher Vilmos költeményeit és be fogjuk látni, hogy ennél csengőbb rímeket semmi európai nyelvben nem kívánhatunk.

Patai még erősen küzd a rímekkel. Tulsok nála a ragrím, néhol pedig a rím kedvéért erőszakot követ el a szavakon, mint p. הַשֵּׁם - הַשֵּׁם, vagy ilyenek בְּמִי - הַמִּי. A 32-ik lapon

egészen szokatlan, a természetes *תְּהִיָּה* helyett. Maga a füzet címe talán inkább *שְׁעֵשׂוּ עִלְיָי*-nak hangozhatott volna, mivel *עִלְיָיִם* önállólag, birtokrag nélkül sehohsem fordul elő.

Mindezek azonban csekélységek a nyelvezet általános tisztaságához és emelkedettségéhez képest.

Igen kellemesen hatott rám, hogy végre oly héber munka jelenik meg nálunk, mely sem a füzetben, sem a címlapon egyetlen német szót sem tartalmaz. Ami orosz vagy angol földön egészen természetes, azt mi még mindig nem tudjuk megszokni és azt a látszatot keltjük, hogy még mindig nincs önálló magyar zsidó tudomány.

Költőnknek pedig nem ajánlhatjuk elég melegen, hogy buzgón munkálkodjék ezen a téren, mely számára bizonyára még sok babért fog teremni.

És legyen szabad itt kifejezést adnom azon sokat hangoztatott ohajtásnak is, vajha minél előbb megindulna itt körünkben egy hébernyelvű folyóirat, mely a héber költészetnek, de első sorban a hébernyelvű tudománynak hazánkban új lendületet adna és szerves összefüggésbe hozná a hazai zsidó tudományt a külföldivel.

Losonc.

DR. VAJDA BÉLA.

IRODALMI SZEMLE.

Jastrow Morris jr. Babylonia és Assyria vallásáról angol nyelven nagy munkát tett közzé, melyet a kritika egyhangulag jelentékeny alkotásnak nyilvánított. J. az eredeti forrásokból merített és az egész irodalmat felhasználta. A művet nagy előnyei folytán most németre fordítják, melyből az első füzet 1902 végén került ki sajtó alá és címen: »Die Religion Babyloniens und Assyriens.« (Giessen 1902.). A német kiadás, a mely a szerző vezetése alatt készül, az eredetinel tökéletesebb lesz, mert több pontot átdolgozott és javított. Részletes ismertetést majd a mű teljes megjelenése után közlünk.

*

Hölscher G. gyönyörű disszertációt írt e címmel: »Palästina in der persischen und hellenistischen Zeit. Eine historischgeographische Untersuchung« (Berlin 1902.). Röviden és

velősen tárgyalja a tekintetbe jövő földrajzi és ethnographiai fogalmakat. Különösen szembeötlő, hogy Palesztinában minő népkéverék lakott. Kétségtelen, hogy a zsidók ezek közül nemcsak karddal (pl. Hyrkan az idumeusokat), hanem vallásukkal is térítettek. Érdekes pl. az *עַרְבֵי הַרְדַּי* szabatos meghatározása. G. valószínűvé teszi, hogy a *Ioudaia* név csak a második században ante kerül használatba, a LXX. mindig *Ιουδα*-t ír. Jeruzsálemhez a syr uralom alatt olyan kis környék tartozott, mint pl. Tyrushoz és más városokhoz. A szentélyhez a többi zsidók is ragaszkodtak, de a főpap politikai hatalma csupán a fővárosra és a hozzá tartozó csekély területre terjedt ki. G. megállapítja, hogy Palesztina többi részeiben hol volt még zsidó lakosság. Egész kis belső történetet kapunk e 100 lapos dolgozatban. Kár, hogy szerző helyely-közzel bürsikózzá válik. Furcsa, ha Pompejust úgy tünteti fel, mint a ki a zsidó uralkodók rablásait megátolta. Hát voltak-e a rómaiaknál nagyobb rablók a világon?

*

Anatole Leroy-Beaulieu, francia akadémikus, ki statisztikai és nemzetgazdasági művei által világhíre tett szert, a gyűlölet tanairól a párisi École des Hautes Études sociale-on néhány előadást tartott, melyeket kibővítve könyvalakban bocsát közre e címmel: »Les doctrines de haine, l'antisemitisme, l'antiprottestantisme, l'anticléricalisme« (Páris 1902.). Mindezekben, melyek a gyűlöletet felkeltik és terjesztik, az országot elkeseredett pártokra és szektákra szaggatják, veszélyt lát hazájára. Az evangélium szavára hivatkozik: Minden önmagával meghasonlott ház el fog pusztulni. A nagy tudomány és mély gondolkodó kellő világításba helyezi a gyűlölet tanait. A gyűlölet sohasem áll meg és az antisemitizmussal a közép-kor sötét szellemei keltek új életre. Franciaországban az inquisitio visszatérését sem tartják kizártnak. A zsidógyűlölet volt az archimedesi pont, melyről a középkor lovagjai az újkori világnézletet sarkaiból kiemelték. Leroy-Beaulieu a békét akarja szolgálni. Be kell érünk ezen általános felemlítéssel, minthogy egyes részleteket itt kiemelni fölösleges.

*

A zsidó hetilapok már 1895-ben közölték a hirt, hogy városszabályozás folytán a prágai ghettót le fogják rombolni.

A zsidó község híres régi (15. századbeli) temetőjét, hol a sírkövek tömegesen állnak egymás mögött és hol a zsidó történet sok neves embere alussza örök álmát, szerette volna megmen-teni, de fáradozása és áldozatkészsége hiábavaló volt. Hogy a ghettó vékép el ne veszzen, most írásban és képből örökítették meg egy díszes kiállítású munkában: »Das Prager Ghetto. Unter Mitwirkung von Ignát Herrmann, Dr. Jos. Feige und Dr. Zikm. Winter. Zeichnungen von A. Kašpar« (Prága, 1903). A rajzokkal és képekkel gazdagon díszített munka szemlélteti a prágai ghetttót; sok illusztráció az elmúlt századokra vonatkozik. A kulturtörténeti részt Winter szolgáltatta 3 fejezetben: 1. A temető. 2. Történet (Geschichtliches). 3. Az életből. Helyel-közzel új adatokat találunk. A mi ezután következik, az csupán helyi érdekű leírás. Érdekesebbek a képek, de csak kevés a történeti szempontból fontos. A kiállítás fényes.

*

A lapokban olvassuk, hogy Szíriából Kairóba került egy pentateuch-kézirat, gazella-pergamentre és szamaritán betűkkel írva, a mely dátuma szerint a mohamedán időszámítás 116. évéből való (= 735 post Chr.). Feltűnő, hogy a hedsrától számít, de lehetséges, hogy a szamaritánusok már ekkor ezt az aerát használták. Gyanússá teszi a kéziratot az, hogy a tizparancsolat után 15 sor következik, melyeknek sem a maszoretikus szövegben, sem a fordításokban nincs nyoma. 735-ben a pentateuchus szövege már 1000 év óta szilárdan állott. A kézirát külsejéről, sajnos, nem adnak felvilágosítást. A gazella-pergament régi időben Keleten a rendes íróanyag volt.

*

Dr. Horovitz S. a boroszlói szeminárium Értesítőjében kiadta József Ibn Czaddik »Mikrokosmos« (העולם הקטן) cz. munkáját. Kiadásához két kéziratot (München és Hamburg) és több (Oxford, Parma, Budapest) kézirathól vett variáns-gyűjteményt használt, a mely apparátussal a Jellinek által nyújtott kiadásnál olvashatóbb szöveget sikerült megállapítania. A bevezetésben röviden tájékoztatja az olvasót Ibn Cz. életéről, forrásairól, hatásáról (csekély volt), a fordításról (eredeti arabs) s még egyebekről. Ibn Czaddik a 12. században élt, Ábrahám s még egyebekről. Ibn Czaddik a 12. században élt, Ábrahám s még egyebekről. Ibn Czaddik a 12. században élt, Ábrahám s még egyebekről. Ibn Czaddik a 12. században élt, Ábrahám s még egyebekről. Ibn Czaddik a 12. században élt, Ábrahám s még egyebekről.

egymáshoz verseket intéztek. A liturgiai költészetet is művelte és egy logikát is írt, a mely azonban elveszett. Műve elején saját nemzedékét »üres«-nek mondja és csekélyebbnek az összes megelőző nemzedékekénél. 2. l. 14. sor olvasandó מדרגה. Dr. Weisberg L. »Der Mikrokosmos, ein angebiglich im 12. Jahrhundert von dem Cordubenser Josef ibn Zaddik verfasstes philosophisches System, nach seiner Echtheit untersucht« (Boroszló 1888) cz. művét Horovitz nem említi. Kívánatos lett volna, hogy a kiadó autora forrásait vonal alatt részletesen kimutatta volna, a mit a bevezetésben általánosságban megbeszél.

*

A »Mitteilungen der Gesellschaft für jüdische Volkskunde« XI. füzeté 1903 januárban került ki sajtó alól a következő tartalommal: Grunwald M., Die Statuten der Hamburg-Altonaer Gemeinde von 1726. — Landau A., Das jüdische Volkslied in Russland. Ez utóbbi Ginsburg és Marek »Jüdische Volkslieder in Russland« cz. mű (Pétervár, 1901) megbeszélése. Landau a folklore legjelentékenyebb publikációjának nyilvánítja. Egy hasonló gyűjtemény kiadása nálunk is tervben van már régebbi idő óta, de a begyűlt anyag még nagyon is hézagos. Grunwald közleménye érdekes adalék a zsidó községek történetéhez, de, mint már czime mutatja, csak részben folkloristikus tartalmu. Érdekes, hogy az első paragraphusok a tóra-példányokra vonatkoznak.

*

Schechter S., ki tudvalevőleg a kairói genizát Cambridgebe vitte, ebből a kincses bányából és másfelé szétszórta darabjaiból sok gyöngyöt emelt ki és a Jewish Quarterly Review több évfolyamában közre bocsátotta. Ezeket a cikkeket most összegyűjtötte külön könyvbe és »Saadyana« czim alatt kiadta (Cambridge 1903). Összesen 56 töredéket nyújt, melyek között található elveszett művek maradványai, vitairatok, responsumok és levelek, liturgiai és költői darabok és kivonatok, melyekben Szaadjáról való utalások foglaltatnak, de oly dolgok is, melyek világosan másoktól erednek, a mit Sch. maga megjegyez az illető helyeken. Ez utóbbiból látható, hogy nem minden közölt részlet származik a nagy gáontól. Néhány arabs darab kivételével valamennyi héber nyelven van írva és rendszerint e régi rongyok jól olvashatók. Az idő rövidsége és a töredékek

változatos tartalma érthetővé teszi, hogy Sch. nem aknázhatta ki felfedezéseit teljesen történelmi és irodalmi szempontból és hogy a kutatóknak még szabad tért engedett. Bacher tényleg már több felvilágosítással szolgált a szóban forgó szövegekhez és az akták még nincsenek lezárva. A legfontosabb és egyszerűsmd a legerjedelmesebb részlet a XXXVIII. számu, mely Abiathar »tekerese« és melyből megtudjuk, hogy a szentföld és Egyptom zsidóságának vezérségeért két család versengett, az egyik magát Áron, a másik pedig Dávid családjából származtatta. A harc több nemzedéken át tartott. Több sajtó- és egyéb biba tünt fel. XXX, 15 (p. 59) מִדָּם או הַבְּדִיקָה (kétyszer), ha מִדָּם-re javítjuk, sincs értelme. XXX, 12 שׁוֹל הַבְּדִיקָה (kétyszer), 7 javítandó -ra; XIV, 5 (42 n. 1) בָּרָא olv. בָּרָא; 112, 24 נִבְרָאָה olv. בָּרָא; 114, 8 בָּרָא olv. בָּרָא; 116, 5 כְּהוֹדֵשׁ olv. כְּהוֹדֵשׁ; 118, 12 a megkérdőjelezett וַיִּחְלְקֵנִי olv. וַיִּחְלְקֵנִי (v. ö. 119, 6 הוֹקֵן); 120, 13 וְיָנִי olv. וְיָנִי; 133, 4 וְכָל שֵׁן . . . עָלָיו olv. עָלָיו; 133, 6 וְכָל שֵׁן . . . עָלָיו (a 2-ben a kéziratban nem lesz dágés); 141, 3 הַעֲוֵת הַבְּרָא olv. בְּעוֹר; 141, 8. sor alulról אֵלֵי (valószínűleg אֵל).

Sch. az egyik helyen katalógus fragmentumokat ígér, egyet közül is. Egész ismeretlen irodalom fog előkerülni, különösen egyptom-palesztinai, a mely a genizába került. Megemlítjük, hogy 141 lent és 79 lent (arabs) előfordul וַיִּקְרָא תוֹרָה az egész szentírásról. Más helyen e terminus keletkezését úgy magyaráztuk, hogy rövidítve van ebből: וַיִּשְׂאֵר מִקְרָא. A maszóra is él e terminussal וַיִּקְרָא תוֹרָה, a mi szintén így érthető.

*

Schürer Emil ismert művében megírta a zsidó nép történetét az új-testamentom keletkezése korszakában és el van ismerve, hogy tárgyilagosságra törekedett, melyet keresztény tudós által elérhető mértékben követett is. Nagy művében a politikai és kulturtörténettel kapcsolatban a zsidó vallást és etikát is bemutatta. A széles keretben ez utóbbiakról természetesen csak vázlatot adhatott, ép ezért a vallástörténet monografikus ismertetése nem felesleges munka. Ennek a hézagnak kipótlására vállalkozik Bousset W. »Die Religion des Judenthums im neutestamentlichen Zeitalter« (Berlin, 1903.) cz. munkájában. Már futólagos megtekintés és lapozgatás után

állíthatjuk, hogy az eredmény nem áll arányban a szerző tiszteletre méltó törekvésével. Az anyagot felöleli, kellően el is osztja fejezetekre, a külső keretben tehát nincs hégzag, de a feldolgozás fogyatékos és nem objektív. A zsidóság elleni polemia nem történet, Schürer művének idevágó részei nemcsak tudás, hanem felfogás tekintetében is a Bousset elmefuttatásai felett állanak. Csodálatos, hogy Bousset a héber nyelv és irodalom ismerete nélkül írta meg a zsidó vallás történetének egyik fontos korszakát. Ez abból a sok hibából látható, melyeket a héber szavak orthografiájában és pontozásában elkövet. Pl. 111. l., 2. jegyzet מִשְׁפָּחַי (Rechte); 199. l. s köv. következően מְלָכֹת; מְבֹרָךְ עוֹלָם (293); אֲדֹנָי (305); דְּבִירָא (309 dabbura helyett); עַם הָאָרֶץ (166; a két mem felcserélése más helyen is előfordul); גְּמִילוֹת הַדָּמִים (182). A fatális tojás, melyet a zsidóságnak már annyiszor szemére vetettek, Bousset szerint szombaton tojtatt (110. l. j.). A νόμος καὶ προφητῶν kifejezés alatt a hagiografák is értendők és B. egész téves következtetéseket fűz hozzá. B. gondolataival polemizálni nagyon messzire vezetne. Csupán jellemzésül, hogy mily féktelen képzelettel dolgozik, idézzük a következő mondatot: »Man könnte die Frage erheben, ob nicht die synagogale Organisation des Judenthums, die Ausbildung eines Kanons heiliger Schriften, die Schriftauslegung, der Schriftgelehrtenstand, der synagogale Gottesdienst, die Zurückdrängung des Kultus, das geregelte, liturgisch formulierte Gebet, der religiöse Jugendunterricht, die synagogale Armenpflege, die ganze Durchbildung der Religion des Judenthums zu einer Religion der Observanz. . . und manches andre ihre Parallele und vielleicht auch ihren Ursprung in fremden Religionen haben könnte« (459). Szóval a zsidóknak nem marad semmi. A keresztény tudósok 1900 év múlva sem tudnak megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy a népek meghódoltak a zsidó szellemnek. A zsidó istenvevet keresik a föld alatt; a nazarethi nép nem volt zsidó faj; a keresztény vallásos eszmék originálisak, még pedig nem a trinitás, hanem a felebaráti szeretet. Így megy ez az egész vonalon. Bousset pedig még a kánont és a zsinagógát is elvitatja a zsidóktól. A zsidóságban sem eredetiség, sem teremtő erő nem volt és mégis istent szült és meghódította a népeket! Annyi hitbéli erővel, amellyel ily dolgot el lehet hinni, a fetis istensége is elhíhető

és B. bátran a fetisimádók közé állhat. A való tény ezzel szemben az, hogy a zsidó vallás még mai napig hatást gyakorol a keresztény teológiára. Harnack pl. a jellemző keresztény dogmák tagadásával oly mértékben közeledett a zsidó hithez, hogy azt senki sem tartotta volna lehetségesnek. Azonban rövid bemutatásnak ez elegendő.

*

József Kaspi (Ibn Kaspi) 1280—1340, ki nevét Argentiere délfrancia szülővárosától vette és Tarasconban élt, kora felvilágosodottai közé tartozott, ki a bölcsészetnek élt és kiadott Móre-kommentárja által mint bölcsész eléggé ismeretes. Exegetikai munkái azonban eddig a nagy könyvtárakban voltak eltemetve. *Last J.* az Irodalmi hírekben (1903, 2. sz.) említett műben 10 iratát rendezi sajtó alá, melyek közül két-két kommentár a Példabeszédekhez és Jóbhoz, egy-egy kommentár az Énekek Énekére és a Prédikátorra már kikerültek sajtó alól és a többi sajtó alatt van és nemsokára szintén közrebocsáttatik. Bár Kaspi iratairól főképp Steinschneider és Neubauer részletes áttekintést adtak, *Last* felfedezése az, hogy az 1. Misle-kommentár nem azonos a 2-ikkal. Kaspi mint exegetát a szóban forgó mű bevezetésében jellemeztük és az 1. Misle-kommentár romlott szövegét jegyzetekkel kísértük, egyéb megegyezéseinket pedig, ha az idő engedi, a második részben fogjuk közzétenni; ez okból itt csak felhívjuk olvasóink figyelmét a nevezett műre és a kiadót, ki valóságos rajongással függ szerzőjén, jóakarukba ajánljuk. A két szépen kiállított kötet ára 10 márká; megrendelhető a kiadónál. Az aláírók nevei a 2. kötetben fognak kinyomatni. Mióta ezt irtuk, a 2. kötet is rég megjelent és a kiadó visszavándorolt Londonba.

*

Egy zsidó sirkerítés felállítására alkalmából a művész a düsseldorfi muzeum igazgatójához fordult »motívumok«-ért. Keresett és nem talált muzeumában semmit. Nem voltak »mintalapok« a Kunstgewerbemuseumban. A dolog további firtatása közben rájött az anyagra és Hallgarten Ch. pénzével Frauberger igazgató megkezdte a munkát és rövid idő múlva (1897) Frankfurtban megalakult a »Gesellschaft zur Erforschung jüdischer Kunstdenkmäler«, amely serényen dolgozik. Már

nagybecsű gyűjteményre tett szert, 700 mintalapja, 41 művészi kézírata és egyéb tárgyai vannak. Publikációit is megkezdte, eddig két diszes kiállítású füzetet adott ki »Mittheilungen der Gesellschaft zur Erforschung jüdischer Kunstdenkmäler« cím alatt. Az I. füzet programot ad 23 szebbnél szebb képpel. A 8. kép bemutatja a modenai zsinagóga frigyládájának belsejét, amely a tórapéldányok felvételére szolgál. 6 nyílást látunk. Bár ez a szekrény csak a 18. századból való, állíthatjuk, hogy 1800 évvel ezelőtt épp így néztek ki a frigyládák. A kitűnő műismerő, Frauberger igazgató figyelmét elkerülte, hogy az ókori vázákra tökéletesen azonos frigyládák vannak festve (Óhéber könyv 161. lapon idézett irodalom). Van még egy pont, melyről szólani kellene, de azt majd más összefüggésben tárgyaljuk. Általában csak azt említjük meg, hogy F. szerint igen gazdag és nagybecsű műgyűjteményre van remény és ennek alapján meg lesz állapítható a zsidók helye a művészetek történetében. A legkevesebb várható a plasztikára nézve, ugyszólva semmi. A második füzet (1901), amely szintén Fraubergertől ered, a zsinagógai építészetnek van szentelve és címe: »Ueber Bau und Ausschmückung alter Synagogen« 44 képpel. Látjuk a prágai Altneschule, a lengyel faszinagógákat, melyeket oly sokszor irtak már le, a damaskusi, livornói, hajdani frankfurti s más zsinagógákat. A legérdekesebb, bár szintén rég ismeretes, a hajdani (14. sz.) toledói két zsinagóga, melyek évszázadok óta keresztény templomok (El Transito és Santa Maria la Blanca). A héber feliratok még láthatók, de hibák vannak benne. A 43. figurában a felső szélén, a közepe táján ezek a betűk vannak: סדרות עשה מורה . A ב és ב egyaránt szögletes, de világos, az előző és utána következő betűkből is, hogy a 84. szoltár 7. és 8. verse van idézve és ב után kiesett egy ב betű. A legelső sor a 49. zs. 6—8 versei, de ב -ből kiesett a ב betű; a középső sor a 105. zs. 7. és 8. verse, de ב után egy fölösleges ב vagy ב van (a két betű nem különböztethető meg egymástól). Nem hihető, hogy zsidók ilyen hibákat javítatlanul hagytak volna és azért nem valószínű, hogy ezek a versek eredetileg a zsinagógában voltak. A betűk alakjai is keresztény véső kezére vallanak. A frankfurti vállalkozás mindenestre nagyjelentőségű és a zsidó művészet multjának felderítése vele új korszakba lép.

A hamburgi »Gesellschaft für jüdische Volkskunde« hasonló irányban dolgozik és szintén szép gyűjteményt toborzott össze. Az I. M. I. T. folklore-bizottsága egyik céljává szintén kitűzte a műtárgyak gyűjtését, de eddig, sajnos, minden eredmény nélkül. Esmékben nálunk sincs hiány.

*

»The Semitic Series« című gyűjteményben jelent meg Syria és Palesztína legrégebb története *Paton L. B.* tollából, e címen: »The early history of Syria and Palestine« (London, 1902.) A mű természetesen tudományos alapon készült, de népszerű alakban, úgy hogy a nagy közönség is élvezhesse.

*

Kuttner B. »Jüdische Sagen und Legenden« cz. alatt (Frankfurt a. M., 1902.) ügyesen dolgoz fel zsidó mondákat. Az anyagot 3 maaszé-könyvből vette, a talmud és midras mondáit is, és 19 fejezetben elég változatos képet ad a régi zsidó mondavilágról. Az 1. kötetecskét (72 lap) majd több fogja követni. K. egyszerűen és ügyesen mesél és valószínű, hogy vállalkozását siker koronázza. Az irodalmi társulat próbát tehetne ez irányban; a közönség venné a könyvet, ha kellő terjesztésről gondoskodnának. Ily mondagyűjteménnyel meg lehetne indítani apró, népies füzeteket. — Az összehasonlító mondakutatásra itt még szép feladat vár. A középkori zsidó mondáik velejét bizonyára más népektől kölcsönözték és zsidó köntösbe bújatták. Choni Hamaagal (10. lap) hiba (hameggel). A második füzet is megjelent már.

*

A *Berliner A.* tiszteletére megjelent »Festschrift« (Frankfurt a. M. 1903) tartalma a következő (h. a héber részt jelzi):

1. Adler, Chief-Rabbi Dr. Hermann, The Baal-Shem of London.
2. Bacher W., Ein hebräisch-arabisches Liederbuch aus Jemen.
3. Barth J., Midraschische Elemente in der muslimischen Tradition.
4. Blau Ludwig, Ueber den Einfluss des althebräischen Buchwesens auf die Originale und auf die ältesten Hand-

schriften der Septuaginta, des neuen Testaments und der Hexapla.

5. Bloch Rabb. Ph., Der Mamran (מַמְרָן), der jüdisch polnische Wechselbrief.
6. Brody Heinrich, קרנים מהארז הגנוז h.
7. Buber, Salomon, בקורת כתב יד אחד h.
8. Elbogen, Dr. J., Ein hebräisch-italienisches Glossar philosophischer Ausdrücke.
9. Eppenstein, Rabb. Dr. S., Der Kommentar Josef Kara's zu Micha h.
10. Felsenthal, Dr. B., Jüdische Thesen.
11. Finzi, Prof. av. Moise, Il diritto di hazaka.
12. Fränkel Sigmund, Kleine Beiträge zum targumischen Wörterbuch.
13. Freimann A., Annalen der hebräischen Druckerei in Wilhermsdorf.
14. Derselbe, Bibliographie der Schriften und Aufsätze des Dr. A. Berliner.
15. Friedländer, Privatdocent Dr. Israel, Die Messiasidee im Islam.
16. Friedländer Michael, פי התורה בלי ערב h.
17. Goldziher J., Muhammedanischer Aberglaube über Gedächtniskraft und Vergesslichkeit mit Parallelen aus der jüdischen Litteratur. Beitrag zur Volkskunde.
18. Grünhut D., Bemerkungen zu Berliners Raschi-ausgabe.
19. Güdemann, Dr. M., Ein Projekt zur Gründung einer jüdischen Universität aus dem 16. Jahrhundert.
20. Guidi, Prof. Ignazio, Domenico Gerosolimitano.
21. Harkavy, Dr. A., Netira und seine Söhne, eine angesehene jüdische Familie in Bagdad am Anfang des X. Jahrhunderts. h.
22. Hirschfeld, Hartwig, Einige arabische Gutachten des Abraham Maimuni. h.
23. Hoffmann, Dr. D., Ein Midrasch über die dreizehn Middot. h.
24. Horowitz, Rabbiner Dr. M., Halacha und Schrift-erklärung.
25. Jaré G., אם הראב"ע היה בקי בתלמוד מס' פחד יצחק מ"ב, אות א' כ"י אשר לת"ת פיראה.

26. Zadoc-Kahn, Grand Rabbin, (שמות ער, ס' יוסף המקרא) סוף דברים).

27. Karpeles, Dr. Gustav, »Litte von Regensburg«.

28. Kohler, Rabbiner Dr. K., Zum Kapitel der jüdischen Wohltätigkeitspflege.

29. Krauss, Dr. Samuel, Zur Katakombenforschung.

30. Landauer S., Das Elif als mater lectionis im Jüdisch-Aramäischen.

31. Lattes, Prof. Guglielmo, Apologia della Tradizione.

32. Löw, Immanuel, Pflanzennamen bei Raschi.

33. Löwenstein, Dr. Leopold, Abbreviaturen.

34. Margulies S. H., Ein Brief Mose Alatinos an den Apostaten Andrea del Monte.

35. Porges, Dr. N., Der hebräische Index expurgatorius

ספר היוקוק

36. Poznansky Samuel, על ספר יהושע לרבי יהודה בן בלעם.

37. Preus, Dr. med. ברוך מלניט bei Raschi.

38. Rosenthal, Dr. F., Briefe Prof. Kaufmanns an Berliner.

39. Salfeld, Dr. S. Zwei Mainzer Urkunden vom 25.

November 1343.

40. Schechter S., Genizah Ms h.

41. Simonsen, Professor D., Giulio Morosinis Mitteilungen über seinen Lehrer Leon da Modena und seine jüdischen Zeitgenossen.

42. Steinschneider, Dr. Moritz, Die hebräischen Commentare zum »Führer« des Maimonides.

43. Stern, Dr. Moritz, מנומרוך הישן דקיק ווינא לפני הגרוש.

44. Wohlgemuth, Dr. J., Das jüdische Strafrecht und die positive Strafrechtsschule.

*

A »Mekize Nirdamim« kiadványai, melyek az idén elkésztek, a következők:

1. *Orchoth Chajim* (24 ív).

2. *Széfér Haittim* Jehuda Barcelonitól (14 ív).

3. Jehuda Halévi *Diván*-jából egy új füzet. Jövő évben Jeh. Halévi összes versei új kiadásban lesznek meg Dr. Bródy H-tól. Az idei sovány esztendőért a jövő kövér esztendő fogja a tagokat kárpótolni.

*

Rosenberg J., ki ugyan nem sémi nyelvész, de ügyes nyelvemester, a Hartleben-czég (Bécs, Budapest, Lipcse) által kiadott »Bibliothek der Sprachenkunde« cz. gyűjteményben már több rövid nyelvtant (héber, szamaritán stb.) bocsátott közre és legujabban az ujsyr nyelvvél ismerteti meg az érdeklődőket (Lehrbuch der neusyrischen Schrift und Umgangssprache, 1903). Megtudjuk belőle, hogy vagy 100,000 ember beszéli még ezt a nyelvet, melynek sok dialektusa van. Benünket különösen az érdekel, hogy vannak zsidók is, kik ezt a nyelvet beszélik. Érdekes az is, hogy a keresztény syrek ujsága a bási czionista kongresszusról tudósítást közölt. Rosenberg sok szöveget közöl, ezeket jórészt héber betűkkel átírja és lefordítja. Benyomásunk szerint ügyes módszere van.

*

Bousset könyvéről, melyet e szemle más helyén nagy vonásokban bemutatunk, *Perles F.* mélyreható kritikát ad e czímű iratában: »Bousset's Religion des Judenthums im neustamentlichen Zeitalter kritisch untersucht« (*Berlin* 1903). Nem kevesebb mint 133 lapon bizonyítja a széles olvasottsággal bíró szerző, hogy Bousset nem ismeri eléggé azt a témát, melyről 512 lapos könyvet írt. Tökéletesen igaza van P.-nek, hogy a rabbinikus irodalom, tehát a főforrás ismerete nélkül vakmerő vállalkozás a zsidó vallás ismertetése. Találónan emeli ki, hogy az apokryph és pseudepigraphikus iratok nem megbízható források, mert ezeket a zsidó közösség kitalálta, amiből az következik, hogy ezen iratok eszmei tartalmát a zsidóság zöme nem vallotta a magáénak. Joggal hangsúlyozza, hogy az evangéliumok pártiratok és ezen irányzatosságánál fogva nem szolgálhatnak a zsidó vallás tárgyilagos bemutatásának alapjául. A részletekben majdnem minden pontra nézve egyetértünk szerzővel és helyeseljük, hogy hely-lével-közszel nézeteit éles hangon juttatta kifejezésre. A zsidó vallás és történet nem gazdátlan jószág, melylyel mindenki kénye-kedve szerint bánhatik és elérkezett ezen elemi igazság kiméletlen kimondásának az ideje, különösen Németországban, hol a Wellhausen és Harnack babérai nem hagyják a tudósokat nyugodni. P. különben nemcsak azt bizonyította be, hogy B. a rabbinikus irodalomban járatlan, hanem azt is, hogy nem tud héberül és hogy az »Ótestamentomot« sem

ismeri eléggé. — Az emberi szenvedésekről (27. lap) l. Blau ugyanezen című cikkét az IMIT. Évkönyvében 1895, 78—93. A vallásos parancsokról (43. lap) l. Blau, Izrael kiválasztása (Budapest 1891). A felebaráti szeretet Hillél-féle formulájáról (59) l. Jahrbuch für jüdische Geschichte und Litteratur 1901, 95. lap és M. Zs. Sz. XIX. 181. P. 131. l. azt állítja, hogy az eredendő bűnről a zsidó irodalomnak semmi nyoma. Ilyen nyomok tényleg vannak, de ezekről így mellékesen nem szólhatunk. Ugyanazon a lapon P. idézi az Elia Rabbából (ed. Friedmann p. 48), hogy a szent szellem megszállhat zsidót és pogányt, férfit és asszonyt, rabszolgát és rabszolganőt. Az emberek e hármas felosztásáról, mely Pál apostolnál is található ef. M. Zs. Sz. X. (1893) 113—116 és Joél, Blicke in die Religionsgeschichte I. 119.

HYMNUSZ.

(Apám emlékének.)

Hiszek egy Istent. Téged hiszlek!
Téged örök, Egyetlen-Egy!
A vágyaim mind Hozzád visznek
És sohasem kételkedek.
Mint kis fiam, midőn kacsóit
Átfonta a nyakam körül
És sóvárogja ajkam csókjit
A lelkem Véled úgy örül.

Ha olvasom mit mond az írás:
Szent őseink hogy éltenek,
Megrendülök — elfog a sirás
S lelkem gyönyörtől megremeg.
Érzem ki egykor Ábrahámnak
Megjelenél: az vagy ma is
Osztója a jók jutalmának
Igazakat őrző paizs.

Gondterhes, kinos éjszakákon
Ha kerüli álom szemem
Töprengve a világ folyáson
Létezcélom meghányom-vetem
Úgy érzem én is félálomban
Véled beszélek Adonáj
Sugárt látok az árnyék-bogban
Írt lelek arra ami fáj.

Hiszem, hiszem óh rendületlen,
Hogy lépteim te vezeted,
Érény-tetón, bűnbe süppedten
Érzem az intező kezéd.
Hogy nincs véletlen itt a létben
S ha árny suhan virág ha hűl
Te vagy ott minden tüneményben
Örökké — szakadatlanul.

A bölcselőnek tétovája
Bolyonghat sívár téreken
Nekem a szívem dobogása
Dalolja, hogy Te vagy velem.
És valahányszor hitvesemnek
Kezembe öltöm a kezét
Temploma épül a hitemnek
Érzem: ezt is Te terveléd!

Te terveléd, hogy szív a szívre
Egymásra leljen szeretőn
S miként a földre a menny ive
Úgy borúlhasson rám a nőm.
S miként a mennyben szent szavadra
Támadtanak az angyalok
Én se vagyok lám elhagyatva,
Felém három gyermek csacsog.

Véletlen mind ez? Sors szeszélye
Hogy lényem így feltámadott?
S mint örök léted földi képe
Éltemből élet sarjadott?
S felém is az a szent szó hangzik
Mint lelkemből feléd: »Apám«
S lelkemen e szó átviharzik,
Mintha tenszódát hallanám!

S mi volna velük — hogyha majdan
Ősimhez térnek csontjaim?
Ki segítné őket a bajban
Lelkemből sarjadt magzatim?
Mily örjítő volna a kétely
Hogy nem Te őrzöd Istenem . . .
Az ész Uram tán gyakran vét el
Ám kiben szív van — sohasem!

Nem vagy te nékem pusztá eszmény
 Tünekény lelki délibáb
 Mely vízzel csal puszták fövényjén,
 S ha keresem — szomjazni hágy;
 Te vagy a lelke szebbik mása
 A társtalan ösvényeken
 Lényemnek égi kútforrása
 Reményem, vágyam, mindenem!

S bár rám szakad a gondok árja
 Bár szívemben sok fájdalom,
 Érzem a lelkünk ideálja
 Így nő a földi talajon.
 S a bú, a gyász, a vérző bánat
 Mind, mind jóvoltodból ered,
 S hogy hágcsoin az elmulásnak
 Lesz az emberfaj nemesebb.

Te vagy, ki létem úgy szítá fel,
 Hogy szülőföldem a magyar.
 Hogy ez a föld az a világ-hely
 »Mely ápol s majdan eltakar«
 S hogy két szent nyelven vallhat ajkam
 Az ősim nyelvén s magyarul
 S feléd zokog a szívem halkán
 Ha vád sujt érte — badarul.

Isten! Te véghetetlen Jóság
 Te édes Jó, Te drága Hű
 Te örök egyetlen Valóság
 Te egyedüli Létderű
 Ihlessd meg itt e perczen ajkam,
 Hogy Téged úgy hirdesselek
 Mint prófétáid, egykor, hajdan
 Ha nemzetük kételkedett.

Mint Ábrahám, Izsák és Jákób
 E megdicsőült szellemek
 E messze a jövőbe látók
 E tüneményes emberek.
 Akiknek lelki nemességén
 Minden nép s nemzet lelkesül.
 S akiknek szétszórt töredékén
 A hitetlenség átka ül.

Borítsd virágba újra Isten
 Hitünknek rózsa erdejét,
 Add, hogy termő virág-port hintsen
 E dal fuvalma szertesét.
 Add, hogy Nevednek fáklját gyújtsak,
 Melytől egy láng lesz a vadon
 S a régi bűnök elpusztulnak
 S szánthassunk új, friss talajon.

Sarjam állítsd majd az ekéhez,
 Mely porhanyítja a rögöt,
 Szívem a sírban is felérez
 Ha rá egy ilyen hant görög.
 S onnan az örök sötétségből
 Szavadra így feltámadok
 S a fénybe gyúló siri mélyből
 Zengem Hozzád a himnusod.

GERŐ ATTILA.

NADZSARA DALAIBÓL.¹⁾

I.

Epedés.

Kopogtatok hozzád füzött
 Reményeim ajtaján,
 Bús szívemben lángok gyúlnak,
 Tőlük el is ég talán,
 Érted eped sóvárogva,
 Teérted nap, nap után.
 Óh áraszsz el dicsfényeddel,
 Diszkertedbe végy megint.
 Szánd meg már a terebint,
 Ne korhadjon odakint!

*

Legyek büvös örök pecsét
 Karjaidon s sziveden,
 Melyet soha le nem téphet,
 Le nem vehet semmisen!

¹⁾ Nadzsarának e két dala igen szép és megható képet nyújt ama oltáhatatlan szerelemről Isten és Izrael közt, a melynek a festésében költőnk oly eredeti és utólrhetetlen marad. Az »Epedés« Izraelnek szerelmi sóhaja kedveséhez, Istenhez, aki őt elhagyta, és most kéri, hogy fogadja őt vissza régi kegyébe. A kedves megindul szeretőjének szívéhez szóló panaszaival, és szenvedélyes régi szerelme fellobban benne újra s keblére öleli örök hű kedvesét.

Csoda-e, hogy ily fenséges felfogás mellett nem csüggedtek el a XVI. század gyászos vészeli között?!

Óh emelj fel, végy magadhoz
S sújtsd le már sok ellenem,
Mert égető szikrát lövel,
Ha dühöngve rám tekint.
Szánd meg már a terebint
Ne korhadjon odakint!

Maró bánat tépi lelkem,
Elemésztí a nagy bú,
Szolgám hever vígadozva
S szívem fáradt szomorú...
Meddig tart még éjem réme,
Az ijesztő köd, ború?
Meddig hordja koronámat,
Kit nem illet jog szerint?...
Szánd meg már a terebint,
Ne korhadjon odakint!

Vezess vissza hajlokodba,
Vigy a magas várba fel!
Gyűjtsd már össze bujdosóim',
Kik vadak közt vesznek el...
És ha Kegyed üdvös karja
Engem újra felemel,
Meghajlok mint a czédrus,
Melyre szellő csókot hint.
Szánd meg már a terebint
Ne korhadjon odakint!

II.

Meváltás.

Fel, fel, vidulj fenséges zergikém,
Szép völgyi rózsza, berki liliom!
Mily sápadt vagy, miként a hold és bús,
Miként multján kesergő büszke rom.

Hadd csendüljön a dal szép ajkodon,
Mely a színméznél sokkal édesebb!
Im' újra látod myrrha hegyeid,
S a tömjén illatú szent bérczeket!

Emeld fel tündöklő szempárodát,
Tekints magad körül, szép zergikém!
Hú gyermekid sereglenek elő,
Pihenni hő szerelmed lágy ölén.

Rabszolgaságban nem maradsz tovább
A vérszomjas vad tigrisek között,
Im' nézd, dicsőségednek hajloka
Már régi dicsfényébe öltözött...

Vigadjon hű szived, óh szenvedő,
Vidulj és zengj már hálaéneket!
Fel gyorsan a rút ingoványból, fel!
A megváltás immár elérkezett.

Magammal vislek, óh hű kedvesem,
Kit szívem már oly réges-rég szeret,
És boldogságod szentelt ős helyén,
Ujult erővel ver majd gyökeret...

Ki merne versenyezni majd veled,
Midőn a jóllét foly hazádon át,
És te felkent fejedre felteszed
A szemvakító, drága koronát?!

PATAI JÓZSEF.

TANÜGY.

VALLÁSOKTATÁSUNKRÓL.

Az utolsó ötven esztendő a zsidó hitélet megerősödésének nem kedvezett. Vallásos gondolkodásunkba egy bontó elem csempésződött be — a *valláspolitikai*. Egyszerre csak vallásos érzéseink tömegei új alakulást eredményeztek és a zsidó *vallásos* életből, zsidó *felekezeti* élet lett. Legjobbaink erejükét a zsidóság határvonalainak megerősítésére fordították. Ott állottak, hogy ellenséges indulatok kárt ne tehessenek vetéseinkben, de munkájuk közben teljesen megfeledeztek arról, hogy vetni is kellene. Mig kint a harcok és küzdelmek folytak, bent a területek parlagon heverték s ami termés ma még kikél, az mind a régi vetés eredménye.

Nem akarok metaforákban beszélni és mindjárt ki is magyarázom szavaimat. Az utolsó ötven esztendő a zsidó felekezetet fényben és méltóságban emelte, de a zsidó vallásoságnak, ha le is vonjuk a kultura és a rohamos haladás okozta befolyásokat, ártalmára volt. Kifelé és befelé egyaránt csak a fényt növeltük. A zsidóság külső megnyilatkozásaiban tetszetős formát öltött: felekezetünk formálisan egyenjogúsított. S hogy az egysorba állítatással szegénységünk föl ne tűnjön, tetszetős templomokat építettünk s istentiszteletünket az esztétika szabályai szem előtt tartásával megreformáltuk. De hívőkrol gondoskodni megfeledkeztünk. Nem tudunk héberül imádkozni a mi azonos azzal, hogy a templomban unatkozunk. A szép ének nem vonz, mert hisz az opera és a mindenféle hangversenyek különbet produkálnak. Zsidó érzés, tagadhatatlanul létezik, de zsidó vallásos érzés nem.

A kik fölületesen szemlélik a dolgokat, egyoldalulag majd a vallásoktatást, majd a szülői házat okolják. A valóság

pedig az, hogy vagy mind a kettő, vagy egy sem hibás. A szülői ház öngazolása ismeretes. A vallásoktatás pedig azért nem hibás, mert nem a tanításban rejlik az oka az eredménytelenségnek, hanem abban, hogy a tanterv nem számol a szülői házzal és nem veszi észre, hogy sok minden szorul ma a taníttatásra, amit a régi időben a zsidó gyermek már az anyatejjel szívott be és másrészt sok mindent tanít, ami fölüleges. Tanít a zsidóságról, de a zsidóságot magát nem. A zsidó nép formális története még mindig főtárgya a vallásoktatásnak, ahelyett hogy a zsidóság eszméi, tanai az ősforrásokban kellő méltatásban részesednének. Hozzájárul, hogy voltaképpen a sarkalatos baj ott van, hogy egyáltalában nincs vallásoktatás, mert nincsenek kellő tanerők. Az idő rövidségéről nem is szólunk, azt mindenki belátja, hogy heti két óra — sok helyütt csak egy — kevés arra, hogy valakiből vallását csak fölületesen is ismerő zsidót neveljünk. Az idő rövidségét a talmudtórával akarnák gyögyítani, de elfelejtik, hogy a talmudtórába mindig kevés növénydek fog járni és leginkább azok, a kik kevésbbé szorulnak vallástanításra. Ez tehát nem panacea. Mert nekünk arra kell törekednünk, hogy az adott két órai keretben is érzünk el eredményt és azoknál a tanulóknál is, a kik a talmudtórát nem látogathatják. A vallásoktatás legnagyobb kötelessége, hogy éppen azokat a tanulókat tartsa szem előtt.

A talmudtórákat minden esetre fejleszteni kell és nekünk is az a véleményünk, hogy ügyes szervezéssel és kellő vezetés mellett sikeresen lehetne a héber iskolák intézményét az egész vonalon — tehát a középiskolán keresztül is — meghonosítani. S tagadhatatlan, hogy ez volna a legcélraveze-tőbb megoldás. De azért az iskolai tanterv mégis csak önállóan képzelhető. Kapcsolatot a két tanítási mód között lehetne és kellene is létesíteni, de olyképen, hogy a két tanterv közül az iskolai önálló és független legyen és mint teljes egész egyúttal beilleszthető legyen a héber iskola tantervébe. Ennek a megvalósítása körülbelül a következő módon volna létesíthető. Az iskolai tanterv pl. előírja Mózes öt könyvének történetét, erkölcsi törvényeit és közben egyes fontosabb részeket héberül tanítat. Átveszi tehát az egész tórát, csak hogy a tanuló fogyatékos nyelvismeretével számolván, nagyrésztében magyarul.

A héber iskola ezeket a magyar nyelven megtanult részeket héberül adná elő, úgy hogy a tanítás anyaga mindig azonos volna.

A tantervnek illetően módon való elkészítésével még egy czélt lehetne elérni. Azt, hogy esetleg olyan tanulók, akik az alsóbb osztályokban a héber iskolákat nem látogatták, ezt a felsőbb osztályokban tehetnék, a nélkül hogy ezért alsóbb osztályu tanulótársaikkal egy osztályba kellene őket utalnunk. Mert tartalmilag minden tanuló ugyanazzal az anyaggal foglalkoznék, amelylyel a héber iskolát látogató osztálytársa. Ez sem tanulna többet, mint az. A különbség csak a héber és magyar nyelvü tanításban volna meg és ezt a differenciát a buzgó tanuló könnyen kiegyenlíthetné. S ezzel igen sokat nyernénk, mert akárhány fiu, társa példáján buzdulva, későbbben is beléphetne a héber iskolába — természetesen mindig az iskolaév elején — s ott lelkiismeretes törekvéssel igen szépen haladhatna.

De a két tanterv egybekapcsolásából még egy nyereség származnék. Megszűnne az a sajnálatos gyakorlat, hogy a felsőbb osztályok a héber iskolát már nem látogatják. A mai rendszer mellett ez pszichologiailag nagyon érthető. Az első osztályu fiúk pl. nagyobb számban igaz lelkesedéssel jelentkeznek a bibliai tanfolyamra, de számuk mindig meggyérül. A gyengébbek kidőlnek s új elemekkel a héber iskola többé nem szaporodik. Egy-egy tanuló távolmaradása pedig mértani arányokban gyarapítja a többinek sorozatát s nem igen tudunk esetet, hogy valamelyik fiú nyolcz osztályon keresztül híven kitartana a héber iskola mellett.

A héber iskolák létesítésének szüksége mellett még egy szempont jön figyelembe. S ez a *vallásoktatás eredményes tanítása*. Minden pedagógus tapasztalhatja, hogy oly osztályban, ahol a tanulók egy bizonyos hányada a középszerűség színvonalára fölé emelkedik, ott a gyengébb tehetségü tanuló is nagyobb buzgalmat fejt ki. Ellenben gyenge tehetségü gyermekek társaik szorgalmára és tudásrágyára károsan hatnak. Ahol a tanár állandóan arra van kárhóztatva, hogy az alap-
elemek elsajátításával bíbelődjék, ott csakhamar kivész az érdeklődés és a figyelem elterelődik a tárgy fontosságától. A tanulók kimondják, hogy az óra unalmas s ezzel a legtevéke-

nyebb tanár működése is megbénul. Ez az észlelet kétszeresen mutatkozik a vallásoktatásnál, mert itt — sajnos — a tudatlanság odáig fejlődik, hogy az olvasásig sem jutnak el és hogy mit jelent, ha pl. felsőbb osztályokban az ábcvel foglalkozunk, bővebb magyarázatra nem szorul.

Ezek után átmehetünk annak a tárgyalására, mi legyen a vallásitanítás anyaga, vagyis *mire kell az ifjúságot megtanítaniunk?* Bizonyos, hogy két dolgra. Először arra, hogy a *vallásos érzés zsidó módon való megnyilatkozását* megismerjék. Másodszer pedig arra, hogy a *zsidóság eszmei tartalmát az ifjúság az ősforrásokban tanulja*. Más szóval tanítani kell a zsidó szokásokat: imádságokat, benedekciókat és a szóbeli meg a hagyományos irodalmat.

Mindenek előtt azonban tervezetről kell gondoskodnunk. Olyanról, amely egységes fonalon vezesse a tanítást egész menetét. Szerves egészszé kell tenni az egész anyagot a legalsóbb foktól, az elemi iskolától kezdve egészen a középiskola befejezéséig. Csakhogy itt a nehézségek egész légiója tornyosodik, amelyeket valami úton-módon el kell távolítani. Bizonyos az az egy, hogy a vallásoktatás nem nélkülözheti az eszközöket, amelyek a zsidó ifjut járatosná teszik a zsidó vallásos élet formális megnyilatkozásaiban. Akármennyire hangoztatjuk, hogy vallásos iratainknak, szellemének, gondolkodásának és eszmemenetének megismertetése eminens követelmény, amint az is, mégsem hunyhatunk szemet azon egészen a fölszínen fekvő igazság elől sem, hogy vallásos életünk bizonyos sajátosságos gyakorlatokban is mutatkozik és ezeket a gyakorlatokat ismerni, ismételni, végrehajtani kell. Ezek a gyakorlatok tudással vannak egybekapcsolva, tehát *azokat tanítani szükséges*. Hogy liturgiánkban eligazodhassunk, hogy imáink végzésében akadályozva ne legyünk, ahhoz a liturgiának ismételt gyakorlása nélkülözhetetlen. Imádságaink terjedelmessége és nagysága pedig egészen arra utalnak, hogy azokban nagyon otthonosaknak érezzék magukat.

A tantervnek tehát a liturgia tanítását föl kell vennie. De ez nem elég. Az imádságok gyakorlása, tanítása és folytonos ismertetésével még mindig nem érünk czélt, ha nem tudjuk azt az eredményt elérni, hogy az egész anyagot csaknem betéve tudják. Minden igyekezetünk hiábavaló törekvésnek fog bizo-

nyulni, ha az imakönyvben való jártasságot nem viszzük odáig, ameddig apáink vitték, akik már zsenge korokban a liturgia összes szövevényeiben a legbiztosabb lépésekkel eligazodtak és ha ezt a tudást nem bírjuk annyira általánosítani, hogy a leggyengébb tanuló is ezen a téren tökéletességre vigye. Ez olyan elemi követelmény, akár az egyszeregy. Mihelyt a liturgiát másképen kezeljük, az egész liturgiai tanításunk egy garast sem ér, amint tényleg mai módszerünk mellett nem is ér semmit. Mert a legjobb esetben a jeles tanuló — ha csak nálunk tanul — el tud igazodni az imakönyvben, de a templomban a kántort már nem követheti és ha egy-két évig lazán forgatja a sziddurt, úgy kivetkőzik mindemből, hogy férfikorában, ha a vallásos érzés újból jelentkezik, mindent idegenszerűnek fog találni.

De van a liturgia tanításának még két, eddig még pedagógiai szempontból nem méltányolt jó oldala, amelyekhez vallási érdekek is csatlakoznak. A pedagógiai haszon abban mutatkoznék, hogy az imádságok gyakori tanítása és ismétlése az ifjut a héber olvasás nehézségeitől egyszersmindenkorra megszabadítaná s önkénytelenül arra vezetné, hogy öntudatlanul megtanulná a szöveg értelmét. Az imádságok gyakori elmondásával a tanuló a tartalomra is fordítana itt-ott némi gondot és idővel a liturgiát meg is értené.

Mind a két esetben a biblia tanítása sokkal könnyebben menne és bizonyos, hogy az így előkészített ifjakkal a tanítás kevesebb küzdelemmel hamarabb jutna a kívánt célhoz. A vallásos érdek is nyerne, mert számos ifjú ilyenek után gyakoribb vendége volna a zsinagogának és nagyobb buzdítás mellett a templomnak sok önkényes látogatót nyerhetnének. Megjegyezzük, hogy a mi nézetünk szerint a liturgikus tanításoknál fordításos imakönyveket tartanánk célravezetőnek.

Nem szabad megelégednünk azzal, hogy elvben a liturgia tanításának szükségét kimondjuk. *Intézményes garanciákat* kell adnunk arra, hogy ifjaink a templomjáráshoz és az istentisztelet kellő végzéséhez szükséges eszközökkel föl fognak ruháztatni. Ha a tanterv erre nézve *biztosítékot nem tud nyújtani, elvetendő*, bármily szép legyen és bármennyire is alapuljon pedagógiai elveken. A föladatot egyszerűen úgy kell formulálni és céltudatosan minden módot megragadni,

hogy ez *föltétlenül* meg legyen. Függetlenné kell tennünk a jó tanítótól és függetlenné a jó tanulóól. Az a zsidó gyermek, mely tizennégy éves koráig iskolába járt, ha a leggyengébb tanuló volt, ha a legvallástalanabb szülők gyermeke, az imarendet *gépiesen* ismerje. Ismételjük, ez a vallástanítás *conditio sine qua non*ja.

Alább megkíséreljük a módozatok megállapítását, amelyek ennek a feladatnak megvalósítását lehetővé teszik. Azonban már itt szükségesnek tartjuk kiemelni, hogy mi a *liturgia gépies tanítását a felsőbb elemi, polgári és középiskolák vallás-oktatási anyagából a fiúknál teljesen kiküszöbölendőnek tartjuk*. Vallástanításunk niveauját mechanikai oktatássá nem sülyeszthetjük. Nem szabad szem előtt tévesztenünk a zsidóság lényegét, mely évezredek óta vallásunk alkotó elemét képezi. Ez pedig a vallásos iratok és a vallásos szellem tanulmányozásában áll. Vallásunk eszméit keletkezésük forrásánál fölkeresni szintén vallásos kötelesség. A szentírás és a hagyomány ismeretére törekedni olyan vallásos parancs, melynek végrehajtását a zsidók egyetlen egy korszakban sem mulasztották el. Ami vallásoktatásunk célja nem csak a vallásos gyakorlatok ismertetése, hanem jelzése azoknak az irányoknak, melyek nálunk fölléptek és melyek minduntalan és szüntelenül az ember *erkölcsi megművelése* felé haladtak. Különösen a műveltebb ifjúságnak szentírásai és hagyományos irodalmunkban támaszt kell nyernie, hogy az iskolában nyert fogalmak és képzetek az ember magasabb rendeltetéséről irányítást kapjanak a mi évezredes irodalmunkból, azokból a törekvésekből, amelyek őseinkben éltek és abból a kitartásból, melyet vallásuk mellett a legnagyobb veszélyek között tanusítottak.

Nekünk a vallásoktatásban vissza kell térnünk az *egyénpépzéshez*. Ifjainkat olyanokká kell nevelnünk, hogy a vallásos igazságok, a szentírás ismeretéből fakadó szeretet a zsidósághoz *jellemvonásukká váljék*. S szeressék a zsidóságot nem csak azért, mert zsidók, hanem mivel hitük és meggyőződésük, hogy az emberiség haladása, saját erkölcsi érzésük mélyedése más elvek, mint a zsidóságban lefektetett és kifejezett elvek szerint nem is lehetséges. Érezze át az ifjúság és lépjen a közéletbe is azzal a képzetel, hogy amely pillanatban szentírásának és irodalmának lapjait nézegeti, mindannyiszor épül lelkileg és

szellemileg. Vigyük be a köztudatba, hogy az emberiség haladásának mértékdjelzői a mi szentírásunkból átvett igazságok mértékét jelölik és az emberiség fokozatos előlépése abban az arányban megy előre, amely arányban a szentírásban fölállított eszményképeket valóvá teszi. Figyelmeztessük az ifjúságot, hogy úgy az etikusok, mint a társadalmi törvények regenerátorai mindig azon ideálok felé igyekeznek, amelyek a szentírásban is ideálok és menetök közben az ott megjelölt erkölcsi cselekedeteket verték be útjelzőknek. S reámutathatunk már egyszer arra is, hogy a zsidó vallás igen is nevelte, alakította, nemesítette a híveit s kifejlesztett bennök olyan tulajdonságokat, amelyeket másutt csak a törvényhozás tenyésztett, de azzal a különbséggel, hogy míg a törvényhozás ezt kényszer útján valósította meg, addig a mi körünkben a társadalmi bajok enyhítésére irányuló törekvések folyamán a zsidó szívnek és a zsidó érzésnek.

Csakis a szentírás és hagyományos irodalom alapos ismerete fogja eloszlatni azokat a zsidók között is elterjedt balvéleményeket, hogy a mi vallásunk történelmi hivatása már megszűnt és hogy a legnagyobb dicsősége abban áll, hogy a két világvallást adta az emberiségnek. Ezek a félfogások a tudatlanság és a történelmi ferdítés legerősebben burjánzó hajtásai. Oly elterjedt nézetek, amelyek ellen mostanig a harcot fölvenni nem kellett. Nem kellett pedig azért, mert a zsidó embernek a vallásához és tanaihoz való ragaszkodása életszükséglet volt és tételei megtartásában lelki gyönyörűséget talált, a melytől magát megfosztani nem engedte. Eleink érezték, hogy ők mások mint zsidók nem is lehetnek. Elemükben voltak, ha a szentírást tanulmányozhatták és szellemük rugékonysága itt erősödött, erkölcsi érzésük tisztasága itt kristályosodott ki, hovatartozásuk tudata itt ébredt föl. A szentírásnak e dinamikus képességét nekünk is fenn kell tartanunk, hogy ifjúságunk akkor, amidőn szellemileg és lelkileg emelkedni akar, magától is gyönyörrel forduljon ehhez az ősi könyvhöz és merítsen belőle erőt, kitartást, buzdulást az élete legkülönbözőbb viszonyaiban. Innen nyerje az irányokat és az életszabályokat és érezze át, hogy egyénenkint mennyit köszönhet annak az őskönyvnek, melynél magasztosabbat a másunnan szerzett irodalmi ismereteiben nem találhat.

Meg kell értetnünk az ifjúsággal vallásunk tanításai erkölcsfejlesztő, egyénképző hatalmát azzal, hogy irodalmunk alapján keresztül vezetjük a legkülönbözőbb világfölfogások tömkelegén és midőn az adott helyzeteket szembe előtt viszzük, egyuttal megmutatjuk, mennyi erőt és támaszt nyerhet azokban az eszmékben, melyeket a mi irodalmunk napszínre hozott. Hogy itt csakugyan örök igazságok hangzottak el, igazi hús és vérből való igazságok, melyek az embert egészen az élet számára nevelik. *Embert* akarunk belőle faragni és mert meg vagyunk győződve, hogy az öntökéletesítés munkáját a szentírás és a hagyományos irodalom tanításával megkönnyítjük, azért buzdítjuk, hogy azt olvassa és tanulmányozza. A zsidóság multjának kiásása és föltárása ne a történelmi tudást akarja kielégíteni: az is eszköz legyen arra, hogy ifjainkat vallásukhoz való hü kitartásukban megerősítsük. A multak tényei és eseményeiből őseink példájából tanuljunk, mint lehet komoly és nemes igyekezettel a legnagyobb veszélyek között is megmenteni azt, ami nekünk drága és értékes.

A vallásos oktatásnak ilyenén módon való fölfogása mellett az irodalmi tanításnak, természetesen, keresztül kellene vonulnia a zsidó nép egész történelmi korszakán és a biblia utáni irodalomnak kellő méltatásban kellene részesülnie. Szükséges a művelt ifjúság köztudatába vinni azt az igazságot, hogy hagyományos irataink szellemükkel és eszméikkel egészen a szentírásnak alapulnak és voltaképpen nem egyebek, mint a bibliai eszmék és irányoknak gyakorlati törvényekké való átalakulása. Csak úgy teremtenék meg egy zsidóságot, mely mindig birna kifejezesezett és formát öltött vallásos meggyőződéssel és akár konzervatív, akár radikális hajlamu volna, a zsidó ügynek és a zsidó vallásnak mindig csak hasznára válnék. Nekünk zsidóknak szükségünk van vallásos eszmékben egy meggyőződés és tudásból kialakult közvéleményre, ha a zsidó szellem erejét és érzése mélységét továbbra is fentartani akarjuk. Josephus büszkeséggel mondja a maga korabeli és a régi zsidókról, hogy arra még nem volt eset, hogy zsidó ember a maga vallását fölcserelte volna. Nem tudjuk, mennyiben igaz Josephusnak ez az állítása, de bizonyos, hogy ezt a zsidó önérzetet más mint vallásunk eszméinek kiválósága nem táplálhatja.

Két feladat köré csoportosul tehát vallásoktatásunk. Megismerteti a zsidó vallásos szokásokat, amint ezek a gyakorlati életben mutatkoznak és ezek között első sorban a templomi imádságokat. Másrészt meg bevezet a Szentírásba, magyarázza az ott előirt tanokat, kifejti azok szellemét és mutatja fejlődésüket a legújabb korig olyképpen, hogy a zsidóságnál keletkezett intézmények, az itt meggyökeredzett etikai elvek és a köztudatba átment bölcséleti igazságok összefüggését kimutatja a régi iratok tanaival, eszméivel és igazságaival. Közben a zsidók történetét hívja tanuságnul arra nézve, hogy meggyőződtessen annak a szellemnek éltető erejéről, a mint évszázadokon át alkotott, teremtet, ellentállást kifejtett, és ha kellett, akkor ezen szellemmel való örök szövetségét vérevel is megpecsételte. A történelmet az irodalom kapcsán ismerteti és pedig úgy, hogy az irodalmi irányok bemutatásánál azokról az evolúciókról számol be, melyeken az akkori zsidóság átment. Történelmi tanításunk így irodalmi tanítássá lesz és a tárgy színezését a kor eseményei végzik. De miképpen végezzük ezt a feladatot? Nézetünk szerint úgy, hogy az elemi negyedik osztálytól kezdve a liturgiát a vallásoktatás egészéből kikapcsoljuk és csak a középiskola felsőbb osztályaiban vegyük fel újra a fonalat, de ott is a liturgia már mint irodalom tanítandó. Úgy képzeljük, hogy az egész országban minden osztály a középiskola negyedik osztályáig heti egy órában — a kötelező istentisztelet helyett — héber olvasási gyakorlatokat tart, ahol az illető osztály oktatója sorban az imák gépies begyakorlását végezné. Egészen a közép-, illetve polgári iskola negyedik osztályáig a tanulókat templomlátogatásra nem köteleznők, de buzdítanók, hogy önmaguktól, szabad óráikban esetleg szüleikkel eljárjanak. Ezzel az egygyel elérnők, hogy az imádkozás mechanikai tanítása nem vonna el a rendes tanítástól annyi időt és alapos gondot fordíthatnánk a vallásoktatás irodalmi részére, amelyet a tanulók folyékony olvasása megkönnyítene.

Azt hisszük, ez a megoldás előbbre vinné a liturgia ismereteit, mint a dunántúli tantervben előirt óra elején való olvasás. Két könyvből egy tanítási órában tanítani körülményes dolog. Eredményre különben sem vezet. Ellenben, ha — amihez a hitközségnek joga van — a tanulókat minden hét egy napján osztályonként istentiszteleti gyakorlatok czimén

berendelik, mindig végezhetnek egy bizonyos imádságot és minden esztendőben keresztülmehetnek az egész szidduron. Ez pedig nagy nyereség, mert öt évi gyakorlat után a fiuk az imakönyvet majdnem betéve fogják ismerni. És nekünk a liturgia tanításánál első sorban a *betévetudásra* kell törekednünk, amit csakis ezen úton lehet elérni.

Ha a liturgia tanítását kikapcsoljuk az iskolában tanítandó tárgyakból, nézetünk szerint a VI. középkörületi iskolai tanterv legjobban felelne meg országos tantervnek azzal a módosítással, hogy Mózes öt könyve, az első próféták és a példabeszédek kivonatai az első három osztályban taníttassanak. S pedig olyképpen, hogy az első két osztály tananyaga Mózes öt könyvének történeti, erkölcsstani és az ünnepeket tárgyaló része volna. A harmadik osztály tananyagát pedig a szentírás többi prófétái és hagiographiai, mint Dániel, Ezra, Nehemia és Eszter könyveiből állítanók össze. A történeti részek a három osztály anyagában lehetőleg összefügnének s amennyiben valamennyit héberül tanítani nem lehetne, a kihagyottakat bibliai történet alakjában házi feladatnak kapnák a tanulók. A bibliai történet külön tanítása ezen módszer szerint egészen fölösleges s az arra fordított időt biblia-tanításra lehetne felhasználni, úgy hogy a hét egész két órája héber tanítás volna. Salamon példabeszédeinek egyes válogatott részeit Salamon király történetéhez kapcsolnók. Ugyanazokat az olvasmányokat gyakorolná a talmud tóra. A különbség csak a héber olvasmányok mennyiségében mutatkoznék.

A negyedik osztályban a zsolttárok tanítására mennék át. A gyermek képzet és kedélyvilágának mélyítését ezekkel erősíthetjük leginkább. A zsidó történetnek a bibliai irodalommal való párhuzamossága itt megszakad, de belső összefüggése nem. Itt módjában áll a tantervnek ezt a belső összefüggést szemlélhetővé tenni és, nézetünk szerint, ennek az összefüggésnek kimutatásával a zsidó vallásos köztudatot lehetne megteremteni. A zsolttároknak a tórát és Isten parancsait magasztaló tanításaival párhuzamosan méltatnók vallásos vezetőink működését a Nagy Zsinagogától kezdve a görög fordításokon, a pharizeusok és szadduceusok, Hillel, a jamniai és egyéb palesztinai meg babiloniai iskolákon keresztül egészen a talmud befejezéseig. Itt nyernének a gyermekek tiszta

képet a szóbeli és hagyományos irodalomról s bölcseink különböző kijelentéseiről és azoknak a kijelentéseknek még máig is gyakorlati érvényéről, látnák a zsidóság egész mívoltát. Ha itt a negyedik osztályban tanulmányaikat befejeznék, látnák, hogy népünk minden igyekvése szüntelenül vallásunk és tanainak eszményesítése felé törekedett s jellemvonásunkat mindig az képezte, hogy fokról-fokra az öntökéletesítés művét fáradoztunk.

A negyedik osztály némileg befejező korszakot alkot az ifjuság iskolai képzésében. Akik itt a tanulással fölhagynak megtanulták azt, amit vallásukról tudniok kell. Megjegyezzük, hogy szerintünk a tanterv azonos volna a felső elemi, polgári és középiskola első négy osztályában. Csak a tananyag földolgozása változnék, de tárgya nem. A liturgia, mint mondtuk, az iskolából kizáratnék és heti egy-egy órában istentiszteleti gyakorlatok czimén taníthatnék. A középiskolai felsőbb 5. és 6. osztályban a próféták kerülnének sorra és a prófétai eszmékkel kapcsolatosan azoknak az eszméknek átmenete a liturgiába, tárgyalásuk a talmudi és későbbi irodalomban, ahol tág tér nyílnék a zsidó apologetika és annak fonalán a zsidó történet ismertetésére. A hatodik osztály visszatér a tórához, ismerteti szellemét, befolyását vallásbölcészettünkre s az emberiség nagy gondolkodóira és vallásalapítóira. A zsidóságban uralkodó eszméiramlatokat a legkülönbözőbb korokban. Szenvedéseiket és harczaikat. Végre a nyolczadik osztály tárgya a rendszeres zsidó vallás.

Ámde bármilyen jó tantervet készítünk is és akár-mennyire iparkodnánk, hogy azt az egész országban kötelezővé tegyük — eredményre csak abban az esetben fog vezetni, ha a szigorú végrehajtásról gondoskodunk. Ehhez pedig kettő szükséges: *alaposan kiképzett tanfériak és kellő vezetés.* Az elemi iskolákban rendelkezésünkre állanak a tanerők és a tanítási módszer is eléggé megállapított elvek szerint folyik. Nem úgy a középiskolákban, a hol — sajnos — a legtöbb esetben a vallásoktató világi ismeretekben nem áll azon a magaslaton, a melyen a középiskolai tanulók többi tanára, saját tárgyát pedig csak rendkívüli fogyatékosan tudja. Hitközségeink tulnyomóan nagy részében elemi iskolai tanítók végzik a hitoktatást nemcsak a középiskola alsó, hanem a

felső osztályaiban is s ha vallásos ismereteik meg is haladják tanulóik vallásos ismereteit, ha jól ismerik is a vallásitanításban földolgozandó anyagot, tagadhatatlan, hogy módszerük, pedagógiai nevelésük és tanítási gyakorlatuk mindig az elemi iskolás gyermek fölfogó képességét tartják szem előtt. Középiskolában *jól* csak az taníthat, a ki maga is középiskolát végzett és az odajáró ifjak érzését, eszejárását és gondolatmenetét magán áttapasztalta.

A középiskolai vallásoktatást akadémiai gradushoz kell kötni. Szükséges, hogy az, aki középiskolában tanít, a theologiai tudásán kívül egyetemet végzett ember legyen, ahol pedagógiai kollegiumokat is hallgatott. S amint a tanárvizsgáló bizottság függetlenül az egyetemi hatóságoktól állítja ki a tanári oklevelet, úgy állítana ki egy arra a czélra megválasztott bizottság — lehetőleg az orsz. rabbiképző intézet felső tanfolyamának tanári testülete — középiskolai vallás-tanári diplomát olyan növendékeknek, a kik az érettségi vizsgálat letétele után theologiai tanulmányaikat befejezték. S ki lehetne mondani, hogy ilyen diploma nélkül ezentúl még rabbi sem taníthat vallástant.

Ennek szükségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. Ma úgy állunk, hogy a legjobb tanterv mellett sem eredményes a vallásitanítás azon egyszerű okból nem, mivel eddig alig voltak vallásitanáraink, a minél fogva még nem is alakult ki a vallásoktatásra nézve jó tanítási módszer. A zsidó vallásitanításnak nincs tradíciója s ha többé-kevésbé a fölött már tisztában vagyunk, hogy *mit* kell tanítanunk, azt, hogy *miképpen* kell tanítani, a legkevesebben tudják. A vallásitanítás és jelesen a *zsidó* vallásitanításnak nincs pedagógiai irodalma, nincs multja. Alig egy félszázadja, hogy a hitoktatás kérdéssé vált s az első éveken senki sem vette komolyan. Konzervatívabb hitsorsosaink egyszerűen fölöslegesnek tartották, mert hetenkénti két órában — szerintük — semmit sem lehet tanulni; a haladó községekben pedig a zöld asztalnál szépen beszéltek a vallásoktatás magasztos céljairól, formálisan meg is bíztak valakit a tanítással, de a valóságban a szülők panaszkodtak leginkább a héber túlterhelés miatt. S a szülők ellenzésének oka talán nem is egészen a vallási indifferentizmus volt, hanem az a nagy eredménytelenség, amelyet maguk előtt láttak. A konzervatív és kevésbé

konzervatív szülő egyaránt fölöslegesnek tartotta a vallásoktatást s mindakettő azért, mert nem értek el semmit.

A gyermekek vallásos nevelése így maradt ezentúl is a szülők földadata, akik vallásos gondolkodásukhoz mérten többé-kevésbé gondoskodtak a vallásos ismeretek családjukban való továbbterjedéséről. Ha a gyermek otthon tanul, tudott; ha nem, hát nem. Ebbe mindannyian beletörődtek s az egész időn át nem igen tettek kísérletet arra nézve, hogy a két óra mellett is valamelyest czélt érjenek. Nyíltan nem pertraktálták a kérdést és az egész ügy elposványosodott. Mindenki úgy tanított, ahogy neki tetszett. Mert egyrészt maga sem bízott a sikerben, másrészt nem is tudta, hol fogja meg a tanítás fonalát.

De nem is fejlődhetett a vallástani pedagógiai irodalom, mert hivatásszerű ápolója a vallástanításnak nem is volt. A rabbi — ott a hol rabbi van — annyifelé van elfoglalva, hogy a vallástanítás nem a fő, hanem a mellékfoglalkozása. A legjobb akarattal sem szentelhet neki annyi időt, amennyi szükséges. Arra pedig, hogy elméletileg is foglalkozék vele, igazán nincs ideje. Nem dolgozhat ki egész évre szóló tervezetet, a melyhez következetesen ragaszkodnék, nem is szervez arról, hogy az osztályok tananyagában országos megállapodás nem történt s minden iskola más-más dolgot tanított. Hozzájárul, hogy a sok teendő igen gyakran az óra megtartásában is akadályozza. Osztályok együttes tanítása sem hat valami lélekemelőleg. Ezek az okok bizony szülői a hevenyészett és nem rendszeres tanításnak, a chéder módszernek, mely eredményre vezethetett, amíg az ifjúság egész idejét a héber tanulmányokra fordította, de kárbaveszett fáradság, ha heti két — vagy, mint sok helyütt — csak heti egy órát köthet le.

Ha tehát komolyan fogjuk föl a vallástanítás reformját, első sorban komolyan kell gondoskodnunk igazi szakférfiakról. De ez egymagában nem elég. A legkörülményesebb gondossággal alapos utasítást is kell kidolgozni, amely a középiskolai utasításokhoz hasonlóan megállapítaná, mit kell az év minden hetében tanítani, mikor kell az anyagot ismételni, mit szabad esetleg kihagyni, stb. Szóval az országban nem csak ugyanazt az anyagot kell tanítani, hanem megközelítőleg ugyanabban az időben ugyanazt a tárgyat. Az utasításnak azt is kellene

tartalmaznia, milyen föltételek mellett engedheti a tanár a tanulót felsőbb osztályba, vagyis meg kellene szabnia a tudás minimumát. De adjon ez az utasítás útmutatást is. Állapítsa meg a módszereket, melyek szerint a bibliát és melyek szerint a történetet kell földolgozni. Az az utasítás azért a tanár egyéniségét nem gátolná, hogy a maga individualitását is be ne vigye és az utasítást ne a saját egyéni módszere figyelembevételével hajtsa végre.

S ha a tantervről gondoskodtunk, nem kevésbé kellene gondoskodni tantervről is. Az elemi osztályokban népiskolai tanítók végeznék — úgy mint eddig — a vallásoktatást és esetleg a polgári iskolákban is. Középiskolában csak középiskolai vallástanításra kvalifikált tanár taníthatna. Első sorban a rabbi, de országos hitközségi szabályzatban kimondandó, hogy a *hitközség nem veheti igénybe a rabbit azokban az órákban, a melyek a vallástanítás idejével összeesnek. Esketés, temetés és egyéb rabbifunkció a tanítás idejére ki nem tűzhető.* A hol a tanítás a rabbi lelkési funkciókban gátolhatná, ott vallástanárr alkalmazandó és pedig annyi, amennyi a vallástanítás eredményes tanításához szükséges. Két különböző pl. 1. és 2. osztályt csak akkor vonhatunk össze, ha az egyik osztály növendékeinek száma *husznál kisebb* és összesen nem haladják túl az *ötvenet*.

Különben a rabbi amúgy sem taníthatna többet heti 8—10 óránál. Neki jutna feladatul a vallástanítás igazgatása. Ő osztaná be a tanórákat, ő őrizné ellen a tanterv pontos betartását s ő végezné mind azt a munkát, a melyet az iskolai igazgatók végeznek. Konferenciákat tartana: ellenőrző és módszeres konferenciákat, a hol a tanulók haladása és vallásos magaviselete, esetleg a tanterv hiányai megbeszélés tárgyát képeznék. A konferenzia határozatait, esetleges javaslatait a rabbi hitközsége útján az országos irodával vagy a község kerületével tudomásvétel végett közölné. A konferenciák jegyzőkönyvei különben két példányban elkészítendőek volnának és az egyik a hitközség, a másik a központi irattárban elhelyezendő.

Még több kérdést is föl kell vetni. Így különösen, nem volna-e szükséges, hogy a középpontban egy országos izraelita vallásoktatási ügyosztály létesíttessék? De arról talán máskor.

Budapest.

Dr. FRISCH ÁRMIN.

VEGYESEK.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Deissmann A.*: Die Hellenisierung des semitischen Monotheismus (Leipzig, 1903. Külön lenyomat a »Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Litteratur« 1903. évfolyamából). — *Schechter S.*: Inaugural Adress. Delivered November 20., 1902. New-York, 1903. — Niszim Gerundi, Chiddusim Abóda Zára Traktátushoz (Jeruzsálem, 1903. 2. kiadás). — *Dr. Wellesz Gy.*: Izrael védekezése. Szombati beszéd (*M.-Sziget*, 1903.). — *Leopold G.*: A szociológia újabb irányai. Különnyomat a »Huszadik Század«-ból (*Budapest*, 1903.). — *Strack H. L.*: Die Sprüche Jesus', des Sohnes Sirachs. Der jüngst gefundene hebräische Text mit Anmerkungen und Wörterbuch (*Leipzig*, 1903.). — *Perles F.*: Bousset's Religion des Judentums im neuteamentlichen Zeitalter kritisch untersucht (*Berlin*, 1903. Wolf Peisers Verlag. Ára 3 korona.). — *Dr. Baneth E.*: Maimuni's Neumondsrechnung. Teil IV. (befejező rész. A berlini Lehranstalt idején Értesítőjében. Berlin, 1903.). — *Mahler E.*: Babilon és a Biblia. *Budapest*, 1903. (»Urania« Magyar Tudományos Egyesület. Népszerű Tudományos Felolvasások). — The Jewish Theological Seminary of America. Documents, Charter etc. (*New-York*, 1903.). — *Dr. Goldschmied L.*, Der Kampf um Babel-Bibel im Lichte des Judentums. (*Frankfurt a. M.* 1903.). — *Dr. Lenke M.* Bibliai olvasmányok. Izraelita hittan. (*Besztercebánya* 1903.). Ára kötte 1 korona 60 fillér. — Festschrift zum siebzigsten Geburtstag A. Berliner's. Gewidmet von Freunden und Schülern. Herausgegeben von *Dr. A. Freimann und Dr. M. Hildesheimer*, (*Frankfurt am Main* 1903.). — *Prof. Dr. Schwarz A.*, Die Frauen der Bibel. Drei Vorträge. (Bécs 1903.). — *Dr. Bernstein B.*, Az intelligencia hivatása. (*M.-Sziget* 1903.). — *Dr. Guttmann M.*, Ábrahám bar Chijja Savasorda geometriájának III. fejezete mint adalék Euclides *Περὶ διαφόρων βιβλίων* című elveszett könyvéhez. (Külön lenyomat a Magyar-Zsidó Szemle 1903. évfolyamából. *Budapest* 1903.). — *Dr. Wohlgemuth J.* Moritz Lazarus. Ein Nachruf. (Separat-Abdruck aus der »Jüdischen Presse«, *Berlin* 1903.).

Adresses delivered at the formal opening of the Semitic Museum of Harvard University February 5, 1903 (Cambridge Massa 1903.). — *Marx A.*, Seder Olam (Cap. 1—10) nach Handschrift and Druckwerken heransgegeben, übersetzt und erklärt. Berlin 1903 (königsbergi disszertáció). — *Katz M.*, Commentarius Maimspidae in Mišnam ad tractatum Sabbath (Cap. VIII—XII). Dissertatio inauguralis. Textum arabicum edidit adnotationibusque illustravit. *Budapest* 1903. — Jewish Encyclopedia IV. *New-York*. Funk and Wagnalls Comp. 1903.

Dr. Steinschneider Móricz tanárt, a zsidó tudomány nestorát, a legnagyobb élő bibliographust, ki 60 év óta él és ír Berlinben, a bécsi császári akadémia tagjává választotta.

Hatvany-Deutsch Sándor családi hagyományait követve, a budapesti izr. kórház javára 200,000 koronás alapítványt tett elhunyt felesége emlékére azon rendeltetéssel, hogy ebből önálló női osztály létesíttessék. Egyidejűleg elhunyt atyja, H. Deutsch József nevében különféle jótékony célra 100.000 koronát adományozott.

Ehrlich S., az óbudai hitközség és chevra kadisa elnökét, 80 születésnapja alkalmából nagy óvációkban részesítették.

Lazarus Albert, a pesti izr. hitközség második kántora, Lazarus főkántor öccse, 43 éves korában elhunyt. Áldás emlékére.

Dr. Gottheil Gusztáv, newyorki rabbi a Temple Emanuel közönségnél, 76 éves korában meghalt. Posen-tartományból származott és 30 évig működött Amerikában. Hajdanában Holdheim Sámuel, berlini reform rabbi oldalán működött, élte utolsó éveiben fiával, dr. R. Gottheil tanárral együtt az amerikai cionisták vezére volt. Áldás emlékére.

Uj zsidó templom Szegeden. *Dr. Löw J.* főrabbi és *dr. várh. Rózsa J.* elnök buzgótsága folytán a szegedi hitközség fényes új templomhoz jutott. A költségek kerek összegben 600,000 koronára ruktak, mely összeget a szegediek lelkesedése aránylag rövid időn belül teremtette elő. A felavatás fényes ünnepek közt történt. Képviselve voltak Szeged politikai, polgári és katonai testületein kívül az orsz. iroda, a pesti és még számos hazai hitközség. Nagy alkotásokhoz nem pénz kell, hanem — lelkesedés.

Nagy zsidó könyvtár. A Merzbacher-féle 6000 kötetből álló könyvtár a frankfurti városi könyvtár birtokába ment át, a mely ez új szerzemény folytán e tekintetben az oxfordi és a British Muzeum könyvtárai mellé emelkedett. A nyomtatott könyveken kívül 156 kéziratot is kapott. Az összesen ismert mintegy 100 héber őnyomatvány közül (1500 előtti nyomtatványok) a nevezett könyvtárban 53 van meg. Mint

előző alkalmakkor, most is zsidó Mecenások adták a pénzt (36.000 márka). Miért nem akad Mecenás zsidó intézetek könyvtárai számára? Miért nem és még százszor miért nem? Mi tudjuk, de nem mondjuk meg.

Az első sémi muzeum megnyílt az amerikai Cambridgeben és nagy ünnepek közt adták át február 7-én a nyilvánosságának. A közzétett megnyitó beszédekben a zsidóságot dicsőrik, mint a mai kultúra egyik főtényezőjét. A vén Európában a semitákat fájdalom főleg a vezércikknek ismertetik.

Czionista álmok. A czionisták a Messiás eljövételét nem bízzák a csodára, de eszméik a csodák régióiban mozognak. Egy izben nemzeti biztosításról álmodoztak, vagyis arról, hogy az egész világ minden zsidó lakosa biztosítva legyen. Azután tudomány-egyetemet akartak létesíteni Jeruzsálemben. Most végre műegyetemet akarnak alapítani a Svájcban vagy Angliában, melyhez nem hiányzik egyéb, mint a pénz. Ilyen ideális terv ily prózai okon csak nem fog hajótörést szenvedni. A czionistáknak fogalmuk sincs a zsidó viszonyokról. A zsidók adózó és áldozó képessége egyetleneg műegyetemi tanszék költségeit sem teremtheti elő. De hát in magnis voluisse sat est.

Statisztika. Ausztria zsidó lakossága az 1900. évi népszámlálás szerint 1.224,899. 1890-ben 1.143,305 volt. Galiciából 10 év alatt kerek számban 100,000 zsidó vándorolt ki Amerikába. — Romániából az utolsó három év alatt 31,615 zsidó vándorolt ki.

Jewish Encyclopedia. Folyóiratunk zártakor vesszük a IV. kötetet és már a lapozgatásból látjuk, hogy époly gazdag és változatos, mint az első három kötet. A nagyérdékű művet, amely első a maga nemében és a zsidó szellem fényes alkotása, ez alkalommal újból a legmelegebben ajánljuk. Nélkülözhetetlen mű mindenki számára, ki a zsidóságot meg akarja ismerni. Ertesülésünk szerint már a legközelebbi napokban az V. kötet is kikerül a sajtó alól, a hatodikon pedig serényen dolgoznak.

TÁRSADALOM.

CZIONISTA SIKEREK ÉS BALSIKEREK.

A hetedik kongresszus, mely augusztus második felében Baselen összegyűlt, nagy meglepetést szerzett az egész zsidóságnak, bátran mondhatjuk a zsidóság iránt érdeklődő összes köröknek. A Zsidóország, melyet utópiának tartottak, reális alakot öltött. Az angol világbirodalom dr. Herzl czionista vezérnek felajánlott nemcsak egy, hanem két országot. Át akart engedni egy területet a Szentföld szomszédságában, El-Arist, amely a fenhatósága alatt álló Egyiptomhoz tartozik. Midőn a szakférfiak a kiszemelt földet a telepítésre alkalmasnak nem találták, valóságos országot ajánlott fel Kelet-Afrikában, még pedig a javából. Kérdés, hogy a nagylelkűen átengedett országot az orosz-román-lengyel hitrokonok képesek lesznek-e betelepíteni? Ezt előre tudni nem lehet, mert a telepítés általában oly bonyolult probléma, melyet csak utólag lehet megoldani. Vagy sikerül, vagy nem sikerül. Függ pedig nemcsak a betelepítendő terület minőségétől, hanem főképp a települők testi-lelki tulajdonságaitól. Az eddigi telepítések sikerei és balsikerei nem szolgáltatnak elegendő alapot a jövő alakulás megítélésére. Jósolni pedig egyenlően lehet pro és contra. Próbát kell tenni. Azért nem is tudjuk megérteni a terv zsidó ellenzőit. Nincs nép, amely az angol nemzet ajánléka után két kézzel nem nyulna. Az angol protektorátus alatt álló zsidótelep sokkal szilárdabb politikai alapon áll, mint amilyenről a legvérmesebb czionista álmodni merészkedett. Az angol birodalom alkotó részét képező telep távolról sincs oly veszedelemnek kitéve, mint akár a szultán által

átengedett Szentföld. Palesztina ősidők óta a világtörténelmet csináló váltakozó nagyhatalmak Eris almája. A világhódítók országútja, a versenyző nagyhatalmak csatatere. Igaz, hogy az ó- és középkor óta nagy változásokon ment át, de, ha a jelek nem csalnak, a Szentföld már közel jövőben ismét visszanyeri e szomorú jelentőségét. A török birodalom állapota, melyben a népek egymásra törnek és a bellum omnium contra omnes képét mutatják, különben sem kecsesgató semmiféle új telepítésre, legkevésbé czionista-telepítésre, mert a zsidó a harcotot nem keresi, a gyilkolás és rablásnak nem mestere, és bármily bátor különben, a vérontás elől kitér. De bármiképp alakuljon a Szentföld sorsa, tény az, hogy jelenleg a zsidók elől el van zárva és nincs remény arra, hogy számukra államalkotás céljából átengedjék. Már ebből az okból sem helyeselhető a czionista-kisebbség állásfoglalása a kelet-afrikai telepítés ellen. A biztos Kelet-Afrika többet ér az egyáltalában nem biztos, helyesebben szólva, egész biztosan nem kapható Palesztinánál.

Számos argumentummal állottak elő az új terv ellenzői. De a zsidó történet arra tanít bennünket, hogy a zsidó faj minden éghajlat és minden állami és társadalmi viszonyokhoz képes alkalmazkodni. Már az ókorban Chinába és Indiába jutottak egyes töredékei, és a jelen korban a muszka Szibériát zárta el előlük. Bizonyára nem abból az okból, mert a klíma egészségüknek megárt. A történet tanulságai tehát a kelet-afrikai telepítés sikerülése mellett szólnak. Az ellenzés nem is fakadhat másból, mint a felcsigázott remények által teremtett ködkép eloszlásából. Az orosz czionisták azt hitték, hogy »lesónó habó« csakugyan Jeruzsálemben lesznek. A kelet-afrikai terv álmaiban zavarta meg őket. De semmi sem akadályozza azt, hogy azok, kik csak Czióért lelkesednek, tovább is várjanak a Szentföldre. Ha 1500 évig várhattak, várhatnak tovább is.

A czionizmus nagy sikere a mi szemünkben az, hogy az angol világbirodalom politikai faktornak ismerte el és irányában oly nagyfokú jóakaratot tanúsított, amely Cyrusra emlékeztet és amely csak oly népből telik ki, amely nemcsak az ó-testamentomot, hanem az azt megteremtő népet is szeretettel veszi körül. Mindenesetre szép példa manapság, midőn Jézus és az apostolok hivei nem tudják eléggé gyalázni a »zsidó

fajt». A czionizmus e jelentékeny sikere után, amely a ködös régiókból a köznapi valóság körébe állítja, kétségtelenül minden erejét arra fogja fordítani, hogy reális tevékenységgel könnyítsen az üldözött zsidók sanyarú helyzetén.

Jelentékeny sikert látunk abban is, hogy az orosz kormány nemcsak szóba állt dr. Herzllel, hanem hivatalosan és a nyilvánosságnak szánt okmányban kilátásba helyezte, hogy a magas portánál a czionistáknak a Szentföldre irányuló törekvéseit támogatni fogja. Bevalljuk, hogy ezt hihetetlennek tartottuk volna. Igaz, hogy Plehve belügyminiszter ezt azon nyílt megokolással tette, hogy a czionista-terv megvalósítása által az orosz birodalom zsidó alattvalóinak egyik részétől megszabadulna. De ez a nyílt és brutális vallomás csak emeli az ígélet értékét, mert azt mutatja, hogy őszinte volt. Hogy a hatalmas államférfiú mennyire gombolkozik ki, nem változtat a tényen, hogy a czionizmus végcélját előmozdítani kész. Hogy mennyire azonosítja magát vele, mutatja az a körülmény, hogy a kitelepítés művét anyagilag is támogatni akarja. A megokolás ádáz zsidógyűletről tanuskodik ugyan, de ez a gyűlölet nem lenne kisebb, ha a zsidókérdés megoldásához egyáltalában nem nyújtana segédkezet, hanem folytatná az politikát, amelyet évszázadok óta követtek: az elnyomás, az üldözés, szóval az embertelenség politikáját. Az orosz miniszter levelében mi a czionisták szempontjából sikert látunk. Balsiker azonban az, midőn ugyanaz az államférfiú egy lélegzet alatt a czionista-propagandát betiltja. Titkos köriratban arra hívja fel a hatóságokat, hogy a czionista-gyűléseket tiltsa be, a pénzügyűjtést akadályozza meg és a gyűjtött összegeket kobozza el, a vezetőket pedig nyilvántartsa. Hogy mit jelent az orosz rendőrség által való nyilvántartás, nem szorul bővebb magyarázatra. Ezt a rendeletet azzal motíválta, hogy a czionizmus külön zsidó nemzetiség megalapítására törekszik és ezzel megakadályozza a zsidók összeolvadását a többi orosz alattvalókkal. Eddigél tehát a zsidókat oroszoknak tekintette, de azért elnyomta őket, tehát idegeneknek nyilvántotta. Hol van itt a logika? Nyilvánvaló, hogy a szóbanforgó rendeletnél a kulturállamok antiszemitáitól kölcsönözte a színlelést, a hazugságot.

Hogy az orosz hivatalos körök Janusarcza milyen hatás-

sal lesz a czionizmusra, senki sem tudhatja. Annyi bizonyos, hogy üldözései az orosz nemzetiség megkedveltetésére nem alkalmasak. Pedig kétségtelen tény, hogy a czionisták zöme mostoha hazájának is hű alattvalója, mire a legjellemzőbb tény, hogy a czionista-kongresszuson a küldöttek közül sokan orosz nyelven tartották beszédeiket. Az oroszok, mint a czionisták általában, nem alaptalanul állítják, hogy ők hazafiak és nem akarnak mást, mint üldözött testvéreiken segíteni. Jogosan állítják, hogy azok, akik a »zsidókérdést« csinálják, kötelesek ezt a kérdést megoldani. Az agyonütés és éhhalálra való bojkottálás nem politika, hanem brutalitás. Talán sikerül még az európai ádáz zsidófalókat észre téríteni és ember-voltukról meggyőzni.

A czionista kongresszuson a kelet-afrikai terv fölött elméleti, ugyszólván parlamenti harc folyt, a mely az egyes czionista szervezetekben folytatódott. A legjelentősebb ez utógyűléseken kétségtelenül az volt, melyet Londonban tartottak. A czionista meetingen Zangvill neves író mint delegatus nagy és szellemes beszámoló beszédet mondott. Az új terv ellenzőivel szemben a zsidó észjárásra hivatkozott, a mely azt tartja: leolam tikach (minden esetre végy). Ha nem is mondhatjuk — így szólt — lesónó habó biejrusólájim, de mondhatjuk lesónó habó bené chórin.

Hogy Zangvill mennyire eltalálta az üldözött zsidók gondolkozását, mutatja az a tény, hogy az új terv körüli harc lezajlása után azonnal nagyobb számban állottak össze román zsidók, kiknek delegátusai az ellenzékkel éreztek, hogy az új telepre való kivándorlás céljából szervezkedjenek. Nézetünk szerint ez a jelenség tárja fel az országalapítás nehézségeit. Nem a Kelet-Afrikától való tartózkodás, hanem a Kelet-Afrikába való tolongás szüli majd a bonyodalmakat. A zsidó nép, az elnyomott és üldözött nép, az önfegyelmet nem gyakorolta és nem gyakorolhatta. Helyzete a telepítésnél tekintetbe jövő országok nagyobb városaiban tűrhetetlen és érthető, hogy inkább ma akar kivándorolni, mint holnap. A Kelet-Afrika megvizsgálása céljából szervezendő expedició költségei még együtt sincsenek és Dr. Herzl már intést tesz közzé az elhamarkodott kivándorlás ellen. Nem hisszük, hogy a jóakaró figyelmeztetések hatásosak lesznek, mert a beteg

testet minden láz átjárja. A Kanada-láz után a Kelet-Afrika-láz következik.

A czionista kongresszus óta nem telt el egy hónap sem és az orosz-lengyel-román zsidóság zöme már nyilatkozott. A román szervezkedés csalhatatlan szimptóma arra, hogy mikép gondolkoznak azok a néprétegek, melyek az új telepítésnél tekintetbe jönnek. A keletafrikai tervet ellenző czionista delegátusok legkevésbé értették meg küldőiket. A művelt, jobbmodu kongresszusi tagok doktrinárek, megbízóik szegények és ebből kifolyólag praktikusak. Idealistának mindkettő idealista, csak hogy az egyik az ideált a jövőben, a másik a jelenben akarja megvalósítani. Az egyik vár holnapig, a másik csak máig. Ez a jelentkező buzgalom egyrészt megnehezíti, de másrészt megkönnyíti az országalapítást, mert kétségtelenné teszi, hogy megvan a szükség és megvan az emberanyag. Az előfeltételek tehát nem hiányzanak, a nagy kérdés csak az, hogy mikép sikerül ily tömegeket más éghajlat és részben más foglalkozásra átvinni. Mi a sikerben bizunk, de, mint czikkünk elején mondtuk, nem szabad ily ügyben jósolni. Remélni és kívánni azonban szabad és talán a magyar zsidóság is fog segédkezet nyújtani üldözött hittestvéreinek.

TÁRSADALMI SZEMLE.

A zsidó probléma nemcsak a mandátumkeresők, hanem az írónál is kedvelt probléma. Csillog és sok szint játszik, mint a gyémánt. A szemlélő állása szerint más-más sugár éri a szemet, melyről azt hiszi, hogy ez az egyetlen, vagy legalább is az egyetlen *igazi* sugár. A buvár egyénisége a prisma, a mely a zsidó probléma sugarait színekre tőri. Nem esoda tehát, hogy objektivitásra törekvő gondolkozók is egymástól messze elütő eredményekre jutnak. Az eredmény a gondolkozó egyénisége folytán már előre meg van adva.

Nagy általánosságban a zsidó kérdés két alakot mutat: a műveletlen államokban politikai, a művelt államokban társadalmi probléma. A középkorban, mely ebből a szempontból legalább 1848-ig tart, az egész világon politikai kérdés vagyis az erősebb és gyengébb, az erőszak és jog kérdése volt. Mert

akármit mondanak, a politika végeredményben, sőt alapjában is csupán egy kérdés: ki a legény a csárdában? Ebből a szempontból a jogállamok a zsidó kérdést megoldották akkor, mikor az erőszak helyébe a jogot tették. A probléma ezen oldaláról nem beszélünk. Talán igazuk van azoknak, kik azt mondják, hogy ezzel a megoldással a zsidó kérdés megszűnt.

A társadalmi problémát, fájdalom, semmiféle fenkelt gondolkozással letagadni nem lehet. Sok mindenféléről lehetne ebben a keretben szó, de csak egyik oldalát érintjük: a *vegyes házasságot*, a mely *Heyermans H.* híres norvég költő egyik elbeszélésének (Ein Judenreich) a tárgya. A tökéletes zsidó ifju szereti a tökéletes keresztény leányt. Mindkettő gazdag (nem csak a zsidó fél), mindkettő felvilágosodott (a menyasszony nem követeli az áttérést, a vőlegény nem is tenné meg). A költő, ki a »vegyes párokat« nem ismeri, így állítja fel a kérdést. A bonyodalom az, hogy a fiatalok családjai ellenzik a szívek frigyét. De a szerelem győz és egymáséi lesznek családjaikkal való szakítás árán és boldogok az első gyermek születéseig. Az asszony veszedelemben forog, mostoha anyja után sóvárog, de ez csak azon feltétel mellett jön, ha férje, a fiatal asszony atyjának kívánsága teljesül, hogy a születendő gyermek megkereszteltetik. A »felvilágosodott« zsidó férj azon szándékáról, hogy a gyermek felnőtt korában válasszon magának vallást, hallani sem akarnak, bár ez a »felvilágosodott« feleségnek is a kívánsága volt. A férj szorultságában az orvos tanácsára »megadja magát«. De a veszedelem elmúltával, a fiatal asszony felgyógyulása után megbánja ígéretét, melyet tőle izgalmas állapotában »kicsikartak«. Ezt feleségének meg is mondja. A tökéletes, a felvilágosodott, a szerető asszony erre a szemébe vágja, hogy »ez zsidó csiny«. Másnap a gyermeket megkeresztelik.

Heyermans a zsidó családi élet bensőségét, a szombat és ünnepek költészetét nem ismeri. Szemében mindez száraz és unalmas. Alakjai nem is zsidók, de azért a szeget fején találta: az előítéletektől ment, a felvilágosodott, az asszonyi erényekben bővelkedő, a szerelmes feleség az első összetűzésnél a derék, az őt imádó szerelmes férjnek fejéhez vágja zsidó voltát. Az elbeszélés ezzel befejeződik, de kétségtelen, hogy a meg nem írt részben ez az argumentum még

az unalmasságig sokszor szerepelt. De azért Heyermans szerint is a zsidó elfogult és türelmetlen. A mindennapi élet természetesen nem mozog azon a magaslaton, melyen a zsidókat alig ismerő norvég költő ideális alakjai: vajjon milyenek lehetnek a hétköznapi egyes párok?

Az elbeszélésben még egy tipikus vonás van. Az egésznek tenorából kiérzik a költő humanizmusa. A világért sem kívánja, hogy a zsidó, a faj pusztuljon. Sőt azért száll sikra, hogy nemcsak egyenjogúnak, hanem egyenrangúnak is ismerjék el. De azzal nem tud megbarátkozni, hogy vallásos zsidó maradjon. Az antisemita nem akarja a zsidó *fajt*, a filosemita nem akarja a zsidó *vallást*. A zsidóságot, úgy a hogy van, egyik sem akarja, pedig az igazi humanizmus és jogegyenlőség nem ismer a becületességen kívül feltételeket. Ha nem kívánják a keresztény felekezettől a vallászcserét, miért és minő jögon kívánhatják ezt a zsidótól. A zsidó vallás talán fiatalabb, vagy kevésbé áll összhangban észszel és erkölcsessel? Hol van az az elfogulatlan és igazságos ember, ki ezt állíthatja?

*

A hitoktatás ügye, a mely évtizedek óta felszinen uszik, döntő stádiumba került. Miután egyes községkerületek beható tárgyalás alá vették, az orsz. iroda, a mely e tanácskozások megindítása körül fáradozott, most a hitoktatás országos rendezését tűzte napirendre és e célra a költségek fedezése végett az Izr. Közalap jelentékeny összeget szavazott meg. Bár vallásoktatásunknak már kis irodalma van, az eszmék még nem tisztázódtak eléggé. Nevezetesen nincs még kellően tisztázva, hogy az adott viszonyok között mi érendő és mi érhető el? Mely módszerrel lehetne a legbiztosabban czélt érni? Kívánatos lévén, hogy az érdekelt körök e fontos ügyről tökéletesen tájékozódva legyenek, folyóiratunkat az érintett és minden vele összefüggő kérdés tárgyalása számára a szakférfiaknak rendelkezésükre bocsátjuk. E főfontosságú ügynek annyi tért szentelünk, a mennyire szükség lesz, mert azon nézetten vagyunk, hogy a jelenlegi rendezés a hitoktatást nemcsak egyöntetűvé, hanem hosszú időre állandóvá kell, hogy tegye. Ez pedig csak akkor lesz áldásos, ha a viszonyainkhoz mért legmegfelelőbb tantervet sikerül megállapítani. Arra

kérjük tehát theologusainkat és paedagogusainkat, hogy eszméiket és javaslataikat folyóiratunkban tömötten és világosan fejtsék ki, hogy az eszmék harcából a végleges tanterv kifejezeseadjék.

*

A héber nyelvű irodalom fellendülése Oroszországban oly arányokat öltött már, hogy egy Zsidó Encyclopédia kiadása nemcsak szükségessé, hanem lehetségessé is vált. *Sokolow N.* a »Hafezira« szerkesztője, ki az eszmét az egyik czionista kongresszuson megpendítette, azt egymaga meg is valósítja. Az utolsó kongresszuson a következőket jelentette: »Az általános és zsidó héber nyelvű encyclopaedia meg van alapítva. Az e vállalathoz szükséges rendkívül nagy költséget egyetlenegy férfiú maga deponálta. Az egész felelősséget elvállalom és azon helyzetben vagyok, hogy a munkát megkezdhetem. A férfiú, ki a költségeket fedezi, *Tworok* ur Captownból«. *Tworok* czionista és a létesítendő nagy műből befolyó összeg czionista célokra fog szolgálni. *Tworok* szép példát mutatott. A héber Encyclopédiára ötnegyed millió koronát deponált. Vannak elegen, kik tudnak úgy magyarul, mint *Tworok* úr héberül. Miért nem akad köztük ilyen Maecenás? Kiegyezkednénk akár a magyar quótára is. Még pedig barátságosan.

*

A múlt század nyolczvanas éveinek elején éledt fel újra a középkor a zsidók számára mind a félbarbár államok törvényeiben, mind pedig a rendszeresen izgatott népek elemi kitéréseiben. Az agyon zaklatott zsidókat ezután nagyjában békében hagyták. De, ugy látszik, ez csak kiméleti idő volt. Mert az utolsó években a nagyon is gyakorlati hatású vérvádak és gazdasági bojkottálások után a tetteges bántalmazások szomorú korszaka köszöntött be. Előljár a világbékeért lelkesedő hatalmas czár birodalma, a mely a kisineffi vérontással feltárta az örvényt, melyet a zsidó kérdés elméleti és gyakorlati örökös bolygatása teremtett. A kisineffi métegy terjed, a mi nem csoda, mióta az orosz belügyminister hivatalból jelentette ki, hogy a zsidók forradalmárok. Igaz, hogy az óhitű oroszok is forradalmárok, de az más. Az orosz népet

nem lehet kikergetni, mert akkor nem lesznek kozákok, melyekkel a világbirodalom számtalan apróbb népeit féken lehet tartani. A kisineffi tűz átesapott már a határon és Galicziában is lángba borított egy-két helyet. Az utolsó hír ismét Oroszországból jön. Valóságos harc dult a keresztények és zsidók között, úgy hogy a katonaság csak nehezen tudta helyreállítani a rendet. A legkülönösebb az orosz hatóság, a mely megállapította, hogy a vérfürdő oka a zsidók »kihívó« magaviselete volt. Ha zsidók nem lettek volna, a nép nem lett volna izgatott. Ki érti a muszka hatóság észjárását? A papságot arra inti, hogy a népet csillapítsa, ő maga pedig hivatalból izgatja. Mert kell-e nagyobb izgatás annál, ha a hatóság megállapítja, hogy a zsidók megtámadását az okozta, hogy a bárányszelidségű népet »kihívó magaviseletével« izgatta? A mandsuk is bizonyára kihívóan viselkedtek, úgy hogy országukat okkupálni kellett.

*

Löw Immanuel szegedi főrabbi szeptember 15-én ünnepelte rabbi-tevékenységének negyedszázados évfordulóját, mely alkalomból a szegedi hitközség dr. várhelyi Rózsa Izsó elnökkel élén nagy ovációkban részesítette. A benső viszony, mely a hívek és lelkipásztoruk között fennáll, mindkettőjüknek dicsére válik és mintául szolgálhat más hitközségeknek. A szegediek rabbijukban nemcsak a nagytevékenységű rabbit szeretik, hanem a kitünő tudóst is tisztelik és ugyanazért örömmünneükben sokan osztozkodnak.

*

Rabbinowitsch Sara a »Volkswirtschaftliche Abhandlungen der Badischen Hochschulen« cz. gyűjteményben a következő iratot tette közzé: »Die Organisation des jüdischen Proletariats in Russland« (Karlsruhe 1903). Érdekes történelmi bevezetésében nagy vonásokban ecseteli a zsidók bevándorlását és sorsát Litvániában a Kahal (az antisemiták Kagalja) megszüntetéseig 1840-ben. A Kahal a zsidóság legfelsőbb foruma és vezető testülete volt, mely az idők folyamán a zsidó tömegek elnyomójává nőtte ki magát. A chaszidismus alapjában a Kahal zsarnoksága ellen irányuló népmozgalom volt. A Kahal

a kormányánál keresztül vitte, hogy Salman Schneersohn csodarábbi Sziberiába számüzessék (18 s köv. ll.). A szerzőnő azonban csak másodkézből veheti idevágó anyagát, mert *chazáka* helyett következetesen (11, 15, 18) *chassafát* ír. Sabbatai Zevi Lebatah Zevi lett. Önálló tanulmányon és személyes kutatáson alapszik az első szakasz, az irat dereka, a mely a mohileffi chevrákat ismerteti. A vallásos forma — közös zsinagóga, széfer tóra, kölcsönös támogatás — megmaradt, de tulajdonképen socialista módra modernizált czéhek ezek. A rettenetes nyomor, melyről R. képet fest, túlszárnyalja az európai ember képzetét és érthetővé teszi az orosz-zsidó tömegek kivándorlását, helyesebben menekülését. Az éhség szörnyen pusztít. Az orosz főpap, Pobiedenoszow, maga azt mondta, hogy az orosz zsidók egyik harmada ki fog térni, másik harmada ki fog vándorolni, az utolsó harmad pedig éhen fog elpusztulni. Igaza lehet két harmadnál, csupán abban tévedett, hogy az egyik harmadrész ki fog térni. Az árulók csupán a jobb módúak közül kerülnek ki. Bár csak Mohileffről van szó, biztos, hogy hasonló a helyzet a letelepedési kerület többi nagy városaiban is és e könyvből érthetjük csak meg az orosz zsidóság jelenségeit: a forradalmárokat, a socialistákat, sőt a zionistákat, kik tulajdonképen békés forradalmárok, kik kivándorlás utján akarnak a nyomor elől menekülni. A tiszta zsidó alapon álló chevrák mellett van egy »orosz-zsidó munkás szövetség«, a mely az általános socialista párthoz csatlakozik. Ezt is ismerteti R., még pedig az orosz socialismusról szóló terjedelmes történeti bevezetés után, mely megértéséhez szükséges. A socialista párt programjában a zsidó ploteriatus kérdésének megoldása is szerepel. Az első zsidó socialista ujság Bécsben jelent meg héber nyelven: »Az Igazság« címmel. Jellemző, hogy a »zsidó szövetség« az általános socialista párttal megy ugyan, de a »gazdasági terrorizmust« elítéli (151). Rabinowitsch Sára új és érdekes világot tár fel iratában.

*

A zsidóknak és különösen felekezeti sajtójuknak sürein hányják fel, hogy mindenből zsidó kérdést csinálnak. Igaz-e ez? Részben igaz, részben nem igaz. Igaz a tekintetben, hogy a zsidó organumok oly ügyekről is beszélnek, melyeket az ugandai

néger vagy akár a délafrikai bazuto ott nem keresne, de nem igaz a tekintetben, hogy azok az ügyek a zsidók által nyertek felekezeti ízt vagy szint. Valójában úgy áll a dolog, hogy mindennemű bajban a bűnbak szerepére szemelik ki. A délafrikai háboruért és az orosz forradalomért Ignác felelős. Ezt hirdették az ujságok, sőt az orosz belügyminiszter is.

Az ilyen környüállások mellett csak a pólyás babák vannak meglepve, ha nemcsak a mindenben jeleskedő osztrák szomszédok, egész Bécsország, hanem hazai csatlósaik is azt hirdetik, hogy a magyar obstrukciónak a zsidók az okai. Ha a zsidók obstruálni tudnának, már ezer év előtt találtak volna sérelmet ezer obstrukción. Bizonyára vannak zsidók, kik a nemzeti követelésekért készek obstruálni, de hogy »a zsidók« csinálják az obstrukciót, az oly igaz, mint a legközelebbi husvétkor a fentérintett körök által forgalomba hozandó vérvád. Ime, mi annyit értünk a magas politikából, mint a kakas a bené ódomból, de azért mégis beszéltünk az obstrukción. Bocsánat, sohse teszszük többé, a rossz példa daczára sem, melyet azok adnak, kik a zsidókat minden alkalomra előrán-czigálják és a nagy politikából éppannyit értenek, mint a most időszerü fenntisztelt kakas.

*

Általános a panasz, hogy a lateiner pályák túlszulfolvák és hogy kevés a teológus. A papjelöltek száma tényleg az összes felekezeteknél már évtizedek óta állandóan apad az összes kulturországokban, még Olaszországban és Spanyolországban is. Ilyen általános jelenségnek kétségtelenül általános okai vannak, melyeket nem kívánunk ez alkalommal kutatni. Csupán egy okra akarunk rámutatni, a mely symptomatikus jellegű a mi köreinkben és alkalmas arra, hogy a rabbipályáért lelkesedők szárnyait megszegje és ez a semmiféle körülmények által nem igazolt magas igények, melyeket kis községek is támasztanak. Szép, nagyon szép, hogy a községek egy-egy Mózeset szeretnének lelki vezetőül megnyerni, de hát a tökéletes lények nem teremnek oly busásan. Különben kételkedünk benne, hogy sok rabbi volna ezen a sárteken, melyről a következő minősítési tábla minden rovatát közmegelegedésre ki lehetne tölteni.

Tudakozó iv.

X rabbi ur személye és személyes viszonyairól.

1.	Kora, nős, nőtlen?	
2.	Hány gyermeke van?	
3.	Mi az alakja, külső kinézése, viselete és viselkedése?	
4.	Mi az illetőnek és családjának egészségi viszonyai?	
5.	Milyen az előadási, szónoki és beszélő képessége? Magyar hazafiságát hogyan ítéli meg?	
6.	Tart-e magyar és német szónoklatokat és bírja-e a két nyelvet oly tökéletesen, hogy szónoklatai ezen nyelvekben kifogástalanok? Hangja és kiejtése hibánélküli-e? vagy minő tekintetben kifogásolható?	
7.	Érintkezik-e a társadalomban és hogy? Részese-e állásának megfelelő tiszteletben?	
8.	Békeszerető, népszerű egyén-e vagy surlódásban él hiveivel és a többi körökkel?	
9.	Pörösködő egyén-e, vannak-e ügyei az ottani bíróságokkal és hatóságokkal?	
10.	Képviseli-e egyházát, melynek papja és hogy? Minő viszonyt tart fenn a többi egyházak lelkeszeivel és elöljáróival?	
11.	Nincsenek-e bizonyos szenvedélyei, melyek tulzába mennek? Minő családi életet folytat?	
12.	Az illetőre és családjára vonatkozó itt nem kértett más körülmények?	

Ha van oly tökéletes lény, kiről az itt közölt ivet közmegelegedésre ki lehet tölteni, akkor ő az a férfiú, kit az egész ország lámpással keres, hogy a várva-várt kibontakozást létesítse. Nincs szüksége sem kongruás, sem kongrua nélküli papi álásra. Sőt valószínű, hogy ezért a jó hazafiért, ki oly kiváló jellem és szellem, ügyes és tapintatos diplomata, az európai államok valóságos versengést fognak rendezni: Itt van a balkánkérdés, melyet ki kell gobozni. A gyarmatosítás és világbéke ügye is rászorul a lángeszű és lánglelkű férfiúra. De ha mindezek nem hódítanak meg, a czionizmus kétségtelenül elvinné vezérnek, hogy egy zsidó község vezetése helyett vegye most át a Zsidóország megalkotásának aktuális tervét. Jó lesz tehát, ha ezt a keresett férfit általában felfedezzük és a világnak rendelkezésére bocsátjuk.

*

Herzog Ödön főfelügyelő a magy. kir. államvasutaknál a pályafelügyelet és pályafentartás szakosztályfőnökévé lett kinevezve. A kiváló mérnök, ki tulajdonképi munkakörén kívül a traszirózás és kutfurás terén is elsőrendű szaktekintély és több jeles mű szerzője, e diszes állásra, melynél magasabbat az államvasutaknál hitrokon még nem ért el, 40 éves csendes, a nyilvánosságot mindig kerülő szakadatlan munka utján küzdötte fel magát. Óriási munkaereje és munkakedve nemes előzékenységgel és finom tapintattal párosul és ép ezért jól kiérdemelt előléptetése közmegelegedést keltett mindazon körökben, melyeknek tevékenységét közelről szemlélni alkalmuk van.

ÚJ VESZEDELEM.

A zsidóság hosszú multjában és nagy vándorlásaiban az összes kulturákkal érintkezett. Jellegzetes népélete, befejezett világnézete és első sorban sziklazsilárd vallásos meggyőződése mellett e kulturákkal szemben nem maradt sem passzív, sem közömbös. Adott és vett a szó nem kereskedelmi, hanem kulturtörténelmi értelemben. Sem a hellenista, sem az arabs világműveltség nem maradt mély hatás nélkül, de nem vetköztette

ki eredeti mivoltából. A zsidók felcserélték nyelvüket, megváltoztatták külső életüket, de a zsidóság magva, a vallás és erkölcs, megmaradt régi épségében.

Öntudatlanul ez az ösztön vezérelte a zsidó tömegeket és fejeiket, midőn az európai új kultúra karjai közé vetették magukat, mert nem igaz az, hogy sokan lettek volna a multban azok, a kik a zsidóságot azon hátsó gondolattal vezették volna az új eszmék vonzó körébe, hogy abban megsemmisüljenek. Az európai államférfiak közt voltak ugyan akárhányan, kik a zsidókat azon hiszembem emanczipálták, hogy a szabadság napja biztosabban elégeti őket, mint a középkori máglya, de zsidó csatlósaiuk felette csekély számban lehettek. A zsidóság zöme — bármit hirdessenek *intra et extra muros* — a polgári és vallási egyenjogúságot nem kívánta ősi vallásának lassankénti feláldozása árán kivívni. Tényleg, a sok árulás daczára, a tömegek még ma is érintetlenek, mert az egyéni előnyök vadászai mindenhol és mindenha csak egyesek és nem tömegek.

A széles néprétegeket veszély csak újabb időben kezdi fenyegetni, midőn nem anyagi előnyökkel, hanem szellemi fegyverekkel törnek rájuk, hogy az uralkodó felekezetek számára meghódítsák. Az előfeltételek oly mértékben léteznek, mint az elmúlt korok egyikében sem. A hellenista vagy arabs zsidó felvette magába kora műveltségét, de mellette zsidó vallásos műveltséggel is saturálva volt. Egészen az újkorig általában minden műveltség vallásos alapon épült fel. A nyugot-európai zsidók azonban zsidó-műveltséggel nem bírnak, a biblia, a talmud, a nagy héber-irodalom előttük hétszer bepecsételt könyv. A német zsidók a főiskolákra hétszer annyi tanulót küldenek, mint a többi felekezetek, de saját régi irodalmuk művelők nélkül marad.

A felette fogékony és sokaldalu érdeklődést tanúsító német hittestvér — nemcsak a lateiner, hanem a kereskedő és egyéb pályákon tevékeny is — a divatos könyveket olvassa. Divatossá lesz pedig a legújabb időben sok német könyv, a mely a zsidóságot alapjaiban ássa alá. A tiszta és nyílt antisemita termék veszélyes a zsidókra, de nem a zsidóságra; a tudomány mezében jelentkező, külsőleg sima, látszólag irányzat nélküli »tudományos« könyv a laikus lelkét ejti meg. Well-

hausen, Harnack, Delitzsch többet ártottak a zsidóságnak, mint Stöcker, Ahlwardt és Böckel.

Ha a jelek nem csalnak, nem szórványos jelenséggel állunk szemben. Legújabbban a német zsidótörténet nyert oly feldolgozást, a mely alkalmas arra, hogy a zsidókat multjuk iránt megtévessze. Georg *Liebe* a »Monographien zur deutschen Kulturgeschichte« című gyűjteményben a zsidók történetéről könyvet írt: »Das Judentum in der deutschen Vergangenheit.« A gyűjtemény, a melyben megjelent, népszerű, a kiállítás gyönyörű, az illusztrációk száma nagy, az ár csekély, együtt van tehát minden, a mi a mű elterjedését biztosítja.

A könyv a német zsidóság multját nem az objektív tények alapján mutatja be, hanem azon világításban, melyben a középkori nép és írói helyezték. Zsidó forrás egyáltalában nincs szerző számára, adatait a krónikások, egész és fél antisemita teológusok és jogászok, tudósok és művészek produktumaiból meríti. Az ártatlanul zavart tengernyi zsidóvér, a mely az olvasó lelkiismeretét zavarhatná, őt is érinti, de hát mások is meghaltak, és ezek csak kivételes események voltak. Csak egyszer ütöttek agyon mindenkit, nem többször. A nép nagyon haragudott. A legártatlanabb formában nyugtatja meg olvasóit. Több is veszett Mohácsnál. A nyílt zsidófalás nem oly veszedelmes, mint az alattomos. Az ilyen fajta könyv a laikus zsidót is megtévesszi, mert az egész tenorja a zsidóság lealacsonyítására és lecsekélylésére van berendezve. Az illusztrációk az összes korok gúnylapjaiból vannak összegyűjtve, a legártatlanabb arczczal, mint a művészet példái, lefakszímilézve. Közbe-közbe van egy Rembrandt is, hogy az olvasó valahogy észbe ne kapjon és ne lássa a gonosz játékot, melyet jóhiszeműségével üznek. Ily módon a zsidó olvasó zsidó öntudata is aláaknáztatik és a robbanás el nem maradhat. — A veszély annál nagyobb, mert a zsidóság a meglevő szükséglet kielégítéséről nem gondoskodik.

Chamberlaine, nem az angol miniszter, hanem a német divatos író iskolát csinált. A zsidók nyílt agyonütése barbár dolog, tudományos vivisectióval nemesebb és méltóbb. Az agyonütés pedig így is be fog következni. Ha élni akarunk, nemcsak védeni kell házunkat az ellenség ellen, hanem laká-

lyossá is kell tennünk, hogy abban jól érezzük magunkat. A szu, a mely a zsidó öntudat fáján rágódik, lassan, de biztosan meg fogja őrlni, ha eltávolításáról nem gondoskodunk.

A BUDAI RABBIGYŰLÉS.

Lassan, de szemmel láthatólag halad hazánkban a rabbik egyesülése. Másképp nem is képzelhető. Századok mulasztásait és előítéleteit kell e téren még leküzdeni. Különbö is a rabbikra nagyon is ráillik, hogy ahány fej, annyi vélemény. Néha még több is. Irányt, egyöntetűséget a régi jesibák ép oly kevéssé adtak növendékeiknek, mint a modern rabbiképző intézetek. Praktikus theológiával, a gyakorlati lelkipásztorság kérdéseivel a leendő rabbikat ma sem foglalkoztatják, mintha a rabbinak ma is csak az volna egyedüli hivatása, hogy »ül és kutat«. Csoda-e aztán, hogy e kérdésekben az egyöntetűséget még megközelíteni is nehéz? De még az egyöntetűség szükségessége sem ment át még eléggé a rabbik tudatába, azért sokan vannak a tétovázók. Egy azonban tény: *a rabbik egyesülése felekezeti szükségesség*, mert csak egyesült erővel képesek a hitéletnek a mostaninál nagyobb erősítést nyújtani. Ezt mindinkább belátják, úgy a rabbik mint a világi vezetők, habár egyes rabbik még mindig fényes elszigeteltségben tetszelegnek és kartársaiktól tartózkodnak vagy pedig félnek, hogy lázadóknak nézik őket, mert létezni bátoroknak vagy hivatásuk határozottabb gyakorolhatására egyesülni merészkednek. Hogy a rabbik nagy többsége nem így gondolkodik, eléggé bizonyítja, a Dunántúli Rabbiegyesület hét éves főnállása és az az örvendetes tény, hogy a f. évi augusztus 19. és 20-ik napjain a *budai izr. hitközség* tanácstermében a nevezett egyesület megvalósíthatta legfőbb vágyát és megalakította az *Országos Rabbiegyesületet*, melynek eddig is száznál több tagja van. Buzdító és jó példa volt az orsz. rabbiképző intézet két rabbi-tanárának, dr. Bacher Vilmos és dr. Blau Lajos uraknak még a múlt évi november 1-én tartott rabbiképző jubileum alkalmával írásba adott belépési nyilatkozata. Én ezen lépést nagy horderejűnek látom a rabbiképzést illetőleg, mert a nevezett tanár uraknak itt nyílik legjobb alkalma kutatni és megállapítani, hogy gyakorlati szem-

pontból merre irányítsák a rabbiképzés útját, hogy a rabbiképző-intézet mindig jobban felelhessen meg fontos feladatának. Ép oly jó hatást fog gyakorolni sok nagyhirű és elismert rabbi csatlakozása, még ha az illetők közül némelyek ez idő szerint csupán a csatlakozás és kartársikkal való szolidaritás kinyilatkoztatására szorítkozik is, mert ez bátorítás lesz azokra, kik erre rászorulnak. Nagy dolgokat még most a rabbiegyesülettől nem szabad várni. Elég nagy dolog, ha a rabbikat egybe tudja gyűjteni és tartani. Csak ezt az összetartást sikerüljön megszilárdítani, úgy az egyesület mindazon feladatok megoldására sikeresen vállalkozhatik, melyek ügyköréhez tartoznak.

A rabbigyűlést istentisztelet előzte meg a budai izr. hitközség templomában, melyen *dr. Klein Mór*, a nagytudományu nagybecskereki rabbi tartott mély gondolkozásu, remek beszédet, melynek főtárgya a rabbik országos egyesülésének és az országos izraelita nyugdíjintézet szükségessége volt. Kedves meglepetés volt a hallgatóságra a szónoklatot megelőző gyönyörű héber verses imádság, melyben a szónok mint kiváló héber költő mutatkozott be.

A gyűlés *dr. Schnitzer Ármin* elnöki megnyitójával kezdődött, mely a Dunántúli Rabbiegyesületnek a legutóbbi gyűlése óta végzett munkásságáról számolt be. Nevezetes pontja volt a beszámolóban az elnök azon személyes véleménynyilvánítása, melylyel az *Orsz. Iroda* és az egyesület eddigi viszonyát esetelte.

A gyűlés első főtárgya az *Országos Rabbiegyesület* megalakulása volt. *Dr. Neumann Ede* készítette nagy gonddal, körültekintéssel és tapintattal, az egyesület alapszabályait, melyeket a közgyűlés rövid vita után elfogadott.

Ezután *dr. Venetianer Lajos* olvasta fel tanulmányát: *a magyar zsidók szervezetéről*. Köszönet illeti meg a rabbiegyesület elnökét, hogy e felolvasás megtartására dr. Venetianert felszólította, ki e kérdésben a hazai literátusok közül elsőrendű szaktekintélylyé lett. »A zsidóság szervezete az európai államokban« cz. pályanyertes műve által. Felolvasása megfelelt a hozzáfűzött várakozásnak és kiérdemelte azt az általános elismerést, melyben részesült. A felolvasást az egyesület kinyomtatja és szélesebb körben terjeszti. A szokásos talmudi előadást *dr.*

Rosenthal Tóbiás tartotta fényes dialektikával. Kivánatos volna azonban, meghagyva a »pilpul«-nak a maga jogosultságát, ha a rabbigyüleken nemcsak ily irányu talmudi előadások, hanem a zsidó tudomány más részeiből vett értekezések is kerülnének szőnyegre, »mert nemcsak kenyérrel él az ember« mondották éppen a halákháról a — *talmud* bölcsei.

A rabbi egyesület megbízásából megirt hittankönyvek közül elkészült két munkáról számolt be még a közgyűlés, *dr. Bernstein Béla* tanulmányszámbamenő ismertetést nyújtott *dr. Steinhertz Jakab*nak a középiskolák VIII. oszt. részére nagy szakavatottsággal megirt hittankönyvéről, *dr. Kiss Arnold* pedig felolvasta a távollévő *dr. Eisler Mátyas* jelentését *dr. Lövy Ferencz*nek a középiskolák I. oszt. számára irt bibliai történetéről szóló beható és körültekintő bírálatát.

A budai gyűlés másik főtárgya: »Az Orsz. Izr. Nyugdíjintézet« megalapítása volt. Nem olyan értelemben, mint ahogyan egyesületet megalakítanak és az rögtön meg is kezdi működését. Nyugdíjintézethez pénz kell; még pedig sok pénz. Azt pedig nem lehet határozattal kimondani, hanem elő kell teremteni. *dr. Lövy Ferencz* már két évvel ezelőtt bemutatta alapszabálytervezetét és megokolását a szombathelyi rabbigyűlésen, melyet azóta a rabbi egyesület kinyomatott és a hazai hitközségeknek megküldött. Sok nagy és előkelő hitközség — még pedig pártárnyalatra való tekintet nélkül — bejelentette erre csatlakozását. Erről és a legközelebbi teendőkről számolt be *dr. Lövy* előadó. A budai gyűlésen az ügy újabb stádiumba került. A rabbi egyesület az általa megpendített és vezetett ügyet kiadta kezéből egy *vegyes bizottságnak*, mely rabbikból és világi emberekből országos bizottságot alakít a nyugdíjintézet megvalósítására. A nyugdíjintézet nem vallástörvényi dolog, nem is annyira a rabbik érdeke, mint hitközségeké és nem képezhet felekezeti pártpolitikai kérdést. Nem szükséges, hogy minden hitközség azonnal csatlakozzék hozzá; majd belépnek, ha előnyös voltát megismerik. De egy dolog mulhatatlannul kell hozzá: pénz. Megfelelő alapötke nélkül a kormány nem engedheti meg a nyugdíjintézet működését. Pénzszerzés most az első feladat. Ez nehéz, de nem lehetetlen.

A nyugdíjügy vezetésével *dr. Révész Dezső* balassagyarmati hitk. elnököt és *dr. Lövy Ferencz* rabbit bízták meg.

A gyűlésnek ezen része már nem is a rabbigyűlés keretében, hanem azonkívül mint teljesen önálló és külön gyűlés folyt le. Részt vettek benne a rabbikon kívül hitközségek elnökei és küldöttei is. Általában évről-évre nagyobb érdeklődéssel viseltetik a nagy közönség a rabbigyűlések iránt, melyeknek gyűlései nyilvánosak. Hadd lássa mindeki, hogy ott nem a papzsákról, hanem csakis közérdekű felekezeti ügyekről van szó.

A budai rabbigyűlés is erről győzte meg mindazokat, kik azon részt vettek. Méltányolta is ezt a budai izr. hitközség és talán először történik, hogy valamely fővárosi izr. hitközség megadta azt a figyelmet az ott egybegyűlt rabbiknak, a melyben őket zsidó hitközségek másutt mindenütt részesítik. *Dr. Szabolcsi Izidor* budai izr. hitközségi elnöke az érdem, hogy a fővárosi ez irányu nemtörődőséggel szakítva, a budai rabbigyűlés emlékezetes napja marad a budai zsidó hitközségnek is, mely e tekintetben csakugy megelőzte a fővárosi zsidó hitközségeket, mint ahogyan első köztük régiségre nézve is.

Nagy-Atád.

DR. LÖVY FERENCZ.

TUDOMÁNY.

ZSIDÓ EXORCISMUS.

(Vázlat.)

Kezdetleges felfogás szerint mindenféle betegséget, főleg olyanokat, melyek hirtelen keletkeznek és gyógyíthatatlanok, a démonok okoznak, melyek az emberekbe belebújnak. A beteget gonosz vagy tisztátalan szellemek szállják meg s megfosztják akaratától, gondolkodásától. Az eszelősnek dühöngésében és zavaros beszédében valamely szellem bős cselekedeteit, az epilepsiában pedig annak megszállását látták, amit az elnevezés is kifejez (ἐπίληψις, ἐπιλαμπάνω, héberül פִּזְזָהּ). Hogy milyen általánosan és mélyen volt e felfogás a néphitben elterjedve, mutatják az evangeliumok és az apostolok története, ahol az akkori zsidó nép alsóbb osztályainak gondolkodásmódja tükröződik. Figyelemre méltó már a kifejezések gazdagsága is, melyeket az ördögösség fogalmára használtak: δαιμονιζόμενοι (Máté IV. 24.); ἔχων δαιμόνια (Luk. VIII. 27.); ἡλαίνετο ὑπὸ τοῦ δαιμονίου (u. o. VIII. 29.); πνεῦμα λαμβάνει (u. o. IX. 39., v. ö. Márk IX. 18.); ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ (Márk I. 23., v. ö. u. o. III. 30. és Acta XIX. 16.); πνεῦμα εἰσέρχεται (Máté XII. 45.); ὀχλουμένοι ὑπὸ πνευμάτων (Acta V. 16., v. ö. Luk. VI. 18.). A bűvészpapyrusok ugyane nyelvet használják, bárha nem is oly gazdagok a kifejezésekben. Így előfor-
nak ὑπὸ δαίμονος εἰλήπται (Wessely, Neuē griech. Zauberpapyri 680), δαιμονιοζαμένους és mások (Wessely, Griech. Zauberpapyrus von Paris und London az indexben).

A héber terminus technicus כֹּהֵן kényszeríteni, erőt venni (vmin). »Ez az ördögnek a természete, belebújik az emberbe és erőt vesz rajta« (Szifré Deut. 318 p. 316 b 13, v. ö. 137 b 20; más helyeket Blau 49 a 3. jegyzetben). Az ördögről hasz-

náltatik Luk. 13, 16. e kifejezés kötői (ἦν ἔδῃσεν ὁ σατανᾶς κτλ., v. ö. Acta 10, 38 καταδυναστευομένους ὑπὸ τοῦ διαβόλου), melyhez פִּזְזָהּ a legközelebb áll. Az epileptikus neve פִּזְזָהּ, amivel az ördögösséget általában jelölik. (Schlatter, Geschichte Israels 23. l. 1. j. ezt elnézte.) A beteget vagy valami gonosz, vagy valami tisztátalan szellem, t. i. egy meghalt egyénnek elköltözött, de nyugalomhoz nem jutott lelke, vagy az ördög megszálta, amiért az új testamentomban πνεῦμα πονηρόν = פִּזְזָהּ; πνεῦμα ἀκάθαρτον = פִּזְזָהּ (ellentéte πνεῦμα ἄγιον, v. ö. Acta 10, 38); πνεῦμα δαίμονος, διάβολος = פִּזְזָהּ s hasonlókról van szó.

A démon kiűzését ἐκβάλλειν szóval jelölik (Máté 8, 16. 31.; 9, 34. 38.; Márk. 1, 34. 38.; 9, 38.; Luk. 13, 32. s egyebütt). A párisi bűvészpapyrusban is (125. sor) találjuk ἐκβαλεῖν τον δ. és δ. ἐκβαλλουσα. A héberben csak נָסַח »menj ki« (Meila 17 b; A. Z. 55 b) fordul elő, ennek szintén megvan a görög egyenértéke (ἐξήλε). A démon kikergetése ráolvasás útján történt, görögül ἐξορκίζω (ἐξορκισμός-ból, ἐξορκιστής Acta 19, 13 s másh.) és héberül פִּזְזָהּ.

Már a bibliában is találjuk, hogy a melancholiának oka a gonosz szellem és Dávid hárfajátékával kergeti el a Sántát ijesztő, kínzó gonosz szellemet. A gonosz szellemet Isten küldi s az általa előidézett ijedséget a פִּזְזָהּ szó fejezi ki, melyet még a negyedik században is terminusként használnak az ördögösséget megelőző félelem kifejezésére (I. Sámuel 16, 14—23., v. ö. Meg 3 a l.). Josephus a király eszelősségét a következőképpen írja le: »Sánta pedig mindenféle nyugtalanság és gonosz szellemek kinozták, melyek őt, mint látszik, megfojtani akarták« (Arch. VI. 8, 2). Sára, Raguel leánya, hétszer ment férjhez, de Asmodeus, a gonosz szellem, mindegyiket megölte a nászéjszakán. Istennek anygala (Raphael = Isten gyógyít) megtanítja Tóbiást, hogy miképen üzheti el a gonosz szellemet. »Ami a szívet és májat illeti (a halét), azokat, ha valaki féltől, vagy gonosz szellemtől kinoztatik, ez előtt, legyen az férfi vagy nő, füstölni kell. Akkor nem kinoztatik többé... És ha a nászszakrumba méz, végy a füstölőről parazsat, tégy reá egy keveset a hal szívéből és májából és füstölj. Ha a démon ezt megszagolja, menekülni fog és soha többé vissza nem jő... Midőn pedig a démon megérezte az illatot, elfutott a felső

Egyiptomig és az angyal ott megkötözte.« (Tóbit 6, 8, 17, 18. és 8, 3.)

Josephus korában a megszállottakat szintén oly módon gyógyították, hogy a démonnal valamit szagoltattak. Egy Baaras nevű helységben hasonnevű növény terem. »Ez a gyökér lángvörös színű és este sugárzik. Ha az ember közeledik hozzá és meg akarja fogni, nehezen tartja meg, mert ide-oda mozog és nem áll meg, amíg egy asszony vizeletét... nem öntik reá stb. A gyökér gyűjtésének nagy veszedelmei mellett is, sajátos tulajdonsága miatt, buzgón gyűjtik. Ugyanis az u. n. démonok vagyis a gonosz emberek szellemei, melyek az élőkbe belébuynak és mindenkit, kin nem segítenek, megölnek, ezen gyökér által elűzetnek, már akkor is, ha a beteghez közel hozzák.« (Bellum VII. 6, 3).

»Isten Salamont az emberek üdvére megtanította arra, hogy miképpen kell gonosz szellemeket elűzni áldások és szelleműző formulák által, és ily módon súlyos és veszedelmes betegségeket megszüntetni. Az ördögűzés módjait írásban is ránk hagyta s ez oly hatásos volt, hogy a gonosz szellemek nemcsak hogy eltávoztak, hanem vissza sem térhettek többé. Ez a gyógyítás-mód ránk is maradt és mai napig sűrűn alkalmazták. Magam láttam, hogy földijeim közül Eleázár nevű ember Vespasianus és fiai és vezérei és az egész hadsereg jelenlétében sok megszállottat a szellemtől megszabadított. Ezt következőkép cselekedte: Vett egy gyűrűt, melyben egy gyökér volt lezárva, a melyet Salamon talált fel és megszállottnak az orra alá tartotta, hogy szagolja meg. Ez uton a szagoló emberből a gonosz szellemet az orlyukakon át huzta ki. Ekkor a beteg elesett és Eleázár a gonosz szellemnek megtiltotta, hogy visszatérjen, azáltal hogy Salamon nevét említette és az általa készített szellem-űző formulát mormolta. Midőn a nevezett Eleázár művészetét a jelenlevőknek be akarta mutatni, vízzel telt edényt tett maga elé és megparancsolta a démonnak, hogy szálljon ki a betegből és kiszállása jeléül a vizes edényt lökje fel. Ennek megtörténte után többé senki sem kételkedett Salamon nagy eszében és bölcseségében.« (Antiquitates VIII. 2, 5).

A legrégebb adat az exorcismusról a *rabbinikus irodalomban* Josephus egyik kortársától, Rabbi Jóchanan ben Zak-

kaj-tól származik, ki a templom elpusztulásakor a legtekintélyesebb tudós, a békepárt vezére volt és későbbben a szentély és állam nélküli zsidóság megalapítója lett. Midőn egy pogány azt mondta neki, hogy a vörös tehén használata a varázslás egyik neme, így felelt: »nem szállt még meg téged gonosz szellem? Nem láttál soha embert, a kibe gonosz szellem száll? Igen! Mit teszten vele? Növénygyökerekkel füstölnek alá és körülveszik őt vízzel, mire a szellem ellillan.« Jóchanan ezután megmagyarázza, hogy az a szellem is, melyet a vörös tehén hamujával elűznek, a tisztátalanság szelleme. J. b. Zakkaj tanítványai erre azt mondták: a pogányt elutasítottad gyöngé nádszállal, mit fogsz nekünk felelni? Mire az ünnepelet mester megmagyarázza: nem a holttest tisztátalanít, nem a hintó víz tesz tisztává, hanem Isten törvényt hozott, amelyről nem szabad gondolkozni (Peszikta Buber 40 a, Blau 28). Az eljárás, mely lényegében azonos azzal, melyet Josephus közöl, sajátlagosan a pogány mondja s a rabbinikus elbeszélés azt a benyomást kelti, hogy Joch. b. Z. nem hitt ördögösségben és szelleműzésben. E nézetével egyedül maradhatott. Már R. Akiba (meghalt 132 körül) használja a betegségekről az exorcismus terminusait (A. Z. 55 b, Blau 52) és Simon ben Jóháj »a csodákban kipróbált« talmudtudós a császár leányából kigergette Ben Temalion démonát (Meila 17 b, Blau 30 és Budge 206 s kövv.). E szelleműzés a közzé érdekében történt, mert a császár hálából visszavonta a zsidók ellen kiadott kegyetlen rendeleteit, de magáncélokra az exorcismust nem használták.

A hivatalos zsidóság Palesztinában körülbelül a második század végeig tartózkodóan viselkedik a csodás gyógyításokkal szemben. Előfordulnak ugyan kijelentések, melyek szerint epilepsia és más súlyos betegségek gonosz szellemektől erednek (Blau 18., 3. j.; 30., 6. j.), de az exorcistikus gyógyimódot a talmud adatai szerint is zsidó-keresztény körök alkalmazták. Többször említetik a Szekhanja falubeli Jakob, aki Jézus nevével kigyómarást akart gyógyítani, de R. Jismael nem engedte meg és inkább meghalni engedte testvérének fiát (Tósz. Chullin II., 22.; egyéb adatok Blau 26. s kövv.) Ez nemcsak az evangéliumok elbeszéléseivel, melyek tudvalevőleg számos exorcistikus gyógyítást közölnek, hanem a későbbi keresztény felfogással is megegyezik. Origenes beszéli (contra

Celsus III., 24.), hogy ő maga látta, midőn emberek Isten és Jézus nevének pusztá említésére súlyos betegségből, ördögösségből, és sok más bajból kigyógyultak, melyeket sem ember, sem démon nem tudott gyógyítani. E kezdetleges felfogáshoz a kereszténység részben a mai napig hű maradt, mert a keresztelésnél az exorcismusnak szerepe van (PRE³ V. 695—700.; Hastings I. 811. s. köv.; Winer BRW³ I. 161—165.; főhely a mágiára Acta 19., 13—16).

Hellén-zsidó körökben a Jézus név szintén mint varázsszó szerepelt, ami annál jellemzőbb, mert egy régi mondásba, valószínűleg utólag korrigálták bele. A párisi bűvészpapyrus (3009 s. kövv.) közléséből következtethetjük, hogy miképen hangozhattak az exorcistikus formulák, melyekre az evangéliumokban csak utalás van. Ennek szövege olvasható Wessely-nél (Griech. Zauberpapyrus), Dietrichnél (Abraxas 138. s. kövv.) és Blau 100 s. kövv. E mondás magát »héber«-nek vallja és a keresztény előtti időkből, még pedig görög-zsidó körökből eredhet. Mindenesetre az idevágó újtestamentomi helyek megértésére haszonnal jár. A démon kiűzéséhez éretlen olajbogyó veendő [az olajfa hazája a szentföld és olaj különben is szerepelt a varázslásban] egyéb növényekkel együtt, miközben magikus szavakat mormolnak, melyek között *ıaw*, a héber tetragrammaton *aequivalense* még felismerhető. A szelleműző azt mondja: menj ki (démon) N. N.-ből; oly formula, mely az új testamentumon kívül Meila 17 b is található. Azután czinnlemezre phylakteriumot irnak, melyet a megszállott nyakába akasztanak. A szelleműző szembe áll a beteggel s ráolvasását e szavakkal kezdi: megesketlek a héberék Istenére *Jézusra*, *Jabaiare* stb. Az Isten jelzői főleg a bibliából vétettek, mint Blau részletezi és kimutatja. Rövidebb, de hasonló exorcismus található ugyanazon papyrusban 1255. s. kövv. sorok.

Az antik kultúra letűntével a népszerű babona fejlődött ki és az exorcismus a zsidóságon kívül törvényes gyógymód, vallásos eljárás lett. Az általános áramlatnak a zsidók sem állhattak ellent és a talmud utáni korból származó pseudepigraphikus mű Pirké R. Eliézer az új testamentom hangján beszél a következő helyen: »Hasonlat. Ha az emberben gonosz szellem tanyáz, cselekedeteit saját akarata szerint intézi-e? Szavait saját tudomása szerint mondja-e? Mindent,

amit tesz, a szellem akarata szerint teszi, mely reá jött« (c. XIII. elején).

Hogy a »Dämonenbeschwörungen auf babylonischen Thongefässen des Königlichen Museums in Berlin« (Wohlstein, Berlin 1894; Stübe, Jüdisch-babylonische Zaubertexte, Halle 1895) ide tartozik-e, nem dönthető el a szöveg homályossága miatt (v. ö. Blau 136). A mysticismus minden időben mint alsó áramlat létezett, alsóbbrendű jelenség volt és csak a 13. s következő századokban jutott felszínre. Mig az arab kultúra maradványait ápoló Spanyolország és a tőle függő Dél-Franciaország és Itália tágas körben állt ellen a babonának, így az exorcismusnak is (l. pl. Jakob Anatoli, Malmad, Lyck 1866., 68a és 184a ll.), addig a műveletlen és mystikus tanoktól áthatott német zsidóság más babonás szokásokkal együtt az exorcismust is átvette a kereszténységtől. »A jámborok könyve« 462. §. így szól: »aki egy megszálltat akar gyógyítani, mondja kilenczszor a mondatot, mint ezt Németországban teszik, hol kilencz csomót számlálnak, vagy kilencz-féle fából vagy répából való pálczákkal gyógyítják, melyeket a betegre akasztanak« (Güdemann Culturgeschichte I. 216. és 205.; v. ö. 202.)

A középkor végén sőt az ujkor első századaiban is a kabbala mindig mélyebben hatott a kedélyekre, aminek természetes következménye a babonáság és ezzel kapcsolatban az exorcismus elterjedése volt. A *רע קדש* (Fürth 1696 végén) egész szabályszerű démonüzést beszél el és chassideus körökben e tévhit még ma sem szűnt meg, aminthogy mind az árja, mind a sémi kulturnépeknél, még inkább pedig a természeti népeknél virágzik. Említésre méltó, hogy a héber proselyta régente a keresztelésnél nem exorcisáltatott (PRE³ V. 696., 35 sor). Másrészt Curtiss elbeszéli (152 l.), hogy néhány évvel ezelőtt Palesztinában egy nőt exorcisáltak, mely alkalommal a felszólított gonosz szellem azt felelte a szelleműzőnek, hogy ő egy 12 évvel ezelőtt Nablusban (Szichem) agyonütött zsidónak szelleme, ami megerősíti azt a fönt említett felfogást, hogy a gonosz szellem valamely elhunytak, főleg gonosz vagy agyonütött embernek nyugodni nem tud lelke.

Irodalom. *Winer*, *Biblisches Realwörterbuch*³ I. 161—165; *Prot. Real-Encyclopädie*³ V. 695—700; *Hastings*,

Dictionary of the Bible I. 811—813; *Blau L.*, Az ózsidó büvészet, Budapest 1898; *Wessely C.*, Griechische Zauberpapyrus von Paris und London, Wien 1888; *ugyanaz*, Neue Griechische Zauberpapyri, Wien 1893; *Dietrich A.*, Abraxas, Leipzig 1891; *Alexander W. M. Menz.*, Demonic possession in the New Testament, Edinburg 1902. (Az új testamentom idevágó részéről a legkimerítőbb monográfia). Az exorcizmusról általában felvilágosítások találhatók: *Tylor E. B.*, Primitive Culture (több kiadás, németül is); *Lehmann A.*, Aberglaube und Zauberei, Stuttgart 1898; *Budge W.*, Egyptian Magic, London 1899; *Strauss D. F.*, Leben Jesu, 4. kiadás, Tübingen 1840.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

ZSIDÓ MARTYROK.

(Vége.)

Ahelyett, hogy Izrael szétszóródásának végzetleges eseménye számalmat ébresztett volna azon nép iránt, amelynek körében az idegenek szeretete törvény számba ment, a gyönge és összetörött Izrael a fejedelmek, az egyházfők és a néptömeg kapzsiságának áldozata lön. Fejadó, tartózkodási adó, türelmi adó, vásárpénz, ezer büntetés váltságdíja, a zsarolás szenvedelmének hangzatos és szomorú nevei. Ide az arannyal való zsidó! már a Tanchuma is eme jellege miatt panaszodik és imádságaink hemzsegnek a sóhaj ama kifejezéseitől, amelyek az önkényes megadóztatás keserveit ecsetelik. Ábrahám b. Sámuel, Eleasar b. Jehuda, Gerson, Simeon és mások a végtelen nyomor miatt zokognak imáikban, amely népüket e fosztogatások révén éri.

Pedig a néplélek a középkor hajnalderengésén még nem volt a gyűlölet mételvétől megfertőzve. Szíriában, Franciaországban a zsinagógákat sok más vallású látogatója: zsidók és keresztények látogatják egymást, együtt étkeznek, együtt vigadnak. Ám a fanatizmus örögi művét fényes sikerrel tetőzi be. Hildebranddal a szerzetesrend Európában uralomra vergődik, s ezen idő óta törvény és szokás a zsidóságot a megvetés legalsóbb fokára taszítja. »Szidalom az eledelünk, gúny az italunk, sarokban ülünk, akár a hamis eskü ért tanuk, hallgatjuk a

bántalmazást, és nem felelhetünk.« Így sóhajt Abenezra. Gúnyolják őket a messiásban való hitük miatt: »A ti messiások jaja lassan érkezik — így kiáltanak felém az esztelenek — én vagyok a világba üldözött, a hiába reménykedő.« Zokog Izrael költőinek lantján a bánatos húr. Hitükben akarja őket az elnyomás és a gúny megingatni — és ahol erőszak és kaczagás és szidalom nem használ: a bántalmazó tettektől sem igen riadnak vissza. Zsidó templomokat lerombolnak, az egyházi szertartások végzése szigorú büntetéssel sújtatik, kényszerrel viszik a zsidókat a keresztelő medence alá, mint Spanyolországban a 694. évben, Konstantinápolyban a 722. esztendőben. A Koránnak hívei is a kilenczedik évszázad óta kényszerrel viszik a zsidókat az izlámba. Különösen véres üldözés napjai érik őket Chiwi Balki idejében Arábiában, Afrikában és Spanyolországban. És ezeknél az embertelen üldözéseknél gyalázatos szerepet vesznek a delatorok, és a kitérő zsidók. Alacsony bosszuvágy, sértett hiúság, pénzvágy vezeti ezeket a sötétlelkű alakokat arra, hogy népük vére és szenvedése száradjon kárhozott lelkeiken. Anyámnak gyermekei haragszanak reám — mondja az Enekek Éneke — ezek azok — véli Tobia b. Eliezer — a gonosztevő zsidók, akik elleneseink vérpadjára visznek bennünket. Amitai, Elia b. Semaja, Maimonides, Benjamin b. Abraham hasonlóképen telve vannak panaszszal a kitérő, áruló zsidók miatt. A négy száz évvel elelőtt élt Benjamin Hélévi egyik költeményében azt énekli, hogy a megváltás harsonája akkor fog felriadni, amikor a góg és a bálványimádás és az árulás reménytelen járnak majd a nagy világban. Ezeknek az áruló kitérő zsidóknak köszönheti a zsidóság nagy részben a gyermekgyilkosság, az otyafertőzés, a kútmérgezés undok meséjét; ők vezetik nyomra a kémeket, akik zsidó könyvek és kéziratok után kutatnak, hogy a bölcsek szellemi termékeit megtizedeljék, cenzura alá vessék és tűzhálálra itéljék. Angolországban, Francia és Németföldön — abban a korszakban, amikor az ököljog, a boszorkánypörök, az istenítéletek és az eretnekégetés virágoznak, — a zsidó árunak tekintetik, és egyik kézből a másikba vándorol. Fejedelmek, királyok, egyházmagyok követelik Izraeltől a hitüktől való elszakadást, és patakokban ömlik a vér, ha ellenkeznek. De a hűségnek ezerszeres visszhangja kél a zsidó ajkáról minden

ilyen kísérlettel szemben. »Isten óvjon meg bennünket a gyalázattól, hogy megtagadjuk az Egyetlent, hogy hitünket elhagyjuk, hűségünknek megszegjük.« És a zsidó kegyelet »szenteknek« nevezi azokat, akik hitük miatt vértanuhalált haltak. Mindenki kötelezve volt érettség gyászt tartani, és a vértanu özvegyének meg lett hagyva, hogy Istennek és a halottnak tiszteletére özvegyi tisztét ez életben többé soha le ne vesse. Amikor az első keresztes hadjárat idejében a csőcselék Mainzban a zsidókat halállal fenyegette, ha föl nem veszik a keresztiséget: összegyülekeztek a zsidó férfiak, hitveseiket és gyermekeiket megölték, azután pedig ők maguk is a halálba mentek. Jechiel b. Ábrahám sirva kiált föl: »Mikép a sár: úgy vagyok összetaposva, üstnek tüzeiben megpörkölvé, mint a szalma kicsépelve, miképen sajtóban megtiporva.« És ha ez a sóhaj pusztán kép, szóról-szóra, betűről-betűre valóság Eleazar Zion költeményének ecsetelése: »A te hivedet óh Isten! megkövezik, elégetik, megfojtják és megkinozzák, kerékbe törik és fölakasztják, élve sirba viszik, sirba hozzák. Látom, amint szemeiket kifurják, kezeiket levagdossák, a borsajtó alá teszik őket, összetaposják, megfullasztják, szétfűrészelik a te hivedet Isten, csacsogó vén asszonyok és fiatal delatorok szavára a zsinagógákat idegen templommá változtatják, a zsidó temetők sarköveit lerombolják, könyveket rabolnak, égetnek.« A babona és az ördöghit rémségeket szimatol a legegyszerűbb zsidó ünnepségekben. Egyszer egy temetésről érkezik haza a zsidó gyászmenet — és az utbaeső folyóban a szertartáshoz hiven megmossák kezeiket: a csőcselék ezért reájuk tör, és megöl közülök sokakat: nyilván azt hitték, hogy megmérgezték a folyót. A szárazságnak, a rothadásnak, a jégesőnek, az üszőknek egy-egy okát a zsidó az okozója. A XI. században Franciaországban, Olaszországban, Cseh és Görögországban ömlik patakokban a zsidóknak vére. Az 1010-évből a francia zsidók azért halnak vértanu halált, mert egy szerzetes azzal vádolta őket, hogy az orléansi zsidók a szultánnak elárulták a kereszténység terveit. Hét évvel később Rómában zsidókat fejeznek le földrendés előidézése miatt. Ebben az időben üldözik ki őket Oroszországból is. Az első keresztes háboru idejében kitérésre szólítják fel a zsidókat. Mivel ellenkeznek: vérüktől megáradnak a folyók. Izsák b. Dávid és Uri, mainzi lakosokat erőszakkal keresztvtv

alá viszik — mire ezek hazatérnek otthonukba: először hitveseiket és gyermekeiket küldik a halálba, azután ők maguk választják inkább a halált, mint más hitet. Wormsban ebben az időben halnak vértanuságot: Lévi b. Sámuel és fivére Simon kohániták, Chakim fiaival, Sámuel két fiával, Salamon, Méir, Jechiel, mindhárman hitves és gyermekekkel, Mózes, Izsák 8 fia, Kalonymos, Izsák Ábrahám b. Sámson és felesége, Sámuel és leányai, Jakob. Leviták közül névvel nevezetnek: Jehuda és fia: Mózes, Eliezer és neje, Aser gyermekeivel, Izsák és fia Aser, Jakob és Sámuel mindannyian hitveseikkel és gyermekeikkel egyetemben. Aser sajátkezüleg ölte meg öt fiát, Egy Czippora nevű öreg asszony és fia Izsák lemészároltatták magukat, azonkívül 44 asszonyról és leányról van tudomásunk — azon számtalanon kívül, akik családjaikkal együtt haltanak — továbbá 70 családőről, 140 családról, akik Gottfried pusztító hadseregének csatabárdjai alatt hulltak el. Az 1107. évben Lucena zsidóságát akarták arra kényszeríteni, hogy a turbánt öltse magukra; 1111-ben a cseh zsidókat üldözik halálba, egynehány évvel később Kiewben van véres zsidóüldözés. Az 1146. és 1147. évben a második keresztes hadjárat rémségei érik a zsidó hitközségeket: Kölni Simeonnak a fejét hasítják ketté, a Speyeri Minnának füleit és hüvelykujait levagdossák, a kölni zsidókat számkivetik. Pedig Clairvauxi Bernát védelmébe veszi őket. Blois-ban a vérvád babonája miatt harmincegy zsidó vértanu, közöttük tizenhét asszony lép máglyára, és meghalnak az »Oleni Lesabéach« énekével ajkaikon. Az 1179. év őszén Boppard hitközsége áll vértanuságot, és Jehuda rabbi hulláját egyik városból a másikba viszik kerékhez kötve. 1197-ben a fanatikus hordák Erfurt zsidóságát marcangolják halálra: keréketörés, tűzhalál napirenden. Egy szombati napon férfiakat, asszonyokat gyermekeikkel együtt felkoncolnak. Trithemiusnál olvassuk, hogy az 1236. évben Fuldában a zsidókat gyermekgyilkossággal vádolták; a vétkeseket malomkerekek közt őrlik meg. Az 1234. évben egy folyóba fult gyermeket találnak; december 10. napján ezért máglyára viszik: Eliezert, feleségét és gyermekeit, Sámuel és fiait, Eljakimot és hitvesét: Minnát, Simsont és hitvesét: Rachelt, Áront és feleségét Rebekkát, Bunát fiával és a nemeslelkű Hannát; gyermekeket ölnek meg anyjuk ölben. Mindezzel a csőcselék

még nincsen megelégedve: tíz férfit megragad, megkinoz és azután halálra ítélik őket. Franciaországban ugyanebben az időben hatezer zsidó szenved vértanúságot. Üldözik mindenütt a talmudot; Párizsban, Maimuni műveinek elégetése után 40 nappal, 1200 talmudpéldányt égetnek el kommentárjaikkal együtt. — »Nincsen könyvem tanulásra — így írja egy francia rabbi — Rottenburgi rabbi Méirnek — szorongatóink elrabolták tőlünk összes kincseinket.« A kitért zsidó *Dunin* kieszközlí, hogy vallásvitatkozásra hívják fel a zsidókat, és 1240. június 25-én, a zsidó tudósok vallásvitára állnak Párisban. Végtelen szenvedés az ára az ilyen vitatkozásoknak. 1239-ben a vörös herceg rendez a Bretagneban hajtóvadászatot a zsidókra; 1246-ban Saragossában van vérfürdő, 1255-ben a francia zsidók szenvednek leirhatatlanul. Az 1254. év meghozza a francia inquisitiót. 1260-ban Angliában szenvedí Izrael a kintatások különféle nemeit. Az 1263. év július 20-án R. Mózes ben Nachmannak kellett Barcellonában nyilvános hitvitát állnia a kitért Dominikánus Pál baráttal, — a rákövetkező évben Péter de Janua ír a zsidó tévelygések ellen. A gyermekgyilkosság vádja alatt 1285-ben a müncheni zsidók szenvednek, és 90 ártatlan ember lép máglyára és hal meg a »Halljad Izrael« jelszavával. Bajor és Frankhonban a Rindfleischchról elnevezett üldözés zsidó vérrrel festi meg az országutakat. Königshoven százezerre teszi a vértanu zsidók számát. Szerdán: június 25-én Rothenburgban 250-en halnak meg, a többiek négy héttel későbben, kedden: július 22-én halnak meg; az anyák gyermekeiket szorosan keblükhöz kötötték, és együttesen haltak meg. Mergentheimban, Neuenmarktban, Bamberg és Ambergben az üldözött zsidók önként rohannak gyermekeikkel a tűzhalálba. A XIV. században északi Spanyolországban és délfrczia földön a pásztorüldözés szedi véres áldozatait; 110 zsidó hitközség pusztul el Lauguedoc és Navar-tában. Az 1348—1350-ig tartó fekete halál, amely nyugot Európát pusztította, az elzászi, rajnamelléki, svájcei és proven-cezi zsidóságnak kárhozata, réme. Ők a fekete halál földézői. Rájuk rohan az elvakult csócselék: halál a sorsuk. Chilonban egy zsidó enged a kényszernek: fölveszi a keresztséget; de azután fölguyítja házát, a lángokba rohan és onnan kiáltja: »Mint zsidó halok meg!« Az 1391. év a spanyolországi zsidók

gyászéve: Sevillában fölguyjtják a zsidónegyedet; hét ezer zsidó család szenved tűzhalált, de hitét el nem hagyja egy sem. Julius 9-én Valenciában hangzik fel a gyilkosok halálordítása. Ezer családapát kinhalállal ölnék meg. 1435-ben Fra Vicenca Castiliában vezetí körül gyilkos seregeit: szülők inkább megölik gyermekeiket, mintsem hogy más hitre térítsék őket. Végre az 1492. év a nagy spanyol kiűzetés szomorúságos éve. Majorca, Szicilia, Sardinia zsidó kivándorlókat lát. Ezrével pusztulnak el éhségtől, szomjúságtól gyötörve az uton. Gyászmenet, véráldozat, kinhalál, máglyalobogás mindenütt, ártatlanok halála ország és világszerté, de százezrek között csak elvétve egyesek, akik minden üldözés daczára elvetnék maguktól apák hitét. Beszédes, szemrehányó, kárhoztató tanítás ami napjaink hűtlenjei számára, akik olyan könnyen, rangért, címért, vagyonért gyáván és hűtelenül és jellem nélkül futnak zászlóink alól. A középkori zsidó üldözések a zsidó martyreszmét vándorutján a messiásczél ideálja felé viszik. Maimonidesnél jut legfőbb érvényre a zsidó öntudatos martyrgondolat, aki törvénybe igtatja, hogy nyilvánosan megszegni e vallástörvényt zsidó-üldözések idejében olyan bűn, amelyet halálos veszedelem közepette sem szabad elkövetni. A szeretet, az igazság messiás-hitét kell a népek között szenvedéseinkkel megerősíteni. Azért láthatják mindenek, hogy mi türelmesen várunk, reménykedünk, és nem kételkedünk benne, bátorságunkat el nem vesztjük — de kitartóan hiszünk az irás idejében: »Legyetek erősek, és legyen erős a ti szívetek, ti akik az Örökkévalóban bizakodtok. A ki bennünket ez állapotban lát, az csudálkozik rajtunk és balgáknak tart bennünket, mert nem tapasztalta azt, amit mi tapasztaltunk, és nem tud olyan erősen hinni mint, a hogyan mi tudunk«. Igen! a zsidó martyreszme a zsidó hivatás legfényesebb bizonyítéka. És ha annyiszor fölvetik a régi kérdést. »Mi az ami a zsidóságot annyi időn át életben tartotta — míg az óskor annyi vallásból misem maradt meg? — akkor megdicsőült tekintettel vethetjük fel válaszképen mi is egy kérdést: Mi az, ami más vallásokat elpusztított? Nem egyéb, mint az a mélyebb erkölcsi tartalom, amelyet a régi népek későbben ismertek fel mintsemhoggy vallásukat birták: ez a későbben fölismert erkölcsi tartalom elpusztította vallásukat, mint a rómaiaknál, avagy a görögöknél. A népek saját

szelleme szállott harcza vallásuk szellemével. Az eleven erő kettéveszíti a holtat. És ez az örök élet rejtezik a vértanuk hitvallomásában: »Egy az Isten!« Máglyán tűzhalálban, földön és égbén, poklokban és irtózatban örök igazság: »Egy az Isten!«

Koldus a népek között Izrael, ha külső sorsát tekintjük a történelem hullámzásaiban — de király a nemzetek között, ha belső gondolatvilágának harmonikus, egyenletes nyugodalmát vesszük tekintetbe. Mindent elveszített: hazát és önállóságát, templomát és ősi otthonát — mondjátok, hol van az a nép, avagy az az összeség, amely nemzeti létének sírján tul is fönnmaradott volna, és szétszédelve a föld kerekén, daczolni tudott volna az idők viharaival, és a lelkének lelkéből nem rázott ki egy álmot, egy ábrándot, egy hitvallomást soha semmiféle erő, semmiféle változás? Hát miből van megalkotva ez a faj, a melynek ilyen mondhatatlan, irthatalatlan a léte? Vasból vannak-e az inai? érczből-e a teste? száz feje van-e, mint annak a mesebeli szörnynek, amelynek mindegyik levágott feje helyébe másik, ujjabb nő? Kiontott vérenek tengere tanuskodik arról, hogy az ő testét is meg lehet ölni; martyriumkönyvei zokognak arról, hogy gyöngé volt a gyöngék között is; imáinak busongó melódiája sikongva hirdeti, hogy mint az ártó vadat, úgy pusztították mindenkoron — és mégis a vele egykoru, nálánál sokalta hatalmasabb népek közül egyedül Izrael maradt meg hivatásának teljes és csorbítatlan tudatában. Hol van ennek a rejtélynek a kulcsa? És Izrael követője mint egy győzelemben és sujtoló csapásban szilárdvá válott pajzsot emeli magosba a két törvénytáblát és azzal felel a kérdésekre: »Enyém az Isten! ez az én életem titka! Ez az én kincsem — népek és nemzetek! Szánjatok csak, nevesetek csak rajtam, — ez az én boldogságom. Olyan drágaságom ez énnekem, amelynek értékét egyedül én tudom megbecsülni, mivel csak én tudom, hogy mim volt ez a kő énnekem. Csellengő, iramlatos minden jelenség a nagy világon, ezt én mondom, az öreg Izrael, aki trónusokat láttam összedőlni, és csillagokat láttam elborulni, akinek a történetébe olyan népnevek vannak följegyezve, amelyekről ti halandó nemzetek alighogy hallottatok, — én velök éltem, harcoltam ellenük; az ő nevük ma a pornál is semmibb, de én még tovább küzdök és harcolok. Nekik köből való bálványaik voltak, és ezekben a bálványokban nem lakott

szellem — az én törvényem is köből van, de benne eleven szellem lüktet, az ő Istenük nem tudta őket megvédeni — mivelhogy! enyém az igazi Isten. »És így lett zsákmánynya Edom, és így en alázta meg Széirt ellensége, de én a régi hatalommal állok.« A régi hatalommal. Mivel az én erőm nem a fegyveres kéz és nem a győzelmes jobb, és nem az élesrefent kard, és nem a czélbalövő tegez: az én erőm az Isten, az én lobogóm az Isten szelleme, vérttem az Isten törvényéhez való hűség. Látjátok! az aranyomat el tudtátok venni tőlem, a házaimat is összeperzselte a láng Kergetni tudtatok, kinozni tudtatok, máglyára vittetek — de az én Istenemet el nem vehettétek sohasem. Tűzbe dobtátok magát a törvényt is, bölcseim írásait — hiu erőlködés! A papir, a pergament, az írott lap pernyévé zsenyedett — de enyém az Isten! a szellemet nem járja át a kard, nem emészti meg a tűz, határa maga az örökkévalóság. Óh, van nékem egy mámorító diadal-mam az én csüggedő elhagyottságom közepette: az, hogy az én törvényem nélkül ti sem tudtok élni. Kölcsön kértétek tőlem, s én szivesen adtam; sallangot raktatok reá, s azt mondtátok, hogy más a ti törvényetek, — mit törődtem én azzal, ha az én napom másnak is világít, s ha a káprázószeműek azt hitték, hogy két külön nap ragyog az égnek boltján? Jártam örvények fölött; tanyáztam oroszlánok bömbölése között; ittam a keserűség poharából mérget: a gyermekeim félénken öleltek át, a hitvestársam ott a középkori zsidó templomokban, amelyeket vérszomjas tömeg vett üvöltő fenyegetéssel körül, sírva készült a halálos órára, — és én fennen hirdettem a vallomást: enyém az Isten! és nem tettem le a zsolttárok könyvét a kezemből, és buvárkodtam éjjel és nappal a törvénykönyvben, és inkább a halált választottam, mint más hitet. Csókkal csítítottam síró kis fiam, akit korán megtépett az utcagyerközcök gúnyja és ütőköve — odaültem vigaszul a törvénykönyv mellé, elővettem az apám talmudmelódiáját és úgy oktattam: Miénk az Isten fiam! övök a gyűlölet, a káromlás, a szeretetlenség — de te azért csak szeressed felebarátodat, mint tenmagadat, mivel ez ennek a törvénykönyvnek az egész alapja. Szeressed azt az otthont, amelyet az emberek hazának neveznek, ha kiűznek belőle, akkor is szeressed, a nyelvét el ne feledd, mert egyszer születik az ember, és hazája is csak

egy van. Légy jó a gonoszokhoz, éppen azért, mert azok gonoszok tehozzád! Vándor embert ha látsz, aki éhezve áll meg küszöböd előtt, ne kérdezd, hogy hívják Istenét, szegi neki kenyerebből; a te apád is vándorbottal bujdosott; árva gyermeket ha zokogva otthont keresni látnál — szorítsál helyet az asztalodnál néki — úgy! úgy! szorosabbra kicsiny testvéreiddel, és mondd neki: enyém az Isten! nálunk otthon van az Isten! a lelked kincseit ne tartsd meg önmagadnak, hanem tanítsál, ha majd tanítani fogsz tudni, oktassál, ha vilárosságra léssen szükség, légy azon, hogy a jók, a nemesek közé tartozzál, s ha úgy éreznéd, hogy a tiéd az igazság, hirdessed: enyém az Isten! jőjjetek, adok az én hitemből mindeneknek, s ha majd kicsiny gyermekeim, én édes kis fiam, szöske kis leányom, akiknek feje ölemben nyugszik még ma, ha majdan én már nem leszek, ha arczczal fordulok a falnak, és pihenni vittetek engem, ha majdan édes anyátok is porlik majd a hant alatt, elalszik hűséges szemének sugara, — majd jőjjetek ki a sírhantunkhoz, mosolygó tavaszi hajnalidőben, avagy altató, őszi alkonyatkor: álljatok meg ott künn a temetőben a mi két sírkövünk előtt; óh a gyermek szive előtt az is két kőtábla, két törvénytábla, kulcsoljátok össze két kezetek, és tegyetek ottan vallomást nékiünk: Édes apánk! édes anyánk! miénk még az Isten! lelkünkben van a törvény, és hívek vagyunk hozzá, nem adtuk cserébe semmiért sem őseink hitét. . .

Gyermekregék, gyermekálmok suhannak el emlékezetemben. Mintha bölcsöm dalával lenne telve ez a város: látok ismerős ismeretleneket, ismeretlen kedveseket. Talán szülőházam meseszavai elevenednek föl bennem. Az ifjuság reményei, amelyekről könnyes szemekkel regélt apám; a tűnő boldogság ragyogásai, a mikről szólott hozzám: a csillogó szemü gyermekhez, édes anyám. Regéket hallok az Avas bűbájos szépségeiről. Künn a csöndes zsidó temetőkertben nyugszanak az én jámborlelkületű őseim, akik martyriummal nevelték gyermekeiket, s örökbe hagyták nekik is a szent sóhajtást: »Egy az Isten«. A régi istenházában könyvelábadt szemmel mutogatta szülém az ősök,*¹⁾ az apák imahelyét. Ott játszadozott ő is

¹⁾ Jelen munkát szerzőjének édes atyja: *Dr. Klein Mór* nagybeeskerei rabbi; édes anyja: *Kiss Erzsébet*, néhai *Dr. Kiss* miskolczi orvos és hitközségi elnök leánya.

gyermekálmokkal. Ott hirdette először Isten igéjét. Az új templomot is ő avatta az »Egy az Isten« jelszavával. Itt alapított otthont: itt aratta hivatása első babérjait és küzdelmeinek első csatkozásait. Itt lett rabbi és tanító Izraelben. Itt alapított otthont és elszakadva innen. évről-évre borús és örömteljes szívvel, az ifjúkor varázsemlékeitől eltelve jönek apám és anyám e csöndes sírhantokhoz — és ime a késő unoka is eljött ma kegyeletes szívvel, hogy hűséges lélekkel hirdesse e régi, örök és szent sóhajtást s regéljen egykori szenvedésekről. — Mindörökkön egy az Isten!

Az üldözések története megújódott a századok forgásában sokszor. A zsidót üldözték, a zsidót bántották, a zsidó sirt; aztán újra fölemelték, glóriát fontak feje köré, törvénybe ígtatták egyenlőségét; — a fölvilágosodás napja elküldte sugarát a birodalmakba, a szabadság géniusa hatalmas erővel rázta össze a kockaköveket igazságos jobbáiban, és a jog-egyenlőség fehér színével ejtette le a földre. . . és bár a közepkornak borzalmi napjainkban is véres iszonyattal ujhodtak meg Kisenevben s Romániában és újra vértanuságot szenvedett a mi fajunk hite, vallásos meggyőződése miatt, bár még mindig sok és nagy okunk van a fájdalom gyászra, mégis mi nem szüntünk meg bizakodni az emberszeretet eljövendő országának messiási győzedelmében.

Budapest.

DR. KISS ARNOLD.

EGY ÉRDEKES TARGUMTÖREDÉK A GENIZÁHBÓL.

Már igen korán fejlődött a rítusokban az a szokás, hogy a nyilvános istentisztelet alatt nem csupán a tóralekeziót kísérték a targummal, hanem a haftóra felolvasásával is kapcsolatban maradt a *Jonatan* targum megfelelő szakaszának felolvasása.¹⁾ (Csakhogy a *tórafelolvasás* után a talmudban előírt תרי"ג תורה-ot²⁾ az aramnyelvű targumon kívül már igen korán a nemzeti nyelven tartott fordítással azonosították. Azt akarták, hogy a közönség értse az Írás szavát. Hangoztatták, hogy az aram

¹⁾ A Vitry Machzor ezért hozza a targumot.

²⁾ Berákhót s a s máshol.

IRODALOM.

JEWISH ENCYCLOPEDIA IV.

(New-York és London 1903, Funk and Wagnalls.)

A kiadók ígéretüket, hogy 1905. december haváig az egész művet kinyomatják, komolyan veszik és valóságos amerikai gyorsasággal haladnak előre. Az idén már 2 kötet látott napvilágot és még egy kötet akkorra, midőn e sorok megjelennek, kikerül a sajtó alól, mert szeptember elején az V. kötet utolsó lapjaiból láttunk korrekurát. A IV. kötet Dreyfussal, az V. pedig G. vége felé jár. Bár a cikkek tömöttebbek, mégis sok tért követelnek: 5 kötet csupán 7 betűt ölel fel és most már biztosra vehető, hogy 12 kötet nem lesz elegendő a teljes anyag számára. Ezt a körülményt azonban inkább előnynek tekintjük. A fő nemesak az, hogy a mű elkészüljön, hanem az, hogy jó és kimerítő legyen. A nagy erélynél, melylyel rajta dolgoznak, a végső határidő legfeljebb egy évvel fog kitoladni.

A műről annyiszor adtunk hírt és az első három kötetet oly bőven ismertettük, hogy a jelen kötetnél megelégszünk az érdekesebb és terjedelmesebb cikkek összeállításával, melyből egyszermind kitünik, hogy a kiadók gondja mindenre kiterjed. Szempontjaik gazdagsága meglepő és nem hisszük, hogy e tekintetben hasonló vállalat mögött maradnának, sőt valószínű, hogy valamennyit túlszárnyalták. A leggazdagabban természetesen ebben a kötetben is a legtagabb értelemben vett történet van képviselve. Azon históriai személyek, melyek a zsidósággal vagy irodalmával összeköttetésben állottak, külön cikkeket kaptak. Sok kitért zsidót történelmi életre kelt a zsidó encyclopaedia. Nem egy közülük szerzett bajt egykori hittestvéreinek, de most békében huzódik meg valamelyik nevesebb rabbi

mellett. Feltűnő, hogy milyen sokan vették fel a Christiani nevet, mintha emlékeztetni akarták volna az embereket hajdani zsidó voltukra, vagy szükségét érezték annak, hogy keresztény voltukat azonnal tudtára adjanak mindeneknek, hogy keresztény. Kérdés, hogy a született keresztények viselték-e ezt a cognomen? Most a név nem ritka. A kitértekről egyébiránt külön cikk szól, épígy a zsidóság és kereszténység viszonyáról. De nem bocsátkozunk a részletekbe, az olvasó maga ítélhet a következő listából.

Chazars, Ceese (turó), Chemosh (moabita isten), Cherethites (keréthi upeléthi), Cherub (illusztr.), Chess (sakk, illusztr.), Chicago (ill.), Child, Childbirth, China (ill.), Chmielnieki, Choir (kórus), Cholera Asiatica, Chorin Aaron, Chorin Franz, Chosen People (kiválasztott nép), Chovevei Zion, Christian, Christianity in its relation to Judaism, Chronicles book of, Chronogram, Chronology (nagy cikk), Church Councils, Church Fathers, Cincinnati (ill.), Circumcision (kimerítő cikk), Classical Writers and the Jews, Clementina, Clerical Errors, Cleveland (ill.), Climation (akklímálás), Coat of Arms (ill.), Cochin (ill.), Coen és Cohen (sok cikkek), Cologne (ill.), Colon Josef, Colophon (ill.), Color, Columbus, Commandement (613 parancsolat), Commerce (kereskedelem), Community (községi szervezet), Concordance, Conferences Rabbinical, Confession of Sin (יְחֻבָּה), Confirmation, Consanguinity among Jews, Consistory, Constantinopel (ill.), Consumption (tuberkulózis), Conversion (kitérés), Converts, Cookery (konyha), Copenhagen, Cordova (ill.), Corfu, Cosmogony, Costume (ill.), Council of four Lands (ill.), Courage (bátorság), Courland, Covenant (בְּרִית), Cracow (ill.), Craniometry, Creation, Cremation, Cremieux, Crescas, Crete, Crime, Crimea, Croatia, Cromwell, Crown (ill.), Crucifixion, Cruelty, Crusades, Crypto-Jews, Cuba, Cup, Curtain (מִכְתָּל, ill.), Custom (szokás), Cyrus, Damascus (ill.), Daniel, Darius, Darmsteter, David (ill.), Deaf and Dumb, Death Angel of, Debarim Rabbah, Debtor and Creditor, Decalogue, Deism, Delmedigo (ill.), Denmark, Derenbourg J. és H., Deuteronomy, Deutsch (több cikkek), Diabetes, Dialects, Diaspora, Dictionaries, Didache, Didascalia, Dietary Laws, Disputations, Disraeli, Divination, Divorce (ill.), Dove (galamb), Drama, Dreams, Dreyfus Case.

A zsidó ethnologia és folklore az encyclopaediában tár-

gyaltatik először bőven és rendszeresen. Az Egyesült-Államokat annyi népfaj lakja, hogy ezek a szempontok önmaguktól kínálkoznak és az olvasók érdeklődését elégitik ki. De általában mondhatjuk a misna szavaival: Forgasd, forgasd, mert minden benne van. A zsidó teológusnak ezentul okvetlenül meg kell tanulni angolul.

JERUZSÁLEMI TANCHUM SZÓTÁRA.

(Dr. Bacher Vilmos, Jeruzsálemi Tanchum szótárából. Egy függelékkel: Maimóni Misné-Tórájának nyelvi jellegéről. Budapest 1903. Az orsz. rabbiképző-intézet 1902/1903. Értesítőjében. Ugyanaz németül is.)

Tanchum, ki a XIII. században Jeruzsálemben élt, Maimuni kódexéhez arabs nyelvű szótárt írt, melynek czime: Mursid Alkáfí. A tudomány régi óhaja, hogy e szótár kiadassék és Neubaúer régebben tervbe vette ez óhaj megvalósítását. A mult század 80-as éveinek végén a szótár teljes másolatát arabs átírásban befejezte és Büchler Adolf az idézetek javarésznének kimutatásával látta el. A másolat ebben az alakban került Bacher kezébe, ki nem lévén biztos abban, hogy az eredetit kiadhatja-e, annak tartalmáról a figyelembe jöhető szempontokból teljes képet ad.

A bevezetésül szolgáló Előszó után az irat a következő XII fejezetre oszlik: Jeruzsálemi Tanchum ben József. Maimóni Mózes. Az Árukh. Abulvalid Merván Ibn Ganah. Tanchum szótárában idézett egyéb írók. Tanchum szótára. A halákha nyelve. A targum. Arabs szóösszehasonlítások. Tanchum görög ismeretei. Etymologizáló szóértelmezések. Szentírásmagyarázat. Ehhez tartoznak a Tanchum szótárából eredeti nyelven közölt szemelvények, melyek X csoportba osztatnak és az ismertetésnek részben igazolására, részben bővebb megvilágítására szolgálnak.

Mínthogy Tanchum szótárát Maimuni Misné-Tórájához készítette, czélirányosnak mutatkozott a hires kódexet, melyet tartalmilag már régi idők óta elég behatóan magyaráztak, nyelvi szempontból is jellemezni. Maimuni e tekintetben is a legkiválóbb mester és a halákháról senkisé ismertetett oly egyszerű és tiszta héber nyelven. A Sulchan Árukh tiszta

hébersége szintén erre a munkára megy vissza, mert József Karó a halákha főtekintélyeinek, mint elődje Jakob ben Áser, Alfaszit és a Rost tartotta ugyan, de a törvények formulázásában Maimonidest követte. Bacher az első, ki a Misné-Tóra nyelvezetét jellemezni megkísérli, mihez az anyagot nemcsak Tanchum szótárából vette, hanem önállóan is gyűjtötte. Két szó-listát ad és ezekből a tanulságokat nagyterjedelmű ismeretei segítségével vonja le. A héber rész utolsó fejezetében összeállítja Maimuni kódexének azon kitételeit, melyek a szentírásból vétettek, más szóval: a Maimuni muziv stylusát jellemzi. A misnában a héber még élő nyelv, de azért néhány helyen már itt is akadunk muziv részletekre. Maimuninál azonban ezek sokkal számosabbak, melyeknek kikutatása csak is a biblia oly ismerőjének, mint Bacher, sikerülhetett oly terjedelemben.

Ha már most az előttiünk fekvő iratról általános ítéletet akarunk mondani, csak azt ismételhetjük, mit Brüll Nehemiás, a hajdani nagytudományu frankfurti rabbi, mondott a Jahrbücherben Bachernek Abulvalidról szóló munkájának ismertetésében: B. munkái az auctort oly alaposan ismertetik, hogy az eredetit egészen fölöslegessé teszik. A szóban forgó értesítőmelléklet olvasása ránk ugyanezt a benyomást teszi, hogy mindazt, a mi Tanchum szótárában érdekes és tanulságos, B. kiemelte, áttekinthetően csoportosította és kellően megvilágította. Egyébiránt maga a tény, hogy az egyszerű héberség-ig írt, architektúrájában nemcsak művészi, hanem mesterien átlátszó halákha-kódexhez a XIII. században Jeruzsálemben arabs szótárra volt szükség, a kulturtörténet, pontosabban a héber ismeretek története szempontjából felette érdekes és fontos adat. Ugyesztintén az a tény is, hogy csak is Dél-Arábiában talált méltánylást.

A legfáradtságosabb munka kétségen kívül a százával idézett helyek forrásainak kimutatása volt, mely körül Büchler és Bacheren kívül Horowitz (Boroszló) is fáradozott. De még mindig nagy a hazátlan mondások száma, melyek közül néhányat sikerült elhelyeznünk. Némelyek szóról-szóra találhatók, mások pedig némi eltéréssel. De Bacher bebizonyította számos példa alapján, hogy Tanchum emlékezetből is idézett és nem mindig pontosan, sőt valószínű, hogy jegyzéteinek ren-

detlensége vagy olvashatatlansága folytán némelykor bakot is lőtt. Joggal tételezhetjük tehát fel, hogy az alább megjelölendő helyek voltak forrásai ott is, hol az idézet az eredetivel nem egyezik tökéletesen, minthogy a lényeg közös. A számok közül az első a lapszámot, a második pedig a sort jelöli.

Kezdjük a héber részszel:

I. 25, 22: מתקן מדרגה בשעת עקירתה Misné-Tóra (= MT.) Sabbath II. 17: ואעפ"י שהוא מתקן בה מדרגה בשעת עקירתו.

II. 26, 1: אין מסתפקין מהן בשבת MT. Sabbath XXVI. 18. (בספק egysz.).

III. 27, 6: כורכין עליו חוט או משיחה MT. Sabb. XIX. 13: ובלבד שלא יכרך עליו חוט או משיחה. Tószifta B. Meczia I. 14. (372, 17) is idézhető: חכרין של שטרות כל שהוט או משיחה או דבר. אחר כרך עליו.

IV. 27, 10: תכריך בויג ואינמן תכריך כסות. A pontokkal jelölt hiányt is kipótolhatjuk misna Kélim XXVI, 7-ből, hol ez foglaltatik: עב כסות ותכריך כסות. Hogy Tanchum erre a helyre gondolt, kitűnik abból is, hogy más bizonyítékul 35, 6. עב czikk alatt ugyanezt idézi, hol Bacher helyesen utalt a forrásra.

V. 27, 17: עושין אותו תכריכין למת מצוה. Található Megilla 26 b. lent: בטפחות שבלו עושין אותן וכי. Szórol-szóra MT. Széfer Tóra X. 3. Tanchum bizonyára innen vette.

VI. 29, 16: נכסק ההכל. Ez a jellegtelen két szó többször található. MT. Sabb. X. 2.; Nizké Mámón II. 14.

VII. 31, 20: אין מכבדין בידים מוזהמות MT. Berákhóth VII. 12.

VIII. 28, 16: שפה של סדין צריך למתח. MT. Mikváóth II. 22.

IX. 26, 6: פישם שקרולו MT. Kélim XVI. 8.

X. 30, 14: אם נתן מעות יהודי. MT. Aboda Zára VII. 5. אם נתן מעות ולא משך יהודים.

XI. 31, 1: פרה שפיטמה בכרשיני ע"ו. MT. Aboda Zára VII. 14.

A magyar részben 131—137. lapon összeállított listához.

XII. 131: בול של עין. MT. Kélim XXV. 10.

XIII. Ugyanott: היה בעל דיני אלם. MT. Szanhedrin végén: היתה (יד העבוס תקיפה) ובעל דיני אלם.

XIV. U. o.: אומדן דעת הוא. MT. Szanh. XX. 1.: אין עונשין באומדן הדעת.

XV. 136: אם יש בעניי ציר או קרה. Ilyen alakban nem találtam, de, minthogy Tanchum nem idéz pontosan, valószínű, hogy a következő helyből kivonatolta: הושיש בעניי והוא שיהיה הושיש או באחד מהם ציר או שהיה בהן קרה. (MT. Sab. II. 4.). A döntő az, hogy ציר és קרה e helyen mint két szem-betegség neve együtt van.

A részletekre nézve csupán néhány megjegyzésünk van.

A gematriára Tanchum felhossa példának góshem szó (Deut. 4, 25), melynek betűszámértéke 852. Bacher 88. lap 6. jegyzet azt mondja, hogy Mózes Ibn Ezra idézi Sámuel ben Chofni nevében (Die jüd. Bibelexegese vom 10. bis zum 15. Jahrhundert 30.). A forrás azonban Gittin 88 a lent és 88 b fent, hol Ulla és Achà bar Jakob használja ezt a gematriát.

93. lap. Tanchum בור (tudatlan) így ponzozza. Bacher több bizonyítékot hoz e ponzozásra. Nézetem szerint ez a helyes kiejtés, mert csak ennek alapján jutunk megfelelő etymológiához. Azt teszik fel, hogy בור = paragon heverő, meg nem művelt föld, tehát »műveletlen.« A modern nyelvekben a kultiválatlan szóból könnyű az átmenet a »műveletlen« jelentésre, de semmi sem bizonyítja, hogy a régi zsidóknál ugyanilyen képzetek léteztek. Valószínűbb, hogy aram nyelv-ből (héberül בויער) lett az ׀ elnyelése folytán בור. Az ׀ elnyelésére elég példa van רפה = רעפה az arabs szerint (stb.). Tényleg sem ביער, sem בוער nem fordul elő ujhéber szövegben, (Levynél nincs czikk), ami feltűnő. Feltevésünk szerint azonban megvan, csak nem ismertek rá.

102. lap. megintés הרחא-ból származik. T. mester-ségesen etymológizál. Talán eredetileg ezt kérdezték a tanutól (= התראים) mutatkozatók-e a bünös előtt. Valószínű ugyanis, hogy eredetileg nem követelték meg a bünös elítéléséhez a tanuk előleges megintését, mert ez gyakorlatilag ki nem vihető. Csak midőn a talmudi büntető jog pusztá elméletté vált, követelheték a megintést. Azelőtt megelégedtek azzal, hogy a bünös látta a tanukat, ha tehát beszámíthatatlan állapotban volt, emberek látása által magához térhetett volna. Guisius (Surrenhusius) latin misnafortításának jelenleg általam nem kereshető valamelyik helyén תורה-ból származtatja.

108. lap. Bacher felemlíti, hogy Tanchum a bibliai vers nevét mindig így írja פיסוק és utal a Derenbourg által kiadott

Manuel du lecteur, hol szintén így fordul elő. Megjegyzendő, hogy Ginsburg nagy »Massorah« művében I. 450—453. szintén ez a szóalak fordul elő. Ugy emlékszem, hogy a IV. kötetben is és több bibliakéziratban. A Dikduke Hateámim azonban a rendes פֿאַר alakot mutatja (55 s. köv.).

Budapest.

B. L.

ZSIDÓ STATISZTIKA.

(Jüdische Statistik. Herausgegeben vom »Verein für jüdische Statistik«. Unter der Redaction von Dr. Alfred Nossig. Berlin, 1903. Jüdischer Verlag.)

A statisztika fontosságáról nem szükséges szólani, hiszen minden állam és nagyobb város külön hivatalokat tart fenn e czélra. A zsidókról szintén van statisztika, a legcivilizáltabb államokat (Anglia, Egyesült Államok, Francia- és Olaszország stb.) kivéve, melyek azt vallják, hogy a felekezet után való kérdészködés a vallásszabadság korlátozása és a polgárok kereseti kilátásainak megkárosítása. De még azon államokban, melyekben a fenti hatásoktól nem riadnak vissza, sem adnak a zsidókról olyan statisztikát, a mely testi, szellemi, gazdasági s egyéb irányú életükről és tevékenységükről felvilágosítást adna. Rendesen csupán a számot és lakóhelyekre való megoszlását adják meg. A foglalkozást ugyan szintén megállapítja a népszámlálás, de az anyagot nem dolgozzák fel mindennütt, vagy legalább nem a kellő szempontok szerint. Már pedig pontos statisztikai adatok nélkül minden társadalmi akció a sötétben való tapogatózás. Az orosz-lengyel zsidóság pedig hosszú ideig támogatást igényel, hogy el ne pusztuljon. A nagy társulatok, melyek vállára a segély-akció nehezedik, maguk is adatokat gyűjtenek, hogy tevékenységük talaját alaposan ismerjék. Orosz-lengyel körökből indult tehát ki újabb időben az eszme, hogy meg kell teremteni a zsidók világstatisztikáját. Az eszme nem új, mert Zunz már 1823-ban rajzolta meg a zsidó-statisztika alapvonalait, hol nemcsak a jelen, hanem a múlt adatainak összegyűjtését is követelte. De kétségtelen, hogy az orosz-lengyel elnyomás folytán a zionisták és nemeczionisták körében gyakorlati szükség vetette az eszmét felszínre. Mert ha őszinték akarunk lenni, be kell vallani,

hogy jelenleg a zsidó kérdés az orosz, lengyel és román zsidók kérdése. Igaz ugyan, hogy máshol is vannak bajok, de ezek nem ölik meg mindjárt az embereket. A nevezett országokban azonban a törvények és szokások, a hivatalnokok és magánosok antisemitizmusa gyorsan ölé méreggá változott. A nagy zsidó tömegek végtelen nyomora oly nagyarányú tevékenységet igényel, hogy kellő tájékozottság mellett sem fejthető ki a szükséges mértékben. A kísérletezésekre tehát pénzt, szellemet és időt pazarolni nem szabad.

Ebből a szempontból a Berlinben alakult »Verein für jüdische Statistik« hézagot pótol. Ha már megalakult, csak előnyére válik, ha általános címet vesz fel és programját az egész világra terjeszti ki. A »világ« nagy és hangzatos szó, a mely az emberekre hat és az egyesületbe való belépésre bírja. Az egyesület megalakulása után azonnal megkezdte a munkát és az első kötetet már is szárnyra bocsátotta. Hogy a gyorsaság az alaposságának nem használt, természetes, de hát korunk a hirlapírás kora és mindent azonnal akar.

A mű három részre oszlik. Instructiv bevezetés után következik a zsidó statisztika rendszeres bibliográfiája (25—145), amely első sorozatnak jelöltetik. A leggazdagabb a Németországra vonatkozó rész, magyar egyáltalában nincs. Idézi ugyan *Venetianer L.* művét a zsidók szervezéséről németül »Die Organisation stb.« (41. l.), de ezt a címet csak valamely ujságból szedte fel, mert németül még nem jelent meg. Yearbook (41. fent) helyett olv. Yearbook; Zeitschrift für Gesch. und Wissensch. des Judenthums (133 lent) helyett olv. Monatschrift; Mimisrach umimasra (38 lent) olv. Mimisrach umimarab; Zung (19 l. a jegyzetben) helyett olvasandó Zunz; Die Erwachen (39. l.) hely. das Erw. Különös idézet 138. fent »Jüdisches Litteraturblatt Nro 25.« évfolyam nélkül.

Az egész anyagot és ennek megfelelőleg a bibliográfiát is a következő szempontok szerint csoportosítja: 1. Népszerű st. 2. Anthropologiai és ethnografiai st. 3. Egészs. st. 4. Gazdasági st. 5. A társadalmi élet statisztikája. 6. A vallásos élet st. 7. Moralstat. 8. Politikai st. 9. Vegyes. Az egyes főcsoportok ismét alcsoportokra oszlanak, úgy, hogy a zsidó nép teljes demografiáját öleli fel.

A bibliográfia után mintegy kiegészítésként következik azon szervezetek ismertetése, melyek zsidó statisztikai munkát végeztek és végeznek. Hogy első helyen a legujabb organum, a »Verein für jüdische Statistik« van bemutatva, érthető, hisz már Ahasverus adta ki a rendeletet: »mindenki legyen ur a maga házában.« Fennállásának rövid ideje alatt tényleg eleget dolgozott. Az ICA és a Bnei-Brit és más egyletek és testületek által végzett némely munkálatok ismertetése azt mutatja, hogy az új egyletnek nemcsak elődei, hanem ezekben erős támogatói is vannak. Utolsó helyen áll ezek között a »Jüdische Hochschule« cz. bureau egyik munkájának bemutatása. A »Jüdische Hochschule« székhelye Genf, czélja: zsidó főiskola — egyetem vagy még inkább műegyetem — felállítása. Az orosz zsidó deákok az orosz egyetemekre csak bizonyos százalékokban bocsáttatnak, kénytelenek tehát külföldi főiskolákra menni. Ügyvéd és tanár, mint idegen, nem lehet, sőt az orvosi diploma sem nyitja meg a kapukat. Az egyetlen szabad pálya a technika. Innen érthető, hogy a külföldi orosz-lengyel diákok csekély kivétellel technikusok. Mint-hogy az utolsó években számuk egyre szaporodik, a külföldi főiskolák nehézségeket támasztanak. Érthető, hogy ezek a deákok zsidó főiskolát szeretnének. Megvan a szükség és hozzá a deák, csupán a pénz (évi 2—3 millió korona) hiányzik. No meg a felállítás joga és helye. De a »Jüdische Hochschule« irodája él és dolgozik. Az orosz diákok között sok minden-félére kiterjedő kérdőívet köröztetett. Érdekes, hogy e sokat hányatot, hazájukból kiszorított deákok közül a fele sem vállotta magát zsidó nemzetiségűnek, még kevesebb (egyharmada) czionistának.

A legérdekesebb a harmadik rész, a mely 11 cikket közöl ugyanannyi szerzőtől egyes országok zsidó statisztikája köréből. Első helyen itt is az orosz-lengyel hitrokonok állnak. Szakszerű ismertetések vannak a londoni és newyorki zsidókról is, persze itt is csak az oroszokról. A többiről nincs mit beszélni. Franciaországnak, helyesebben Párisnak is van bevándorolt zsidó proletariátusa. Számuk 20.000, túlnyomólag munkások. A kép, mely elének tárul, sötét. Csupa szegénység, baj, nyomor. Vigasztaló csupán az, hogy a zsidó szorgalmas, szívs, józan, családias, és minden testi gyengesége mellett hosz-

szú életű. A szűk és szegény newyorki ghetóban a mortalitás a legkisebb.

A negyedik, mindössze 47 lapot kitevő utolsó rész czíme: »Beiträge zur Gesamtstatistik der Juden« és három cikkből áll. Judt I. M. a zsidó faj fizikai oldaláról értekezik; Ruppin A. mint városlakót mutatja be. Végül az egész világon élő zsidók számáról, megoszlásáról és szaporodásáról van egy kis tanulmány, amely a különböző becsléseket hasonlítja össze. Az igazsághoz legközelebb áll az a becslés, amely az összszaámot 11—12 millióra teszi, melynek fele az orosz birodalomban sinlődik. Második helyen az osztrák-magyar birodalom, harmadikon az Egyesült-Államok, negyedikén a német birodalom áll.

Ha már most a 452 lapból álló, szép kiállítású műről általános ítéletet formálunk magunknak, konstatálnunk kell, hogy az új egyesület a rendelkezésre álló idő és anyagi erőhöz képest szépet alkotott. Nem nyújt egységes munkát, inkább évkönyv-félet, melyben többé-kevésbé alapos és érdekes közlemények foglaltnak. A java része nem is szolgál ismeretlen adatokkal, de új az egymásmellé állítás, melyből a zsidóság szomorú sorsa sűr ki. Kétségtelen, hogy az új egyesület ez első publikációja felettel biztató kezdet, amelynek folytatását nagyon is óhajtjuk. Ép ezért szükséges lett volna I. számmal jelölni.

LA MEROPE HÉBER FORDÍTÁSA.

(La Merope. Tragedia illustrissimi poetae Veronensis, *Marchionis Francisci Scipionis Maffei*, quam ex Italico sermone in linguam sacram classicam convertit celebrer poeta Mantuanus *Samuel Aaron Romanelli*. Nunc primum cum praefatione et notis in lucem edita e manuscripto autographo translatoris existente in bibliotheca privata editoris. *Dnisi P. Thomae Aqu. Weikert O. S. B.* publ. in collegio s. Anselmi de urbe ling. orient. prof. consultoris commissionis biblicae. *Romae* Typis s. c. de propaganda fide, sumptibus Friderici Pustet pontificalis bibliopole.

Ratisbonae-Romae — Neo-Eboraci — Cincinnati. 1903.)

Merope szerencsétlen sorsa már a legrégebb latin és görög költőknek is megható tárgyat nyújtott a tragikum drámai feldolgozására. Euripides volt az első a görög tragikusok

között, ki e motívumot költői formába öntötte. Utána a latin Hyginus. De az Újkor költőire is igen nagy hatással volt Merope tragédiája s nem kisebbek, mint Torelli, Alfieri és Voltaire próbálkoztak meg vele. Azonban egyiköknek sem sikerült ennek a tárgynak megfelelő mezt és hangot adni, úgy, mint az olasz Maffeinek. Az ő tragédiáját ismerte el a hivatásos kritika a legjobbnak és a legtekélyesebbnek valamennyi feldolgozás között és csakhamar le is fordították francia, angol és más nyelvekre. Ennek a nagy hírű tragédiának klasszikus héber fordítását adta most ki a Vatikán nyomdája. Héber fordítója Romanelli Sámuel,* az olasz vándor lantos, akinek a műzsája nem hozhatta házához a honoráriumot, hanem hű életpárjává szegődött és így együtt jártak koldulva országról-országra és azért nem is hozhatott létre maradandóbb, értékesebb művet. Eleme az alkalmi poezis volt, amit bolyongása közben a gazdag, előkelő lakodalmakra, vagy más örömmünnepekre költött. Az ilyen alkalmi költeményeknek természetesen annyi sem az értékök, mint amennyit fizetnek érte, de Romanelli itt is szépeket tudott alkotni. Legértékesebb műve azonban Merope fordítása, amit, úgy látszik, nem pénzért csinált és éppen azért csak művének tökéletessége lebegett szeme előtt, midőn a világirodalom e nagybecsű gyöngyét a héber irodalom birtokába tette át, amivel magának feledhetetlen érdemeket és irodalmunknak becses nyereséget szerzett. A fordításnál csakis ideális cél lebeghetett előtte, hogy munkáját oly nagy műgonddal végezte. Megtartotta az eredetinek versmértékét, sőt, hogy a szereplők nevei is hasonlók legyenek az eredetiekhez, olyanokat választott a szentírásból, amelyek hangzásukra szinte teljesen megegyeznek a görög, illetve olaszszal. Így Merope = מֵרֹפֶה (Sául leánya I. Sam. 14., 49.). Nyelvezete fényes, klasszikus és ragyogó, de emelkedettsége daczára is folyékony és könnyen érthető. Az egész tragédiában nem találunk olyan szót, amely a szentírásban legalább egyszer ne fordulna elő. Így tehát igen szűk körben mozog, de művészetével a kevés szókinccsel

*) Romanelli életéről L. Della Torre a paduai szeminárium tanára írt, aki lantosunkat személyesen is ismerte gyermekkorában. Irodalmi működéséről pedig bő értekezést írt Dr. Blau Lajos, szemináriumi tanár, amely legközelebb német nyelven fog megjelenni.

is oly költői nyelvet alkot magának, amely az újításokkal telt mai héber művek bármelyikével kiállja a versenyt.

Álljon itt egy-két példa klasszikus nyelvezetére:

לשתוק תוכל אך לא תוכל לשכוח
על זה ימשול, על זה יכשול הול נפש.

הוזה בכל תמצא, נקל לך יהי
שנות מקום, אך לא שנות הפנע.

*

E minden tekintetben tökéletes műfordítás kézírata majdnem egy évszázadig hevert különböző könyvtárak porában, míg az olasz orientalista Weikert benediktinus szerzetes és tanár Rómában autograf alapján sajtó alá rendezte a czéltől, hogy tanítványai tanulják meg belőle az újhéber nyelvet. És valóban, tisztább nyelvezetű művet alig találunk az egész héber irodalomban. Romanelli lánglelkének egész költészetét öntötte belé és méltó, hogy 100 éves porából feltámadjon, hogy tanulják belőle a héber nyelvet azok, kik azt hiszik, hogy az újítások nélkül szépen héberül írni nem lehet és hogy gyönyörködjenek benne azok, kik az igazi költészet gyümölcsét akarják élvezni.

Hogy e művet hibáktól menten kaptuk meg, bizonyára nem a Vatikán nyomdájának érdeme. Nagy része van ebben dr. Blau Lajosnak, ki a Weikert kezében levő autograf után szedett korrekтура-íveket megkapta, hogy azokat összehasonlítsa azzal az apograffal, mely Romanelli többi iratával együtt a szemináriumi könyvtár birtoka és egyttal a korrekтура gondos munkáját is elvégezte, a bevezetést pedig az adatok szempontjából kijavította. »Collationem huius M. S. apographi cum fasciculis praelo prodeuntibus maxima cum diligentia et cura libenter suscepit et absolvit Clarissimus dr. Ludovicus Blau Sem. Isr. Budapest, pro quo adiutorio et obsequio ei debitas gratias agimus.« (Weikert: Praefatio.)

Nagy értékű művel szaporodott tehát a héber irodalom! Azonban jelent-e az valamit reánk, magyar zsidókra nézve is? Meg van-e nálunk a tudományos irodalmi művek iránti érdeklődésnek aránylag századrésze is, mint a külföldön? Nem dől-e dugába minden vállalat, amely az irodalom fellendítésére megindul? Nem kénytelenek-e magyar tudósaink értekezéseiket

német, francia meg angol nyelveken megjelentetni, mert hazájukban kellő érdeklődéssel és méltánnyal nem találkozunk? Magyar zsidó-irodalmunk még új; de megvan-e benne az újság szokott pezsgése? Mennyi irodalmi és zsidó irodalmi vállalat virul a külföldön! És nálunk?...

Vajha Magyarországon is átvonulna az érdeklődés szelleme!

ומלאה בארץ דעה כמים לים מכסים.

Budapest.

PATAI JÓZSEF.

IRODALMI SZEMLE.

Steinberg Augusta, egy galicizai kereskedő leánya, doktori disszertációt írt e czímen: »Studien zur Geschichte der Juden in der Schweiz während des Mittelalters.« (Zürich, 1902.), melyet a berni bölcsészeti fakultás el is fogadott. Általános bevezetés után 2 fejezetbe foglalja összegyűjtött adatait. Az első a zsidók jogi állásáról szól. Az adatok lényegileg azonosak azokkal, melyek a zsidók történetéből a középkorban eléggé ismeretesek. A második fejezet a zsidók kereseti ágait mutatja be, melyek szintén azonosak a máshonnan ismeretekkel. Előtérben áll persze a pénzkölesönzés. Érdekes, hogy a városok ezt a zsidók felvételénél kikötik maguknak. Ha a zsidók kölesön nem adnak, a városból kiutasíttatnak. A svájci Cahors francia városból származó keresztények és »lombard-ok« (honnan a mai lombard műszó ered) a zsidókkal a kánoni tilalom ellenére versenyeztek az uzsorával. Egy középkori prédikátor ezeket a zsidóknál sokkal szívtelenebbeknek mondja. Nevezetes, hogy a nagy elkülönítés mellett fennmaradt peres akták zsidók és keresztények között előfordult benső viszonyokról értesítenek bennünket. De úgy látom, hogy majdnem kivétel nélkül zsidó férfiak és keresztény nők a szereplők. Sőt egy jeruzsálemi is. *Steinberg Augusztával* a zsidó történetírásba talán az első nő vonul be.

*

Pick H., »Assyrisches und Talmudisches« cz. disszertációja (Berlin, 1903.) jegyzetek gyűjteménye, amely ezt a fontos és sokat ígérő témát felületességével diskreditálni

alkalmas. Az egész 33 lapból áll és szerző a 30. lap végén »zárja be bevezető megjegyzéseit«, tehát még jönni fog, még jönni kell. A talmudi astrologiánál, melyet Sabb. 156a-ból idéz a 17. és köv. ll., utalhatott volna Löw (Ges. Schriften) és Blau (Jew. Encyclopaedia) cikkére. — 20. lap בל ין (A Z. 46 a s párhuz.) hibás írás כום ין helyett (Blau, Tanulmányok 89). — 22. s köv. ll. utalandó Herzfeld művére: »Der altjüdische Handel«. Ehhez a kitételhez »ez a kötelezvény pusztá cserép« (B. B. 32 b) l. Óhéber Könyv 16. l. A kakas (Szanh. 105 b) hyponisist okoz és az áldozattal nem hozható összefüggésbe (17. lap). Amit a babyl. szerződések és a talmud közti összefüggésről mond (26. s köv.) édes kevés. Remélhető, hogy sz. a lexikális résznél szerencsésebb lesz.

*

Sycz S. »Ursprung und Wiedergabe der biblischen Eigennamen im Koran« (Frankfurt 1903) cz. dolgozatában összesen 44 nevet tárgyal. Nem szorítkozik pusztán a kóran átírásainak megvilágítására, hanem a nevek etymológiáit is kutatja, összeállítva az eddig adott szófejtéseket. Kikerülte figyelmét, hogy a Mária névről és etymológiáiról Bardenhever monografiát írt (Der Name Maria. Biblische Studien 1. füzet), melyhez *Kaufmann* Monatschrift 44, 188—192 és *Blau* Revue d. E. J. XXXII. 152—160. új adatokat szolgáltatottak.

*

Niszim Gerundi (Ran) megjegyzéseit Abóda Zára traktátsához kiadta Wertheimer S. A. néhány év előtt egy igen régi kéziratból, amely már nehezen volt olvasható. Most ugyancsak Wertheimer újra átnézte a kéziratot és jobb szöveget ad, melyet *Marder E.* bocsát közre. Wertheimer jól bizonyította, hogy az eddigelé ismeretlen Chiddusim tényleg a Ran műve. Többnyire spanyol autorokat idéz. A R. Izsák és az Ibn Gajját idézetek talán máshonnan nem ismeretesek. A kiadó megérdemli a támogatást.

*

Rosenthal L. A., ki a misna összefüggésével két dolgozatban foglalkozott (Ueber den Zusammenhang der Mischna I. Teil: Die Sadducäerkämpfe und die Mischnasammlungen vor dem Auftreten Hille's. Strassburg 1890. II. Teil: Vom

Streite der Bet Schammai und Bet Hillel bis zu Rabbi Akiba. u. o. 1892), most nagy című iratot tesz közzé: Die Mischna, Aufbau und Quellenscheidung. Erster Teil: Die Ordnung Seraim. Erste Hälfte: Von Berakhot bis Schebiit (Strassburg 1903). A misna régibb alakjairól és alkatelemeiről már régóta beszélnek, hiszen a talmud említi, hogy R. Meir a misnát Akiba szerint állította össze (Szanh. 86 a), sőt maga a misna beszél az első (régibb) és utolsó (későbbi) misnáról. Hillel, Akiba, Jehuda I a fejlődés három főfazisát jelzik. De hogy a meglévő misnából mikép hámozhatók ki a régibb elemek és alakok, ez a nagy kérdés. Lewy (Ueber einige Fragmente aus der Mischna des Abba Saul), Hoffmann (Die erste Mischna) és mások kísérleteket tettek ez irányban egyes traktátusokkal vagy nagyobb részekkel. De meg kell vallani, hogy eddig hiányzik a vegyi áram, amely az anyagot elemeire bontaná. Tudjuk, hogy a misnában több réteg rakódott le, de nem tudjuk a rétegeket egymástól megkülönböztetni. Minthogy a bibliakritika »forrásokkal« operál, nem meglepő, hogy Rosenthal a misnánál »Quellenscheidung«-al próbálkozik. Az érintett minta szerint mindjárt egész csomó forrást fedez fel, szerkesztéssel és interpolációkkal. Nem kevesebb mint 10 forrás bugyog a misnában, sőt minden traktátusban és az amórák toldásai sem jelentéktelenek. A pentateuchkritika mintájára a forráskimutásról tabellát készít Az elveket, melyek szerint eljár, és a forrásokat 16 lapból álló bevezetésben mutatja be. Rövidnek elég rövid, de előttünk nem világos. Meglepő, hogy a forrásokra bontást igazolni törekvő bevezetésben sem új tény, sem új gondolat nincs. Frankel *Hodogetica*-ja a vezérfonal az egyes tannák (források) jellemzésénél. Talán a részletek behatóbb tanulmányozása fog világosságot gyűjtani, egyelőre tamaskodunk.

*

Az »Óhéber Könyv«-ben kifejtettük, hogy a bibliai szövegkritika önkényesen jár el és a héber írás és könyvalak történetét nem veszi tekintetbe. Különösen nagy jelentőségű a kolumnamagasság és a sorhosszúság. Peiser F. E. »Der Prophet Habakuk« cz. iratában (Mitteilungen der Vorderasiatischen Gesellschaft. 1903, 1. 8. Jahrgang. Berlin) e kis prófétai irat ősalakját akarja megállapítani és két táblában be is

mutatja. A létező, 2000 éves történelmi adatokat, minthogy a zsidó irodalomból veendő, nem használja fel, hanem éleselméljűséggel és divinációval pótolja. Az induktív eljárás pedig az lenne, hogy az elérhető legrégebbi alakból hatoljunk visszafelé az ősalakhoz. Hogy P. milyen sikerrel operált, más összefüggésben fogjuk megvilágítani, a jelen sorokkal csak a figyelmet irányítjuk reá. Kár, hogy P. az assyriológiával terhelte meg kis dolgozatát. Az erőltetett párhuzamok egyéb feltevései iránt is bizalmatlanságot keltenek. Ha az ékirati idézeteket a prófétai helyekkel összevetjük, csodálkozunk, hogy ezek között összefüggést lehet felfedezni. P. szabadon ereszti képzelete saszárnyait és azt is kihozza, hogy a Hab. szerzője zsidó princez volt, ki gyermekkorában tuszként került Ninivébe (609 körül) és ott az assyriológiát tanulmányozta és trónpretendens volt (11. s. köv.). Nem tréfálunk, mert P. az 5. lapon maga mondja Habakukról: »assyrisch studiert hat«. Ez abból következik, mert a próféta 2, 2 azt mondja: »Ird fel a látomást a táblákra, hogy az olvasó átfusson rajta (למין ירין קריא בו)«. Már pedig azt az ékirati táblák következő gyakori aláírásából vette: »(die ganze Litteratur) schrieb ich auf Tafeln zusammen fassend und vergleichend und stellte sie in meinem Palaste zu meiner persönlichen Lektüre auf« (!). Az assyr szövegben ימר-nak megfelelő szó áll és P. csodálkozik, hogy a próféta nem azt a szót használja. Mi akkor csodálkoznánk, ha használná, mert ימר קריא בו nem azt jelentené, hogy az olvasó folyékonyan olvas, hanem hogy siet, azaz sietős dolga van. — t-כפיים (2, 10) assyr כפיים-re javítja (8. l.), de elfelejti, hogy כפיים a talmudban elég sűrűn használt szó, tehát élőszó volt. Azt pedig nem lehet feltenni, hogy a bibliából vették, mert a talmudisták mindig az élő nyelvet használják. Az assyriológusok nem is tudják, mily hű követői a zsidó népeknek, amelyek felfogása szerint minden a pószukban áll. Csupán a megtalálás elmésségében különböznek egymástól.

*

A zsidó-német zsargon és irodalma a germanisták részéről nem részesül oly figyelemben, mint más német dialektus, p. az erdélyi szászok nyelve, de azért már von der Hagen is olvasott róla a berlini Akadémiában (1853) és több tudós (Lotze H., Grünbaum) szentelte figyelmét ennek az iroda-

lomnak, sőt *Wiener L.* általunk is ismertetett irodalomtörténetet irt a Jiddischról. A zsidó-német dialektusról is napvilágot látott egy értekezés (*Deutsche Mundarten*, 1896.) és ehhez fűzi *Gerzon J.* disszertációját: »Die jüdisch-deutsche Sprache. Eine grammatisch-lexikalische Untersuchung ihres deutschen Grundbestandes«. Frankfurt a. M. 1902. G. maga nem ismeri a zsargon és munkája alapjául főképp *Perez J. L.* ismert orosz zsargonköltő munkáit választotta, a kiejtésre nézve pedig egy hameli orosz deák volt orakuluma. Valami jelesebb dolgozat ezek szerint már eleve nem várható; de lehet, hogy G. az alak- és mondattant a rendelkezésére álló anyaghoz mérten jól csinálta. A germanistika zsargonját nem értjük. A szótár természetesen nem teljes és nem is megbízható. 1. (84. l.) *ágres* = piszke (büszke), a magyar nyelvben is él: *egres*. A G. által idézett német szótár tévedhetett. — 6. *bëdem* (= hodem) jelentése padlás, nem Bodem, Grund. — 7. *bëgel*, melyhez G. bögelt idéz, az ismert beugel (bajgel). G. azt mondja: »Das Wort kommt einmal bei Luther vor, ohne jedoch sicher erklärt zu werden« (?!). — 18. *dëse*. Magyarul dézsa. A zsargon ezt nálunk nem használja. Biztosan tót eredetű. — 34. *färfel-nudeln*. A német szt. helyesebben mondja: geriebener Teig, mert a zsargonban ezt jelenti és a nudlit loksen-nek mondják. — G. 4 csoportban vagy 400 szót állít össze. Érdekes, hogy nemcsak spanyol-zsidó (ladino), hanem perzsa-zsidó zsargon is létezik. Ez utóbbinak külön cikket szentel a Geiger-Kuhn-féle »Grundriss der iranischen Philologie« (Strassburg, 1899.). Arabs-zsidó zsargon is van, a mely mai napig virágzik és egész irodalmat teremtett. A zsidók nem zárkóznak el a népektől, megtanulják nyelveiket, de társadalmilag izoláltatván, csakhamar beáll a nyelvi különállás is.

*

Deissmann A. »Die Hellenisierung des semitischen Monotheismus« cz. előadásában tulajdonképen arról szól, hogy a biblia görög fordítása mikép hódította meg a hellén világot. Schürer ellen bizonyítja, hogy a hellének a septuagintát igen jól értették, mert ez a nép nyelvén beszél. Nem klasszikus próza, de a közönséges nép, az egész világon elterjedt hellenista nép előtt az attikai próza idegenszerűbb volt, mint a

LXX, amely épen az ő nyelvén beszélt hozzá. Meggyőzően bizonyítja, hogy zsidó-görög nyelv (*Judengriechisch*) sohasem létezett (4. l.), mert a zsidók ugyanazt a nyelvet beszélték, melyet a pogányok. D. azt mondja, hogy a *ziptos* szó, melyet a LXX a tetragrammatont visszaadja, hozzájárult a zsidó nemzeti isten יהוה egyetemessé tételéhez (13. l.). Szellemes megjegyzés, de nem igaz. Mert az eredeti példányokban tényleg héber betűkkel irták a tetragrammatont és tényleg ismeretes volt pogány-zsidó körökben, továbbá a zsidókhoz csatlakozók nem az istennév, hanem a zsidó vallás köré csoportosultak. — A héber כבוד szót, hol Istenre vonatkozik, a LXX δόξα-val fordítja, ami sugárzó fényt (*Lichtglanz*) jelent (6. lap). Látjuk ebből, hogy a שכינה מן milyen régi fogalom. — A talmud minden gúnyolódást tilt, de a bálvány kigúnyolását megengedi. Ezt úgy tették, hogy a bálványnevet elferdítették, pl. עין בוס helyett עין קין-ot mondtak (j. A. Z. 43 a fent). Ez volt a hellén zsidók szokása is. »Dass die Weltjuden selbst einzelne der Umprägungen und Neupprägungen des Wortschatzes vorgenommen haben, ist ohne weiteres zuzugeben: was der Heide εἰδωλόθυτον nannte, das haben sie verächtlich εἰδωλόθυτον genannt« (5. lap). — »Das Wort συναγωγή (wie später ἐκκλησία) übersetzt man, wo es die religiöse Gemeinde bedeutet, am besten durch *Versammlung*« (3. lap, 1. jegyzet).

A *synagoge* tényleg כנסיה hű fordítása, amely gyülekezést jelent (Abóth 4, 11). Szó van a gyülekezés tagjairól בני כנסיה (Ékha rabba sub יולא אהרי). A szó konkrét jelentést kap és a gyülekező helyet is jelöli (Num. r. c. 1, אהי בונה בני כנסיה ודר בחוכה). Épúgy jelenti *synagoge* is a gyülekező helyet, a zsinagógát. Ez a nyelvhasználat oly mély gyökeret vert, hogy Galerius türelmi rendelete 311-ből a keresztények számára így szól: *conventicula sua component* (Lactant. De mort. persec. 34), mi alatt zsinagógáik felépítését értette (Fourneret P., Les biens d'église, Paris 1902, p. 16). Eusebius ugyanazt a rendeletet görögül közli (Hist. Eccl. VIII 7) és abban a kérdéses szavak így hangzanak: καὶ τοὺς οἴκους ἐν οἷς συνήγοντο συνθῶσω. A milánói rendeletben (313. év) a következő kitételek fordulnak elő: »locas ad quae antea (Christiani) convenire consueverant . . . iidem Christiani non ea loca tantum, ad

quae antea convenire consueverant.« Más névvel ezeket a helyeket »loca ecclesiastica«-nak nevezték (Fourneret 21. l., 1. j. és 18. l. 3. j.). Elég világos, hogy a zsidók és a nyomukba lépő keresztények mindvégig kerültek a pogány templomokat jelölő neveket. — A zsinagógákat a szent földön kívül viz mellé építették (Schürer, Geschichte II 444; Blau, M. Zs. Sz. X. 492—496; Löw, Ges. Schriften IV 24 tagadja). Deissmann 5. lap új bizonyítékot hoz fel, hogy t. i. Arsinóban a *προσευχη Ιουδαίων* a vizesatorna mellett állott. Idézett cikkünkben a Mekhilta elejéből bizonyítottuk, hogy a palesztinai tudósok is külföldön csak a víz melletti helyet tartották tisztának. Ott Egyiptomról van szó és Arsinóé is Egyiptomban van. Nem lehetetlen tehát, hogy a zsinagógáknak viz mellé építése az egyiptomi zsidóktól eredő szokás volt.

*

Az újonnan felfedezett Szirach-fragmentumok mindenféle alakban kerültek az érdeklődők kezébe. Vannak facsimilék, fényes kiadások, terjedelmes kommentárok, csak épen olcsó szövegkiadás nincsen. Ezt a hézagot tölti ki *Strack H. L.* irata: *Die Sprüche Jesus', des Sohnes Sirachs (Lpzg 1903)*. Str. adja a szöveget, kritikai apparatust a szöveg alatt és a végén egy kis szótárt, amely a ritkább szavakat nyújtja. A kiadás előnye, hogy 1.50 márkáért kapható. Az elrendezés Str. ügyes és gyakorlott kezére vall. A pusztas szöveg nem olvasható simán, de ebből a szöveg eredetére nem következtethetünk, mert a bibliai iratok szövegei ugyanily benyomást tennének ránk, ha gyakori olvasás által nem ismerkedtünk volna meg velük már előbb.

*

Montefiore C. G., az ICA elnöke és a *Jewish Quarterly Review* társszerkesztője, »Liberal Judaism« című alatti kis kötetet tett közzé (London 1903), melyben zsidó teológiai kérdéseket tárgyal. Montefiore Dr. Schechter tanítványa és ez utóbbi az első, aki zsidó szemináriumban (Newyork) a teológiát mint külön disciplinát fogja előadni. A tanítvány nagyban különbözik a mestertől; mint már könyvezíme mutatja és a mint előző irodalmi termékeiből ismeretes, a legszabadelvűbb iránynak híve. Minthogy a modern zsidóság körében a nagyközönség csinálja a teológiát, csak örülni lehet, ha akad olyan

is közötté, ki ért hozzá. Részletek kiemelése lehetetlen, mert az egész egyaránt fontos és érdekes.

*

Delitzsch Frigyes »Zweiter Vortrag über Babel und Bibel« (Stuttgart 1903), melyet mint társadalmi jelenséget már bemutattunk, felette gyenge termék. A »Babel« címzet alig érdemi meg, mert velejében káromkodás a *sémi* biblia ellen. Az orthodox evangélikusokkal háboruskodván, kiket katechizmusuk ellen, amely a tizparancsolat első két igéjét egybefoglalja és az utolsót ketté vágja. »Was er dir weise verschweigt, zeigt dir den Meister des Stils.« A világot sem említene, hogy a zsidók tényleg úgy osztják fel a parancsolatokat, ahogy ő kívánja. A héber szöveg hűségét védi a modern emendáló láz ellen, helyesen utalva arra, hogy az assyr nyelvből sok érthetetlennek nyilvánított szót magyaráztak már meg.

*

Delitzsch »Babel und Bibel«-je kicsibe azt a hatást érte el, amit Harnack felolvasásai: feltűnést keltett. Ebben a reklámvilágban ez teljes siker. Az elleniratok és nyilatkozatok száma elég tekintélyes, melyeknek ismertetéséhez se képességünk, se kedvünk nincsen. *Bahr H.* »Die Babylonischen Busspsalmen und das Alte Testament« cz. iratát is csak azért említjük fel, mert a sokszor emlegetett babyl. vezeklő zoltárokból 9-et fordításban közöl. Vizsgálódásának eredménye az, hogy a babyloni vallás monotheizmust nem ismert és hogy az »ótestamentom« vallásánál jóval alacsonyabb. B. azt mondja, hogy az assyrológusok állításai folytán sok keresztény vallásos érzelmeiben nyugtalaníttatik. Hinc illae lacrymae.

*

A folklore népszerűvé tette a babona és mystika összes fajtaát és a figyelmet erős mértékben terelte a régi irodalmak e körbe vágó termékeire. A daemonologia a feledés homályából újra napfényre került és különösen az evangéliumok elbeszélései a démonok által megszállottokról nagyban foglalkoztatja nemcsak a teológusokat, hanem a psychologusokat és orvosokat is. Jelen alkalommal két monografiáról adunk hírt, az egyik francia, a másik angol. A külső terjedelemre és belső becsre egyaránt gyengébb az előbbi, melynek szerzője *Draussin*

U. és czíme: »Les Démoniaques au temps de N. S. Jésus-Christ« (Cahors 1902.). Kis történelmi bevezetés után Lukács 9, 37—43, a démoniakusokról szóló főhely, magyarázatát adja és a gonosz szellemekre vonatkozó »ótestamentomi« helyeket állítja össze. Leírja azután a betegeket és megszállottakat Jézus körében. Foglalkozik ezután a sokat vitatott kérdéssel, hogy Jézus hitt-e démonokban és megszállásokban. Sokan ugyanis azt állítják, hogy e ballitét nem osztotta és csak hallgatólag tűrte a nép körében általánosan elterjedt babonát. Szerző azonban ezt őszinteség hiányának tekintené és az evangéliumok félre nem magyarázható értesítései alapján azt állítja, hogy a keresztény vallás alapítója kora nézeteit maga is vallotta. Szerző bibliai ismereteire jellemző, hogy azt a kiváló helyet, hol az Achabot félrevezető »hazug szellemről« van szó, II. Krónika 18. fejezetéből és nem az eredeti forrásból I. Kir. 22, 19—23. idézi (29. lap lent). Ugyanott a jegyzetben Antiquit. XVIII. helyett olvasandó VIII. Jelesebb alkotás *Alexander Menzies W.M.* műve: »Demonic possession in the New Testament. Its relations historical, medical and theological« (Edinburgh 1902.) Angol terjedősséggel tárgyalja ugyan a kérdéseket, de kimerítően. Nem kevesebbet, mint 300 lapot szentel ennek a speciális kérdésnek és még a megszállottak számát is meg akarja állapítani statisztikai alapon. A történelmi szempont mellett az orvosi szempontot is figyelembe veszi és pogány párhuzamokat is idéz. Azon nézetet vagyunk, hogy *Tylor* a primitív műveltségről szóló művében (Primitive Culture) megmutatta a helyes utat, a melyen e problémákat meg kell fejteni. A könyv, melyben az elbeszélések foglaltatnak, nem befolyásolhatja a tudomány nyújtotta magyarázatot. Kár minden erőlködésért.

A legismertebb héber írók közé tartozik *Achad-Haam*, kinek összegyűjtött irataiból az I. kötet 2. kiadásban látott napvilágot. Héber czím: על פרישת ריבוי, német czím: Am Scheidewege (Achiaszaf kiadása, Berlin, 1902.). Szerző jól ír, de a miről ír, az ránk nézve jórészt idegen világ. A legfontosabbak nézetünk szerint az utolsó értekezések a mai héber nyelvről, a mely szerző világában élő nyelv. A neológia híve, vagyis annak a törekvésnek, hogy a héber nyelv modernizáltassék oly mérték-

ben, hogy héberül lehessen minderről írni, épúgy mint az élő kulturnyelveken. Ginzberg (ez a magán neve) zsidó nemzeti kulturát kíván, a mely a zionismussal párhuzamosan haladjon. Erről a témáról értekezett az orosz zionisták kongresszusán, a mely referátum az »Ost und West« német havi folyóirat 1902. novemberi füzetében meg is jelent. Iratai minden esetre kellemes héber olvasmányul szolgálhatnak. Felemlítjük még, hogy a szent földi zsidó gyarmatokról és gyarmatosításról is több levél található a kötetben.

*

Guthe H. szerkesztésében megjelent egy »Kurzes Bibelwörterbuch« (Tübinga és Lipsce, 1903.), a mely tényleg rövid (768 lap), de mégis igen gazdag. A reáliák teljesen fel vannak véve, csupán egyes theologiai cikkek maradtak ki, melyek ily kézikönyvbe tényleg nem valók. A mű jó mellékletekkel és számos illusztrációval van ellátva. Sok cikk átnézéséből azt látjuk, hogy minden alaposág és tömörttség mellett ezek világosak és élvezhetők. Bár csupa szakember dolgozta fel az egyes cikkeket, pontatlanságok előfordulnak. Birák 8. 14 ער: Socin szerint 589. lap 11. sor alulról = »beliebiger Bürger«. 591/20 S. azt állítja, hogy az íróbőr rendesen báránybőrből készült és talán kecskebőről is. Ezt csak éleselméjűségből tudhatja, mert a történelmi adatok a vad- és borjubőről szólnak (Óhéber Könyv 27). — »Das griech. Wort *νεφαία* [Máté 5, 18; Luk. 16, 17], bezeichnet für d. Griech. die Accente, für d. Hebr. alle möglichen dem Consonantentext beigefügten Punkte und Lesezeichen« (591.). Szó van az első századról, midőn Jézus azt mondta, hogy a törvényből egy *νεφαία* sem veszhet el. Mik voltak akkor a »consonanszöveghez hozzátett pontok és olvasójegyek?« Pontozás még egyáltalában nem létezett és a matres lectionis, vagyis a plena és defectiva nem tekintettek alsóbb rendű fontossággal bírónak. Biztos, hogy *νεφαία* héber *aequivalense* נקודה, a mi a hagyományban a betűk vonalainak kimagasló vagy kinyuló részét (pontját) jelenti (Óhéber Könyv 147. lap 3. jegyzet). — 592, előbb kell említeni a כתב אשורי-t, mert ez a régiebb név, míg כתב מדינה a hagyományban elő sem fordul. S. maga helyesen csupán az előbbit említi 594. lap közepén. — 594 »statt *jöd* »Hand« sagen sie aber z. B. *jaman* »Rechte.« Ez a példa arra, hogy betűk neveinél eltérések

mutatkoznak. Ez nem helyes, mert *jod* a jobb kezet jelenti, tehát helyesen beszélnek a »*jaman*«-ról. — Némely tudós számára zsidó hiába ír. S. pl. 592. és 594. az óhéber írásról és Ezra szerepéről az új írás meghonosításánál nem találja fel a régi nézeteket, ha figyelembe veszi »Zur Einleitung« 2. szakaszát és a Kaufmann-Gedenkhuchban megjelent cikkemet: *Wie lange stand die althebräische Schrift bei den Juden im Gebrauch?*

A bibliai törvény a házastársak elválását megengedi, sőt a hagyomány bizonyos esetekben ezt elrendeli. Ha semmikép sem tudnak megférni, a válást a hagyomány még akkor is helyesli, ha egy fél sem követett el büntetendő cselekményt. A keresztény egyház Máté 19, 4—9 és 5, 31. 32. alapján a házasságot felbonthatatlannak nyilvánította. 1900 év tapasztalatai arra tanították a népeket, hogy a zsidó felfogás a helyesebb és a modern törvényhozások erre az álláspontra helyezkedtek a kath. országokban is. De azért Siegfried (143. lapon) azt mondja, hogy az evangelium idézett helyein Jézus a házasságról »magasabb felfogást« honosított meg. — Az amulet (410. lap) és az angyal (156) cikkeknek nem vált volna nagy kárára, ha a Jewish Encyclopedia hasonló című cikkei figyelembe vették volna.

E szűk keretben természetesen nem terjeszkedhetünk ki sok pontra és csupán még a »Testament, Altes« és a fordításokról szóló cikkeket vesszük figyelembe (659—662.). Kautzsch a *babyl. talmudban* (Bába Bathra 14 b—15 a) fennmaradt barajtháról, a mely a bibliai könyvek sorrendjéről és szerzőiről szól, azt mondja: »z. Th. in albernem Phantasien.« Hát az Ujtestamentom írói nem e »balga képzelődés« szerint gondolkoztak? Sőt még 1500 év után is e balga nézeteket vallotta a protestáns egyház is! B. továbbá az elterjedt állításnak hódol, hogy Ezra és Nehemiás 444. ante csupán a »Priestergesetz«-et kanonizálták. Tudva van, hogy a samaritánusokat a mondott időszakban kizárták a zsidó közösségből és hogy a samaritánusok az egész tórát tartják szentnek. Minden józan ember azt kérdezi tehát, hogy honnan vették a samaritánusok a tórát, ha 444-ben kizárásuk idején még nem létezett? Ez az apró nehézség B. figyelmét sem kerülhette ki, mert azt mondja, hogy a »Mózes tórája« az 5. század végén vagy a 4. elején

lett a papi codex és a többi részek összeolvasztása által szerkesztve. Hihető-e, hogy a samaritánusok, akkor a zsidóknak már halálos ellenségei, átvették volna az egész tórát a zsidóktól? — A *textus receptus Beer* szerint is valószínűleg Hadrian császár idejében (138) lett megállapítva. Az »Óhéber könyv« 87—102. bebizonyítottuk, hogy a mostani szöveg már a templom fennállása idején fixirozva volt. — A fordításokról (Uebersetzungen 689—695) jól tájékoztató cikket ad Beer. Alaposan fejti ki, hogy a Septuaginta milyen romlott állapotban maradt ránk. De azért ennek segítségével akarja az óhéber szöveget rekonstruálni (?) Még ha igaz is volna az, hogy a LXX a héber szöveg régebbi alakját fordította, mi ellen 100 ok szól, akkor sem használhat ily romlott instrumentumot. Origenes 1700 év előtt a LXX-át a héber szövegből akarta javítani, a jelenkori bibliakritikusok az azóta új meg új okokból romló LXX-ből akarják a héber szöveget javítani, még pedig nem csupán egyes helyeken, hanem általában. Fordított világ!

Végül megjegyezzük, hogy a címzőkat Luther fordításából vették, mert a bibliaolvasó közönségre számítanak. Ez mindenesetre annak a jele, hogy a német protestánsok olvasák a bibliát. Csakis e buzgalomból érthető, hogy a Winer Schenkel és Riehm bibliai kézi szótárai mellett még egy újabb szótár kiadására vállalkozhatnak. Mikor fogjuk mi apáink örökségét, a világirodalom gyöngyét, ennyire szeretni és becsülni?

*

A héber nyelvű irodalom nagy hullámokat vet, melyeknek zugása hozzánk is elhallatszik. Nemzeti, nem vallásos iratok alkotják, mire a multból nem tudunk példát. A zsidó irodalom — a görögül és arabsul írott is — vallásos tartalmu. Az európai nyelveken megjelent, a zsidósággal kapcsolatban levő irodalmi termékek szintén vallásos vonatkozásuak voltak. A czionizmus maga sem produkált zsidó nemzeti irodalmat, csupán újságcikkeket és egy-két jó-rossz versgyűjteményt. Az idegen nyelven éneklő zsidó poeta talmi nemzeti érzelmek tolmácsolója, a prózáiról is inkább politikus és zsurnaliszta, mintsem nemzeti. A zsargon költő, akárhogy hányjuk-vetjük a dolgot, az orosz-lengyel területeken nemzeti költő. De a zsidók igazi nemzeti nyelve mégis csak a héber lehet. És tényleg

azt látjuk, hogy az említett területeken a két nyelv harcban áll egymással. A héber mellé inkább a tanultak, a zsargon mellé a nép áll. Hogy melyik lesz az erősebb? Ki tudhatja. Az életből a héber a zsargont kiszorítani nem fogja, erre csak élő nemzeti nyelv képes, mint a nyugateurópai zsidóság példája mutatja. Az irodalomban persze sokáig hadakozhatnak. Ezeket a gondolatokat egy nagyobb jelenkori héber irodalmi gyűjtemény megtekintése kelti bennünk. Kevés itt a zsidó tudomány. Ennek az irodalomnak irányát és szellemét jellemzi már az a tény, hogy a világirodalom minden rendű és fajtájú termékeit héber nyelvre fordítja. A fő a nyelv. És a héber nyelv tényleg hajlékonyná és simulékonyná vált. Csodálatos egyszerűséggel ír pl. *Rabbinovitz L.*, kinek iratai צדקת אלהים ezim alatt 1901-ben (Sz.-Pétervár) kezdtek megjelenni. A héber szépirok rendszerint nem mondanak semmit, az írás, a nyelv önczél. Rabbinovitz nem tartozik ehhez a fajtához, csupa apró dolgozataiban mindig van tartalom is. Jó eszméi vannak. Azt állítja pl., hogy a próféták gyermekkorban meg nem értett beszédei arra szoktatják a héber írókat, hogy nagy hangon beszéljen és hogy a talmudtanulás önczél, vagyis a vallásos parancsolatok tanulmányozása többet ér, mint ezeknek megtartása — a talmud tanulása nélkül. Jól formulázza a talmud gondolatát. Tényleg a tanulás a fő, a szellem mindig megmarad. Rabbin. többnyire nemzeti és nevelési problémákkal foglalkozik. A kötet vége egy elbeszélés, melyben a von Sonnenburghoz nőül ment zsidó leány tragédiája vonul fel előttünk. Ezeket mi magyarok látásból ismerjük.

*

Az aram nyelv az idők folyamán egész Elbázsiát hatalmába kerítette, minek még látható emlékei az aram, nabateus, palmyrai feliratok, a targumok és a két talmud és a syr irodalom. Ennek az egykor nagyszámu népnek történetét ismerteti *dr. Šanda A.* »Die Aramäer« ezimű füzetében (*Der alte Orient* IV. 3. *Lipsee*, 1902.). A bibliában is elég sűrűn szerepelnek Dávid idejében s később (Damaskus stb.) és az ékiratokban többször van róluk szó. Érdekes világtörténeti jelenség, hogy politikailag és kultura tekintetében nem első rangú nép nyelvét a világhódítók széles birodalmaira rákényszerítette, ha igaz az, hogy az assyr-babylon-perzsa-hellén világ-

birodalmak területén a nép ősi időben nem volt aram. Az ismertetésből ugyanis nem látjuk, hogy mi bizonyítja azt, hogy az alsóbb nép már régebbi időben nem volt jórészt arameus. Az aram nyelvről, 22. lap, egyebek közt ezt mondja: »Die Juden der späteren Zeit standen eben unter dem Einflusse der die ganze damalige semitische Kulturwelt beherrschenden aramäischen Sprache.« Kulturájuk jelentéktelen volt (24. pont). A legrégebb felirat 727—722-ből (ante) ered, egy oroszán-suly jelzése. A legtöbb felirat ugynevezett votivfelirat (Weihinschrift). Az egyik nabateus felirat így hangzik: »Kinek neve örökre dicséretessék, a jó és könyörületesnek, állította ezt az oltárt Maki stb. saját és leánya élete kedvéért« (28. l., Euting 6). Hasonló felirat sok maradt fenn, melyeknek tartalma az, hogy az illető áldozatot hoz a czélből, hogy ő, vagy fia, vagy leánya, vagy férje stb. éljen. Hogy ez közös sémi szokás, mutatja a talmud: »Ha azt mondja valaki, ez a szela legyen alamizsna (cedáká), hogy fiaim éljenek . . . tőkeletes jámbor« (*Peszáchim* 8a lent; R. H. 4a; B. B. 10b). A barajtha nem ok nélkül emeli ki, hogy az illető נתיב נתיב, mert a pogány szokás folytán némelyek az adományozás e módját elitelték. A diskusszióból különben kitűnik, hogy sokaknak ez a felfogás nem tetszett. Az idézett feliratok a 3. századból valók. 29. lap, 15. sor v. Chr. helyett olv. nach Chr.

*

Ugyanabban a gyűjteményben IV. 4. *Winkler H.* lefordítja Hammurabi, a bibliai Amrafel törvénykönyvét. Ha az identificatio igaz, akkor tényleg a legrégebb törvénygyűjtemény. Mózes törvényeivel összehasonlítva, a meglepő nem az, hogy némely pontban vele találkozik, hanem az, hogy a tárgy és czél hasonlósága mellett oly ritka a megegyezés. Az assyr törvényt a kegyetlenség jellemzi: kézlevágás, vízbefojtás, istenitélet stb. A tolvaj, mint még a középkorban a 11. és 12. századig, halállal lakol. A hierodula és egyéb erkölcstelenségek tükröződnek egyes határozmányokból. Érdekes pl. hogy a bérelt állat szerencsétlen elveszéseért — ha oroszán tépte szét — a bérlő nem felelős (244. §.). Ebből konstatálható, hogy a talmud Exodus 22., 9—12. verseit helyesen magyarázta. A 245. s. köv. §§. alapján azt lehet állítani, hogy a פישעה az, ha a bérlő maga töri össze az állatot. Ha magától mulik ki az állat

(249. §: »ha isten veri meg és kimulik«), akkor a talmud szerint is felmentendő a bérlő. Ezután következnek az öklelő ökörről szóló törvények. Az 54. §. azt mondja, ha valaki az okozott kárt nem térítheti meg, adassék el birtokostul (mint Ex. 22., 2.). A bérletről és az üzérkedés céljaira adott pénzről szóló szabályok a talmudnak az מִיִּים és מִעֵשֶׂק-ra vonatkozó törvényeivel nagy hasonlatosságot mutatnak. Ez utóbbiak a felést szintén *kerítészek* nevezik. Az a benyomásom, hogy az ősbabyloni szokások még a talmud idejében is éltek és valószínű, hogy a bab. amórák érthető törvényei az ékiratok fordításainál jó szolgálatot tehetnének. A kifizetett adósságlevelet, az agyagtáblát eltörték (16. lap, 1. jegyzet). Ugy látszik, hogy a sóver (שׂוֹבֵר), a nyugta neve, mégis csak innen származik. Egyébiránt láttunk egy ily kötelezvényt, melynek széle le volt törve. Ez alkalomból megemlítjük, hogy Peiser lefordított babylóniai szerződéseket. Kérdés, mily összefüggés van ezek és a babyl. talmud idevágó jogtételei közt?

*

Steinschneider legújabb művének címe: »Die arabische Literatur der Juden. Ein Beitrag zur Literaturgeschichte der Araber, grossenteils aus handschriftlichen Quellen« (Frankfurt a. M. 1902). A könyv nem azonos a JQR. IX—XIII. évfolyamában megjelent »An introduction to the Arabic literature« cz. munkával. A jelen műről, melyhez St. szellemben és szempontokban gazdag bevezetést irt, maga így nyilatkozik: »Meines Wissens biete ich die erste umfassende Bibliographie dieses Literaturkreises mit biographischen Notizen über die Autoren, die hier sehr spärlich bekannt sind« (XLVI). »Das gegenwärtige Buch bietet hauptsächlich eine möglichst vollständige Zusammenstellung der Schriften in arabischer Sprache, deren Verfasser als Juden geboren waren, unter Angabe der etwaigen Drucke oder Manuscripte des ganzen Werkes oder eines Fragmentes, oder einer Uebersetzung in irgend einer Sprache« (XLIX). A névtelenek száma 200-nál több; 500-nál ismeretes az arabs czim, soknál elveszett. A zsidó arabs irodalom első nyomai a VI. században tűnnek fel (költészet). St. ezek leírása közben beszél a zsidó nemzetiségről és a czionizmus ellen nyilatkozik, mert csak árt a zsidóknak (3. lap, 8. jegyzet). Zunz szokása szerint, kit sokszor említ,

sisakos-paizsos előszót is irt, melyben nagy igazságokat mond. Mi St.-t egyáltalában nem tartjuk száraz tudósnak. Jelen művből is sok érdekes dolgot tudunk meg. Pl. azt, hogy Maimonides a legtermékenyebb arabs-zsidó író, hogy a Zohar מִן דְּרֵי אֱלֹהִים = מִן דְּרֵי אֱלֹהִים ar. eredetű (XL), ugyszintén a talmudisták-nál (főkép Maharsánál) található מִן דְּרֵי אֱלֹהִים. A virágos könyvczimek adását az araboktól tanulták, jöttek a bibliai szavakból álló czimek. Benyomásunk szerint a kabbalisták a legtöbb könyvczimet az Énekek Énekéből, mystikájuk kedvelt könyvéből vették. Sok mindenféléről van e könyvben szó, a mi azt is érdeklí, ki ehhez az irodalomhoz nem ért. Néhány észrevétel. A XL. lapon St. azt kérdezi מִן דְּרֵי אֱלֹהִים-ről: »wie alt ist diese Bezeichnung für die talmudischen Kapitel nach ihrer gegenwärtigen Einteilung?« Erre felelhetünk: olyan régi, mint a talmud maga, a mely már említi. Gyűjtöttünk erre adatokat, talán még rájuk kerül a sor. — »Der semitische Vers ist bekanntlich ein selbstwertiges Glied einer Kette, oder, nach dem stereotypen Bilde, eine Perle der Halsschnur« (XIX). E sémi felfogás tükröződik a midrasban, a mely »a nyaklánczokat« (Én. Én. 1, 10) a profétákra értelmezi, vagyis az egyes verseket gyöngyöknek tekinti (Sir r: e helyre; cf. Óhéber könyv 116, 3). — St. XL összeállít arabs-héber könyvterminusokat, köztük van שַׁעַר, a mely azonos az arabs باب-bal (kapu). Ugy látszik azonban, hogy ez eredetileg aram terminus, mert a talmud 3 részre osztott מִן דְּרֵי אֱלֹהִים traktátusát emlékezetünk szerint már a talmud nevezi כְּתָבָא קְטָנָא stb.-nek. — A III. registerből azt látom, hogy St. kezeibe nem jutottak a Klein D. és Friedmann A. kiadásai (M.-Zs. Szemle) az orsz. rabbiképző-intézet birtokában levő, a XII profétára vonatkozó névtelen arabs kéziratból. A Heisz kiadását még nem ismerhette. A kéziratot magát nem kellett említenie a VI. registerben, mert csak másolat. A legtöbb kézirat természetesen a Bodleianában, a British Museumban és Pétervárott van. A magánosok között a legtöbb kézirrattal Adler Elkan (London) rendelkezik.

*

Harkavy A. »Studien und Mittheilungen« cz. gyűjteményének 8. kötete (Pétervár 1903.) a legrégebb karaita törvénykönyvekből három nagyobb részletet közöl, jelesen *Anan*, *Benjámin Nahavendi* és *David Kumissi* »Széfer Hamicvóth«

jaiból. A főrés az alapítóra esik, melynek könyvből jelentékeny töredéket szerzett meg H. Ezt aram eredetiben lenyomatja, héberre fordítja és jegyzetekkel kíséri. Anan úgy okoskodik, mint a rabbaniták. A különbség csak az, hogy a rabbaniták a régiék derasjait fogadják el, Anan pedig újakat terem ugyanazon uton-módon. Anan munkája olyan kompendium-féle, melyet a gáonok komponáltak. Kérdés, nem követték-e nagyjában ilyen mintát? A közölt töredékekből nem látszik, hogy a tóra sorrendje szerint fejtegette volna a »parancsolatokat«. Alapkönyve nem pusztán a tóra, hanem a próféták és hagiografák is. Azt a különbséget, melyet a talmud a tóra és a többi könyvek közt tesz, a karaiták elvetették. Talán oppositíóból a tisztasági törvényeket előtérbe tolták. Anan fejtegetései általában világosak, ha nem is meggyőzők. A 17. lapon azt mondja: »Mint az evésnél, úgy a tóraevésnél [olvasásnál] is köteles vagy, midőn kezded és midőn befejezed, benedictiót mondani. Minthogy ez áll [Ezekiel 2, 9] מְנַלְתָּ סֵפֶר, ezzel azt tudatja veled, hogy csak midőn olvasol (בְּסִיפֵי) a könyvben, vagy köteles előtte és utána benedictiót mondani.« Harkavy azt véli, hogy Anan ki akarja zárni a kötelezettségből a könyvnelküli olvasást. A folytatás ennek a magyarázatnak nem kedvez, mert ezután azt fejtegeti, hogy magánolvasásnál csak előbenedictio kötelező. Nézetem szerint Anan azt akarja mondani, hogy mindkét benedictio csak akkor kötelező, ha tekeresből és nem könyvből olvas. Erre illik a bizonyíték מְנַלְתָּ סֵפֶר. Tényleg tekeresalaku könyv lebeg előtte, mert a 88. és köv. lapon többször mondja: »göngyölíti a könyvet.« A סֵפֶר nála épúgy, mint a talmudban rendszeren, a zsinagóga-példányt jelenti (38. lapon: סִיפֵיָא = סֵפֶר). Ha ez a magyarázat helyes, akkor Anan ismert bibliai kódex-alakban. Valószínű is, hogy a 7—8. században kezdték a bibliai iratokat könyvalakba írni. Nem világos, hogy Anan milyen szídrákra osztotta a pentateuchust (38 és köv. l.). Talán összefüggött azzal az ujtással, hogy minden nap (nemcsak hétfőn és csütörtökön) olvastak a bibliából.

Harkavy a kézirati szövegen kívül összegyűjti az idézeteket is és mindent lefordít héberre. A Nahavendi és Kumissitól közölt részletek csekély terjedelműek és mintegy pótlásoknak tekinthetők (173—192). A művet észrevételek és javítások

zárják be. H. az általános czímen kívül alcímet is adott művének: »Likkuté Kadmonijót« II, és Pinsker emlékének ajánlja. A kegyelet szép, de az alcímmel csak zavarja az olvasókat és sok bosszúságot fog még okozni.

*

Dr. Gaster M., az angol szefard zsidóság főrabjaja, a »Proceedings of the Society of Biblical Archaeology« című folyóirat 1900. júniusi füzetébe irt cikkét mellékletekkel ellátva és fényesen kiállítva kiadta e czímen: »Hebrew Illuminated Bibles of the IX.th and X.th. Centuries (Codices Or. Gaster, Nos. 150 and 151); and a Samaritan Scroll of the Law of the XI.th. Century (Cod. Or. Gaster No. 350).« London 1901. Nyolcz fakszimilevel. A czím szépen hangzik, nagyon is hangzik. G. semmivel sem bizonyítja, hogy kódexei a 9. és 10. századból valók. Beszél sokat, de mindebből a kódexekre semmi sem következik. Az első kódex 37 levélből áll, melyek a pentateuchus egyes részleteit tartalmazzák. A kódex nevezetessége az, hogy festések (illuminációk) díszítik. Minden lapon három kolumna van és a kolumnaközökön van a masora parva és három aranyozott növénylevél egyenlő távolságban egymástól. Ily aranyozott levelek jelzik a nyílt és zárt parásákat, még pedig az előbbit 3 vagy 4, az utóbbit 1. Feltűnő, hogy a lapok nincsenek vonalozva. Ez a hiány nem kedvez a Gaster feltevésének, hogy a IX. századból való. A kolumna- és lapszélvonalak az írás után huzattak, ami egész biztos, mert az egyik helyen a vonal egy betűt leszel. A kódex utólag lett illuminálva. Láttunk egy teljes biblia-kódexet, melyről Baer is beszél valamelyik általa kiadott bibliai könyv előszavában, amelynek első lapjai gazdagabban voltak kifestve, mint a Gaster példánya. A Jewish Encyclopedia mutatványa III. 178 (1476-ban íratott Spanyolországban, most a Bodleianában) összehasonlíthatatlanul gazdagabb. Gaster 2. kódexe, amely a zsoltárokat tartalmazza, nincs kolumnákba osztva. Ez direkt ugy íratott, hogy illumináltság. Ez abból is látszik, hogy a szöveg közepén üres helyek vannak. Az illuminátor ezeket nem töltötte ki. Ez a példány a festések alakjai után itélve egyiptomi eredetű. G. két levélen közli az összes illuminációkat, de hol van a mítörténész, ki ezekből a kódex hazáját és korát megállapíthatja?

G. könyve második részében egy szamaritán tekeresről beszél, amely birtokában van és melyből szintén ad faksimilet. Összehasonlíttja a szöveget a héber szöveggel (csak Deut. utolsó fejezetei) és sok eltérést talál. Ezeket csoportosítja, de ezekből a csoportosításokból az ember nem lesz okosabb. G. sokfeléről beszél, ami a héber könyv általános történetébe vág, de ezeket a kérdéseket tárgyaltuk az »Óhéber Könyv« cz. munkában és ép ezért megelégszünk az arra való utalással.

*

A kisineff zsidómészárlás a szabad Amerikában felrázta a lelkeket és az általános felháborodás, mint ismeretes, az Egyesült-Államok kormányát diplomáciai lépésre bírta. *Stiles W. C.*, protestáns pap és neves író, külön könyvet írt e czímen: »Out of Kishineff« (New-York 1903, G. W. Dillingham Company), melyben az újabb időben példátlan gyilkolások és rablások leírása kapcsán megvilágítja a zsidók és keresztények közti viszonyt, a hogy ennek lenni kell. Eleven színekkel festi a newyorki Ghetót, általában a zsidók bevándorlását Amerikába. Felette érdekesek az amerikai keresztény papság nyilatkozatai, melyeket *Stiles* közöl. *Stiles* műve az amerikai szabad és igazságos szellem nagybecsű elemi megnyilatkozása. Bár alkalmi irat, általános szempontok magaslátára emelkedik, vonzó és tanulságos. Az emberies gondolkozás terjesztésére felette alkalmas és kívánatos, hogy a közönség széles rétegeiben kellő mértékben terjedjen. Ajánljuk olvasóink figyelmébe.

*

Az »Achiaszaf« 10. naptára (5663) nagyterjedelmű irodalmi gyűjteménnyel kedveskedett olvasóinak: 67 közleménnyel szolgál 574 lapon. Ezen kívül van még naptári rész (12 lap), krónika (34), bibliográfia (15) és 12 kép. A saját olvasóközönségének mind nagyon szükséges és hasznos. Benünket tisztán az irodalmi rész érdekel. Gazdagsága dicséretet érdemel, van benne próza és vers minden irodalmi műfajban, de, sajnos, tudományos dolgozatok nincsenek benne. Pusztán *Bader G.* Letteris M. H. életrajza volna ilyenek tekinthető. Kissé keményen fogja hősét, de nem igazságtalan. Letteris irodalmi termékeinek felsorolása hiányos, ki van hagyva L. érdekes cikke a bécsi héber nyomdáról, a mely Keller Bikkurimjében (II) látott napvilágot. Brainin (1—34) egy zsidó szan-

hedrin felállításának szükségességéről és lehetőségéről értekezik. De az ő szanhedrimje, melyet a változatosság kedvéért »akadémia«-nak is nevez, nem vallásos fórum, hanem olyan magas politikai testület, mely az egész zsidóságot igazgatná és egyzersmind a héber irodalom vezető testülete lenne. B. meg van győződve, hogy a kormányok ilyen fórumot támogatnának. Mi az ellenkezőről vagyunk meggyőződve. Most már bizonyára B. is. Hiszen az orosz kormány már a zionistákat is összefogdossa. Az egyik író felveti a héber írók egyesületének eszméjét (497—502). Úgy látjuk, hogy az orosz hitrokonok is szívesen politizálnak, persze csak a saját szakállukra és körük számára.

*

Perles Félix kritikájára *Boussé W.* művéről »Religion des Judenthums im N. T. Zeitalter«, melyet már bemutattunk, az erősen megtapogatott szerző külön vitairatban felel: »Volksfrömmigkeiten und Schriftgelehrtentum« (Berlin, 1903). Védekezésének hangja általában szelid, csupán egyszer beszél kritikusanak »kecke Unverfrorenheit«-járól. Perlesnek a földolgozásban igaza volt, mi abból is látszik, hogy B. védekezésében nem egyszer visszadudál. De hát ezekről részletesen referálni nagyon sok tért foglalna el, ugyanezért csupán a legfontosabb pontra szorítkozunk. Arra a szemrehányásra, hogy a rabbinikus irodalmat nem vette figyelembe, azzal védekezik, hogy ő csak »datálható adatok«-kal kívánt operálni, már pedig a zsidó hagyomány 70 utáni időből származik, Ebben nagyon téved. Általában az a felfogás vált uralkodóvá, hogy a tannaitikus hagyományok, minthogy a misna és a vele rokon gyűjtemények a III. század elején vagy még később kapták végleges alakjukat, ebből a korból vagy legfeljebb a második századból erednek. Ennek a felfogásnak főképp Schürer története a propagálója és érvényesítője. De azért teljesen hamis nézet. A hagyomány tartalmilag évszázadokkal régiebb, azok is, melyek egyes tekintélyek neveihez fűzvék. Ez a névhez fűződés ugyanis csupán azt jelenti, hogy bizonyos alakban adta elő, erről a problémáról így nyilatkozott, de nem azt, hogy a tárgyát, problémát, nézetet stb. ő kitalálta, felfedezte. A hol rabbinikus körön kívüli »datált« anyag áll rendelkezésre, bebizonyosodik, hogy ugyanaz a dolog a zsidó hagyományban későbbiek neve alatt szerepel.

*

Bousset már dicső elődök nyomdokát követte, midőn a zsidó vallást a keresztény vallásnál inferiorisabbnak igyekezett feltüntetni. Valóságos divattá vált németföldön az újtestamentomi kor zsidóságát és vallását kritika alá venni. Csodálatos vagyis inkább nem csodálatos, hogy nem a keresztény dogmák felsőbb-ségét fejtegetik, hanem magas trónról a zsidó hitet és erkölcs-tant szölik le. E jeles műveletnél az Újtestamentum vagy egy-általában nem szerepel vagy csak in usum Delphini kiadás-ban. Nem vészett tehát felesleges munkát az, a ki szó nélkül állította szembe a legfontosabb kérdésekről egy hasábon az Újtestamentom, a másikon pedig az Ótestamentom és a talmud nyilatkozatait. A kis füzet címe: »Religiöse Ethik des Alten und des Neuen Testaments. Eine Gegenüberstellung von L. S.« (Berlin, 1903.). A konfrontálás a következő rubrikákat öleli fel. A hit és az örök üdvösség. A kegyváltás (Gnaden-wahl). A csodák és a hit. Nemzeti és világvallás. A bosszu-áll Istent. Istent haragja. Az örökkétartó büntetések. Fele-baráti szeretet. A szülők tisztelete és szeretete. A nők társadalmi becsülése. Ez a kritikus 10 pont egy nyomtatott íven világítatik meg, élesebben, mint némely valláshistórikus egy-egy kötetében.

*

A cionista kalendárium helyébe a »Jüdischer Volks-kalender« lépett, melyből most a második került sorra. Szerkeszti dr. Zlocisti Th., megjelenik Brünnben, ára 1 korona. Felette olcsó, mert a nagy oktáv kötetben csupán az irodalmi rész 174 lapot tesz ki, még pedig igen változatos tartalommal. A közlemények száma — vers és próza — 36. Mindenféleképp van szó. A szerkesztő ismerteti a múlt század hatvanas éveiben Grätz cikke nyomán keletkezett messiás-pórt, a mely bennünket közelebből érdekel, mert az orthodox főszereplő Hildesheimer volt és 160 aláírói közt igen sok volt a magyar rabbi, kik tekintélyükkel a zsidó, de egyszersmind a keresztény messiás-hitet is védő államügyész támogatására siettek. Néhai Brill S. L. is kapott H-től ilyen kisértet aláírás végett, de magának tartotta. Dr. Löwi H. sisakos paizsos cikket ír a palesztinai chaluka körül elkövetett visszaélésekről, melyből megtudjuk, hogy a holland-német chaluka után bőségre a magyar következik. Vagy 30 kép is díszíti a kalendáriumot,

de úgy tetszik előttünk, hogy ezek egytől-egyig megjelentek már az »Ost und West«-ben és máshol. A kóta melléklet egy német és két zszargon dal megzenésítése.

*

Kiváló héber kalendárium *Luncz A. M.* »Palaestina Almanach«-ja. Előző években eléggé ismertettük és meg-elégszünk a következő cikkek felemlítésével. *Luncz M. A.*, Elfelejtett mondák időrendben és megjegyzésekkel. *Choma Jehudith* (nő). A gonosz szem. Az eredetit Einzler Lydia írta és a »Zeitschrift d. Deutschen Palästinavereins« XII. 5. füzetében tette közzé. Ebből a cikkből látjuk, hogy a talmud által említett amuletek (l. Blau, *Amulet* a Jewish Encyclopedia I. kötetében és az V. kötetben megjelenendő *Evil Eye* cikket) még most is járják. *Schlossch N.*, A nozairók szeptája (francia mű nyomán.) Azt bizonyítgatja, hogy ezek Kanaan őslakóinak maradványai. Van egy cikk a török birodalom zsidó hivatalnokairól és kitüntetettjeiről. A közlemények között sok a fordítás.

*

Eisenberg Jochanan, bialystoki magántudós 1899—1901. kiadott héber nyelven egy kommentárt a pentateuchus mind-három targumához (első 4 füzet *Varsó*, 5. füzet *Zitomir*). Megjegyzései rövidek és egyszerűek, tehát nem követi a régi módszert, a mi munkájának előnyére válik. Nemhéber kutatásokat egyáltalában nem vesz figyelembe, de úgy látom, hogy a régiebb kommentárokat sem használja fel teljesen. Ellenben bőven idézi a midrast és a talmudot, a mi felette hasznos a modern olvasó szempontjából is. A bevezetésben polemizál Chajeszszel (*Imré Bina*) és azt állítja, hogy a Jónathan csakugyan Jónathán ben Uziel műve. A munka címe יְהוֹשֻׁעַ וְיִשְׁרָאֵל és rövid lapozgatás közben jó benyomást tett reánk. Mindenesetre jó segédeszköz.

*

Jelen füzetünk lezárása előtt jutott el hozzánk *Bacher* »Agada der Tannaiten« című műve első kötetének második kiadása (*Strassburg Karl J. Trübner* 1903.). Habár az első kiadás óta, a mely a *Monatsschrift*-ből vett külön lenyomat volt, 19 év telt el, az új kiadás mégis sikernek mondható ily szakmunkánál, a mely e mellett még tartalmánál fogva is szűkebbkörű olvasóközönségre van utalva. A bővebb bemutatást

a jövő számra tartva fenn, csak azt említjük még, hogy az új kiadás nemcsak »javított és bővített«, hanem külsőleg is szebb. Minthogy ez a kötet már régebben elfogyott, sokan fognak örülni, hogy csonka példányukat kiegészíthetik.

*
»Iwoh Lemoschaw« (אוה למושב) cím alatt *Dukesz Eduard*, altonai Klausrabbiner, héber és német nyelven egy iratot bocsátott közre (Krakó 1903, Gräber Eisig kiadásában), melyben Altona, Wandsbeck és Hamburg főrbiblijainak életrajzait állította össze. Ismeretes, hogy a XVII. század elején maranok alapították e községeket, kik eleinte »portugies« név alatt telepedtek le és türetek meg. Az askenaz zsidók nemsokára követték az első letelepülőket, de nem alkottak önálló községet. Csak I. Napoleon vágta ketté őket, Altona pedig 1863-ban, még dán uralom alatt, vesztette el polgári ügyekben a zsidó jurisdictiót. Dukesz 24 főrabbi életét ecseteli, kik közül a legismeretesebbek: 1. *Askenúzi* Czevi Hirs (Chacham Czevi), kinek nagyatyja Kohen Efrajim az első budai rabbi volt és a ki maga hosszú éveig élt ugyanitt. 2. *Eibeschutz* Jónathan, kinek pere mai napig foglalkoztatja az elméket. Szerzőnk valóságos védőíratot szur be az életrajzába. 3. Chacham *Bernays* (mh. 1849). Az utolsónak fia volt a kiváló klasszikus filológus, bonni könyvtárnok és egyetemi tanár. De egy más fia, ki Münchenben volt tanár, kit D. 113. lapon מִיכָאֵל-nek nevez, kitért. A mostani hamburgi főrabbi, *Hirsch M.*, mint ismeretes, magyar ember. A könyvet érdekes arcképek és egyéb fotografiák díszítik. A sírfeliratok közöltetnek, a mi a pontos adatok céljából szükséges. Dukesz műve hasonlít a Weisz által kiadott »Avné bész hajóczér«-hez. *Buber S.* több jegyzettel emelte az irat értékét.

*
Oppert Gustav indológus (Berlin) »Tharshish und Ophir« cím alatt (Berlin 1903) terjedelmes értekezést tesz közzé, melyben a bibliai Ofir és a Salamon kereskedelmi expedíciójának sokat vitatott kérdését végleg meg akarja oldani. Az alapot Afrika felkutatása szolgáltatja. Az eredményeket szerző értekezése végén maga foglalja össze, melyeket az előszóban így formuláz: »Diese (Schlussfolgerungen) sind, dass Tartessus oder Tharshish, was schon bekannt war, in Süd-Spanien, dem heu-

tigen Andalusien lag; dass ein ursprüngliches Tharshish in Afrika nicht existirt hat, und dass man ersteres auch nicht mit dem cilicischen Tarsus, wie Flavius Josephus es wollte, identificiren darf; dass ferner Salomo nachweisbar nie Fahrten nach Tharshish unternommen; dass die Tharshish-Schiffe der Könige Chiram und Salomo grosse vom Roten-Meer aus den Indischen Ocean nach Indien und Ost-Afrika befahrende Kauffahrtei-Schiffe waren; dass sich der Vers 1. Könige, X, 22 auf Indien bezieht, und dass die übrigen nach Ophir gerichteten Expeditionen nach Ost-Afrika gingen.«

A SÁTRAK ÜNNEPÉN.

Mint közkatlanban, kinn a világban
Gyűlölet fő, forr, szerte vizsály van.
Nemzetek, népek egy falat jóért
Egymást ölnék meg — egy sértő szóért.
S lássad Izrael, mily ünnep vár rád:
Jer betetőzni a béke sátrát!

Engesztelődvén egy Isteneddél,
Engesztelődj meg a földi renddel.
Kezedben dőljön földig a pálma,
Mint szomorú fűz, lehajló ága;
Dús illatát szét hintse a gránát:
Jer betetőzni a béke sátrát!

Jelezze törvény jelképes csokra,
Pálma, füzága s a myrtus bokra,
Hogy kezet kézben küzdjön az ember
Szeretve egymást szent szeretettel,
Elvezze együtt küzdelme árát:
Jer betetőzni a béke sátrát!

Az anyaföld is lám mily pazar ma,
Mindannyiunknak jut gránát alma.
Szegény és gazdag, pór, fenkölt lelkű
Egy célra törjön ma minden rendű:
Szent hosszával az Urat áldják:
Jer betetőzni a béke sátrát!

Budapest.

GERŐ ATTILA.

TANÜGY.

VALLÁSOKTATÁSUNKRÓL.

E czim alatt a M.-Zs. Sz. mult számában (296—309. ll.) Dr. *Frisch Armin* hosszú fejtegetést közölt, melynek tenorja nagyban megfelelt Dr. Vajda Bélának e lapok XIX. évfolyamában (378—381. ll.) megjelent rövid cikkével. Mindkettő a vallásoktatás alapjául a liturgiát, az imakönyv ismétlését választja. Bővebben szólni a hitoktatás fontosságáról e problema kicsinylését és félreismerését jelentené, de tartalmáról és módszeréről vitatkozni szerfölött szükséges, mert még mindig *quot capita tot sensus*.

E sorok írója hozzászólási jogot formál magának abból a körülményből, hogy már három éve kizárólag a hitoktatásnak él egy nagy községben és érzi a felelősséget, hogy ennek ifjuságát »jó zsidókká« nevelje, amiért is élénk figyelemmel kíséri a magyar zsidó hitoktatás terén ritkán feltűnedező jelenségeket.

Szerény nézetem szerint mind a két cikkíró úr, nemkülönben a VI. izr. községkerület tantervének szerzői — ne vegyék zokon — roppant nagy idealisták. Egyik túltesz a másikon követelés dolgában. Szívesen veszem magamra a skeptikus vádját és nem restellem állítani, hogy az egész VI. községkerületben nem találni egy maturánst, aki tizedrészét tudja annak, amit a tanterv előír, és én nem szeretnék externistát, a kinek az érettségi vizsgán hittanból is kell felelnie, e tanterv szerint examinálni, mert kérlelhetetlenül »elhasalna«. Ugyanis az utolsó felső négy osztály tananyagát véve, ismernie kellene a szegény fráternek részint magyarul tartalma (?) szerint, részint héberből fordítania, a tórából 466 verset, 16 zsoltárt, a prófétákból 480 verset, az egész zsidó történetet, liturgiából az ujévi és jomkipuri imákat, a rendszeres zsidó vallástant és végre néhány olvasmányt, misnából, midrásból,

talmudból és középkori bölcsészektől. És ha *Frisch dr.* úr tanácsát még megfogadnám és az imakönyvet elébe tenném, nem tudna imádkozni. Hic Rhodus, hic salta. E tanterv fölött további bírálatot nem kell mondani, és ezt a tantervet úgy látszik *Frisch dr.* úr keresztül tudja vinni, mert változásai azt veszik alapul — ha csak a héber olvasás tudatlansága nem akasztaná meg.

Tán merésznek látszik ama állításom, vagy sejtelmem, amelytől nem vagyok képes szabadulni, valahányszor e témáról szóló dolgot olvasok, *hogy a mi rabbijaink* — a vallástanítók java-része végzett rabbi — *az orthodoxiával kaczerkodiknak*. Mintha azt mondanák: Lám ti azt hangoztatjátok, mi aláássuk a zsidóságot, nézzétek, mennyit tanítunk mi! A mi papjaink nem merik mondani, most más idők járnak. Mi nem vagyunk képesek maturánsokat nevelni, akik a jesiba növendékeivel felveszik a versenyt zsidó tudás dolgában, de nem is akarjuk, mert a mai gyermek rendes iskolába is jár világi tudomány elsajátítása céljából. Voltak más idők is, mikor a zsidóság zöme nem ismerte a midrást és talmudot, és még sem ment tönkre.

Szóról-szóra aláírom mindazt, amit *Frisch dr.* javasol az egyénképzésről, zsidó jellemről, de a módszerre, amelylyel e fenséges célt el akarja érni, nem tudok vele egyetérteni. De mielőtt kifogásaimat motiválnám, örömmel konstatalom, hogy megjelölte az irányt, amelyben az egyik főakadályt elhárítani lehet.

Az »ivre«-vel az iskolában bajlódni nem lehet, kevés hozzá az idő és sok a tanuló, pedig az minden zs. vallástannak ábéczéje. Ezt külön iskolában kell begyakorolni, erre nézve jó volna a más vallásuakat utánozni. Pld. nálunk van egy tantárgy »templomi ének«, mely kötelező külön-külön a romai katolikusokra és a görög-keletiekre. Ezt az egy órát a zsidók a héber-olvasásnak szánhatnák, amelyet ép úgy, mint ama vallásoknál — nem kellene a hitoktatónak tanítani, hanem a a kántor vagy a tanító is végezhetne — természetesen a hitközség csekély honoráriumra fejében. Ezzel elesnék a nagy baj, hogy a tanulók nem tudnak imádkozni.

Vajda és Frisch egyetértének abban, hogy az imakönyvben jeggezsedéjk az egész hittanítás.

Nem tehetek róla, de én az imakönyvet nem becsülöm

annyira. Biztos vagyok benne, hogy alább kifejtendő nézetem nagy visszatetszést fog szülni, de ez nem riaszt attól vissza, hogy a dolog tisztázása érdekében ne nyilvánítsam. Az imák nekem megszokott dallamaikkal igen becsesek és fülbemászó, de mihelyt a fordításra gondolok, eltűnt az előbbi melegség és helyébe lép valami hideg érzés. Először tapasztaltam ezt, mikor az imakönyvet horvát nyelvre kezdtem fordítani, és azon kérdés előtt állottam, vajjon szözszerinti legyen-e az átültetés? Fordítsuk le az iskolában a »smóne eszre«-t, magyarázzuk meg vallásos ideáit, és azt fogjuk észrevenni, hogy éppen az ellenkező benyomást idéztük elő, mint a milyent szándékoltunk, t. i. vallásos meggyőződést, hitbéli melegség és ragaszkodás helyett kételkedést és indolenciát. A héber nyelv szellemének megfelelő iszonyatos sok synonyma a fordításban untat és kifáraszt, a vallásos eszmék némelyike az ima keletkezése idejének viszonyaiból nőtt ki és nem képezi a mai zsidóság eszmekeincének alkotó elemét. Helyes-e gyermekeknek magyarázni elavult eszméket? Például egyrészt azt állítjuk, hogy a zsidóság szétszóródása hivatás, hogy Isten igéjét terjessze, másrészt meg imádkozunk, hogy Isten összegyűjtse a szétszóródott Izraelt (הרעק). Azt mondjuk, nem vagyunk nép és nemzet csak vallásfelekezet és imádkozunk Izrael országának helyreállításáért (השיבה). Hirdetjük a szeretetről szóló fenséges erkölcsstanunkat, de mégis imádkozzuk a *אמונת ישראל*-ot, amelyet orthodox rabbik is megváltoztatnak. Dávid trónjának visszaállítása, a személyes messiás jövetele a modern zsidóknak nem tétele, de imáinkban folyton ismétlődik; a templom felépítése, az áldozatok feltámasztása egyenest ellentmond vallásos gondolkodásuknak, a liturgiának meg kiapadhatlan forrása.

Bizony az 50 év előtti zsidó, a kinek tán még voltak ilyen óhajai, és nem tudott semmit Izrael hivatásáról és erkölcsstanáról, nem ismerte az ima tartalmát és ha valaki figyelmeztette rá, úgy válaszolt, megszokta az imát, amelyet évszázados hagyomány tartott fenn, de nem törődik tartalmával. A zsidó ima vallásos szabvány, szertartás és mint ilyen hat kedélyünkre, szívünkre régiségével, megszokottságával, dallamával, de ha tartalmát fogjuk elemezni, veszt nimbusából és nem érzük el vele az óhajtott célt.

Elhibázott dolognak tartanám, ha az ima megértésére mindig a származásra kellene visszamenni, a hely, az idő és a körülmények magyarázatára, amelyekből kinőtt. Így minden gyermekből imareformálót nevelünk, aki úgy fog érvelni: adjatok nekünk imákat, amelyek a mi korunknak, a mi körülményeinknek felelnek meg, és ne legyen szívünk esedezése elavult érzéseknek kifejezése.

Nem akarok félreértésre alkalmat adni, az imakönyv jó úgy, a hogy van, csak tudományt ne csináljunk belőle, vallásunkat ne akarjuk belőle megismerni, mert az imakönyv nagyjában a II. templom idejét tükrözteti vissza, az elnyomott nemzet kívánságait és érzelmeit, a zsidóság pedig akkor még nem alkotott befejezett vallási rendszert.

Ha dr. Vajda az imakönyv ösmertetésével fel tudja ölelni a hittant és liturgiát és eredményeket elérni, akkor visszavonok minden állítást. De erre nem lesz képes, mert ha lesz is ily tartalmú könyve, akkor az minden pedagógiai tapasztalatot arcul fog ütni. Nem lehet abban se módszer, se rend, össze lesz benne minden hányva-veve. Rendszer nélkül pedig nem lehet tanítani. Igenis lehet szépen, lelkesen beszélni, előadni majd erről, majd arról, a tanulók örömmel fognak hallgatni, de megtanulni vajmi keveset fognak, megtartani még kevesebbet.

Vajda legalább belátja, hogy a zsidó történetet nem lehet a liturgiával összekapcsolni, Frisch nem tudja mit kezdjen vele. Állításomat illusztrálom e citátumokkal: »az irodalmi tanításnak, természetesen (sic) keresztül kellene vonulni a zsidó nép egész történelmi korszakán (303. l.)« Ekkora irodalmat azonban a szemináriumban sem tanítanak. »Közben a zsidók történetét hozza fel tanuságul stb.« (304. l. 10. sor.) Azaz úgy melleleg, no akkor szép fogalma lesz a tanulónak a zsidó történetéről, ha adagonkint találjuk fel neki, tekintet nélkül az események egymásutáni fejlődésére. A történet csak akkor szolgálhat tanuságul a zsidó intézmények éltető ereje mellett, ha már eleve jól ismerjük.

A zsolttárokkal összefüggésben tárgyalni a II. templom idejét (305. l.) annyit jelent, mint biblia-kritikát tanítani. Ez mégsem járja az V. osztályban, nem is szólva arról, hogy a hipotesiseket nem szabad a hitoktatásba belevinni. Praktikus

hitoktatónak nem szabadna illetni: »a középiskolai 5. és 6. osztályában a próféták kerülnének sorra és a prófétai eszmékkel kapcsolatosan azoknak az új eszméknek átmenete a liturgiába, tárgyalásuk a talmudi és későbbi irodalomban, a hol tág tér nyílnék a zsidó apologetika és annak fonalán a zs. történet ismertetésére (306. l. 16. sor).« Én felhívom Frisch dr. urat, válasszon egy prófétai eszmét és dolgozza azt ki fen- tebbi értelemben és közölje. A Szemle t. szerkesztője nem fogja megtagadni a helyet, és minden hitoktató hálával fog neki adózni. Adjon nekünk egy egész órai előadást, mint a pedagógusok szólnak a *metódikai egységről*, hogy lássuk szavainak praktikus horderejét. Szó lesz benne prófétákról, talmudról, vallásbölcsségről és zsidó történetről. A tanuló kétségbe fog esni, mit tartson meg emlékezetében.

Nem, így zsidó történetet nem lehet tanítani.

Gyakran hallom az apáktól azt a panaszt: »mikor én iskolába jártam, Mislét és Rasit (az összeállítás!) tanultunk.« Megengedem — válaszolom — de mit tartott meg belőlük, és általában zsidó ismereteiből?

A tanterv szerzői a bevezetésben elismerik, hogy »nem alkalmazkodnak a gyöngékhez«, de kételkedem, hogy találnak olyan erőseket, akik elbírják a nekik szánt szellemi táplálékot.

Tíz évvel ezelőtt korrepetitora voltam egy hatod osztályú reáltanulónak, akinek Ámoszt kellett tanulnia Schreiner könyvéből, amelyre Frisch dr. ur emlékezik. A gyerek a szöveget nem ismerte, elbeszélése szerint a többiek sem, magolt persze és »elégéssel« átment a következő osztályba. Az 10 év előtt történt, de úgy látszik a viszonyok nem javultak, mert dr. Frisch úr leginkább arra használkodik, hogy az »ivre« nagyon lanyhán megy. Az ivre nélkül pedig nem lehet tanítani se törát, se prófétákat, se imakönyvet, de persze talmudot se.

A tanterv megállapításánál túlzásoktól óvakodnia kellett volna, mert rámegey az idő — és mekkora idő — e túlzások tanítására minden eredmény nélkül, annak kárára, a mivel lehet eredményt elérni.

Ilyen utópiákkal, mint amilyenek »héber nyelvismere- teket« tanítani, prófétákat eredeti szövegben, egyszer s mindenkorra fel kell hagyni. A cikkíró urak 5 évig tanultak görögül hetenkint négy-öt órán át, és félték a secundától,

mondják meg, vajjon képeztették-e görög ismereteik a klasz- zikusok olvasására? Nyolcz éven át tanulunk latinul heti 6—8 órán át és nehezen birkózunk meg önállóan egy Horatius- féle ódával. De ha alábecsültem latin és görög ismereteiket, nem hiszem, hogy két (?) heti óra tanítás mellett prófétákat értsen a deák vagy plane midrást olvasson, pontozatlan szö- veget! Ez merő lehetetlenség!

Nem áll tehát az »hogy tisztában vagyunk a fölött, mit kell tanítani,« mert lám az egyik tudományt, a másik héber nyelvismertet, a harmadik filozófiát akar tanítani. Még messze vagyunk attól, hogy egyetértsünk a tanítás anyagára nézve. És ennek oka, hogy nekünk nincsenek vallásstanáraink, hanem rabbijaink. Az urak, akiket támadok, nem veszik ezt gáncsnak, hisz én is rabbi vagyok. Igenis rabbik vagyunk, áthatva a leg- nagyobb lelkesedéstől, hogy a zsidóságot megszilárdítsuk ifjaink- ban, de mikor a szószékről lelépünk és a katedra elé állunk, nem tudjuk, hogy kezdjük. Egész zsidó valónkat és lelkesedé- sünket be akarjuk plántálni ifjainkba, de észre vesszük, hogy nem elég az akarat, hanem szükséges határozott tanterv, kisza- bított irány a tanításhoz és végre a tanítási képesség. Határo- zott jó tanterv nincs, és tanítási képességünk szintén külön- böző fokú. Csak évek múltán, hosszú tapasztalatok után jutunk kellő fokra.

Budapestben talán minden osztályban két óra hittan van, ez általában egy évben kitesz 70 órát maximum. Ennek a felét vészem héber fordításnak. Egy órában ötnél több verset nem lehet átvenni, tehát összesen $5 \times 35 = 175$ verset. Egy félévben, két félévre osztva az iskolai évet, legalább háromszor ki kell kérdezni minden tanulót. Vegyük, hogy az alsó osztá- lyokban 30 tanuló van, azaz 90-et ki kell kérdezni, mind- egyikre csak 3 percet számítva az 270 perc, ami hat órának felel meg, mert 45 percnél többet nem lehet iskolai óránál számítani, maradna tehát 29 óra 5—5 verssel, ez 145 verset tész ki. Minthogy grammatikát nem lehet tanítani, a fordítás mechanikus lesz és nem vésődhetik be az emlékezetbe. Ha pedig a tanulók száma a 30-at felülhaladja, és csak egy óra van hetenkint, mint vidéken rendszerint, eleve látható, mily ered- ménynyel fog végződni a héber fordítás tanítása. Nem res- tellem bevallani, hogy ez évben az első osztályban hetenkint

egy órát szenteltem a fordításnak és szerencsésen elvégeztem a *sema*-t öt hónap alatt, és azt tapasztaltam, hogy a talmud tora növéndékein kívül csak még 5—6 tudta az egészet, a többiek, azaz a fele, csak nagyobb részét, és azért elvettem a rendszeres fordítást az iskolában. Ha a tananyag fele nem válik legalább a tanulás felének szellemi sajátjává, akkor a mértéket lejjebb kell szállítani. A legszebb előadások célta-lanok középiskolai tanulóknál, ha velejüket nem képesek meg-tanulni és belőle vizsgázní. A középiskolában tanulni kell és nem hallgatni, a tanulásra pedig a vizsga indít. A vizsgázásra minnél több időt kell szentelni, mert ez is a tanítás és magya-rázat lényeges része. A lelkiismeretes kikérdezés pedig meg-szorítja a tananyag terjedelmét.

Vétek volna az alsó osztályok tanulóit az ifjusági isten-tiszteletből kizárni, mint Frisch ajánlja. Vajjon bizonyos-e az, hogy szüleikkel fognak templomba menni? De az ifjusági istentiszteletet úgy kell szervezni, hogy külön legyen az alsó 4 osztály és külön a felső. Okvetlenül szükséges a templomi tanítás, mint az iskolai tanításnak részint ismétlése, részint az iskolai tananyag fontosabb mozzanatainak, pl. az erkölcs-tannak — kidomborítása. Más nívóju a predikáció gyerme-kekhez, más felnőt看 ifjakhoz.

Miután anynyit kifogásoltam, méltán kérdezhető, hát én hogy csinálnám. Ámbátor a kritikának nem kell mindig positiv adatokat szolgáltatni, mert az is positiv eredmény, ha a meg-felelő viszonyok helytelenségét kimutathatja, de megmondom, hogy járok el.

Hetenkint egy óráam van minden osztályban. A felsőbb osztályokban kettő-kettő tanul együtt. A tanulók száma az egyes osztályban 8—35 között váltakozik.

Hitoktatásom két félévre van osztva. Az egyik félévben történetet tanítok, Mózesstől kezdve napjainkig. A magam írta történeti tankönyv (*Brann* alapján) tekintettel van a zsidóság egészének fejlődésére, felöleli a fontos politikai eseményeket, az irodalmat, a vallás fejlődését, a liturgia termékeit. Minden szakasz mellett vannak szemelvények. Például szólva a VI.—VII. századról ismertetem az istentiszteletet, az imákat és a derását, röviden jellemzem a midrásokat (amelyekről előbb is volt szó) és azután hat oldalon át következnek szemelvények Kalizból

és más költőkből és a midrásokból. A szükséges héber ter-minusok mindenütt megvannak héberül és megmagyarázzák. Juda Halévi című szakaszának a fele költői szemelvények és Kuzari-részletek. És így mindegyiknél.

Ezt *Kroner* kis-történetéből lestem el és mondhatom, nagyon hasznos. Két jellemző példa Ábr. Ibn Ezra elmés mondásaiból világosabb képet nyújt, mint valamely hosszas jel-lemzés. A tanuló azokat könnyen megtartja és ennek révén az egész férfi jellemzését. Ha a tannákat és amórákat ismer-tetjük mondások alapján, miért ne járhatnánk így el a zsidóság későbbi szellemi nagyjainál? A rendszeres történeti tanítás alkalmat nyújt így a zsidó irodalom és vallás megismerésére. Nem is kell hangsúlyozni, hogy a zsidó öntudatot és a vallásért való lelkesedést kiváló mértékben a történet ismerete kelti fel. *Az elnyomatások és kiütések, a vértanúság és a szenvedés páratlan példái az ifjú lelkére mélyebben hatnak, mint a leg-szebb eszmék.*

A másik félévnek anyaga nem ily egységes. Felöleli az ünnepek, félünnepek és böjtek tüzetes tárgyalását (I. oszt.), a liturgiát azaz az imakönyvet (II. oszt.), a tóra-olvasás szer-tartását, a tefillin, talith, mezuza, milo, pidjon haben, aveluth és a házi szertartások tárgyalását (IV. osztály). Szóval egy kis sulhan-aruh, amelyre az iskolában kell tanítani a gyereket, mert otthon nem tanulja meg. Erre — és ebben egyetértek Frisch urral — a szertartástanra akkora súlyt helyezek, hogy a IV. osztályban az egész anyagot megismétlem.

Az anyag nem sok, de nem lehet eléggé ismételni, miután a gyermek házi nevelése olyan, hogy nagyobbára csupán az iskolában sajátíthatja el ezeket az ismereteket. Mellette for-dítgatok az imakönyvből, de lehetőleg apró 1—2 mondatból álló részeket, például a szombati istentiszteletnél mindazokat, melyeket a kórus énekel vagy a kántor fenhangon recitál. Ünnepe előtt előveszem a Hallél ilyenmő részleteit. A IV. osztály végével a tanuló ismeri a II. templom elpusztulásáig a történetet, az ünnepeket és a liturgiát és a szertartásokat, tehát a gyakorlati vallást.

Hiszem is, hogy ez a leghelyesebb. Bibliafordításra, rendszeres imafordításra nincs idő és nem hoz semilyen hasznot. Még egy nyelvtanításra a középiskola nem alkalmas.

A felsőbb osztályok tananyaga az egyik félévben ismét a történet, alkalom adtával a szertartások ismétlése (pl. ünnepek, nevezetes szombatok előtt), a második félévben rendszeres vallástan. Elismerem, hogy ez a legnehezebb feladatomból, amelyre még mindig küzdök.

Az egész rendszeres vallástant a 8. osztályba szorítani lehetetlen, mert az anyag terjedelmes. Nem szabad elfelejteni, hogy a vallástannak számolni kell azzal, hogy a nyolcz. osztály második félévében a tanuló a naturára készül, más tárgyakból is nagyobbára csak ismétlés, tehát nem praktikus és célszerű ilyen nehéz materiával megterhelni. Rendszerint erkölcsstant adtam elő olyképp, hogy a tanulónak otthon lehetőleg keveset kellett tanulnia, mivel a kikérdezés a főbb elvek és tanok megértéséből, megbeszéléséből és megvitatásából állott. Azt tapasztaltam, hogy az érdeklődés nagyobb és intenzívebb volt és megvolt az iparkodás az anyag megértésére.

A többi három osztályra nézve így osztom be az anyagot. Az V-ben ismétlem a bevezető fogalmakat, vallásról, istenről, tan és kultuszról, a zsidó vallás forrásairól, és ezután átmegyek és tárgyalom a pentateuchus tartalmát vallásos eszméi szempontjából. A VI-ik osztályban a prófétákat és hagiográfákat. A VII-ik osztályban tárgyalom a V—VI-ik osztály tananyagát alapján a zsidó vallás tanait (monotheismus, kiválasztás stb.) és ismét a szertartásokat valláserkölcsei szempontból. Szóval a rendszeres vallástan a VII. és VIII-ik osztály tárgya, előkészíti az V. és VI-ban a Szentírás ismertetése és mind a négy osztályban a történeti tanítás.

Nagy bajom a felső osztályokban, hogy nincsen könyvem. A diktálással tudvalevő dolog elvész az idő fele. *Krausz*-nak ily tartalmu könyve, mint első kísérlet e téren, nem rossz, de nem való tanuló kezébe. Sok benne a tudomány, nyelvezete tömör, és végre tág ajtót nyit a skepticismusnak.

A héber Szentírás a talmudtóra tárgya. 160 tanulóból kikerül 50, a ki a talmudtóra jár. Ha nyolcz évig ebben az iskolában tanul, szép héber ismeretekre tehet szert. Megjegyzem, hogy a talmudtóra 4—5 tanfolyamból áll, heti 10—12 órát foglal le, és ott képesek vagyunk 4—5 év múlva a gyermeket megtanítani héber írásra, persze grammatikára is.

Utójára még egy szokásról akarok szólni. Én a négy

osztályban délután az előadást minhával végzem. A tanulók fele tíz perc alatt képes az egész minháat fenhangon imádkozni. A talmudtórában ugyanezen szokás divik a márivra nézve.

Nem lesz érdektelen egy másik itt fennálló intézményt bemutatni, a felsőbb osztályok tanulóiból álló »irodalmi értekezleteket«, amelyeken hetenkint tartanak zsidó tárgyú felolvasásokat. Hitközségünk tagjai előszeretettel látogatják ezen felolvasásokat, főleg az évi diszüléseket és szívesen támogatják az »értekezletek« könyvtárának gyarapítását. Ez az ifjusági egyesület az iskolai hatóságok fenhatósága alatt áll és zsidó öntudatot, tudást, lelkesedést visz be ifjainkba, no és öregeinkbe is. Lehet tehát jó zsidókat nevelni, ha sajnos ki is küszöböljük a középiskolából a Szentírás eredeti szövegének ismertetését.

Czikkem hosszura nyult, de ha hozzájárult ahhoz, hogy másokat figyelmeztettem hibáikra és mások engem figyelmeztetnek tévedéseimre, nem volt hiábavaló dolog.

Én azt látom, hogy hitoktatásunk még pályában van, fejlődésének elején és mindenkinek, a ki szolgálatában áll, törekednie kell fellendítésére. E törekvésnél legyenek irányadók az iskola tapasztalatai és nem pia desideria, utópiák vagy pláne behizelgések az orthodoxoknál, akiknél az újabb időben, mióta gyermekeik állami iskolákba járnak, a hitoktatás a legalacsonyabb nívón van, mert a rabbi nem arra való, hogy a gyermekeket tanítsa, hanem a talmudban fürkészszen ki »ujdonságokat.« Legyenek rabbijaink a teljes sugárú »napok«, mi megelégszünk azzal, hogy »csillagoknak« tekintenek bölcsseink és büszkén nevezzük magunkat (melamde tinókóth) »iskolás gyermekek tanítói«-nak.

Zágráb.

DR. SCHWARCZ GÁBOR.

ORSZÁGVILÁG.

A ZSIDÓK SZÁMA A FŐBB ORSZÁGOKBAN
ÉS VÁROSOKBAN.

Az itt közölt két statisztikai listát az irodalmi rovatban ismertettet »Jüdische Statistik« cz. műből vesszük ki. Téves a Jeruzsálemre vonatkozó adat. A szent városban a zsidók 50,000 körül vannak és a lakosságnak kétharmadát tehetik. New-Yorkban megbízható becslések szerint 600,000 zsidó lakik. Bécsben azonban nincs több 150,000 zsidónál és a kérdőjel megokolatlan. Végre itt is megjegyezzük, hogy az összzsidóság száma kerek összegben 11—12 millióra tehető. Csekély szám oly népnél, a mely már az ó-korban az egész világon el volt terjedve, mindenütt községeket alkotott és nagy területeket (Palesztina-, Babylonía- és Egyiptomban) kizárólag lakott. Az első keresztény községek zsidó községekből alakultak, sok zsidó vér csergendez tehát keresztény erekben.

A zsidók száma a világ jelentékenyebb városaiban, az arányszámok szerint rendezve:

	Zsidók száma	Össz. népesség	Zsidók arányszáma
Botuschany	25.000	35.000	71.43
Jassy	45.000	78.067	57.69
Odessa	120.000	209.085	57.14
Saloniki	(?) 60.000	(?) 105.000	(?) 57.14
Lomza	14.000	26.075	53.84
Krakkó	45.000	91.323	49.28
Jeruzsálem	(?) 23.000	(?) 50.000	(?) 46.00
Mogador	8.676	19.000	45.66
Minsk	40.000	91.494	43.71
Tanger	12.000	30.000	40.00
Kowno	28.000	75.543	37.06
Varsó	255.000	712.000	35.82
Vilna	50.000	154.532	29.08
Lemberg	40.000	159.875	25.00
Bagdad	35.000	145.000	24.14
Budapest	168.000	732.322	23.08
Galatz	12.000	62.678	19.17

	Zsidók száma	Össz. népesség	Zsidók arányszáma
Korfu	3.500	17.918	19.00
Drinápoly	15.000	81.000	18.52
Bukarest	40.000	282.071	14.11
Amsterdam	56.000	520.602	10.76
New-York	(?) 360.000	3,437.202	(?) 10.59
Larissa	1.500	15.000	10.00
Prága	20.000	201.589	9.92
Johannesburg	(1896) 10.000	102.078	9.80
Philippopol	4.000	42.849	9.34
Bécs	(?) 150.000	1,674.957	(?) 8.95
Frankfurt a. M.	22.000	288.489	7.63
Gibraltar	2.000	27.460	7.30
Aden	3.000	41.222	7.28
Damaskus	10.000	140.500	7.11
Kiew	(?) 15.000	247.432	(?) 6.06
Philadelfia	75.000	1,293.697	5.80
Cincinnati	18.000	325.902	5.52
Mainz	4.300	84.500	5.10
Posen	5.810	117.014	5.00
Manchester	25.000	543.969	4.60
Berlin	86.152	1,884.151	4.56
Konstantinápoly	50.000	1,125.000	4.44
Boroszló	18.440	422.738	4.36
Leghorn	4.000	95.505	4.06
Chicago	60.000	1,698.575	3.53
Alexandria	10.000	319.766	2.13
Montreal	8.000	266.826	2.99
Hamburg	(?) 17.308	625.552	(?) 2.76
Köln	10.000	372.229	2.68
Nürnberg	6.500	260.743	2.49
Párizs	58.000	2,660.000	(?) 2.18
Königsberg	4.076	187.897	2.16
München	9.500	498.503	1.90
Hannover	4.151	235.666	1.76
Kairo	10.000	570.062	1.75
Róma	8.000	463.000	1.73
Antwerpen	4.500	285.600	1.58
London	(?) 104.550	6,581.327	(?) 1.58
Turin	5.000	335.639	1.49
Toronto	3.000	207.971	1.44
Sidney	6.000	451.000	1.33
Bordeaux	3.000	257.471	1.17
Brüssel	6.500	561.782	1.16
Kopenhága	3.500	313.000	1.11
Marseille	5.500	494.769	1.11

	Zsidók száma	Össz-népesség	Zsidók arányszáma
Melbourne	5.500	493.956	1-11
Lipcse	4.844	455.089	1-06
Dublin	2.200	240.000	0-91
Glasgow	6.500	760.329	0-85
Liverpool	5.000	684.947	0-73
Birmingham	3.500	522.182	0-67
Bombay	5.020	770.843	0-65
Lyon	2.686	453.145	0-58
Edinburg	1.500	316.479	0-47
Athen	300	111.486	0-27
Szt-Pétervár	2.800	1.267.020	0-22
Lissabon	250	308.000	0-08
Madrid	300	498.000	0-06

A zsidók számaránya az össznépességhez a világ főbb országaiban:

	Össz-népesség	Zsidók száma	Zsidók arányszáma
Palesztina	(?) 180.000	(?) 60.000	(?) 33-33
Magyarország	19,207.103	851.378	4-43
Ausztria	26,150.597	1,143.000	4-35
Oroszország	125,668.000	5,189.401	4-13
Románia	5,912.600	243.000	4-11
Marokkó	5,000.000	150.000	3-00
Hollandia	5,179.100	103.988	2-00
Északam. E.-Államok ..	76,085.794	(?) 1,045.555	(?) 1-38
Németország	56,367.178	586.948	1-04
Algeria	4,739.331	(?) 44.207	(?) 0-93
Bulgária	3,733.189	28.307	0-76
Luxemburg	236.543	1.200	0-50
N.-Brittania	41,454.573	179.000	0-43
Perzsia	9,000.000	350.000	0-39
Svajcz	3,315.443	12.551	0-38
Ausztrália	4,557.223	16.678	0-36
Görögország	2,433.806	8.350	0-34
Kanada	5,369.666	16.432	0-30
Egyiptom	9,734.405	25.300	0-26
Franciaország	38,595.500	(?) 86.885	(?) 0-22
Uj-Seeland	772.719	1.611	0-20
Szerbia	2,493.770	5.102	0-20
Dánia	2,464.770	5.000	0-20
Belgium	6,687.651	12.000	0-18
Itália	32,449.754	44.037	0-13
Svéd- és Norvégország ..	7,376.321	5.000	0-07
India	294,266.701	22.000	0-07
Portugália	5,428.659	1.000	0-02
Spanyolország	18,089.500	2.500	0-01

KÜTFÖK.

293. szám.

AZ ELSŐ ZSINAGÓGA NAGY-BITTSÉN ÉS ESTERHÁZY MIKLÓS HERCZEG.

Nagy-Bittsén a Thurzók alatt zsidó nem lakott, de az Esterházyak alatt is csak a XVIII. század közepe táján telepedtek le a közel morva határról és körülfekvő falvakból az első családok, melyek alig egy évtized leforgása alatt gyülekezetet, községet képeznek. Az uradalom jóakarattal támogatja őket és 1776. ápr. 15-én saját költségén egy 4² ölnyi zsinagógát építtet nekik, melyet 30 frt. évi bérért ad át a »bicsai« zsidó községnek. Temetőt már előbb engedélyezett a beköltözött családoknak. Az első zsinagóga 110 évig állt fenn, míg 1886-ban le kellett rombolni.

Az alábbiakban közölt szerződést érdekessé teszi Esterházy Miklós herczeg záradéka, melyből a község iránt táplált jóindulata tűnik ki.

Anheute zu Ende gesetzten Dato ist von Seiten Sr Durchl. des heyl. Röm: Reiches: Fürsten und HE: HErren Nicolai Eszterházy v. Galantha Erbgrafen zu Forchten-Stein etc. durch uns untengefertigte Sr Titulirten Hochfürstlichen Durchl. activirte zwey Ober-Beamte mit denen sämmtlichen Juden in Marckt Bicsa, wegen eine Sinagoga und Freydhoff, folgender Contract verabgeredet auch vest gestellet worden als:

1^{mó}: Es wird vor die ganze Bicsaer Juden-Gemeinde in dem Marckte Bicsa nebst dem HErerschäftlichen Kuchelgarten eine 4 Klafter lange und 4 Klafter breite Schul oder Sinagoga von guten Materialien mit HErerschäftlichen Unkosten zugewölbtet erbauet, auch nach dessen vollkommenen Stand denenselben zum eigenen Genuss übergeben. weiters

2^{dó}: Wird denenselben Bicsaer sämmtlichen Juden der Platz, welchen solche bishero in dem Bicsaer Hotter zum

Freud-Hoff genossen haben, auch ferner bey Händen gelassen und von Jahr zu Jahr mit einem gehörigen Umfang unterhalten. hingegeben

3to: Verobligiret sich die sämtliche Bicsaer Juden-Gemeinde von Zeit der Übernahme an gerechnet vor die Synagoga fl. 30 vor den Freud-Hoff aber fl. 10 folgssam im Summa fl. 40 sage Gulden vierzig in die Bicsaer Renntamtes Cassa alljährlich zu zahlen, auch solche viertljahr weise abszuführen, alss Schutz u Arenda Geld.

Zu dessen Endesgefertigter Versicherung gegenwärtiger, in zweyten gleich lautenden Exemplarien ausgefertigte Contract mit beider seithiger Unterschrift und Beydrückung deren gewöhnlichen Insigeln bekräftiget worden, So geschehen zu Bicsa den 15ten April 1776.

Stefan Nagy,
Administrator.

L. S. L. S.

Lazar Erney,
Inspector.

ה"ק חוקיהו בו ... דל
ה"ק משה בן כהרר אהרן י"צ
ה"ק איסרל צורף מהעלשי"א

ה"ק בצלאל ב"מ אריה ליב"ש L. S.
ה"ק זעליג בן משה חיים דל מ"ב L. S.
ה"ק ידל ב"ה ... מלך L. S.

Vorstehender Contract wird von Uns nicht nur allein begnehmiget und ratificiret, sondern verordnen auch, dass Unser Bittseer Officiolat die Juden Gemeinde hierinnfahls jedesmahl unterstützen und wieder alle Unbilllichkeiten bestens schützen solle, damit sie ein vor allemahl gesichert seÿ und zu klagen keine Ursache haben möge. Esterház den 17ten 9bris 1778 Nicolaus fürst Esterházy L. S.

A külzeten: Anno 1777 die 29 7bris resignata est Judaica Comunitati Bittsensi Schola seu Synagoga in fundo Dnali Noviter exstructa a qua Census seu Arenda intus Contractualiter expositam rato temporis usque finem huius Anni et subsequos pendere tenebit. Ignatius Sivsik revisor.

Nagy-Bittse.

Közl: DR. WELLESZ GYULA.

MTA KÖNYVTÁRA

SCHEIBER

GYŰJTEMÉNY

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

VEGYESEK.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Dr. Weikert P. Th. Ag. La Merope. (Róma, 1903.* Teljes czim fent 361. lap.) — *Stiles W. C., Out of Kishineff. The Duty of the American People to the Russian Jew. New-York [1903], G. W. Dillingham Company Publishers.* — *Dr. Weisz M., Kis Biblia. Bibliai történet a honfoglalásig. A VI. községkerület tanterve nyomán iskolai használatra. Budapest 1903. Ára 1 korona.* — *Büchler A., Die Grundbedeutung des hebräischen und neuhebräischen Stammes קלל (Külön lenyomat a Wiener Zeitschr. f. d. Kunde d. Morgenlandes XVII. kötetéből).* — *Dr. Poznanski S., Arabischer Commentar zum Buche Josua von Abu Zakarjá Jahjá (R. Jehúda) ibn Bal'am. Zum ersten Male herausgegeben. Frankfurt a. M. 1903.* — *Dreyfus Case (»L'Affaire Dreyfuss«). From The Jewish Encyclopedia Volume IV. New-York and London 1903.* Funk and Wagnalls Company. — *Ehrman B., Széfer Debarim Aréhim I. Munkács 1903 (héber nyelven).* — *Tora Nebim Ukhethubim (tudományos kommentárral héber nyelven). Kiadja Kahan Abraham Gitomir (Zitomir, Oroszország). 1903. I füzet: Chajes P. H., Zsoltárok 1—72. fejt. Ára 1.35 rubel. Kapható a kiadónál.* — *Dr. Bacher V., Jeruzsálemi Tanchum szótárából. Egy függeléssel: Maimuni Misné-Tórájának nyelvi jellegéről. Budapest, 1903 (az orsz. rabbi-képző-intézet Értesítőjében. Német nyelven is megjelent).* — *Dr. Bacher W., Die Agada der Tannaiten. Erster Band. Von Hillel bis Akiba. Von 30 vor bis 135 nach der gew. Ztrechnung. Zweite verbesserte und vermehrte Auflage. Strassburg. Verlag von Karl J. Trübner 1903. Ára 10 márka.* — *Dr. Kohn L., Commentarius R. Mosi Maimuni in Mischnam ad tractatum Sabbath (cap. XIX—XXIV.) Textum Arabicum edidit adnotationibusque illustravit Budapest, 1903. (dissz.)* — *Dr. Neumann E., A nagykanizsai izr. hitközség hitoktatási intézményei az 1902—1903. tanévben. N-Kamizsa 1903.* —

Klingenberg I., A pécsi izr. népiskola és hittani intézmények Értesítője. Pécs 1903. — A szegedi és a kaposvári zsidó hitközség népiskolájának Értesítője az 1902—1903. tanévről.

Semináriumi tanárok. Dr. Schechter S., a newyorki rabbiképző igazgatója, a nyáron Európába jött és *Dr. Friedländer Izrael* és *Dr. Marx Alexander* fiatal tudósokat megnyerte az igazgatása alatt álló intézet tanárainul.

Bernard Lazare, ki a Dreyfuss ügyben nagy szerepet vitt (1896) és a ki azóta tollával a zsidó ügyet szolgálta, Párisban 38 éves korában meghalt.

Rabbiválasztások. Dr. *Wellesz Gyula* munkatársunk (Nagy-Bittse) Tapolczán, dr. *Sik Bernát* Károlyvárosban rabbikká választattak. Előbbi régi állását megtartotta.

Rabbikongresszus. A kairói főrabbi Krakóba általános rabbikongresszust hívott egybe, hogy fontos ügyekről tanácskozzék. A vérvád hazug voltáról nyilvános esküt tettek. A művelt rabbikat nem hívták meg — hazánkban egy-két orthodox stréber jelent meg — és Krakó nem a világ középpontja. Természetes ezek folytán, hogy a kongresszus fiaskóval végződött.

Dr. Goitein H. kopenhágai rabbi 39 éves korában meghalt. G. neves magyar rabbicsaládból származott.

Orsz. szervezet. Dr. Venetianer Lajos aug. 20-án a Dunántúli Rabbiegyesület közgyűlésén felolvasást tartott a magyar zsidóság szervezetéről. Tanulmányos történelmi bevezetés és a megoldás nehézségeinek feltárása után oda konkludál, hogy a szervezet csak is a kormány által, még pedig octroy utján létesíthető. De hogy oktrojáljuk az octroyt a kormányra?

Uj tudományos folyóiratot indított meg Bécsben *Dr. Altshüler M.* e czimen »Vierteljahrsschrift für Bibelkunde, talmudische und patristische Studien«, melyből az első füzet már kikerült a sajtó alól.

Talányos zászló van a berni muzeumban. Egy papucs felett olvasható 1540 és fölötte félkörben 15 héber betű. Frankenthal A. L., az Egyesült-Államok berni konzulja ötnyelvű levélben kér felvilágosítást a »világ nagy filológusaitól«. A zászló a humanizmus korából származik, midőn a héber is népszerűvé lett és a suszterek czéhe zászlajára héber betűket applikáltatott. Ezek értelme nem világos. Minthogy néhány betű nem igazi héber betű, valószínű, hogy a feliratnak tisztán dekoratív jelentősége van és jelentése egyáltalában nincs.

Helyreigazítás. Magyar Zsidó Szemle XX. évf. 266. old. Luzzatto Sámuel nem volt Wertheimer Sámsonnal alkalmazva — amint már a conscriptió szavai is: apud Wertheimianos *successores judaen*, mutatják — mert Wertheimer Sámson 1724. augusztus 6-án halt meg. Állításomat, miszerint Kazinczy

Luzzatto Józseffel érintkezett, Mandl Bernát cikke nem döntötte meg. Hogy a Mandltól felvetett kérdésre megfeleljek, a pozsonyi Luzzatto József utódaira vonatkozólag adatokat még a Dessauer Gábriel balatonfő kajári és enyingi rabbinak Pesten, 1859-ben megjelent »Ariel« (האריאל) című füzetkájében lehet találni. Dessauer anyja, Treitel ugyanis, leánya volt a pozsonyi Luzzatto Józsefnek és felesége a nyitrai Dessauer Nátánnak, Dessauer Gábriel anyjának fivére Luzzatto Abraham Makón lakott. Ugyanott 271. old. Bató I. Lipót cikkére megjegyzem, hogy Herman Ottó könyvéből tévesen olvasta ki, hogy az idézett halászok zsidók voltak. Azok bizony a keresztény hitet vallották. *Keszthely, Büchler Sándor.*

Kitüntetés. A fővárosi Leiteredorfer D. és fia czég a cs. és kir. udvari szállító címet kapta.

A Magyar-Zsidó Szemle. következő régi évfolyamait, 1884., 1885., 1887., 1891., 1892., 1893., 1894., 1896., 1897. és 1898. egyenként 4 koronáért küldi bérmentve a kiadóhivatal, az összeg előleges beküldése mellett. Az 1895. évf. februári számát szerkesztőségünk visszavásárolja.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

TARTALOM.

TÁRSADALOM.

	Lap
Faj és nemzet a történelem világításában	1
Az országos rabbiképző-intézet jubileuma	5
Társadalmi szemle	7, 105, 204, 317
Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat közgyűlése	115
Onbirálat	201
Lazarus Móricz	214
A községkerületi elnökök gyűlése	218
A VI. községkerület gyűlése	233
Az izr. közalap jelentése	241
Czionista sikerek és balsikerek	313
Új veszedelem	325
Dr. Löwy Ferenc: A budai rabbigyűlés	328

TUDOMÁNY.

Guttman Mihály: Euclides elveszett munkájának héber nyelven fenmaradt töredékei	14, 121
Dr. Kohlbach Bertalan: Suezkint von Trimberg. Adalék a középkori zsidók irodalomtörténetéhez	37
Singer Charles: } A debreczeni ref. kollegium és a londoni Dr. Blau Lajos: } zsidók 1767-ben	45
Dr. Krausz Sámuel: Az esztergomi szentkép egy régi zsidó könyvben	49
Dr. Blau Lajos: Peszach-este 1800 év előtt	137
Dr. Löwy Mór: A »törvény« kérdéséhez	140
Dr. Löwy Ferenc: Talmud-midrászi görög szavak	146
Dr. Wellesz Gyula: Izsák ben Mózes Or Zarua és az esztergomi zsidók	148
Dr. Grünhut Lázár: Mikor volt tudelai Benjámin Arábiában?	151
Dr. Kiss Arnold: Zsidó marttyrok	248, 338
Dr. Venetianer Lajos: A ןןן szó eredetéről	263
Mandl Bernát: A Luzzato-család törzsfájához	265
Dr. Wellesz Gyula: A trencsénmegyei Neubauer család multjából	268

	Lap
Bató J. Lipót: A zsidók a magyar halászat multjában	270
Helyreigazítás	273
Dr. Blau Lajos: Zsidó exorcismus	332
Dr. Weisz Miksa: Egy érdekes targumtöredék a genizából	347

FOLKLORE.

Urbach Henrik: Rabbi Akiba leánya és ennek mostohaanyja	57
B. L.: A primitív sémi vallás a jelenkorban	153
Urbach Henrik: Abuha di Sámuel (csodarabbi elbeszélése)	157

IRODALOM.

Dr. Grünhut Lázár: A jeruzsálemi szanhedrin és a nagy béth-din	65
Dr. Blau Lajos: A héber biblia új kiadásának lehetősége és szüksége	71
Dr. Kiss Arnold: Az Isten-egy	75
Gerő Attila: Feleségemnek	86
Irodalmi szemle	89, 190, 278, 364
A »Jewish Encyclopedia« harmadik kötete	166
Dr. Schwarcz Gábor: Az IMIT Évkönyve	172
Dr. W. M.: Kegyelet forrása	179
Kiss Arnold: { A derék hitves	184
{ Eli Czión	186
Gerő Attila: Zsidó lány dala	187
Patai József: Nagiara dalaiból	188
Dr. Grünhut Lázár: Népélet a biblia országában	274
Dr. Vajda Béla: Héber költemények	276
Gerő Attila: Hymnus	290
Patai József: Nadzsara dalaiból	293
B. L.: { Jewish Encyclopedia IV.	352
{ Jeruzsálemi Tanchám szótárából	354
{ Zsidó statisztika	358
Patai József: La Mérope héber fordítása	361
Gerő Attila: Sátrak ünnepén	387

TANÜGY.

Dr. Bernstein Béla: A talmudtörök és a talmudtanulás	99
Dr. Frisch Ármán: Vallásoktatásunkról	296
Dr. Schwarcz Gábor: Vallásoktatásunkról	388

ORSZÁG-VILÁG.

A kolera a szent földön és következményei	194
A zsidók száma a főbb országokban és városokban	398

KUTFŐK.

Miniszteri rendelet a kóserhus árúsítása tárgyában	Lap 197
Az első zsinagóga Nagy-Bittsén és Esterházy Miklós herceg	401

VEGYESEK.

Irodalmi hírek. — Uj tanárok. — Dél-Afrika kormányzója. — Zsidók Koreában. — Statisztika. — Lorm Hieronimus. — Ősztöndíj-egyesület	103
Irodalmi hírek. — Losonczi izr. hitközség. — Dr. Gonda Dezső. — Statisztika. — Szegedi Chevra Kadisa. — Montefiore Samuel Sebag. — Dr. Mielziner Mózes. — Boroszlói szeminárium. — 100 évesek. — Rothschild Alfonz báró. — Acsády Ignác műve. — Palesztinai bor és cognac	199
Irodalmi hírek. — Dr. Steinschneider Móricz. — Hatvany-Deutsch Sándor. — Ehrlich S. — Lazarus Albert. — Dr. Gottheil Gusztáv. — Uj zsidó templom Szegeden. — Nagy zsidó könyvtár. — Az első sémi muzeum. — Statisztika. — Jewish Encyclopaedia	310
Irodalmi hírek. — Szemináriumi tanárok. — Bernard Lazare. — Rabbiválasztások. — Rabbikongresszus. — Dr. Goitein H. — Orsz. szervezet. — Uj tudományos folyóirat. — Talányos zásló. — Helyreigazítás. — Kitüntetés. — Hirdetés	

A megbeszélt munkák lajstroma.

<i>Dr. Bacher Vilmos</i> : Jeruzsálemi Tanchum Szótárából (Buda- pest, 1903)	354
<i>Bauer L.</i> : Volksleben im Lande der Bibel (Jeruzsálem 1903)	274
<i>Dr. Büchler Adolf</i> : Das Synedrion in Jerusalem und das grosse Beth-Din in der Quaderkammer der Jerusalemischen Tempels. Wissenschaftliche Beilage des IX. Jahrbuches der isr. theologischen Lehranstalt in Wien 1902. (Verlag: die Anstalt.)	65
<i>Halász Nátán</i> : Kegelet forrása. (Budapest, 1902)	179
Jewish Encyclopedia III. (New-York, London 1902)	166
Jewish Encyclopedia IV.	352
Jüdische Statistik (Berlin 1903)	358
Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve 1903	172
<i>Prof. Dr. Kittel R.</i> Ueber die Notwendigkeit und Möglichkeit einer neuen Ausgabe der hebräischen Bibel Studien und Erwägungen. (Leipzig 1902)	71
<i>Putai József</i> : Saasue alumim, (Budapest 5663)	276
<i>Dr. Weikert A. Thomas P.</i> : La Mérope (Róma 1903)	362

Számos mű kisebb-nagyobb terjedelmű ismertetése az »Irodalmi
Szemlé«-ben

89, 190, 278, 300

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

jából, melyet dr. (és dr. Brann-nak mely a L^w szül Berlinben 1900-b

Már az első Marco készítette tudjuk, hogy ezen szakadt Magyarok olvassuk, hogy dedunokája: Luz hogy az akkor (szinüleg ennek ennél többet az állításból sem tud

Úgy hiszen repló Luzzato családtagjainak eddigi tekintettel arra felderítő adata

A hazai zsidó-conscriptio nek a kismart »Sámuel Hers és 2 leánya van megnevezték tént. Az 175 idézzük a köve in Wien, zu 4 unversehrat

Az 1770 máln bennünk Luzzato, nős, 20 és egy 16 cessoros judae nihil quaerer

¹⁾ Acta
²⁾ U. o.
³⁾ A. Ju

Budapest IV. Váci-utca 85
le 15 avril 1924.

Fort honore' Monsieur!

Votre travail publié dans le Maséon XXXVII, 1-2, que je ne connais que d'un compte-rendu, m'intéresserait extrêmement. Je vous serais fort obligé, si vous vouliez bien m'en faire parvenir un tirage à part. Je desirerais vous prouver ma reconnaissance par l'essai de l'un ou l'autre de mes travaux.

Agreez l'expression sincère de ma haute considération

S. Blau
professeur

Monsieur

S. Gry

Paris.

il került Bécsbe. — a mint ezt olvassuk — Bécsben Wertvari factornál irnoki minőségén, ezen nagy kereskedői házmént, a hol a Wertheimer mai napig is fennálló alapítás kort ért el és még 1774-ben iven, melyből egyéb utat nem hogy feleségének neve Fradll már nem nála nem lakott. lán a kismartoni zsidó sirkövek nem is oly fontos ezt megérdés: hova lett két fia? k,¹⁾ hogy egyik fia Pozsonyba 1900-ban Pakson megjelent snak vehető. E könyv 24. lapidó temetőből származó sírfel-

פטר בשיק חי שבט ונקבר
מיני יוסף יצא למצוא מנוח ותיק
פיו בתורה פצה לדוב, דך במעשיו
המנוח התי' מה' יוסף

halt Luzzato József csakugyan Sámuelnek, kitinik abból is, hitták = Iseppo.²⁾ A pozsonyi 64. lapján olvassuk, a תלמיד מובה — volt és kitünő kopákat grammatikailag mestekörülmény nem, úgy már egyvallhat, hogy ezen Luzzato, a s családnak egyik méltó sar-

mvoltának kimutatásával, úgy r. Büchler Sándor rabbinak e ifejezett azon véleménye, mely

jából, melyet
és dr. Bran-
mely a ש"ש
Berlinben 19

Már az
Marco készít
tudjuk, hogy
szakadt Ma-
olvassuk, ho-
dédunokája:
hogyan az akk-
szintűleg en-
ennél többet
állításból se-

Úgy hi-
replő Luzzato
tagjainak ec-
tekintettel
felderítő ad-

A ha-
zsidó-conser-
nek a kism-
Sámuel H-
és 2 leánya
megnevezték
tént. Az 1-
idézzük a k-
in Wien, zu-
4 unverheir-

Az 17-
mál bennün-
Luzzato, női
20 és egy 1-
cessores jud-
nihil quaere

¹⁾ Acta

²⁾ U. o.

³⁾ A. J

SE
Hauptsekräts
Scrolls of the Law 120
Grundz. I, 1, 20 Landesgesetz
Volksrichter

iziből került Bécsbe. — a mint ezt
s i. h. olvassuk — Bécsben Wert-
es udvari factornál irnoki minőség-
43-ban, ezen nagy kereskedői ház-
tonba ment, a hol a Wertheimer
még mai napig is fennálló alapít-
magas kort ért el és még 1774-ben
írasi iven, melyből egyéb ujat nem
nem, hogy feleségének neve Fradl
közül már senki nála nem lakott.
t talán a kismartoni zsidó sirkövek
de nem is oly fontos ezt meg-
on kérdés: hova lett két fia?
elünk,¹⁾ hogy egyik fia Pozsonyba
az 1900-ban Pakson megjelent
zatosnak vehető. E könyv 24. lap-
zsidó temetőből származó sírfel-

פטר בשי"ק הי שבט ונקבר ביה
פ"ו יוסף יצא למצוה מנוח, ותוך וחס
פ"ו בתורה פצה לרוב, דך במעשיו ויש
המנוח התי" מה" יוסף לט

elhalt Luzzato József csakugyan
to Sámuelnek, kitűnik abból is,
ek hitták = Iseppo.²⁾ A pozsonyi
64. lapján olvassuk, a
תלמיד מובהק — volt és kitűnő
rikopákat grammatikailag meste-
b körülmény nem, úgy már egy-
a vallhat, hogy ezen Luzzato, a
res családnak egyik méltó sar-

mivoltának kimutatásával, úgy
dr. Büchler Sándor rabbinak e
kifejezett azon véleménye, mely